

1878 ÅRS KATEKES

NILS ANDERSSON

1973

1878 ÅRS KATEKES

Debatten om katekesens form och innehåll 1810—1878

av

NILS ANDERSSON

Teol. kand., VDM, VrmI

Akademisk avhandling som för avläggande av teologie doktorsexamen vid teologiska fakulteten vid universitetet i Lund kommer att offentligens försvaras å Carolinasalen lördagen den 3 mars 1973 kl. 10.15.

Mit einer deutschen Zusammenfassung

Digitized by the Internet Archive
in 2026

1878 ÅRS KATEKES

BIBLIOTHECA THEOLOGIAE PRACTICAE
Editores: Carl-Gustaf Andrén, Lund, et Åke Andrén, Uppsala

27

1878 ÅRS KATEKES

Debatten om katekesens form
och innehåll 1810—1878

Av
NILS ANDERSSON

Mit einer deutschen Zusammenfassung

CWK GLEERUPS FÖRLAG

Innehåll

Uppgiften	7
I DEN LINDBLOMSKA KATEKESEN AV ÅR 1810	9
1 Katekesdiskussionen från 1700-talets slut	9
Den lindblomska katekesens tillkomst	9
Teologiska förändringar i den lindblomska katekesen	18
Pedagogiska förändringar i den lindblomska katekesen	23
2 Katekesen i funktion	25
Katekesen om kyrkans lärobok	25
Katekesen som andaktsbok	26
Katekesförhöret — de döptas fostran i församlingen	27
3 Debatten om den lindblomska katekesen och den rätta läran	29
Innebördens i uttrycket "rätt lära"	29
Norrlandsläsarnas kritik av den lindblomska katekesen	32
Annan kritik mot den lindblomska katekesen fram till mitten av 1830-talet ...	37
II TÄVLINGSPERIODEN 1840—1851. OLIKA FÖRSÖK ATT LÖSA KYRKANS LÄROBOKSPROBLEM	42
1 Prästeståndets revision av den lindblomska katekesen	42
Katekesen och bibelorden	42
Reviderad eller ny katekes?	46
2 Tävlingsperioden 1840—1851. Prästeståndets tävlan om ny katekes	52
Katekesdebatt vid riksdagen 1840—41	52
Katekesförslag inlämnade vid riksdagen 1847—48	55
Katekesförslag inlämnade vid riksdagen 1850—51	60
3 K Maj:ts tävlan angående nya läseböcker	63
4 Andra försök till ny katekes	65
5 Sammanfattning av tävlingsperiodens resultat	66
III DEBATTEN OM KATEKESENS FORM. Katekeskommittén 1852 ..	68
1 Katekeskommittén 1852	68
Läget i svenska kyrkan omkring 1850	68
Katekeskommitténs sammansättning och arbetssätt	73
Källmaterial angående katekeskommittén	75
2 Grundläggande princip i katekeskommitténs arbete	75
Katekeskommittén och den kateketiska traditionen före Lindblom	75
Katekesen, kyrkans utläggning av Luthers lilla katekes	76
Pedagogisk och teologisk målsättning i katekesförslaget 1856	77
3 Katekesförslaget 1856	80
Utgångsläget för katekeskommittén 1852	80
Teologiska motiv till de vidtagna förändringarna	82
Pedagogiska motiv till de vidtagna förändringarna	86
4 Kritik av katekesförslaget 1856	88
Kritikens omfattning	88
Pedagogisk kritik av katekesförslaget 1856	89
Teologisk kritik av katekesförslaget 1856	92

5 Katekesförslagen 1856 och 1859. Behandlingen i prästeståndet	96
Debatten vid riksdagen 1856—58. Katekesförslaget 1856 omarbetas	96
Katekesförslaget 1859	98
Prästeståndets behandling av katekesförslaget vid riksdagen 1859—60	99
Prästeståndet godkände katekesförslaget 1859	100
IV DEBATTEN OM KATEKESENS UTANLÄSNING PÅ 1860-TALET	103
1 Debatten om katekesens utanläsning	103
Kravet på utanläsning. En kort historik	103
Folkskolan och katekesens utanläsning. Pedagogiska svårigheter	106
Ständernas skrivelse 1860 om förbud mot utanläsning av katekesutvecklingen . .	111
2 En ny människosyn och en ny pedagogik	121
En ny människosyn och ett nytt stoffurval i kristendomsundervisningen	121
Pedagogiska krav på realism och påverkan i kristendomsundervisningen	125
V SPÄNNINGEN MELLAN DOGMATISK OCH PEDAGOGISK MÅLSÄTTNING I KATEKESFRÅGAN. Katekeskommittén 1869	129
1 Katekeskommittén 1869 och dess verksamhet	129
Olika initiativ i katekesfrågan på 1860-talet	129
Kyrkomötet 1868 och ny katekeskommitté 1869	133
Katekesförslaget 1872. Pedagogiska principer	137
Teologiska och pedagogiska motsättningar inom katekeskommittén	144
2 Den stora katekesstormen. Katekesförslaget 1872 på remiss till hela prästerskapet	146
Kritiken av katekesförslaget 1872	146
Ett nytt katekesförslag 1873	157
Uppbyggelsemomentet i katekesförslaget 1872—1873	158
Kritiken av det omarbetade katekesförslaget. Grupperingarna inför kyrkomötet 1873	160
Kyrkomötet 1873. Pedagogiska brister fällde katekesförslaget	164
VI KONFESSIONALISMENS SEGER. Katekeskommittén 1875	169
1 Katekeskommittén 1875	169
Arbetet inom katekeskommittén 1875	169
Norléns katekesprogram	172
Biskoparnas ställningstagande till det reviderade katekesförslaget	176
Tillkomsten av 1877 års katekesförslag	177
2 1878 års katekes och dess mottagande	181
Katekesens antagande	181
Konfessionalismens seger. 1878 års katekes	184
Utvecklingslinjer i debatten efter 1878 års katekes	189
1878 års katekes och den pedagogiska frågan. Från deduktiv metod till arbetsmetodik	193
Katekesfrågan efter 1878. En utblick	197
Zusammenfassung	205
Källor och litteratur	225
Personregister	242
Förkortningar	245

Uppgiften

Till kyrkans böcker räknas bibelöversättning, bekännelseskriter, psalmbok, katekes, evangeliebok, handbok samt kyrkolag. Alla dessa böcker var föremål för revision under den period, som denna avhandling belyser. Detta omfattande revisionsarbete fick ökad aktualitet genom jubelfesten i Uppsala 1793. På initiativ av Gustav III hade det då församlade prästerskapet förhandlat om lämpliga åtgärder för att höja gudsfruktan i landet. I detta sammanhang behandlades också kyrkans böcker.

Arbetet på revision av dem hade visserligen börjat redan före jubelfesten, men det fick ny fart genom de beslut, som fattades i Uppsala vid firandet av 200-årsminnet av Uppsala möte 1593.

Vid jubelfesten fattades beslut angående en översyn av Svebilius' katekes, ett arbete som resulterade i 1810 års katekes. Denna revision av Svebilius är redan skildrad av D. Helander och E. Lilja. Föreliggande undersökning tar sin utgångspunkt i den debatt, som uppstod kring 1810 års katekes och följer den utveckling, som ledde till 1878 års katekes.

Undersökningen vill belysa debatten om katekesen under denna period. Uppgiften har begränsats till debatten om katekesen i dess egenskap av kyrkans officiella lärobok. Främst uppmärksammas strävanden att få fram en ny lärobok för kyrkan under denna period. Kommittéarbetet med katekesen och de olika katekesförslagen spelar därvid en framträdande roll.

Med denna uppläggning blir de enskilda katekesstyckena i förslagen föremål för analys endast i den mån, som de belyser själva debatten.

Den stora mängd tryckta och otryckta katekeser, som fanns och användes bredvid den officiella katekesen, beaktas därför endast i den mån de kan sägas ha utövat direkt inflytande på debatten om den officiella katekesen. Analys av detta material faller därmed utanför uppgiften i denna avhandling.

Arbetet med källmaterialet har visat, att vissa övergripande principer har spelat en dominerande roll i katekesarbetet. När det gäller att skildra utvecklingslinjerna har därför dessa principer fått tjäna som infallsvinkel på det stora materialet. Därmed har människosynen och olika pedagogiska ställningstaganden kommit att bestämma framställningen.

Med termen katekes avses i det följande olika typer av läroböcker för den första kristendomsundervisningen i hem, kyrka och skola. Analys av katekesens användning i hem, kyrka och skola är också en självständig uppgift och skulle kräva ingående studier i hela skolsituationen under 1800-talet.

För att ge konturer åt framställningen har denna koncentrerats till de dominerande dragen i debatten om katekesen. Katekesen angick vid denna tid alla. Diskussionsmaterialet är därför utomordentligt omfattande. Med detta grepp på uppgiften har undersökningen inriktats på följande:

- att som en introduktion ge en bild av den lindblomska katekesens form, innehåll och funktion och att belysa debatten om renlärigheten i den lindblomska katekesen,
- att skildra hur kyrkan på 1840-talet genom olika tävlingar försökte lösa problemet att få fram en ny katekes,
- att belysa hur riktlinjerna för den nya katekesens form och innehåll drogs upp i kommittéarbetet på 1850-talet,
- att analysera kampen om katekesens utanläsning och förhållandet mellan katekes och biblisk historia på 1860-talet,
- att belysa kommittéarbetet under 1870-talet och tillkomsten av 1878 års katekes,
- att skildra hur 1878 års katekes omedelbart mottogs och — i en kort utblick — dess vidare öden.

Avhandlingen är utarbetad i Lund under ledning av professorn i praktisk teologi med kyrkorätt Carl-Gustaf Andrén.

Den lindblomska katekesen av år 1810

1. KATEKESDISKUSSIONEN FRÅN 1700-TALETS SLUT.

Den lindblomska katekesens tillkomst.

I korthet kan det revisionsarbete med Swebilius' katekes, varom man beslöt vid jubelfesten i Uppsala 1793, beskrivas i tre etapper. Första skedet inföll mellan åren 1793—96, då kommittén från jubelfesten arbetade. Nästa skede är 1806—07, då ärkebiskop J A Lindblom och hans medhjälpare fortsatte den första kommitténs arbete. Tredje skedet är den revision, som katekesförslaget genomgick under och efter riksdagen 1809. Den nya katekesen blev av Karl XIII gillad och antagen år 1810 och första upplagan utkom 1811 under titeln: "Doct. Mårt. Luthers Lilla Cateches med Förklaring af Doct Ol. Swebilius. Ärkebiskop. På Kongl. Maj:ts Nådiga Befallning Öfwersedd." Läroboken kallas sedan allmänt "den lindblomska katekesen". Den blev den enda tillåtna läroboken i kristendom vid skolorna och i församlingarna.¹

Förnyelsen av kyrkans böcker har alltid givit dem en viss prägel av samtidens tycke och smak.² Tillkomsten av 1810 års katekes utgör inget undantag. Samtidens teologiska grundsyn satte sina spår i den lindblomska katekesen. Människouppfattningen återspeglades och likaså den pedagogiska debatten. Därför är det nödvändigt, att innan en mer fullständig redogörelse för revisionsarbetet lämnas, teckna konturerna av samtidens kateketiska ideal. Detta ideal kan man få fram genom ett studium av kritiken mot Swebilius' katekes. Den utkom 1689 under ortodoxins tid. Under 1700-talet utsattes den för kritik både av pietismen och av neologin. Denna kritik anknytade Lindblom³ till då han hos konungen anhöll om revision av katekesen.

1 Framställningen bygger på redan gjorda forskningar. Se Helander 1947, Lilja 1947. Beträffande övrig litteratur, som behandlar katekesarbetet i slutet av 1700-talet och början på 1800-talet se Rehnberg 1966, Wahlfisk 1889, Lizell 1920, Psilander 1926, Dahlbom 1927.

2 Beträffande termen "kyrkans böcker" se NTU 2 sp 555 ff (Askmark). Se även Kjölnerström 1942 s 273 ff. Se även Eckerdal 1971 s 184 ff.

3 Lindbloms liv och gärning se Rodhe, 1905.

Lindblom påpekade för konungen att läroboken, då den utkom 1689, var både god och fullkomlig, men han motiverade sedan omarbetningen med följande skäl: "hava icke dess mindre, under loppet av ett helt sekel, dels språkets stigande hyfsning, dels enklare begrepp, från en mer granskad upplysning, samt i följe härav, en för religionens bestånd och verksamhet erforderlig jämkning, även som vissa av kristendomens huvudläror, i alla tidevarv icke lika förenliga, bisaker, länge påkallat en, icke mindre av svenska allmänheten, än prästerskapet, vid flera tillfällen önskad förbättring".⁴ Citatet visar att "språkets stigande hyfsning" och en "mera granskad upplysning" samt allmänhetens och prästerskapets kritik borde påverka utformningen av den nya läroboken.

I brevet till konungen använde Lindblom ordet "jämkning" för att beskriva hur revisionsarbetet med kyrkans böcker borde tillgå. I detta ord ligger mycket av neologins program i Sverige.⁵ Neologin hade ett fast teologiskt program.⁶ Tiden var dock inte mogen för de vittgående reformer, som denna teologi egentligen krävde. Man fick gå fram med "jämkning". Detta gäller särskilt kristendomens huvudläror. Författarna fick jämka både i fråga om språket, dogmatiken och pedagogiken.⁷

År 1773 anbefalldes Svebilus' katekes som den enda tillåtna vid undervisningen.⁸ I det kungliga cirkuläret förbjöds prästerna att använda andra katekeser.⁹ Bakom detta beslut låg en strävan efter uniformitet i undervisningen. Svebilus' katekes blev den enda tillåtna. Både före och efter detta beslut utsattes Svebilus' katekes för kritik.¹⁰ Svebilus' katekes var skriven under

4 Skrivelsen daterad Upsala 27 april 1807, i Codex Lincopensis B 90 LiSB.

5 Om neologins program, se J. O. Wallins tal om revision av bibel och katekes. RD 1815 Pr 3: 1647 ff.

6 Samtiden trodde sig kunna urskilja tre huvudriktningar av neologin, som betecknades med de från Tyskland lånade termerna rationalism (den konsekventa upplysningen), supranaturalism (fortsättning av den gamla ortodoxien) och mellan dessa båda den rationella supranaturalismen (moderat neologi: förnuftet är religionens organ, men det visar utöver sig självt till komplettering genom den övernaturliga uppenbarelsen). Förhärskande inom de tongivande kyrkliga kretsarna var den rationella supranaturalismens mellanlinje, ren teologisk rationalism hade man knappast i Sverige. Liedgren 1946 s 35 ff, 75 ff.

7 Om den pedagogiska bakgrunden se Ohlson 1939. Lindbloms insatser skildras s 113 ff.

8 Beträffande Svebilus' liv och gärning se Petersson 1940.

9 K Maj:ts brev till Kanslikollegium den 15 sept 1773. Helander 1947 s 28, Möller 1793 s 11. Enligt det ovan nämnda K brevet blev Svebilus' katekes påbjuden som enda lärobok. Även 1810 års katekes blev påbjuden i samma avsikt genom Kungl privilegium av den 21 juni 1810. Detta privilegium är avtryckt i 1810 års katekes. Om det Kungl brevet 1773 säges i Journalen 1799 II: 370 att utan detta stöd hade Svebilus på de flesta ställen blivit bortlagd. Dessa båda artiklar i Journal För Prester 1799 II s 202—221 och 352—372 om katekesen är enligt Nikander 1913 s 72 skrivna av biskop J Tengström Åbo. Lilja 1947 s 247 ff. Rehnberg 1966 s 26 ff.

10 Beträffande kritiken av Svebilus' katekes se Journal För Prester 1799 II "Anmärkningar om en för svenska kyrkan antagelig allmän katekes s 202 ff och Ib m s 352 ff Anmärkn. om en allmän katekes. Se även Avellan G "Tankar om nyttan och nödvändigheten därav, att ärkebiskop Svebilii katekes såsom en allmän lärobok för ungdomen vid våra församlingar bibehållen varder", Åbo 1797. Författaren omvittnar, att

ortodoxins tid och däri låg både dess styrka och dess svaghet. Den återspeglade ortodoxins dogmatiska tänkesätt. Stoffet var på många ställen svårsmält för barnen.¹¹ Både i prästeståndet och i den offentliga debatten i böcker, tidskrifter och tidningar utsattes katekesen för kritik.¹² Kritiken, dels av teologisk art, dels av pedagogisk art, kom både från ortodoxa, pietister och neologer.¹³ Därtill kom att vi under slutet av 1700-talet möter ett stort pedagogiskt intresse.¹⁴ Många ledande kyrkomän var neologer. Neologin hade ett annat teologiskt och pedagogiskt program. Alla dessa faktorer påverkade debatten om den nya katekesens utformning.

Neologin är ingen enhetlig företeelse. I stort sett gav den etiken ett större utrymme än dogmatiken. Ortodoxins stora intresse för dogmatiken sköts åt sidan för det etiska — plikten och dygden.¹⁵ Neologerna hävdade att katekesen skulle innehålla både en kristen troslära och en sedelära.¹⁶ Katekestoffet skulle dessutom vara pedagogiskt tillrättalagt för barnen. Neologerna framförde kravet på ett åldersriktigt stoff, d v s differentierade läroböcker för barnen. Neologerna tillmätte även bibelstoffet en större betydelse. De gick inte omvägen över dogmatiken för att skaffa sig kunskap utan gick direkt till det historiskt fattade bibelordet. Den bibliska historien fick en starkare ställning i undervisningen.

Neologin hade därmed en annan inställning till Luthers lilla katekes. Svebilus hade i sin katekesutveckling i stort följt dispositionen i Luthers lilla katekes.¹⁷ Neologiska författare ville i stället införa en "naturlig ordning", d v s framställa den kristna tron frälsningshistoriskt och därvid följa bibelns tidshistoria med början i skapelsen och sedan gå vidare genom frälsningshistorien ända fram till livet i fullkomningen. Det var två oförenliga dispositionsprinciper. Ortodoxin såg som sin uppgift att värna om den rena läran. Katekesutläggning var ett led häri, och katekesen skulle innehålla bekännelseskrifternas viktigaste loci. För neologin var tolerans ett huvudord. Dessutom hade neologin i förhållande till ortodoxin en rent avvikande mening i flera lärofrågor. Lärostoffet i Svebilus' katekes hade "mörka och ofullkomliga"

önskan att få en ny katekes var allmän, men "röster höjdes även att få behålla Svebilii katekes". Björck, G D, ansåg, att Möllers kritik vid Jubelfesten var avgörande för beslutet om revision av Svebilus' katekes, *Pastoral Tidning* 1854 nr 5 s 70.

11 Helander 1947 s 28 ff.

12 Möllers memorial vid Jubelfesten berörde bristerna i Svebilus' katekes, Möller J 1793. Lilja 1947 s 285 ff.

13 Om oppositionen mot Svebilus katekes cf Pleijel 1942 s 46 ff.

14 Ett uttryck för detta pedagogiska intresse är skapandet av Samfundet pro fide et christianismo. Sällskapet bildades i Sthlm 1771. Se Wahlfisk 1889 s 153 ff.

15 Neologin hade sina flesta anhängare i den bildade klassen. Om de bildades ställning till religionen och kyrkans lära omkr 1809 se Liedgren 1946 s 23 ff.

16 *Journal För Prester* 1799 II s 215 ff, 352 ff.

17 Det femte huvudstycket om skriftermålet i Luthers lilla katekes utgjorde i svensk tradition inte särskilt huvudstycke. Svebilus behandlar i stället skriftermålet i samband med nattvarens sakrament och i ett bihang till katekesen. Eckerdal 1970 s 15 n 20, s 35 ff.

ställen.¹⁸ Den upptog t ex till behandling problem, som inte längre ansågs aktuella såsom trolldom och tron på övernaturliga väsen.¹⁹

Utöver neologins kritik mot Svebilus' katekes kom kritik från pietismen. Pietismen ville ha en annan utläggning av tredje trosartikeln. Svebilus hade i sin katekes en mycket kortfattad utläggning av hur en i synden fallen människa skall återföras till tron. Pietismen ville under tredje trosartikeln komplettera stoffet med redogörelse för nådens ordning.

Införandet av nådens ordning har ofta framställts som enbart ett krav från pietismen. Det psykologiska studiet av vad som skedde vid de olika momenten i nådens ordning fanns dock även hos neologin och hos ortodoxin. Pietismens betoning av den subjektiva upplevelsen, den personliga avgörelsen och den kristliga vandeln återfanns även inom neologin liksom inom den senare ortodoxin.²⁰

Vi har alltså ställningstagande av teologisk och pedagogisk art mot Svebilus' katekes från ortodoxin, pietismen och neologin.²¹ Det är med denna bakgrund frågan om ny katekes togs upp vid jubelfesten i Uppsala 1793.²² Den 7 okt tillsattes den s k ecklesiastika kommittén, som bl a skulle arbeta med katekesen och de övriga undervisningsböckerna i kristendom vid högre läroanstalter.²³ Ett program för kommittén utarbetades vid jubelfesten. Detta program fastslår, att den nya katekesen skulle vara en revision av Svebilus' katekes. Katekesstoffet skulle ges en enklare utformning. I protokollet står: "Att vissa frågors nog vidlyftiga, och för en ungdom mindre begripliga svar, göras kortare och tydligare." Vissa frågor skulle uteslutas. Utläggningen av 3:e artikeln skulle utvidgas. Bibelorden skulle tryckas i katekesen och deras antal minskas. Skriftermålet skulle ges större utrymme i den nya katekesen. Jubelfesten framställde alltså önskemål om både pedagogiska och teologiska förändringar i katekesen.²⁴

18 Helander 1947 s 31.

19 Stycke I: 11 (Svebilus hade inte löpande numrering i sin katekes. Varje huvudstycke bildade ett avslutat helt.) Detta stycke börjar med frågan: "Huru och på vad sätt sker sådan avgudadyrkan?" Svar: "På åtskilligt sätt: Såsom då man tillbeder solen, månen, och himmelens här, änglar, avsmnade helgon, helgonens beläte och avlevor, eller söker hjälp av djävulen och hans verktyg, såsom trollpackor, lövjerskor, skogsrå, sjörå, tomtgubbar och mera sådant." (Tomtegubbar hörde på denna tid till djävulens verktyg.)

20 Även 1819 års psalmbok fick ett motsvarande nytillskott av psalmer, som behandlade nådeverkningarna. Liedgren 1946 s 266.

21 Helander 1947 s 28 ff.

22 Handlingar rörande jubelfesten uti Upsala 1793 s 89 ff. Beträffande katekesfrågans behandling vid jubelfesten se Rehnberg 1966 s 175 ff.

23 Handlingar rörande jubelfesten i Upsala 1793 s 133, 418 ff. Det är värt att observera att revisionen skulle omfatta både den första undervisningen i hem, kyrka och skola med katekesen som lärobok, och för det andra läroböckerna vid de högre läroanstalterna. Bl a skulle nu Benzelius J: Repetitio theologica, Sthlm 1735 ersättas.

24 Handlingar rörande jubelfesten i Upsala 1793 s 131. Det ansågs att Svebilus katekes kunde rättas "att hela boken därigenom bliver både tjänligare och fullkomligare än någon av de andra, som härvid kunde komma i förslag...". Cf Rehnberg 1966 s 175 ff. Eckerdal 1970 s 30 ff.

Det intressanta är att redan vid jubelfesten framställdes önskemålet om en kateketisk lärarhandledning. Denna lärarhandledning skulle vara till hjälp för "enfaldigare barnalärare och mindre övade kateketer . . . varigenom jämväl en uniformité uti undervisningssättet kan erhållas".²⁵ Detta önskemål återkommer sedan under hela katekesdebatten under 1800-talet och återspeglade behovet för kyrkan av enhetlighet i undervisningen. Lindblom själv sökte i någon mån lösa problemet genom att införa kapitlet "Erinran för skollärare" i 1810 års katekes. Den i läroboken fastställda uniformiteten skulle utesluta lärarens subjektiva utläggning och på så sätt vara ett värn för den rena läran.

Det fanns utöver detta beslut en stark önskan att kyrkan skulle få en helt ny katekes. Lindblom hade tydligen översatt Koppes tyska katekes i avsikt att den skulle kunna bli kyrkans officiella katekes. Johan Möller hade gjort försök att få sin mindre lärobok antagen som den officiella katekesen. Ärkebiskopen Uno von Troil omnämnde flera kateketiska arbeten i debatten vid jubelfesten såsom Nohrborg, Möller, Gråberg, Forrswall, Sparrman och Koppe.²⁶ Det tillsattes en katekeskommitté men trots sina direktiv att "rätta" Svebilius började den arbeta med dels en helt ny katekes, dels en revision av Svebilius' katekes. Kommittén arbetade nämligen i två avdelningar, där den ena avdelningen sysslade med revision av den gamla katekesen och den andra avdelningen sökte utarbeta en helt ny katekes. Splittringen i kommittén var tydligen stor och något slutgiltigt förslag till katekes för svenska kyrkan framställdes aldrig.²⁷

Man kan fråga varför den ecklesiastika kommittén inte följde sin instruktion utan började utarbeta en helt ny katekes. Svaret ges möjligen i den omständigheten, att vid jubelfesten 1793 var församlingsprästerskapet närvarande. Prästerna höll fast vid Svebilius' katekes, och därför hindrades den falang, som ville ha en helt ny katekes, att diktera frågans lösning. Inom ecklesiastika kommittén var det ett annat styrkeförhållande.

Den ecklesiastika kommittén lyckades alltså inte ge kyrkan förslag till ny officiell katekes. Arbetet fick emellertid aktualitet av en helt annan anledning. Vi har sett hur uniformitetspolitiken i kyrkan har spelat en stor roll för tillkomsten av de kyrkliga böckerna. Gustaf IV Adolf ville utsträcka denna uniformitetspolitik även till de svenska besittningarna i Tyskland.²⁸

25 Ibm s 134 ff. Allmänna Journalen 30 aug 1815 s 1.

26 Handlingar rörande jubelfesten uti Upsala 1793 s 89. Med Nohrborg åsyftas troligen D Nohrborg, en broder till A Nohrborg, och hans 1783 utgivna katekes: Salighets Läran . . . Med Möller avses biskop J Möller. 1769 utkom hans katekes: Försök Til I naturlig ordning inrättad, Lärobok . . . Om Möller se Nelson 1936. Konsistorienotarien O Gråberg i Stockholm utgav år 1759 en katekes: Chatechetisk barna-lära . . . M Forswalls skrift: Första grunderna uti christendomskunskapen . . . utkom 1793. N E Sparrmans skrift: Korrt sammandrag af de wigtigaste bibliske historier . . . utkom 1786. Se Helander 1947 s 36 ff.

27 Helander 1947 s 51 ff. Lilja 1947 s 311 ff.

28 Helander 1947 s 63 ff.

Kungen ville införa svensk förvaltning i dessa områden. I dessa planer ingick att även på religionens område sträva efter en rikslikhet. Av denna anledning skulle några av kyrkans böcker översättas till tyska, närmast handbok och katekes. Från den 1 sept 1807 skulle enligt beslut av konungen kyrkohandboken av 1693 och Svebilus' katekes av 1689 användas i Svenska Pommern.²⁹

Den 13 juli 1806 fick ärkebiskop Lindblom i uppdrag att översätta dessa böcker till tyska.³⁰ Kyrkoherden i tyska församlingen i Norrköping J A Lüdeke fick utföra själva översättningen. Denna granskades sedan av språkmästaren vid Uppsala universitet I Strömberg och av professor L Olbers. Därvid upptäcktes en svårighet att översätta Svebilus' katekes till tyska. Katekesen innehöll en mängd gamla ord och gamla uttryck, som om de ordagrant översattes skulle verka helt förvirrande på den tyska allmogen. Över hundra år hade förflutit sedan katekesen skrevs. Under denna tid hade ordens valör förändrats och folkets föreställningsvärld blivit en annan.

Denna svårighet tog ärkebiskop Lindblom som förevändning för att anhänga hos Gustaf IV Adolf att få revidera Svebilus' katekes. S Ödmann är Lindblom behjälplig med argumenteringen. På Ödmanns inrådan tog man inte upp kritiken av Svebilus' katekes. Lindblom påpekade i stället den långa utveckling, som skett sedan katekesen utkom. Nutidens irrläror blev inte bemötta i Svebilus' katekes.³¹ Den 3 november 1806 fick ärkebiskopen uppdraget att utföra revisionen av katekesen. "I anledning av vad I härutinnan anför, finne Vi gott uppdraga Eder att besörja det berörda katekes måtte varda på sätt i underdånighet hemställt blivit under Edert inseende översett, varefter de jämkningar, ändringar eller tillägg, som häruti finnas äga rum, böra till Vår vidare granskning och förordnande överlämnas." ³² Ärkebiskopen tog fasta på uttrycket i konungens skrivelse av den 3 nov 1806, att arbetet skulle fortgå under ärkebiskopens överinseende.³³ Han valde som medhjälpare magister J Åström, kyrkoherde i Stora Tuna, och professorerna G F Fant, S Ödmann och Ch Dahl.³⁴ Den 1 april 1807 hade de kommitterade hunnit så långt att det färdiga förslaget kunde föreläggas teologiska fakulteten i Uppsala för granskning. I slutet av april avsändes det till konungen för godkännande. På grund av kriget mot Frankrike och ko-

29 Om Sveriges förhållande till Pommern se Dalgren, 1914 s 115 ff.

30 Avskrifter av Lindbloms brevväxling med Gustaf IV Adolf finns i Codex Lincopensis B 90, LiSB.

31 Skrивelsen från J A Lindblom till Gustaf IV Adolf finns i avskrift i Codex Lincopensis B 90, LiSB. Den är dagtecknad Upsala 27 april 1807.

32 Konungens svarsskrivelse ligger i Codex Lincopensis B 90, LiSB.

33 K brev till Lindblom den 3 nov 1806. Ur Codex Lincopensis B 90, LiSB.

34 Som redan är omnämnt kan revisionsarbetet med Svebilus katekes beskrivas i tre etapper. Första skedet 1793—96 då kommittén från jubelfesten arbetar. Nästa skede är 1806—07 då Lindblom och hans medhjälpare fortsatte den första kommitténs arbete. Tredje skedet är den revision katekesförslaget genomgick under och efter riksdagen 1809.

ningens utomlandsvistelse blev katekesförslaget liggande. Efter krigsslutet plockades det fram och presenterades för prästeståndet vid 1809—1810 års riksdag.³⁵

Helander beskriver ingående i sin bok "Den lindblomska katekesen" handskrifterna till 1810 års katekes. Han har funnit att 1810 års katekes sådan den utkom av trycket, inte överensstämmer med de handskrifter som presenterades för teologiska fakulteten, konungen och prästeståndet. Någon gång, troligen i ecklesiastika utskottet i prästeståndet, har katekesförslaget genomgått en ny revision. Prästeståndets protokoll från riksdagen 1809 ger en ledtråd om denna omarbetning av katekesförslaget. Prosten Jedeur anförde i debatten om katekesen i prästeståndet, att han önskade se katekesförslaget i den gestalt som Lindblom inlämnat det.³⁶ Lindblom måste tydligen som Sveriges ärkebiskop följa den instruktion, som gavs vid jubelfesten 1793. De många förändringarna i klart neologisk anda vidtogs, sedan Lindblom lämnat sitt manuskript ifrån sig.³⁷

Ännu en överarbetning genomgick katekesförslaget innan det utkom i tryck. Lindblom anförde i sin slutplädering: "det jag icke skall underlåta att i allt, som kan tjäna till bokens förbättring och främjande av dess värde, begagna mig av de upplysande anmärkningar, vilka härmed blivit gjorda." Lindblom slutade med den önskan att denna katekes skulle förbereda marken, så att nästa katekes kunde bli en lärobok med naturlig ordning av stoffet.³⁸

Bland de redaktionella ändringar som nu vidtogs märks bl a att de tre inledande frågorna ströks. Därmed försvann den inledande frågan i Svelibius' katekes: Varför kallas du kristen? Lindblom börjar i stället med frågan: Vad är katekesen?³⁹ Bibelorden i den handskrift, som presenterades för konungen, hade citerats efter den gamla bibelöversättningen.⁴⁰ Den handskrift, som förevisades prästeståndet, hade bibelorden angivna enbart med bibelhänvisningar. När katekesen väl utkom, hade bibelorden citerats efter en provöversättning.⁴¹ Som vi skall se längre fram åstadkom citeringen av bibelorden efter en provöversättning stora svårigheter. Bibelordens lydelse i katekesen överensstämde inte med den lydelse, de hade i kyrkans övriga böcker. Detta förhållande åstadkom mycken förvirring, kritik och debatt.

35 RD 1809 Pr I: 310. Här finns Lindbloms presentation av sin katekes. Se även RD 1809 Pr 5: 2 s 396 ff. Här finns Karl XIII:s gillande att katekesen får antagas till lärobok.

36 RD 1809 Pr 3: 550. Här finns ecklesiastiska pastoralutskottets betänkande om Lindbloms katekes. Prosten Jedeurs yttrande s 3: 553.

37 Katekesförslaget 1856 s VIII.

38 RD 1809 Pr 3: 557.

39 Handskriften T 157 LiSB redovisar förändringar som vidtogs med katekesen under och efter RD 1809.

40 Handskriften T 62 UUB.

41 Om bibelorden i 1810 års katekes, Helander 1947 s 90 ff. Även 1811 års handbok fick bibelorden ur en provöversättning, Helander 1939 s 19.

Lindblom anhöll hos konungen att 1810 års katekes skulle anbefallas till uteslutande bruk i församlingarna och i de lägre klasserna vid de högre läroanstalterna. Katekesen utkom på J P Linds tryckeri i Örebro. Kyrkan hade fått en ny officiell lärobok i 1810 års katekes eller, som den vanligtvis kallas, den lindblomska katekesen.

Enligt Lindblom skulle inte Svebilius' katekes "plockas på sina fjädrar" utan i stället få några fjädrar, där den var "något skallet".⁴² Vi har ovan sett, att Lindblom personligen ville gå längre och ge kyrkan en helt ny katekes. Koppes tyska katekes, som Lindblom skrivit företalet till, och som han även rekommenderat prästeståndet, ger en tydlig bild av hur Lindblom egentligen tänkte sig att den nya katekesen skulle se ut.⁴³ Denna katekes fick ändå ett indirekt inflytande på 1810 års katekes. För den fortsatta debatten är det nödvändigt att presentera kapitelrubrikerna i Koppes katekes. De var följande: "Om Gud och den heliga skrift. Om skapelsen och försynen. Om människan betraktad före och efter syndafallet. Om människosläktets återlösning. Om människans helgelse. Om människans och i allmänhet världens tillkommande plikter. Om en kristens plikter och dygd. Om sakramenten."⁴⁴ Koppe hade alltså lämnat dispositionen i Luthers lilla katekes och infört den så kallade naturliga ordningen med början i första trosartikeln i stället för tio Guds bud. Redan i kapitelrubrikerna märks de för neologin typiska orden dygd och plikt.

Lindblom fick inte följa denna disposition. I ett brev till biskop J Tengström 1806 skrev han: "Den nödiga varsamhet min bror yrkar instämmer alldeles med mina grundsatser. Huru troget jag dem iakttagit kan min bror döma därav, att jag den 21 okt i underdånighet hos konungen anmälde behovet att jämka, rätta, avsluta och tillägga i Svebilii förklaring över Luthers katekes, och den 10 nov fick befallning att desamma ändringar verkställa. Jag blev häpen, då jag fick en så prompt verkan av mitt underdåniga förslag."⁴⁵ Flera faktorer manade även Lindblom till försiktighet.⁴⁶ Jubelfesten 1793 hade angett riktlinjer efter vilka revisionsarbetet skulle gå. Gustaf IV

42 Ödmann 1925 II s 270 ff. Brev från Ödmann till Lindblom 14 okt 1806, Leufvén 1926 s 41.

43 Koppe, C R Benj: Lärobok i christendomen. Översättning från tyskan af C P Wiebe. Norrköping 1792. Lilja 1947 s 125 ff.

44 Detta sätt att disponera katekesen rekommenderas i Journal För Prester s 202 ff och 352 ff. Beträffande översättningen, Rodhe E 1905 s 185 ff.

45 Lindbloms brev till Tengström 24.12 1806. Tengströms brevsamling. Citerat efter Heltander 1947 s 85.

46 Gustaf IV Adolf skrev till konsistorierna i riket den 27 dec 1799 och uppmanade dem att tillse, att prästerna förkunnade evangelium efter den lutherska bekännelsen, och att de skulle undvika alla nyheter såsom världslig moral och en sådan filosofi som försvagade känslan för en sann kristendom. Denna kungens uppmaning tolkades av konsistoriet i Stockholm så att alla neologins nymodigheter i liturgi och lära skulle stoppas. Utdrag av protokollet hållet i Stockholms konsistorium 4 feb 1800. Ur Codex Lincopensis T 66. Om dessa nymodigheter i lära och kult hos neologerna se även Handlingar angående Prest-mötet i Göteborg år 1822, s 7.

Adolf var konservativ. Lindblom hade själv anfört ortodoxa synpunkter, då han hos konungen anhöll om revision av katekesen. Revisionens nödvändighet motiverades med att katekesen borde innehålla försvar mot tidens irrläror.⁴⁷

Med orden ”jämka, rätta, avsluta och tillägga” har Lindblom själv beskrivit sitt revisionsarbete. En jämförelse mellan Svebilus’ katekes och den lindblomska katekesen ger oss en viss uppfattning om dessa förändringar. Vid jämförelsen utväljes inte en av de första upplagorna av Svebilus’ katekes. Av en handskrift framgår att de kommitterade använt en utgåva från år 1801. Denna utgåva har följande moment:⁴⁸ Luthers lilla katekes med morgon- och aftonböner, välsignelse och bordsböner, hustavlan, athanasianska trosbekännelsen, förklaringen, de sju botpsalmerna, syndabekännelse, kristliga spørsmål, Johan Arndts regler, uttydning över de edsord: ”så sant mig Gud hjälpe till liv och själ”,⁴⁹ och en Fader vår-parafra.

Dispositionen i den lindblomska katekesen är annorlunda. Lindblom inledde sin katekes med att avtrycka det kungliga privilegiet. Motsvarande privilegium finns i vissa upplagor av Svebilus’ katekes.⁵⁰ ”Erinran för skollärare” inledde Lindbloms katekes. Vissa upplagor av 1689 års katekes innehåller också ett förord av Svebilus med pedagogiska anvisningar.⁵¹ Religionshistorien i katekesens början hade ingen motsvarighet hos Svebilus. Luthers lilla katekes med förklaringar och hustavlan finns i båda katekeserna. Syndabekännelsen fanns inte i första upplagan av Svebilus’ katekes men inkom i senare upplagor. Böneavdelningen fanns i 1689 års katekes omedelbart efter Luthers lilla katekes. Psalmavdelningen var en nyhet för den lindblomska katekesen. De sju botpsalmerna fanns i senare utgåvor av Svebilus. Denna redogörelse för innehållet i den lindblomska katekesen visar, att Lindblom upptog sådant stoff, som under tidernas lopp funnit vägen in i Svebilus’ katekes. 1810 års katekes kodifierade den kateketiska utvecklingen.

De egentliga nyheterna i den lindblomska katekesen är avsnittet religions-

47 Brev från Lindblom till Gustaf IV Adolf den 27 okt 1806 Codex Lincopensis B 90. ”Der hörde till de konungars ära, som antoge denna allmänna undervisningsbok, i samlighetsläran inom svenska församlingen, att de därigenom mötte och avvärjde de stridigheter och irrmeningar, som på den tiden besvårade evangeliska kyrkan. Då dessa numera upphört, hava kristendomens fiender vänt sina vapen åt andra sidor, som satt den i behov av ett nytt skydd, för dess orubbade bestånd.”

48 Handskriften T 61 UUB. Svebilus’ katekes liksom sedan 1810 års katekes utkom i många varierande upplagor. Helander 1947 s 98.

49 Den person, som hade för avsikt att avlägga ed, undervisades först om edens innebörd. Katekesen tjänade även denna uppgift, varför uttydningen över edsorden motiverade sin plats i katekesen.

50 Helander 1947 s 98.

51 Enfaldig förklaring öfver D Martin Luthers Lilla Cateches, Stäld genom Spørsmål och Svar, af ärkebiskop. Dockt O Svebilus. 1714. Andra katekeser från samma tid hade liknande pedagogiska anvisningar i sitt företal, bl a Möllers läroböcker i kristendoms-kunskap.

historien vid början av katekesen och psalmavdelningen i katekesens slut. Uteslutningarna ur Svebilus' katekes blir följande: Det femte huvudstycket om skriftermålet i Luthers lilla katekes.⁵² Av bihangen i Svebilus' katekes uteslutes följande: Kristliga spörsmål, Johann Arndts regler, athanasianska trosbekännelsen, uttydningen av eden och den korta omskrivningen av Fadern vår.

De stora förändringarna låg på det innehållsliga planet. En kort översikt över dessa förändringar visar att form och innehåll korresponderade. Det teologiska och det pedagogiska program som Lindblom och hans medhjälpare kämpade för bestämde stoffets omfång och utläggning.⁵³

Teologiska förändringar i den lindblomska katekesen.

Lindblom fullföljde i stort sett det kateketiska program, som jubelfesten i Uppsala 1793 fastställde för katekesrevisionen. Den stora frågan är ändå hur mycket av Svebilus' redaktion av katekesstyckena, som blev kvar. Katekeskommittén 1852, som började sitt arbete med att jämföra Svebilus' och Lindbloms katekeser, har räknat ut att enbart omkring 60 av de 315 styckena i Svebilus orörda fick komma med i den lindblomska katekesen. Vi möter fyra typer av förändringar: Uteslutning av stoff, tillägg av nytt stoff, omflyttad ordning av stoffet, omarbetning av frågor och svar. I verkligheten var det alltså vad innehållet beträffar en genomgripande revision av katekesen.⁵⁴

Neologins teologiska program förklarar många av dessa redaktionella förändringar.⁵⁵ Lindblom och hans medhjälpare var företrädare för neologin. För dem spelade den naturliga religionen en avgörande roll. Denna betoning av den naturliga religionen var en protest mot ortodoxin. Med inspirationsläran som utgångspunkt såg ortodoxin i bibelordet grunden för kristendomens sanning. Med dogmernas hjälp skilde den mellan falsk och rätt lära. Inom upplysningsteologin sköt man dogmerna åt sidan och menade att kärnan i alla religioner var en och densamma. Denna kärna, som var renast i kristendomen, utgjordes av vissa idéer om Gud, dygd och odödlighet. Den tog sig praktiskt uttryck i dygdeutövning. Till denna upplysningsteologi hör-

52 Beträffande sättet att disponera katekeser, se översikten hos Lilja 1947 s 294. Uteslutningen av bikt och avlösning såsom särskilt huvudstycke motiverades av, att enligt upplysningen var det opassande att inför prästen bekänna sin skuld och få förlåtelse. Bikt och skriftermål var inte prästens ensak utan hela församlingens. Cf Lilja 1947 s 206 ff. Därtill kom, att privatbikten fått en ändrad ställning sedan det allmänna skriftermålet blev den vanliga nattvardsberedelsen.

53 Handlingar rörande jubelfesten uti Upsala 1793 s 133, se även ärkebiskopens slutord s 171. Ärkebiskopen hoppades att jubelfesten skulle ge församlingen "sådana läroböcker, som lämpade efter olika ålders fattningsgåva, framställa trons sanningar och levernets plikter i den ordning och med de uttryck, som bäst väcka, reda och sammanbinda begreppen, lättast fästa dem i minnet och kraftigast lägga dem på hjärtat".

54 Katekesförslaget 1856 s VI ff.

55 Om neologins teologiska målsättning, Silén 1938 s 137 ff, Lilja 1947 s 192 ff.

de tron på själens odödlighet. Neologins kateketiska program beskrev biskop J Tengström i Åbo med följande ord: ”Endast kärnan av Jesu egen välsignade lära, så klar och enkel för förståndet, och så intagande och helig för hjärtat, som den fordom föreställdes av Jesus själv, denna den yppersta av alla folklärare, och sedan av hans apostlar ytterligare utbreddes, bör finnas i en kristelig kateches.”⁵⁶

Många av de redaktionella och innehållsliga förändringarna i 1810 års katekes har sin förklaring i denna teologi.⁵⁷ Neologin talade om stoffets ”naturliga ordning”. Till denna naturliga ordning hörde att buden kom efter trons artiklar. Möllers och Koppes katekeser hade denna anordning av stoffet.⁵⁸ För neologin var dygdeutövning kristendomens praktiska uttryck. Denna dygdeutövning skulle utövas inte av vinningslystnad inför Gud och människor, utan dygdena skulle framspringa ur kärleken till Gud.⁵⁹ Med denna teologi passade det inte att börja med 10 Guds bud som i Luthers lilla katekes, utan man ville först ge en skildring av Gud och hans kärleksfulla väsen.⁶⁰ Därefter gick det att tala om 10 Guds bud och den kristna trons praktiserande i dygder.⁶¹ Av samma anledning inledde Lindblom sin katekes med en religionshistoria. Avsikten med denna religionshistoria var att visa ”Guds faderliga omvårdnad i alla världens tidevarv för vårt släktes upplysning och förbättring”. Här ser vi alltså en teologisk motivering till införandet av den korta religionshistorien i Lindbloms katekes och likaså till pliktens och dygdens exemplifiering vid utläggningen av buden.⁶²

Därtill kommer att neologin inte hade samma höga uppskattning av Luther, som ortodoxin visade.⁶³ Luther var visserligen ”morgonstjärnan” på förnuftets himmel enligt neologerna, men han var fången på många områden i sin tids tänkesätt. I debatten citerade man ofta hans eget uttryck, att hans läroböcker borde förnyas.

56 Journal För Prester 1799 II s 210.

57 Om neologien och kyrkan se Rehnberg 1966, Westling 1916 s 115 ff, Wijkmark 1923 s 238 ff.

58 Journal För Prester 1799 II s 215 ff. I detta stycke sammanföll dispositionen i reformerta och i neologiska katekeser. Båda har buden efter trons artiklar.

59 Ibm s 216 och 359. Vi möter redan här den synen på de 10 budorden att de tillhör mer Gamla Testamentet och att det var felaktigt och svårt att plocka den kristnes levnadsplikter ur dem. Som vi skall se återkom denna syn på 10 Guds bud under den senare delen av 1800-talsdebatten om katekesen.

60 Ibm s 211 ff, Lilja 1947 s 292 ff.

61 Luther utgick från ett annat religiöst idéprogram. Med sin totus homo-betraktelse och sin samsyn av skapelse—frälsning ville han först fastställa skadan—synden hos människan. Därför kommer buden först. 10 Guds bud avslöjar synden. Därefter anvisas ”läkedom” i tron och bönen och sakramenten. Svenska kyrkans bekännelseskriter 1969 s 442, Pleijel 1942 s 12.

62 Lilja 1947 s 310. Journal För Prester 1799 II s 210.

63 Möller 1793 s 14. Möller citerade Luthers ord i Anmerkungen über den Evangelist Matthäus: ”Ich wünsche eben nicht, dass meine bücher länger als dieses jahrhundert hindurch dem sie gedient haben, dauern mögen. Gott wird zu andern zeiten auch seine arbeiter senden, gleichwie Er alle zeit gethan hat”.

Genom sitt bruk av den naturliga teologin drog upplysningen en skarp gräns mot ortodoxin, särskilt ortodoxins uppfattning av trons mysterier.⁶⁴ Neologin avstod från att förklara treenigheten, mysteriet i sakramenten.⁶⁵ Därför fick styckena om de tre Gudomspersonerna, Kristi olika ämbeten, dopet och nattvarden en ny utformning i den lindblomska katekesen.⁶⁶ Enligt ortodoxin skulle förnuftet böja sig under dogmerna. Den sökte förklara dem, men det som inte gick att förklara fick förnuftet böja sig under. Upplysningen nöjde sig med att med logikens hjälp få förståndet att erkänna vissa allmänna religiösa och moraliska grundåskådningar.⁶⁷

Människosynen i upplysningstidens teologi spelade också en avgörande roll för katekesstoffets disposition och utformning. Luther såg på synden som en fångenskap, från vilken Kristus har frigjort och varje dag frigör människan, ty syndens välde består i denna tidsålder. Fångenskapen i synden var för Luther total, men den omtolkades av ortodoxin till att gälla människans nedärvda natur.⁶⁸ Ortodoxin betonade människans förvändhet i förhållande till Guds nåd. Människosynen blev "pessimistisk".⁶⁹ Människan i ortodoxin beskrevs utifrån schemat: skapelse — syndafall — frälsning — fullkomning.⁷⁰ Neologin framförde i stället tanken på människans naturliga godhet och använde endast undantagsvis begreppet arvsynd.⁷¹ Syndafallet beskrevs med följande ord i kapitlet "en kort religionshistoria": "Men de läto förleda sig till avfall från Gud, och förlorade sin lycksalighet." ⁷² Upplysningstiden rensade bort djävulen och hade en stor optimism i synen på

64 Journal För Prester 1799 II s 210 ff.

Se Holm 1959 s 343 "Menneskesynet saekulariseredes nok i Forhold til Kirken, men som Regel ikke i Forholdet til "Naturreligionen" eller den almindelige Aabenbaring. Mennesket var et ukraenkeligt Individ, det havde Pligter at udøve og Rettigheder, som andre ikke maatte fortraedige, og det var denne Opfattelse af Mennesket, der førte til Tankarne om Naturretten og Samfundspagten".

65 J O Wallin yttrade i riksdagen 1815 i debatten om tidsandan fr 1800-talets början och den då härskande neologiska riktningen: "Dessa trångbröstade förståndsfilosofier, för vilka det heliga är en galenskap, där det ej med deras fem fingrar kan gripas." RD 1815 Pr 3: 1649.

66 Treenigheten styckena II: 12 och 14, dopet som den helige Andes förnyelse IV: 14 och 28, styckena V: 32, 33, 35—39, 42 om nattvarden, styckena om Kristi person i II: 40, 49, 50, 53. Dessa stycken ur Svebilius' katekes upptogs ej i den lindblomska katekesen. Cf katekesförslaget 1856 s VI.

67 RD 1850—51 Pr supplomb. Utlåtande nr 2.

68 Silén 1938 s 17 ff.

69 Se artikeln Menneske i NTU II sp 997 ff (Prenter). Om människosynen hos Luther. Se Bring R 1929. För den kommande framställningen se Silén 1938.

70 Redan Augustinus talade om människan i hennes fyra tillstånd. Ortodoxin tog upp denna lära. I Hafenreffer M Compendium Theologiae, översatt av L Laurinus, Sthlm 1693, finns följande beskrivning av de olika tillstånden: I Fullkomlighetenes förra än hon föll, II Är syndenes effter fallet, III Är Uprättelsens genom Christum, IV Tillstånd effter Döden. Ibm s 67. Stadierna återger huvuddragen av den bibliska frälsningshistorien. Se Hägglund 1959 (sidhänvisningarna i sakregistret till "totus homo" betraktelsen).

71 Holm 1959 s 377: "Mennesket er helt igennem godt, derom var Oplysningen forvisset. Dets Legeme er godt, dets Forstand er god, og dets Hjerte er godt."

72 Lindblom 1811 s 6.

människan. Frälsning blev moralisk förbättring och Frälsaren den stora förebilden i denna strävan. Denna optimistiska grundsyn på människan gav tre utslag. Det mänskliga förnuftet tillerkändes en större betydelse. Samvetet blev också ett huvudbegrepp i denna teologi. Synden var en moralisk skada, som kunde elimineras genom ett riktigt liv. Kristus blev idealgestalten. Han skulle inspirera människan i denna strävan.⁷³

Denna människosyn förklarar många förändringar i 1810 års katekes. Så infördes t ex stycket om samvetet.⁷⁴ Människan var ju inte helt fördärvad av synden och genom samvetet kunde hon få kunskap om Gud. Kristendomens praktiska utövning blev dygd. Därför talades det i 1810 års katekes om undersåtars, lärares, åhörars, husbönders och tjänares plikter, vidare om plikter mot Gud och mot oss själva. Plikterna speglade treståndsläran och åter speglade hustavlans samhällssystem, men i 1810 års katekes utifrån en individualistisk utgångspunkt.⁷⁵ Guds fordran på den fallna och den återlösta människan, definitionen på straff och belöning, utformades efter denna optimistiska människosyn.⁷⁶

Många uteslutningar får också sin förklaring av upplysningstidens människosyn. Vissa läropunkter bortföll såsom Guds stränga fordran på människan även efter syndafallet, den utförliga skillnaden mellan lag och evangelium, människans oförmåga i andliga ting, människokroppens beskaffenhet efter uppståndelsen, arvsyndens kvarblivande hos den döpte, styckena om avlösningen m fl. Dessa stycken hos Svebilius uteslöts i 1810 års katekes. Stoffet passade inte till upplysningstidens människosyn.⁷⁷

Till neologins människosyn hörde tron på det upplysta förnuftet. Mycket stoff i 1689 års katekesutveckling fick av den anledningen stryka på foten. Dit hörde styckena om det vidskepliga avguderiet, styckena om bikt och av-

73 Sören Holm har i den ovan anförda boken "Oplysningstiden, Tanker och Livssyn" gett en god beskrivning av denna människosyn. "Oplysningen var humanistisk i sit Praeg. Den lagde Vaegt paa det menneskelige og tilskrev det en selvstaendig Vaerdi. Mennesket var anlagt paa at gøre det gode, og ved Syndefaldet var det hverken blevet fordaervet eller var faldet fra sin Bestemmelse. Synden var enkelte Laster, der for det meste kunde undgaas ved lidt god Vilje og grundlig Oplysning, og Naaden behövedes kun som en hjælpende Haand og ikke som den moralske Livsførelses nødvendige Betingelse. Paa denne Maade blev Oplysningen en Modsætning baade til Middelalderen og til Reformationen — mindst dog til Zwingli — og viste sit Slaegtskab med Renaissance". Holm 1959 s 337.

74 Frågan nr 13 om samvetet i 1810 års katekes, liksom fråga nr 80 om arbetsamhetens nytta, frågorna nr 105, 106 om straff och belöning frågan 206 om helgelsen m fl frågor infördes.

75 Om hustavlans och dess samhällsordning, Pleijel 1951 s 15 ff.

76 Om föräldrars, undersåtars, lärares, åhörars, husbönders och tjänares skyldigheter återfinns i st 58—63, plikter mot oss själva 69—71, 78, 80, 83. Guds fordran på människan st 92. Om straff och belöning st 105, styckena om människan och hennes tillstånd 144—148, 150, allt i 1810 års katekes.

77 Detta motsvaras i Svebilius av: Guds stränga fordran I: 67, skillnaden mellan lag och evangelium II: 4, människans oförmåga i andliga ting II: 71, kropparnas beskaffenhet efter uppståndelsen II: 85, arvsyndens kvarblivande hos den döpte IV: 31, avlösningen V: 1—6.

lösning, om änglar, helgon och jungfru Maria. Dessa styckens innehåll pas-sade inte in i den upplysta människans mönster.⁷⁸

Till nyheterna i den lindblomska katekesen hörde även styckena om nå-dens ordning.⁷⁹ Även dessa stycken berörde människosynen. Läran om nå-dens ordning hör samman med den upplevda frälsningsvissheten hos män-niskan.⁸⁰ För Luther utgjorde frälsningsvissheten människans förlitande på Guds löftesord.⁸¹ Den kristne skall enligt Luther förlita sig på Guds löftes-ord, Guds handlande i Kristus och bida förlossningen. Frälsningsvissheten hos Luther är inte ett privatintresse hos människan, en religiös egoism — d v s ett uttryck för att hon redan här på jorden vill bli viss om Guds fräls-ningsplaner. Detta behov av personligt upplevd trygghet gentemot Guds råd-slut om människans frälsning fanns dock och detta behov av upplevd fräls-ningsvisshet skulle läran om nådens ordning tjäna.⁸² Utvecklingen ledde till att man inom teologin utvecklade läror, som sökte psykologiskt skildra vad som skedde vid människans övergång från synden till nådens tillstånd.⁸³ Individen och den individuella processen vid människans frälsning har där-igenom kommit i centrum av intresset. Det är en övergång från studiet av det objektiva i kristendomen till ett studium av erfarenhetens område inne i män-niskan själv. Detta leder till nytt katekesstoff. Valet av detta stoff visar även framåt. Under hela katekesdebatten på 1800-talet kämpade dessa båda hu-vudaspekter om utrymmet i förslagen till den officiella katekesen. Läran om nådens ordning fanns som en svag ansats i 1810 års katekes, mot slutet av århundradet fanns uppfattningen att all kunskap skulle grundas på upple-velse och erfarenhet.

I den kateketiska litteraturen beskrivs nådens ordning och dess intåg i ka-tekesen som en påverkan från pietismen.⁸⁴ Bidragande var dock fler faktorer än pietismen. Ortodoxin använde, som ovan sagts, samma terminologi som i nådens ordning.⁸⁵ Neologin utnyttjade den beskrivning av det inre troslivet, som nådens ordning gav. Både pietismen och neologin betonade livsföringen

78 Tillbedjandet av änglar, helgon och jungfru Maria återfinns i III: 4 hos Svebilius.

79 Styckena om nådens ordning återfinns i 1810 års katekes under nr 206, 209, 210, 212, 214—218, 220, 222—225, 227—229.

80 Art. Frälsningsvisshet NTU I sp 989 ff (Nyman). Lilja 1947 s 161 ff, Journal För Prester 1799 II s 361. Biskop Tengström förordade införandet av nådens ordning i katekesen.

81 Problemet om frälsningsvissheten se v Engeström 1926 s 141 ff, Nyman 1949.

82 Artikeln Nådens ordning NTU II sp 1315 ff (Nyman), Lilja 1947 s 148 ff.

83 Hök 1944 s 177 ff och Nelson 1944 s 31 ff.

84 Redan har i denna avhandling nyttjats termer som ortodoxi, pietism, herrnhutism och neologi m fl. Dessa teologiska riktningar har alla påverkat den kateketiska debatten, men man måste observera att de framträder aldrig renodlade, omspännande fromhets-typens hela register av tänkesätt. Det var nämligen först när dessa rörelser delvis assimilerats av kyrkan, som de började påverka katekesdebatten och då inte som ut-tryck för något nytt och omstörtande element i läran utan som ett behov av att ge rörelsens tankar utrymme även i katekeslitteraturen. Cf Lilja 1947 s 142 ff.

85 Lilja 1947 s 161 ff.

som det viktigaste i kristendomen.⁸⁶ Här är återigen ett exempel på att en ny människosyn tillför katekesen nytt stoff.

Pedagogiska förändringar i den lindblomska katekesen.

I revisionsarbetet som ledde fram till 1810 års katekes fann vi fyra slag av förändringar: Uteslutning av stoff, tillägg av nytt stoff, omgruppering av stoffet och bearbetning av frågor och svar. Liksom det fanns teologiska skäl till dessa förändringar, fanns det också pedagogiska skäl. I det följande skall den pedagogiska sidan belysas.

Den lindblomska katekesen här i början ett kort kapitel "Erinran för skollärare". Dessa anvisningar stämmer ganska bra med den herbart-zillerska metoden.⁸⁷ Enligt den metoden skulle varje undervisningsobjekt behandlas i fem stadier: analys, syntes, association, system och metod.⁸⁸ Dessa fem stadier återkommer i kapitlet "Erinran för folkskollärare". Läraren uppmanades i detta inledande kapitel att sönderdela stoffet och genom frågor och svar utröna lärjungens begrepp. Det motsvarade analysen i den herbart-zillerska metoden. "Läraren leder genom flera förändrade frågor barnet på huvudtanken, till dess barnet av sig självt finner henne." Där har vi syntesen hos Herbart-Ziller.⁸⁹ "Därefter följer läraren barnet på de tillfälliga begreppen såsom förklaring, inskränkning och användande." Där har vi association. Läraren söker intrycka hos barnet nyttan, vikten och förträffligheten av var och en lärosats. Där har vi systemet. Läraren låter därefter barnet med egna ord upprepa innehållet av det således upplästa. När denna preparation skett, kunde läraren till utanläsning förelägga barnet de således riktigt fattade grundsatserna.⁹⁰ Lindbloms inledande kapitel "Erinran för skollärare" är ett klart uttryck för den herbertska pedagogiken. Mot slutet av denna undersökningsperiod utövar den herbertska pedagogiken en ännu större påverkan i debatten om katekesen.

Även i det följande kapitlet "Kort religionshistoria" finner vi spår av den pedagogiska utvecklingen. Detta kapitel syftade till att ge eleven en allmän orientering om Gud och hans handlande. Även här möter vi en pedagogisk nyansats, nämligen att erfarenheten skulle gå före syntesen. Eleven skulle först ha en allmän kunskap om Gud innan systematiserandet av katekesens form skulle börja. Den princip, efter vilken religionshistoria var upplagd, ville Lindblom och hans medhjälpare ha hela sin katekes uppställd efter. Stoffet skulle grupperas efter en frälsningshistorisk ordning från skapelse till

86 Beträffande den subjektiva erfarenheten i pietismen, Lilja 1947 s 148 ff.

87 Artikeln Religionspedagogik NTU III sp 297 (Lindeskog), Lilja 1947 s 276 ff.

88 Artikeln Kateketik NTU: II sp 263 ff (Rosenqvist).

89 Om Lindbloms beroende av Pestalozzi se Bjelfvenstam 1927 s 20 ff. Dahlgren H 1911 s 44 artikeln: Till frågan om skolundervisningens metod, Rodhe E, Kristendomsundervisningen, handskrift SB, Teol fak, Lunds universitet.

90 1810 års katekes s 4.

fulländning eller efter en naturlig ordning som det också hette. Man lämnade dispositionen i Luthers lilla katekes med de 5 huvudstyckena. Denna disposition med naturlig ordning av stoffet genomfördes i Wallins psalmbok av 1819 och försök gjordes att tillämpa denna princip även vid utgivandet av en ny evangeliebok.⁹¹

Svebilius' katekes var uppställd i frågor och svar. Metoden kallas den erotematiska till skillnad från de läroböcker, som framställdes i sammanhängande läsestycken. Den senare metoden kallas akroamatisk.⁹² Det fanns redan nu tendenser att framställa katekeser i akroamatisk form. De teologiska kompendierna vid gymnasierna hade denna akroamatiska form. Man märker här hur läroböckerna för den högre undervisningen i kristendomen påverkade läroboken för den första undervisningen.⁹³ Anledningen till denna förändring torde vara att man i andra ämnen som historia och geografi hade lämnat den erotematiska metoden. En katekes uppställd som en biblisk historia lämpade sig bättre för en undervisning om moral och dygd. Lindblom hade önskat den akroamatiska formen i 1810 års katekes, men han fick endast genomföra den i kapitlet "Korrt Religions-Historia". Religionshistorien i Koppes katekes är interfolierad med långa stycken av frågor. Med hjälp av dessa frågor skulle man dra moraliska slutsatser ur de bibliska berättelserna. Denna debatt om erotematisk eller akroamatisk form i katekesen är aktuell under hela 1800-talet.

Den korta religionshistorien i 1810 års katekes pekade på ännu en pedagogisk förskjutning. Avsnittet visade, att den bibliska historien började få en självständig plats bredvid det kateketiska stoffet. Som vi närmare skall se i kapitel IV arbetade sig bibliska historien fram till en självständig ställning bredvid katekesstoffet. Denna process tyder på en förskjutning i uppfattningen av själva bibelordet. I ortodoxin fanns ingen större strävan efter att det "nakna" bibelordet skulle finnas tillgängligt för den enskilde. Ordet skulle vara utlagt, då det mötte människan. Därför lästes det mer i andaktsböcker än i själva bibeln. Pietismen och neologin bidrog var och en på sitt sätt till att det "nakna" bibelordet fick en plats bredvid det utlagda bibelordet. Människan kunde utan förmedling av läroämbetet ställas inför bibeltexterna. En återspeglning av denna uppfattning återfinns i bildandet av bibelsällskapen vid denna tid. Deras verksamhet syftade till att ställa bibelordet direkt till den enskildes disposition.

Ett annat motiv till den korta religionshistorien kan vara bibelns sällsynt-

91 Den korta religionshistorien kommenteras av Lindblom själv RD 1809 Pr 1:316. Denna ansats till en katekes i naturlig ordning motsvaras av liknande önskemål vid evangeliebokens utarbetande, Helander 1938. Jfr även uppställningen i 1819 års psalmbok. Där genomförde Wallin den naturliga ordningen. "Den naturliga ordningen av stoffet var tydligen ett önskemål vid utarbetandet av våra kyrkliga böcker vid 1800-talets början. Arvastson 1954 s 47 ff, Arvastson 1959 s 275 ff.

92 Schwartz: Pädagogisches Lexikon I: 980 ff artikeln Dialogische Lehrform.

93 Lilja 1947 s 292.

het vid början av 1800-talet.⁹⁴ Lindblom t ex motiverade att bibelorden skulle avtryckas under katekestyckena med att bibeln var en sällsynt bok. ”I många hushåll får man intet se mer av bibeln än det, som står i katekesen och i psalmboken”, skrev Lindblom till biskopen i Åbo J Tengström.⁹⁵

Som framgår av ovanstående finns det både teologiska och pedagogiska motiv till de uteslutningar, tillägg och omredigeringar, som ägde rum vid revisionen av Svebilus' katekes.

2 KATEKESEN I FUNKTION.

Katekesen som kyrkans lärobok.

Alltsedan reformationen har kyrkans undervisning i kristen tro starkt betonats.⁹⁶ I denna uppgift spelade katekesen en viktig roll.⁹⁷ I Olavus Petri postilla av 1530 ingick en katekes. Olavus Petri motiverade införandet av sin katekes i postillan med några ord som kan skrivas som motto över kyrkans undervisning från reformationen fram till den period i kyrkans historia, som här behandlas. ”Här efter följer”, skriver Olavus Petri, ”en catechismus eller undervisning som var och en, den en rätt kristen människa vara vill, bör att veta, vilken alla kyrkopräster är pliktige till att lära och undervisa deras soknafolk, för vilken sak skull man haver samma undervisning här föregivit för de enfaldige clerker skull.”⁹⁸ Här betonas den kristna kunskapens betydelse för att kunna leva ett kristet liv. Olavus Petri understryker prästernas skyldighet att meddela denna kunskap. Redan nu märks strävan efter uniformitet i kyrkan på detta område. Kyrkoordningen 1571 bekräftade prästernas plikt att undervisa.⁹⁹

Katekesens funktion som kyrkans främsta instrument vid undervisningen befästes i 1686 års kyrkolag, och det var denna kyrkolag, som gällde under

94 Arvastson A — C-G Andrén 1967 s 14 ff, Pleijel 1941 s 31 ff.

95 Citerat eft Helander 1947 s 94. På jubelfesten 1793 uppkom förslaget att bibelorden skulle tryckas och inte bara anges genom bibelhänvisning. Svebilus hade nämligen från början bara hänvisningar till bibeln. Handlingar rörande Jubelfesten uti Upsala 1793 s 133. Lilja 1947 s 319 not 34. Se även RD 1809 Pr I s 319. Där omnämns den provöversättning av bibeln, som nyttjades för bibelorden i 1810 års katekes.

96 Ivarsson 1971 s 315 ff.

97 Beträffande undervisning och konfirmation under reformationstiden, Andrén C-G 1957 s 226 ff.

98 Katekesen ingick i den av Olavus Petri tryckta postillan, ”Een lyten Postilla offuer all Evanglia som om Söndagharna läsen warda offuer heela året”, Sthlm 1530. I Olavus Petri Swenska Songer eller Wysor Stockholm 1531 ingick även en katekes ”Een lyten underwysing om the stycke ther Christna menniskior med bör strax i förstonne underwyste warda. 1537 omtrycktes O. Petri postilla i Lübeck och stora katekesen erhöi då en ny redaktion. Cf Fant G F Historia librorum catecheticorum in Svecia 1794 s 10 ff. Dessa katekestyck från 1531 och 1537 är troligen våra första lutherska katekeser. Dessa tryck förklarar även bestämmelserna om katekesen i Georg Norman: Articuli Ordinatioe från 1541.

99 Kyrkoordningen 1571 s 35. Beträffande kyrkans undervisning efter reformationen se Lindholm 1949, Andrén 1962 s 36 ff.

hela 1800-talet.¹ Denna undervisning, som kyrkolagen anbefallde, ombesörjdes av präster och klockare med hemmens stöd.² Så småningom arbetade sig tanken fram att inrätta särskilda skolor för folkets undervisning. Dessa strävanden kulminerade med inrättandet av folkskolan 1842.³ Även folkskolan stod i kyrkans tjänst och katekesundervisningen var skolans viktigaste ämne. Det var en katekesskola mer än en allmänbildande skola. Barnen undervisades i katekesen i sina hem, i skolan och i kyrkan.⁴ Resultatet av kyrkans undervisning har fått en punktundersökning i en norrlandsförsamling. E Johansson har studerat folkundervisningens resultat i Bygdeå socken 1845—1873. Johansson uppvisar i sin avhandling att kraven växte och kontrollen blev noggrannare under denna period.⁵

Under denna tidsperiod av katekesens historia, som här behandlas, stärktes katekesens ställning. Vid århundradets början inrättades praktiska seminarier för prästutbildningen vid våra båda universitet.⁶ I denna utbildning ingick kateketiska övningar.⁷ Genom 1811 års handbok fick även konfirmationsakten en fastare ställning. Handboken 1811 innehåller för första gången ett ritual för denna akt. Därtill kommer lagen om den allmänna folkskolan och i samband därmed även beslut om folkskoleseminariernas inrättande. Alla dessa åtgärder stärkte katekesens ställning som officiell lärobok i kyrkan. Åtgärderna stimulerade till pedagogisk aktivitet kring katekesen.

Katekesen som andaktsbok.

Utöver den didaktiska funktionen nyttjades katekesen som andaktsbok. Detta ser man redan av tryckningsförfarandet. Katekesen trycktes tillsammans med psalmböcker, bönböcker och evangelieböcker.⁸ Luther uppmanade också den kristne att i sitt böneliv bedja katekesens huvudstycken. Katekesen betraktades som summan av Guds ord och ett studium av den ledde in i rätta förståelsen av bibeln. Psalmbok och katekes var ofta de enda bök-

1 Kyrkolagen 1686 Kap II §§ 9 och 10 stadgar om katekesens bruk i församlingsvården. "Präster skola hålla vissa längder på alla sina åhörare, hus från hus, gård ifrån gård, och veta besked om deras framsteg och kunskap uti deras kristendomsstycken." Kyrkolagen 1686, kap 2 § 9 om katekesförhör, § 10 om förhörlängder, kap 24 § 10 om visitationsförhör, § 11 om innanläsning, § 22 om prästernas besök i hemmen bl a för undervisning och förhör. — Bland övriga förordningar kan nämnas Kungl. resol. 1723 om allmän läskunnighet. Kungl. plakat 1726 om bl a husförhör, Kungl. resol. 1731 om bl a predikoförhör, Kungl. stadga 1735 om bl a kommunionförhör, kyrkohandboken 1811 om konfirmation, Johansson E 1972 s 55.

2 Se även kap IV s 106 ff.

3 Svenska folkskolans historia II s 269 ff.

4 Så t ex stadgas i konventikelplakatet av 1726 att husbönderna skulle undervisa sina barn och tjänstefolk i katekesen.

5 Johansson E 1972 s 55 ff.

6 Liedgren 1946 s 284 ff. Seminariet i Uppsala inrättades år 1806 och motsvarande seminarium i Lund för prästutbildning år 1809. Om seminariernas första verksamhet se Prästmöteshandlingar Göteborg 1822 s 20 ff. Göransson 1955 s 77 ff.

7 I ett bevarat protokoll från seminariet i Uppsala framgår att undervisning i kateketik ingick. Se Instruction. Uppsala 1807.

8 Lilja 1947 s 3 ff.

ker, som fanns hos gemene man.⁹ I rubriken till katekeserna förekom ofta orden "katekes för hemmet, skolan och kyrkan".¹⁰ Katekesen fyllde där uppgiften som andaktsbok.¹¹ Ett tecken på denna uppgift är det utökade stoffet i katekesen. Utöver de sedvanliga tilläggen bifogades t ex Johann Arndts regler för bibelläsning, Laurelii spörsmål, de sju botpsalmerna, athanasianska trosbekännelsen och syndabekännelsen. Katekesen skulle innehålla stoff för skilda tillfällen i livet. Bibeln var sällsynt vid 1800-talets början. Katekesen fick som sagt tjänstgöra i bibelns ställe. Katekesen var summan av Guds ord. Genom att studera katekesen möjliggjordes ett meningsfullt studium av bibeln. Katekesen förde människan in i Guds ord. Katekesstyc-kena fick tjänstgöra som text vid predikningarna. I Kyrkoordningen 1571 och i kyrkolagen 1686 uppmanades prästerna att låta någon del av sin predikan ansluta till katekesens innehåll. Katekesen var mer än lärobok. Den var även andaktsbok och textbok med en vid användning inom kyrkan.

Katekesförhöret — de döptas fostran i församlingen.

Det är redan sagt, att den kateketiska verksamheten var en av prästerskapets huvuduppgifter. Denna uppgift fullgjordes på många sätt, bl a var kontrollen över en god kristendoms kunskap omfattande.¹² Denna kontroll fick alla medborgare vara med om vid ett flertal tillfällen i livet. Katekesen angick alla.¹³

Kyrkolagen 1686 stadgade att "de, som första resan vilja gå till avlösning och Guds bord . . . skola intet tillåtas förr, än de hos kyrkoherden sig angivit . . . och han dem uti deras kristendom förhört samt inhämtat kunskap och vittnesbörd om deras leverne".¹⁴

Så småningom utvecklades ett särskilt konfirmationsförhör. Detta skulle föregå den första nattvardsgången. Denna var å andra sidan villkoret för att kunna fungera som medborgare. Många funktioner såsom vigsel, att stå fadder, att vittna vid ting, att inneha ämbeten i samhället förutsatte nattvardsgång och katekesförhör. Katekesen var ett verktyg i samhällets kontroll av den enskilde individen, men inte för kontrollens egen skull. Förhöret fyllde en bestämd funktion, t ex förhöret i katekesen vid lysningens

9 Pleijel 1942 s 7. I denna bok "Katekesen som svensk folkbok" redogör Pleijel ingående för katekesens funktion i andaktslivet och i undervisningen.

10 Ett exempel är "Bibelkatekes för hemmet, skolan och kyrkan" av Swen Setterlund, Carlstad 1849.

11 Eckerdal 1969 s 220 ff.

12 Johansson 1938 s 113 ff, Pleijel 1942 s 33 ff, Hall 1948, s 80 ff.

13 Cleri comitalis cirkulär för år 1823 innehåller ett formulär för flyttningsprövning. Formulärets olika kolumner visar vilken stor roll katekesen spelade i varje människas liv. "N:o / Född uti / Ankom från / Flyttar nu till / Läser innantill / Utantill Luth. Cath. Förklaringen deraf / Förstår Salighets Läran / Nattvardsgång sednast / Bevistat Förhören / Frägd / Äktenskap / haft Naturl. Skydds Koppor / Mantalsskrifningen (var) är härstädes icke ännu förrättad / Attest af /

14 Kyrkolagen av 1686 kap 8 § 2.

uttagande. Föräldrarna var enligt svensk lag förpliktade att undervisa sina barn i kristen tro. Genom förhöret klarlades om kontrahenterna skulle kunna fullgöra denna uppgift. Det var inte förhör bara för kontrollens skull utan för att möjliggöra för den kristna människan att kunna fungera i hem och samhälle.¹⁵

Kyrkolagen stadgade utöver kunskapskontroll vid nattvardsbordet även katekespredikan och katekesförklaring med förhör.¹⁶ Rotevis kallades människorna till kyrkan och där utlades katekesen och samtidigt kontrollerades katekeskunskapen. Dessutom förekom predikoförhör och kommunionförhör med kunskapskontroll.¹⁷

Utöver dessa katekesförhör i kyrkan skulle kyrkoherden besöka sina åhörare "hus ifrån hus, gård ifrån gård, och veta besked om deras framsteg och kunskap uti deras kristendomsstycken, driva med flit därpå, att barn, drängar och pigor lära läsa i bok och se med egna ögon, vad Gud i sitt heliga ord bjuder och befaller".¹⁸ Enligt Kungl. stadgan av den 20 mars 1735 uppmanades prästerskapet att i synnerhet vårda sig om dem som i tron "voro svagare och de som befunnos vara böjda till avväg från sanningen". Detta husförhör fick den allra största betydelse. Prästen kontrollerade hemundervisningen, dels förmågan att läsa innantill, dels kunskaperna i katekesen.¹⁹ Detta var inte endast kontroll för kontrollens skull. Det var uttryck för kyrkans själavård om sina döpta medlemmar. Förhören hölls för att värna den rena läran och för att upprätthålla ett kristligt sedligt liv i församlingen.

Utöver dessa förhör stadgades även förhör vid biskopsvisitation: "Därpå företages katekismi förhör; då icke allenast skall givas akt uppå det, som folket läser utantill eller i bok, utan och huru de själva texten och Dokt. Lutheri uttydning förstå och begripa."²⁰ När Thomander blev biskop i Lund på 1850-talet, hörde det till en av hans programpunkter att återge förhören den ställning de hade enligt kyrkolagen. Detta visar vilken betydelse, som han tillmätte förhören. Det var under dessa förhör, som den lindblomska katekesen användes.²¹ Enligt Thomanders kyrkolagsförslag från 1837 tänkte

15 Söderlind 1968 s 67 ff.

16 Kyrkolagen 1686 kap II § 9. Förordningen angående plikt och straff för dem, som försumma bevisande av katekesförhör, den 4 dec 1765 upphävdes genom K förordningen 21 sept 1888. Se Lizell 1928 s 30.

17 Kyrkolagen 1686 kap VIII § 2. Om katekesens uppgift vid kommunionförhören se Eckerdal 1970 s 16, 23, 84 ff, 91 ff. Vid kommunionförhören fordrade man t ex förutom kunskap i katekesen den athanasianska trosbekännelsen, hustavlan och bopsalterna, Wahlfisk 1889 s 121.

18 Kyrkolagen 1686 kap II § 10 Kungl Maj:ts plakat den 12 jan 1726, Lizell 1928 s 20, s 30. Predikoförhör hölls i enlighet med Kungl. stadga 14 sept 1731, Wahlfisk 1889 s 122.

19 Wahlfisk 1889 s 117. Vid prästmötena uppmanades prästerna att ej låta mantalsskrivningen ta så lång tid att kunskapskontrollen ej medhanns. Handlingar rörande Prestmötet i Carlstad 1847 s 43.

20 Kyrkolagen 1686 kap 24 § 10.

21 Österlin 1960 s 424.

sig Thomander förhör i kyrkan rotevis, sex gånger årligen, med den under föregående år konfirmerade ungdomen. Lika ofta skulle predikoförhör hållas med hela församlingen. Nattvardsförhör var obligatoriskt. Husförhör hemma i husen skulle hållas med hela församlingen årligen. Det karaktäristiska för Thomander var, att han betraktade dessa förhör som fromma sammankomster. Prästerna skulle göra allt för att uppehålla deras anseende och nytta.²² Liknande bestämmelser hade kyrkolagsförslaget 1846 och bestämmelsen om husförhör kvarstod i 1873 års kyrkolagsförslag.²³ Denna omsorg om kyrkans förhör sammanhängde bl a med kyrkotuktens avskaffande i början av 1850-talet.

Katekesen fungerade på detta sätt. För denna församlingstvård var 1810 års katekes skriven.²⁴ Uppfyllde 1810 års katekes dessa krav? Hur fungerade den? Hur togs 1810 års katekes emot? Dessa frågor skall få sin belysning i nästa avsnitt.

3 DEBATTEN OM DEN LINDBLOMSKA KATEKESEN OCH DEN RÄTTA LÄRAN.

Innebörden i uttrycket "rätt lära".

1810 års katekes hade ej varit på remiss till konsistorierna. Den hade endast varit föremål för granskning i prästeståndet, innan den antogs till allmän lärobok i svenska kyrkan för den första undervisningen. Detta remissförfarande är en av anledningarna till den stora debatt, som uppkom, sedan väl katekesen kommit allmänheten tillhanda. Vid riksdagen 1809—10 hade man bråttom med att få de nya böckerna godkända.²⁵ Man var inte nöjd med det gamla, men man hann heller inte utarbeta något nytt.²⁶ Ärkebiskop Lindblom såg dessutom revisionen av Svebilius' katekes som sitt eget verk och ville helst undandraga sitt arbete en kritisk granskning.²⁷ Den diskussion, som inte fick äga rum före utgivandet av 1810 års katekes, kom efteråt.

En annan orsak till den stora debatten om den lindblomska katekesen var som ovan är sagt de olika synsätten i tiden, hur en katekes skulle utformas. De olika fromhetsriktningarna såsom ortodoxi, pietism, herrnhutism, swe-

22 Ibm s 218 ff.

23 Kyrkolagsförslag 1846 kap 2: 14 och Kyrkolagsförslag 1873 kap 9: 4.

24 Lilja 1947 s 252 ff. Förhörens intensitet i församlingstvården avläses i ökade katekesupplagor. Vid prästmötet i Lund 1814 uppmanade biskop Faxé sitt prästerskap att vårda husförhör, kommunionförhör, katekesförhöret i samband med gudstjänsten, predikoförhöret, ottesångsförhöret. Lunds Stifts prästmöts-Handlingar 1814 s 82 ff, Handlingar rörande prestmötet i Carlstad 1847 s 43, Folkskolans historia del III s 360 ff. "Katekesutanläsningens sociala betydelse."

25 Denna brädska höll i sig till 1819 då förslaget till ny evangeliebok sköts på framtiden. Från år 1809—19 hade svenska kyrkan fått ny handbok, ny psalmbok och ny katekes.

26 Lilja 1947 s 318, Liedgren 1946 s 247 ff.

27 Om rädslan för kritik, Helander 1947 s 144 ff.

denborgianism och neologi hade skilda kateketiska program.²⁸ Dessa fromhetsriktningar var intressenter i den nya officiella katekesen och jämförde den lindblomska katekesen med sitt eget kateketiska program och kritiserade den officiella katekesen därefter.²⁹

Den lindblomska katekesen byggde på ortodox tradition, men hade flera neologiska inslag. Dessa neologiska tillskott är gjorda med stor försiktighet, men trots denna försiktighet har vi här en källa till kritiken av 1810 års katekes. Katekesen borde, om den skulle ha motsvarat majoritetens önskemål, inte vara ortodox med ett neologiskt inslag utan vara ortodox med ett pietistiskt inslag.³⁰

Det var särskilt den antropocentriska förskjutningen i katekesstoffet, som åstadkom debatt. Denna kantring från det objektiva i ortodoxin till det subjektiva i neologin har behandlats tidigare. Ett exempel må belysa detta. Vad är en rätt tro? Den frågan ställs både i Svebilius' katekes och i den lindblomska. Svebilius svarade i st II: 79: "En rätt och saliggörande tro är icke någon blott kunskap om Gud, och hans heliga ord, och samtycke därtill; utan är en viss tillförsikt och hjärtans förtröstning till Gud, om syndernas förlåtelse och det eviga livet för Jesu Kristi förskyllan skull." Motsvarande stycke i den lindblomska katekesen nr 219 har följande lydelse: "En rätt och saliggörande tro är icke någon blott kunskap om Gud och hans heliga ord, icke heller något blott samtycke därtill, utan en så viss tillförsikt och hjärtlig förtröstan till Gud, om syndernas förlåtelse och evig lycksalighet genom Kristus, att den frälsar oss från synden, samt giver håg och kraft till det goda." "Giver oss håg och kraft till det goda", dessa små tillägg i subjektiv riktning möter på många ställen i 1810 års katekes.

Ovan har utförligt skildrats hur den neologiska ansatsen präglade katekesen. Denna konfrontation mellan neologins, ortodoxins och pietismens människouppfattning gjorde, att den lindblomska katekesen ofta anklagades för att innehålla falsk lära.³¹ Under riksdagen 1850—51 gjordes i prästeståndets enskilda utskott en utredning om rätt lära och falsk lära, som ståndet senare gjorde till sin. Eftersom detta dokument, författat av H Reuterdaahl, är av stort intresse för denna debatt, citeras här ett längre stycke: "Det är huvudsakligen de antropologiska och soteriologiska styckena av denna lära, inom vilka söndringen äger rum. I kristlig antropologi och so-

28 Om sambandet mellan fromhetsriktningar och katekestyper, Lilja 1947 s 327.

29 Om dessa fromhetsriktningars pedagogiska program se Bugge 1965 s 48 ff.

30 Lilja 1947 s 325.

31 Det var inte bara katekesen av år 1810, som utsattes för beskyllningen att vara falsk lära utan även handboken av år 1811 och psalmboken av år 1819 ansågs innehålla falsk lära, Liedgren 1946 s 274. Anklagelserna för bristande renlärlighet låg i tidsandan. Jämför processen mot E G Geijer 1821 för hans bok om Thorild, Tillika en filosofisk eller ophilosophisk bekännelse. Skriften innehöll ej ren lära enl anklagelserna, Liedgren 1946 s 235 ff. Beträffande renlärlighetsstrider i svenska kyrkan på 1840-talet, se Bohlin 1923 s 81 ff.

teriologi hava tvenne satser en lika stor vikt, och tåla lika litet någon inskränkning eller något åsidosättande, den ena, att människan inom sig själv saknade all förmåga till rättfärdighet och helighet, måste, för att bli frälsad, i tron vila vid den i Jesu Kristo Guds Son skänkta gudomliga nåden. Den andra, att människan, vilande i denna tro, måste av allt sitt hjärta avsky synden, älska Gud över allting, älska sin nästa som sig själv, i Guds bud och lag hava sin umgängelse, och i denna kärlek och umgängelse, som ock kallas helgelse, utan återvändo fortgå.”³²

I utredningen påpekades att det är viktigt att den första satsen står främst och att den anses främst i evangelisk luthersk lära. Den första satsen innehåller villkoret för den andra satsens hållande. Satsernas inbördes förhållande betonades även. Man fick inte framhäva någon sats på den andra satsens bekostnad.³³

De olika riktningarna hade enligt enskilda utskottet gjort misstag i förhållande till dessa bägge satser. Så t ex såg den pietistiska rörelsen mer till läran än till livet.³⁴ I den neologiska riktningen blev däremot den första satsen undanträngd. Det är ganska förklarligt att den nya katekesen med betoning på den senare satsen om livet och lärans utgestaltning i dygder skulle ge upphov till anklagelser för falsk lära av teologiska idéströmningar, som betonade den första satsen om läran och dess fundament. Det var också detta som inträffade, då norrlandsläsarna granskade den nya katekesen. Pietismen i Norrland hade fått ett inslag av herrnhutisk teologi.³⁵ Läran om nåden allena vid människans frälsning betonades så starkt, att trons frukt i ett kristet liv bortskymdes. Denna lärobestämmning hos norrlandsläsarna, som de själva betraktade som rätt lära, ansåg däremot enskilda utskottet vara falsk lära och borde såsom sådan beivras.³⁶ I prästeståndets utlåtande anfördes vidare att denna ensidighet i lärobestämmningen även utmärkte de klagoskrifter, som norrlandsläsarna hade ingivit mot de nya böckerna, handbok, psalmbok och katekes.³⁷ Norrlandsläsarna och enskilda utskottet hade alltså var sin uppfattning om innebörden i uttrycket ”falsk lära”. Detta blev orsak till mycket kritik av 1810 års katekes.

Två tendenser avtecknar sig i katekesmaterialet från 1800-talets början i fråga om sättet att behandla stoffet. Där finns dels den didaktiska typen av katekes, dels den pastoral. Den förstnämnda uppfattades som en läromässig utläggning av Luthers lilla katekes. I den senare betraktades katekes-

32 RD 1850—51 Pr supplb utlåt nr 2. Citatet se s 36 ff. Utlåtandet är författat av H Reuterdahl. Reuterdahl 1920 s 320 ff.

33 Ibm Pr supplb utlåt nr 2.

34 Ibm Pr supplb utlåt nr 2 s 37.

35 Rodén 1938 s 160 ff.

36 RD 1850—51 Pr supplb utlåt nr 2 s 38.

37 Liknande kritik gav H Schartau psalmboksförslaget 1814. Nåd och förtröstan var frälsningens grund. Katekes och psalmbok måste överensstämma i läran, Liedgren 1946 s 260 ff.

utläggningen som en själavårdande salighetslära. Flera sådana katekeser hade nått en stor spridning omkring sekelskiftet 1800. Dit hörde Möllers katekeser och längre fram även Schartaus kateketiska arbeten.³⁸ Här möter ännu en punkt, där den lindblomska katekesen inte motsvarade faktiska behov. Detta förhållande skärpte naturligtvis kritiken. Den lindblomska katekesen var neologisk i stället för pietistisk, den var didaktisk i stället för själavårdande.

Norrlandsläsarnas kritik av den lindblomska katekesen.

Norrlandsläsarnas kritik hade flera grundförutsättningar.³⁹ Läskunnigheten hade blivit mera allmän, tillgången på litteratur var god och vidare betydde byabönen mycket i de norrländska bygderna. På dessa byaböner nyttjades de nya böckerna till undervisning och till själavård. Denna verksamhet skötte lekmännen själva om. Dessa byaböner ökade intresset för läsning och därmed också för granskning av de nya böckerna. "Läran" i de nya böckerna jämfördes med innehållet i de gamla böckerna och i olika lutherskrifter. Luthers skrifter spriddes i stort antal av kringvandrande kolportörer.⁴⁰ Luthers Epistel- och evangeliepostilla fick ersätta A Nohrborgs postilla. Mycket vanliga var små lutherskrifter i broschyrform, som avhandlade Luthers lära om dopet, nattvarden, bönen och kyrkan m fl ämnen.⁴¹

Vid riksdagen 1844—45 gav prosten A Sidner⁴² en skildring av hur norrlandsläsarna använde Luther i kritiken mot de nya böckerna. "Med sin Luther i hand kommer nu läsaren och lämpar på honom (prästen) dennes alla skarpa utlåtelse om sin tids katolska prästerskap, och det händer icke sällan att den mest nitiske, kristligt sinnade själasörjare får hålla till godo att kallas en djävla lärare och mera sådant." Sidner omvittrade även, att de "kringresande bondepredikanterna" göra allt för att understödja denna oro i församlingen.⁴³ Under debatten om norrlandsläsarna vid riksdagen 1850—

38 Johan Möller: "Försök till en mindre lärobok i christendoms-kunskapen" utkom i 10 upplagor fram till 1829. Av samme förf "Försök till en större lärobok i christendoms-kunskapen" utkom i 13 upplagor till 1820. Schartaus katekeser spreds först i handskrifter och trycktes först efter författarens död och nådde en stor spridning. Dessa katekeser vittnade om, att det kateketiska önskemålet just då var den själavårdande salighetsläran.

39 Sandewall 1952. Göransson 1965 s 71 ff. Norrlandsläsarna var ingen stor grupp, men de blev till en symbol för den separatistiska utvecklingen i kyrkan. Rörelsen ändrade också karaktär. På 1840-talet hade läsarna en gammalpietistisk prägel. Omk 1850 fick grupper av läsarna kontakt med baptismen och vänsterflygeln bland dem separerar från kyrkan.

40 Mellan åren 1830—65 utkom omkring 150 skrifter av Luther eller kommentarer till lutherskrifter. Linnström 1883 I se "Martin Luther". Ribbner 1957 s 47 ff.

41 Gustafsson 1963 s 16 ff, Newman 1933 s 260 ff, Eckerdal 1970 s 39 ff.

42 Prosten A Sidner kyrkoherde i Grundsunda Härnösands stift. Bygden 1923 I: 265.

43 RD 1844—45 Pr b 12 s 382. Läsarnas omedgörlighet i diskussioner om den rätta läran tecknas också av Sandberg i hans motion om läsarnas problem. Ibm Pr 10: 137 ff. Läsarnas stöd hos Luther för kritiken av kyrkans böcker framgår även av deras petition till K Maj:t 1844. Se Sandewall 1952 s 153 ff.

51 tecknades samma syn på läsarnas bruk av Luther.⁴⁴ I debatten yttrade prosten E A Almqvist⁴⁵: ”De stödjade sig på Luther. Hans skrifter erkänna de. Om jag än måste förebrå dem, att de ensidigt uppfatta honom, så nödgas jag likväl erkänna, att de där hämtat sin ensidighet och söka försvaret för densamma.”⁴⁶ Läsarna argumenterade utifrån Luther och de tolkade honom i den antinomistiska riktning, som påpekades av enskilda utskottet.

Den lindblomska katekesen motsvarade inte den kateketiska situationen i kyrkan vare sig till innehållet eller formen. Termen rätt lära hade olika innebörd både utifrån kyrkans synsätt och från norrlandsläsarnas uppfattning. Luthers betydelse för läsarnas argumentering var stor.⁴⁷ Det återstår nu att ge en mer detaljerad bild av kritiken mot 1810 års katekes.

Den lindblomska katekesen fick både beröm och klander och mest det senare. Lindblom själv skrev berömmande om den till sina vänner och berättade att hans pigor fann den nya katekesen lättare att lära.⁴⁸ I tidskriften *Journal för Litteraturen och Theatern* kunde man år 1812 läsa följande omdöme: ”Så väl varje religionens vän, som i synnerhet alla föräldrar, vilka önska bibringa sina barn en redig, levande och praktisk kristendoms kunskap hava visserligen med den största fögnad emottagit den nu utkomna förbättrade upplagan av doktor Svebilii förklaring över doktor Luthers lilla katekes, men . . .” och så följer ovanpå detta beröm även kritik mot den nya katekesen.⁴⁹

Att svårigheter uppstått redan från början framgår av cleri comitalis cirkulär år 1812. Det hette i 1810 års cirkulär att katekesen skulle införas så snart ske kunde.⁵⁰ I 1812 års cirkulär uppmanades däremot samtliga biskopar och konsistorier att låta övergången ske utan friktioner. ”Ståndet tillförser sig härutinnan samtliga medbröders visa lämpor, foglighet och tålmod, samt herrar biskopars och konsistoriers mogna råd och handledning för de oförfarne och tvekande.”⁵¹

Vid bestämningen av termen ”rätt lära” berördes den grundsyn hos norrlandsläsarna, som tog sig uttryck i kritik av den lindblomska katekesen. Denna kritik är väldokumenterad. Redan 1814 skrev kyrkoherde I Nordmark i Luleå till Lindblom och påpekade att läsarna i Luleå socken vägrade att låta sina barn undervisas i den nya katekesen.⁵² Prästerna i Skellefteå

44 RD 1850—51 Pr supplb s 62 ff.

45 Prosten E A Almqvist blev sedermera biskop i Härnösands stift. Bygdén 1923 I: 29.

46 RD 1850—51 Pr b 10 s 380 ff.

47 Om lutherskrifternas roll för läsarnas kritik av katekesen, KÅ 1908 s 297 ff. ”Tvänne bref från år 1815 angående det s k Norrlandsläseriet.”

48 Helander 1947 s 154.

49 *Journal för Litteratur och Theatern* den 28.8.1812, ”Något om den omarbetade och förbättrade upplagan av doktor Svebilii förklaring över doktor Luthers lilla katekes”. C C C 1810 § 7. Man kan jämföra 1819 års psalmbok och dess antagande. Parallellt bruk av gamla och nya psalmboken var tillåtet, Liedgren 1946 s 271.

51 C C C 1812 § 3.

52 I Nordmark till J A Lindblom 20.3 och 11.5 1814. Cf Sandewall 1952 s 33 not 6.

N Ström och I Grape har i skrivelser från år 1815 tagit upp läsarnas kritik av den nya katekesen.⁵³ I Grape skildrade läsarnas situation på följande sätt: "Om sedernas renhet är i allmänhet mindre fråga, än om renhet i lära efter deras läroform. De barn, som undervisas enligt den förbättrade katekesen, insupa villfarelser och djävla lärdom, varför ock hänt, att föräldrar, som gjort början med att lära sina barn denna katekes, därmed upphört och tillgripit den gamla. Det är fara värt, att flera följa detta exempel, helst det är bekvämligare för modern, som sittande vid sin spinnrock ger undervisningen, och då, utan att se i bok, kan rätta barnet, när det felar vid innan- och utanläsning."⁵⁴ Bilden av modern vid spinnrocken är viktig. De flesta barnen fick sin katekesundervisning på detta sätt. Den byggde på utanläsning av katekesen. I den lindblomska katekesen hade uttryckssätten i Svebilus' katekes förändrats. Detta orsakade irritation i hemmen. Denna irritation tog väckelsens ledare hand om och förvandlade till en bekännelsedebatt.⁵⁵ Norrlandsläsarna fick också stöd av präster både i Norrland och i andra delar av landet för sina krav. Så t ex ville Thomander ge dem både mötesfrihet och liturgisk frihet.⁵⁶

Stridigheterna kring den lindblomska katekesen tilltog. Motståndet mot katekesen berörde även andra delar av landet än de norrländska landskapen.⁵⁷ Prästerskapet och kronofogdemyndigheterna var beredda att med lagliga åtgärder återföra ordningen inom de församlingar, där stridigheter uppstått. Inom regeringen och i högsta domstolen fördes däremot en mycket tolerant religionspolitik. I ett kungligt brev av den 29 jan 1817 uppmanades Härnösands domkapitel att tillåta var och en som så önskade att använda den gamla katekesen. Ärkebiskop Carl von Rosenstein uppmanade biskop Almqvist i Härnösand att tillse att läsarmålen inte kom inför domstol.⁵⁸

Men katekesstriden fortsatte. Vid konfirmationen i Arvidsjaurs kyrka midsommardagen 1820 svarade åtta konfirmander nej på handbokens fråga om katekesens lära var en gudomlig sanning och om denna lära visade rätta vägen till saligheten.⁵⁹

53 KÅ 1908 s 297 ff. Det är oklart till vem dessa bägge skrivelser är ställda. De har återfunnits i Upsala domkapitels arkiv.

54 Vi märker i norrlandsläsarnas kritik av kyrka och prästerskap en förskjutning i synsätt på riktig pastoralvård. Kyrkan kontrollerade kunskapen genom sina förhørsinstitutioner. Norrlandsläsarna krävde utöver kunskapskontrollen även en kontroll av den inre beredelsen.

55 RD 1840—41 Pr 16: 396. Prosten Sandberg anförde samma skäl till motståndet mot den lindblomska katekesen.

56 Österlin 1960 s 334 ff.

57 Enligt statsrådsprot 29.4.1853 § 6 insänder även läsarna i trakten av Hudiksvall klagomål mot katekesen. Samma statsrådsprotokoll talar om religiösa oroligheter i Orsa och Älvdalen. Enligt RD 1823 b 7 s 404 rapporterades läseri från Marks härad i Älvsborgs län och från västra delen av Skaraborgs län. Se Fält 1952 s 5 ff.

58 ED registratur 10.3 1817 RA Cf Sandewall 1952 s 37 not 5.

59 Sandewall 1952 s 66.

Vid riksdagen 1823 är läsarnas kritik av katekesen uppe till behandling.⁶⁰ Lektorn i Härnösand J Häggblad uppläste ett memorial om norrlandsläsarnas kyrkokritik. Memorialet belyser hur väckelsen tog en separatistisk vändning med egna gudstjänster och förkastande av kyrkans böcker. Prästeståndet föreslog tvångsförflyttning av väckelsens ledare, men detta föranledde ej någon åtgärd av K Maj:t.⁶¹ Norrlandsläsarnas kritik av de nya böckerna utmynnade i flera krav. De ville få tillåtelse att bruka de gamla böckerna privat och i församlingen. Om dessa krav ej uppfylldes skulle antingen de gamla böckerna, 1689 års katekes, 1695 års psalmbok och 1693 års handbok, anbefallas till allmänt bruk i kyrkan, eller skulle nya böcker utarbetas lika goda som de gamla. Denna läsarnas önskan framfördes i ett memorial vid riksdagen 1844—45.⁶² Enskilda utskottet, som behandlade frågan, yrkade avslag på läsarnas begäran att få begagna de gamla böckerna. Eftersom de flesta församlingarna i kyrkan antagit de nya böckerna, skulle en sådan åtgärd snarare öka än minska "remnan i kyrkan". Det fanns fel även i de gamla böckerna enligt utskottet och det var därför olämpligt att återgå till dessa. Dessutom var inställningen bland läsarna sådan, att "de tillfredsställas icke av annat, än det de i deras ensidighet och inskränkthet själva få diktera". Varken nya eller gamla böcker skulle därför lösa läsarnas problem. Att däremot förhindra ett enskilt bruk av vilken renlärig katekes som helst, därtill har varken stat eller kyrka någon rätt. Enskilda utskottet föreslog i stället en revision av de nya böckerna, "genom vilken de kunde erhålla nödige förändringar. Att åtminstone handbok och katekes behöva sådana, kan ingen neka."⁶³ Prästeståndet vidtog ingen annan åtgärd inför läsarnas begäran än att prästerna uppmanades att i församlingen iakttaga "stigande insikt, lugn och allvar".⁶⁴

Under 1840-talet inkom en mängd klagoskrifter till K Maj:t om läsarnas kritik av de nya böckerna och önskemål om förändringar.⁶⁵ Vid riksdagen 1850—51 är frågan åter uppe.⁶⁶ Enskilda utskottet tillstyrkte nu en skyndsamt omarbetning av vår kyrkas katekes och handbok.⁶⁷

Sedan det historiska förloppet av läsarnas kritik mot 1810 års katekes

60 RD 1823 Pr 1 s 117 ff. Ärenden angående katekesen behandlades vanligtvis enbart i prästeståndet. Väcktes frågor angående katekesen i något av de andra stånden behandlades ärendet av hela riksdagen.

61 Ibm Pr 6 s 150 ff.

62 RD 1844—45 Pr 12 s 203 ff.

63 Ibm Pr 12 s 210.

64 C C C 1844 § 31.

65 ED Statsrådsprot 15.10.1844, statsrådsprot 19.8.1845. Ärendet remitterades denna dag till konsistorierna i Lund och Uppsala för utlåtande. 10.1.1851 remiss till prästeståndet. Konseljakt 29.4.1853. Ärendet på nytt anmält. RA.

66 Läsarna hade flera andra krav om deras önskemål beträffande kyrkans böcker inte uppfylldes. Dit hörde att få lärare efter deras eget sinne, hot om att lämna kyrkan m fl. Jag behandlar ovan endast de krav som gällde katekesen.

67 RD 1851—52 Pr suppl Utlåtande nr 2.

skildrats i all korthet,⁶⁸ återstår det att redogöra för deras detaljkritik av katekesen.

"En Christelig Trosbekännelse utgifwen af Läsare-Sällskapet i Skellefteå", författad av bonden Gehard Gehardson, utkom år 1821. Den skulle uppvisas inför konsistorium i Härnösand som ett prov på läsarnas tro. § 7 i denna skrift "Om förnuftet och den fria viljan" klargör läsarnas människosyn: "Vi tro och bekänne, att en opånyttfödd människas förstånd, hjärta och vilja kan uti andeliga saker, av egna naturliga krafter, alldeles intet förstå, tro, fatta, tänka, vilja, begynna, fullborda, verka eller medverka, utan människan är alldeles fördärvad och död till det som gott är." ⁶⁹ I § 12 i samma bekännelse säges: "Vi tro och bekänne, att vi genom Jesum Christum äro rättfärdige och salige." Dessa tvenne paragrafer uttryckte koncentrerat de grundläggande orsakerna till lärostriden mellan läsarna och kyrkan. Varje uttryck i någon av kyrkans böcker, som skulle inskränka på innehållet i dessa båda paragrafer, ansåg läsarna vara falsk lära. Utifrån denna grundsyn i antropologin och soteriologin kritiserade de kyrkans böcker.

1842 utgav bonden N P Ericson "Christliga Anmärkningar öfwer de hufwudsakligaste falska lärosatser, som finnas i den nya Catechesen, Psalm-boken och Kyrkohandboken". Författaren säger själv att han genom bygdens riksdagsman J Lundberg från Piteå sökt att framlägga dessa anmärkningar inför riksdagen 1840—41 men att Lundberg underlåtit detta. Därför utgav författaren dem i bokform. Ericson anmärkte bl a på katekesens 92:a fråga om lagen. Lagens skärpa var ej framhåvd. "Skulle vi nu, såsom det föregives, igenom vår helgelse, i likhet med änglarna, vinna himmelen, så bleve ju Kristus med sin pina och död onyttig för oss." ⁷⁰ Ericson tog också upp definitionen på dopet i fråga 319: "Huru frälsar döpelsen oss från djävulen?" Svar: "Då vi, i kraft av den förlossning, som oss i dopet given är, stride mot onda begär, och dem övervinne." Svaret pekar på människans egen insats i frälsningsfrågan och förkastades av läsarna. Handboken 1811 hade infört ett särskilt ritual för konfirmationsakten. Enligt akten skulle konfirmanderna med ja besvara frågan huruvida katekesens lära var gudomlig sanning och visade rätta vägen till saligheten. Detta fann Ericson vara att göra barnen delaktiga av andras synder, "emedan den nya katekesförklaringen ävensom

68 Om utvecklingen av detta ärende se Eckerdal 1970 s 81 not 69. Domprosten Knös yttrade vid ärendets behandling 1858 bl a: "Nödvändigheten av en sådan föreskrift kan jag icke förbise och beklagar endast, att den ej förr blivit given, ty detta domkapitels protokoller under de senaste 15 åren intyga nogsamt, huru den separatism, som inom detta stift finnes, och vari baptismen sedan inblandat sig, egt i saknaden af en sådan föreskrift sin främsta utgångspunkt." I yttrandet instämde C A Torén. Uppsala domkapitel prot 17 juli 1858. E D Konseljakt 25.9.1874 § 1. RA.

69 Gehardson 1821 s 14 ff.

70 Ericson 1842 s 7.

flera dylika nya läroböcker, på mera än ett ställe motverka och strida emot den heliga skrifts rena lära".⁷¹

En av väckelsens ledare F G Hedberg har i tidningen *Evangelisten* för år 1851 gett en detaljerad kritik av den lindblomska katekesen.⁷² Författaren säger i sin inledning, att han hade kännedom om de anmärkningar över katekesen, som redan utgivits. Hans artikel skulle blott komplettera och sammanfatta diskussionen.⁷³ Hedberg fastslog, att den lindblomska katekesen "bär över allt omisskänneliga spår av den rationalistiska eller otrogna tidsandan, vars foster den i sanning är". Den kunde därför inte förbättras utan måste helt och hållet omarbetas. Hedberg har samlat upp sin kritik av katekesen i 10 punkter: "att den lindblomska katekesen förfalskat icke mindre än tio av den kristna lärans förnämsta huvudstycken nämligen 1 treenighetsläran, 2 läran om arvsynen, 3 läran om Guds lag, 4 läran om nåden och rättfärdiggörelsen, 5 läran om tron, 6 läran om nådavalet, 7 läran om uppståndelsen, 8 läran om helvetesstraffen, 9 läran om dopet samt 10 läran om skriftermålet och avlösningen, vartill ännu för det elfte, tilläggas kan läran om nattvarden, emedan såsom tillförne visat är, icke heller den blivit med tillbörlig klarhet och bestämdhet avhandlad."⁷⁴

Dessa anmärkningar stämmer väl med det schema, som vi tidigare observerat, nämligen att antropologin och soteriologin i 1810 års katekes är de stora stötestenarna för läsarna. Därtill kom så de rationalistiska inslagen. Förskjutningen från det objektiva i frälsningen — Guds handlande — till det subjektiva — människans medagerande — allt detta stämplas såsom falsk lära av läsarna.⁷⁵

Annan kritik mot den lindblomska katekesen fram till mitten av 1830-talet.

Biskop Faxe yttrade vid prästmötet i Lund 1814 beträffande de kyrkliga böckerna, att förbättringarna var så stora, att de öppnade de "gladaste utsikter åt kommande tider" i kyrkan.⁷⁶ Utvecklingen blev en annan. De nya böckerna blev föremål för mycket kritik.

När det gällde synen på 1810 års katekes under 1800-talets första årtionden måste man beakta den kyrkligt religiösa brytning som då ägde rum. Den bestod i en kritisk bedömning av upplysningstiden och av den teologi, som benämnes neologi. I cleri comitalis cirkulär 1815 görs de första kritiska ut-

71 Handboken 1811 kap 4. Ericson 1842 s 21.

72 Hedberg 1892. Särtryck ur Hedbergs tidskrift *Evangelisten* 1851. Om hedbergianismen i Norrland se Newman 1931 s 255.

73 Hedberg 1892 s 3. Här uppräknas några av de läsaresskrifter där frågan om den rena läran togs upp bl a Gehardsons och Ericsons ovan anförda. En annan skrift är *Pietism och Christendom* av [F G Hedberg] Umeå 1845.

74 (Hedberg) 1892 s 4, 33 ff, *Evangelisten* 1850 s 172.

75 Vi får tillfälle att mera i detalj studera dessa anmärkningar vid genomgången av 1852 års katekeskommitté och dess förslag till katekes 1856 och 1859.

76 Algård 1924 s 262 ff.

talandena. Kritiken fullföljdes sedan av J O Wallin i hans tal inför bibelsällskapet 1816. Själv tar han upp katekesfrågan vid riksdagen 1815.⁷⁷

Det var alltså inte bara läsarna, som uttalade sig kritiskt mot den nya katekesen.⁷⁸ Biskopar och präster i svenska kyrkan gjorde flera uttalanden, som vittnade om missnöje med 1810 års katekes.⁷⁹ Denna kritik framträdde tidigt och gällde samma fråga som för norrlandsläsarna, huruvida katekesen innehöll falsk lära.⁸⁰ I tidskriften *Allmänna Journalen* förekom 1815 en debatt om 1810 års katekes. Artiklarna är anonyma. Denna kritik blev tillrättalagd och då med följande motiv: "man har ansett nödigt att tillfredsställa ömsinta föräldrar, och avböja den tanken, att den nya katekes, som lägges i deras barns händer, underbäddar köttslig säkerhet, förkastar helighetens bud och bereder det uppväxande släktet osalighet för tiden och evigheten."⁸¹ Man kritiserade katekesen men var samtidigt rädd att kritiken skulle skapa oro i de breda lagren bland folket.

I prästmöteshandlingar från de olika stifteten förekom flera kritiska uttalanden mot katekesen. Biskop J J Hedrén anförde vid prästmötet i Karlstad 1831, att katekeskritiken ej kom oväntat, dels med tanke på den rationalistiska tidsandan, då den tillkom, dels med tanke på brådskan, då den utarbetades. Katekesen behövde förbättras.⁸²

Vid prästmötet i Lund 1826 uppmanade biskop W Faxé sitt prästerskap att följa den antagna katekesen och lägga alla handskrivna katekeser åt sidan. Enhetligheten i katekisationen krävde detta.⁸³

Prosten J J Thomaëus i Lunds stift kritiserade samtliga kyrkans nya böcker.⁸⁴ I sin skrift "Korta granskningar" kritiserade han utläggningen av samtliga huvudstycken i katekesen. "Vilket oförsvarligt slarv, att i en lärobok för barn ej uttrycka sig med mera bestämdhet!"⁸⁵ Författaren fann det förståeligt, att Schartau och andra präster ej kunde använda den lindblomska katekesen.⁸⁶ Tidigare har vi omnämnt katekesdebatten vid riksdagen 1823. Även

77 Österlin 1960 s 71 ff, Hippel 1924 s 18 ff.

78 Jfr Liedgren 1946 s 84. "Av samtidens allvarligt kristligt övertygade kyrkomän tycks den lindblomska katekesen ha fått uppriktigt erkännande." Jag har enbart funnit sådana uttalande av kyrkomän tillhörande den neologiska riktningen inom kyrkan. Cf RD 1815 Pr 3 s 1646 ff.

79 Om de kyrkliga fraktionernas ställningstagande till norrlandsläsarnas problem. Se Arvastson 1949 s 1 ff. Det var delade meningar om psalmbokens och handbokens behov av revision. Däremot fann alla parter brister i katekesen.

80 Agardh 1858 s 29 ff. Han menade, att kritiken tog fart först efter biskoparna Wal-lins och Franzéns död. Kritiken är mycket äldre.

81 *Allmänna Journalen* 1815 nr 200, 204. "Några reflexioner öfwer våra nya omarbetningar av Katekesen och Psalmboken." Artiklarna är anonyma. Ibm nr 222, 225. "I anledning af anmärkningarna wid den omarbetade Katekesen i N:o 200 och 204 denna Journal."

82 Handlingar rörande Prästmötet i Carlstad 1831 s 18.

83 Lunds Stifts Prästmöteshandlingar för år 1826 s 124.

84 Thomaëus 1833 s 68 ff.

85 Ibm s 83.

86 Ibm s 89.

vid riksdagen 1834—35 förekom en lång debatt om den lindblomska katekesen. Undervisningskommittén 1828 gjorde kritiska uttalanden om den lindblomska katekesen. Detta missnöje återkom vid riksdagen 1834—35.⁸⁷ Professor P G Cederschiöld framhöll i sin motion, att katekesen både i formen och till innehållet var förkastlig.⁸⁸ Motionären önskade en katekes helt frigjord från uppställningen i Luthers lilla katekes. Den skulle inledas med en betraktelse över naturen och hur Gud nedlagt sin vishet i naturen. Detta stoff skulle ge mer behållning än studiet av dogmerna. Sedan skulle följa i akroamatisk form en berättelse om människans ursprungliga tillstånd, fall och upprättelse. Cederschiöld önskade alltså en ännu mer rationalistisk katekes än den lindblomska. K Maj:t borde anslå 2 000—3 000 riksdaler till premium åt den eventuelle författaren. Utskottet avslag motionen.⁸⁹

Inför hotet att få en ännu mer rationalistisk katekes föreslog utskottet, som fann flera brister i 1810 års katekes, att prästeståndet inom sig skulle utse en eller flera, som skulle utarbeta ett förslag till de ändringar och förbättringar, som skulle utföras i 1810 års katekes. Denna omarbetade katekes skulle antagas i samband med den nya bibelöversättningens antagande. Enligt uppgift från ärkebiskop Carl von Rosenstein skulle den nya bibelöversättningen vara klar inom tre år.⁹⁰ Prästeståndet avslag betänkandet och efter återremiss hemställde utskottet att den nya reviderade katekesen skulle utarbetas först sedan den nya bibelöversättningen var antagen.⁹¹

Debatten vid riksdagen 1834—35 är intressant. Den vittnade om att kyrkan tog avstånd från en neologisk lärobok av den typ, som professor Cederschiöld föreslog. Den nya läroboken skulle heller inte vara en dogmatik för folket. Önskemålet var en biblisk lärobok.⁹² Svenska bibelsällskapet bildades 1815 och verkade för bibelns spridning. Detta hade bl a till följd att bibelordet fick ett större utrymme i kyrkans undervisning. Vid prästmöten i de olika stiftet uppmanade biskoparna sina präster att utdela Nya Testamentet till konfirmanderna.⁹³ Man överlade vid prästmöten om att barnen borde få

87 Algård 1924 s 263.

88 RD 1834—35 RoA: 3 s 39 ff.

89 Ibm B 8 Allm. besv. och ekon. utsk. betänkande nr 44.

90 Ibm Pr b 5 s 298.

91 Ibm b 8 Allm. Besv. och ekon. utsk. betänkande nr 87. Cederschiölds förslag till katekes hade flera förespråkare i utskottet. Se RD 1834—35 Pr 5: 297. ED Statsrådsprot 14 aug 1834 § 2.

92 RD 1834—35 Pr b 5 s 297 ff. Om bibelordet och psalmboksarbetet se Liedgren 1946 s 249 ff.

93 Protokoll vid Prästmötet i Upsala 1832 s 22 ff. Handlingar angående Prästmötet i Göteborg 1831 s 21. RD 1823. Pr 4: 300 ff. Svenska bibelsällskapet föreslog att "vart nattvardsbarn tilldelas en bibel eller Nya Testamentet, allt efter dess flit och uppmärksamhet". Cnattingius 1843 s IV. Sedan att utdela bibeln eller Nya Testamentet till konfirmanderna var nu allmän.

läsa biblisk historia och att man i kyrkan vid vissa tillfällen borde utbyta predikan mot bibelförklaringar.⁹⁴

Debatten vid riksdagen 1834—35 visade även missnöje med den lindblomska katekesen. Biskop Franzén påpekade i debatten flera felaktigheter vid utläggningen av buden och första trosartikeln. Kritiken mot katekesen fick ny inspiration genom ärkebiskop Wallins omarbetning av den lindblomska katekesen. En revision av katekesen borde utföras efter det mönster, som Wallin hade anvisat i sin omarbetade upplaga av katekesen.⁹⁵ Mot en revision talade det faktum att varje förändring i kyrkans böcker skapade oro i församlingarna. Kostnaden för den enskilde att anskaffa en ny katekes var en för stor utgift för det fattiga svenska folket.⁹⁶ Önskan om differentierade läroböcker framfördes också under debatten vid denna riksdag. Prosten C E Hallström ville ha en nybörjarbok med bibliskt historiskt stoff och först när fattningsförmågan hos barnet blivit uppövad, skulle den s k kateketiska religionsundervisningen börja.⁹⁷

Vid riksdagen 1834—35 förekom även andra initiativ i katekesfrågan, som vittnade om missnöjet med 1810 års katekes. Prosten P Wieselgren i Västerstad, Skåne, anhöll i ett memorial att prästeståndet skulle rekommendera B Bergqvists år 1835 utgivna katekes. Bergqvists katekes hade tidigare cirkulerat i handskrifter bland prästerskapet i Lunds stift. Wieselgren anförde, att det var omöjligt att lära sig den lindblomska katekesen.⁹⁸ Prästeståndet avslog Wieselgrens anhållan.⁹⁹ Vid samma riksdag rekommenderade Johan Wiklund från Västerbotten under debatten i bondeståndet katekeser av Möller och Pontoppidan.¹

Dessa rekommendationer av olika katekeser visade, att redan ett par årtionden efter antagandet av den lindblomska katekesen var dess ställning som kyrkans enda och officiella lärobok rubbad. Den lindblomska katekesen behövde tydligen kompletteras med andra läroböcker för att kunna fungera i församllingslivet. Ibland ersattes den helt av annan lärobok. Dessa komplet-

94 Om dessa åtgärder se Handlingar rörande Prestmötet i Upsala 1843 s 53. Handlingar vid Prestmötet i Piteå stad 1842 s 17 ff.

95 Wallin 1831. Omarbetningen utfördes för Nya elementarläroverket i Stockholm och utkom 1831. Ärkebiskop Wallin sade i sitt företal att den lindblomska katekesen var ofullständig och otjänlig till stora delar. Wallins utgåva rekommenderas vid flera prästmöten. Se Handlingar hörande till Prestmötet i Wäxjö 1836 s 18 där Esaias Tegnér rekommenderade Wallins omarbetning. Se även Handlingar angående Prestmötet i Göteborg år 1836 s 25 ff.

96 Under beaktande av svenska folkets fattigdom och svårigheten att få tag i katekes och psalmbok bildades i Karlstads stift år 1831 ett psalmboks- och katekessällskap. Handlingar rörande Prestmötet i Carlstad 1831 s 48. Handlingar efter detta psalmboks- och katekessällskap förvaras i Karlstads Domkapitels arkiv, H I Bg 1—4.

97 RD 1834—35 Pr 5: 315 ff. Förhållandet mellan bibel och katekes återkommer ofta i debatten under 1800-talet.

98 Ibm Pr 18: 436.

99 Ibm Pr 19: 171.

1 Ibm Bd 4: 478.

teringsböcker var ofta av den pastorala själavårdande typ, som tidigare omnämnts.

Denna splittring och bruket av flera katekeser omnämnes också i prästmöteshandlingar. Där rekommenderades flera katekeser, som var och en på sitt sätt skulle komplettera den antagna lindblomska förklaringen.²

En sammanfattning av läget för 1810 års katekes fram till mitten av 1830-talet visar följande. Katekesen anklagades för falsk lära både av biskopar, präster och lekmän. Kritiken kom från det ortodoxa, pietistiska och neologiska lägret i kyrkan. Katekesen motsvarade inte situationen i kyrkan vare sig till sitt innehåll eller till sin form. Man var tvungen att komplettera den med andra läroböcker för att få den att fungera. En begynnande individualism i religiösa ting underminerade katekesens ställning. Enhetskyrkans ställning var inte lika självklar som tidigare. Inom kyrkan verkade krafter med ett annat kyrkoideal. Till detta kyrkoideal hörde bl a församlingens frihet att själv välja böcker för sin undervisning och sin gudstjänst. Flera grupper ville av den anledningen välja en annan katekes än den lindblomska. Vid 1800-talets början kom därtill det stora bibelintresset. I förhållandet bibel—katekes blev det en förskjutning till bibelns förmån. Vid riksdagen 1834—35 erkände prästeståndet att en ny katekes var behövlig. Dessa strävanden skildras i nästa kapitel "Tävlingsperioden 1840—1851".

2 Vid prästmötet i Göteborg rekommenderades Krummacher F A: "Bibelkatekes", Strängnäs 1827 och Wallqwist S "Frågor och svar . . ." Strängnäs 1825, Handlingar angående Prest-Mötet i Göteborg år 1831 s 17. Vid prästmötet i Västerås 1842 rapporterades att utöver den lindblomska katekesen brukades läroböcker av Bergqvist, Schartau, Roos, Lundgren, Schultz, Gagner m fl. Handlingar rörande Prestmötet i Västerås år 1842 s 7 ff.

Tävlingsperioden 1840—1851. Olika försök att lösa kyrkans läroboksproblem

1. PRÄSTESTÄNDETS REVISION AV DEN LINDBLOMSKA KATEKESEN.

Katekesen och bibelorden.

Bibel och katekes har alltid hört samman. De första katekeserna innehöll stoff ur bibeln såsom buden, Fader vår, instiftelseorden till dopet och nattvarden, och därutöver trosbekännelsen och bön. När så under slutet av 1500-talet och under 1600-talet kravet på förståelse av katekesens olika moment tillkom, vilket ledde till utarbetandet av en mängd s k katekesutvecklingar, ökade bibelordets användning i katekesen. Dessa katekesutvecklingar skulle vara bibelenliga. Detta bevisades genom de av katekesförfattarna under de olika katekesstyckena citerade bibelorden, som skulle bevisa riktigheten i förklaringen. Bibelorden kallades för "dicta probantia".

I de första upplagorna av Svebilius' katekes fanns bara hänvisningar till olika bibelställen, i de senare upplagorna var bibelorden citerade.

Den lindblomska katekesen hade redan från början bibelorden citerade direkt under katekesstyckena. Ärkebiskop Lindblom motiverade detta med att det fanns så få biblar i hemmen. Det enda, som folk såg av det tryckta bibelordet, var det som fanns i katekesen och psalmboken.¹ Vid jubelfesten i Uppsala 1793 hade det önskemålet framställts, att bibelorden skulle citeras. S Ödmann hade biträtt med valet av bibelord till den lindblomska katekesen, och det var Ödmanns mening att bibelorden skulle tagas ur bibelöversättningen av 1703. Vid katekesförslagets behandling vid riksdagen 1809 kritiserades katekesförslaget bl a därför att bibelorden till sin ordalydelse hämtats ur den gamla översättningen.² Ödmann gjorde då för den lindblomska katekesen en speciell översättning. Denna översättning rättades sedan av biskop J A Tingstadius.³

1 Lindbloms brev till Tengström 17.4.1807. Citerat eft Helander 1947 s 94.

2 RD 1809 Pr 3: 550 ff.

3 Ödmanns brev till Lindblom 1812 (brevet saknar datum). Ödmann 1925 II: 287 ff. Cf RD 1844 Pr 11: 98. "Bekant är, att den år 1810 till allmänt bruk fastställda om-

Dessa för katekesen speciellt nyöversatta bibelord föranledde strax kritik mot katekesen.⁴ Den svenska kyrkoförsamlingen kunde nämligen därigenom få höra bibelordet läsas efter tre versioner, en version i katekesen, en annan i kyrkohandboken och en tredje i den antagna kyrkobibeln.⁵ Detta gjorde att folk fattade misstro till bibelordens lydelse i katekesen.⁶ Förhållandet bidrog till misstanken att den lindblomska katekesen innehöll inte biblisk utan falsk lära.⁷ Vid prästmöten rapporterades att folket ej ville lära sig bibelorden i katekesen, därför att de ej överensstämde med ordalydelsen i bibeln.⁸ Norrlandsläsarna ville bl a av denna anledning inte lära sig bibelorden i den lindblomska katekesen. Denna misstro ledde till att man i flera församlingar läste bibelorden direkt ur 1703 års bibelöversättning. När J O Wallin utgav sin omarbetning av den lindblomska katekesen år 1831, citerade han bibelorden efter 1703 års bibelöversättning.

Något måste tydligen göras. Redan vid riksdagen 1815 ingav J O Wallin ett memorial, där han begärde att jämte originalutgåvan av 1810 års katekes skulle utgivras en upplaga med bibelspråken ur den gamla bibelöversättningen. Prästeståndet avslog denna begäran. Katekesen hade redan varit i bruk 4 år, och i prästeståndet fanns rädsla för att en nyordning skulle skapa oreda i församlingsarbetet.⁹

Vid riksdagen 1840—41 kom ärendet ånyo upp. Prostarna A Sandberg och J Källgren motionerade om utgivandet av den lindblomska katekesen med bibelorden ur 1703 års bibelöversättning.¹⁰ Ecklesiastika utskottet yrkade avslag på denna begäran. Motivet till avslaget var det under 1800-talet vanliga skälet i svenska kyrkans reformpolitik: kyrkan borde först invänta

arbetningen av svenska församlingens katekes bibelspråken intogs icke efter den antagna bibelöversättningen, utan efter en ny, som då särskilt för dessa bibelställen blev uppgjord." Bibelkommissionen översände excerpter av sina provöversättningar till katekeskommissionen. Dessa kontrollerades sedan av Ödmann och Tingstadius. Cf RD 1815 3: 1646 ff.

4 Ödmanns brev till Lindholm 1812, Ödmann 1925 II: 287 ff. Thomander sade om denna bibelöversättning: "Jag vet icke någon sämre bibelöversättning än den som läses i den svenska privilegierade katekesen." RD 1840—41 Pr 16: 340. Cf Betänkande 1825 s 6 ff.

5 RD 1844—45 Pr 5: 424 ff.

6 Fråga nr 6 i den lindblomska katekesen löd: "Varav är katekesen tagen?" Svar: "Av den heliga skrift." Detta stämde inte i folks ögon utifrån bibelordens avvikande lydelse i katekesen.

7 Thomander yttrade vid RD 1840—41 under debatten om bibelorden i katekesen: "Det torde få antagas, såsom en inom högv. ståndet känd sak, att flera församlingslärare i särskilda orter finna sig av samvetsskäl förhindrade att bruka den lindblomska katekesen, och dess bibelöversättning är i sanning icke ägnad att förminska dessa betänkligheter." RD 1840—41 Pr 16: 341.

8 Handlingar rörande Prästmötet i Westerås 1842 s 29. Handlingar rörande Prästmötet i Carlstad 1847 s 44. Handlingar rörande Prästmötet i Strängnäs år 1847 s 67 ff. Handlingar rörande Prästmötet i Linköping år 1843 s 23 ff. Cf RD 1840—41 Pr 2: 214 ff. Prosten Sandbergs motion om ny katekes behandlade även frågan om bibelorden i katekesen.

9 RD 1815 Pr 3: 1661.

10 RD 1840—41 Pr 16: 329 ff, 332 ff.

den nya bibelöversättningen. Dessutom hade prästeståndet vid nämnda riksdag beslutat att i cleri comitalis cirkulär intaga en uppmaning till prästerskapet att insända förslag till ny katekes. Risken fanns, menade ecklesiastika utskottet, att man utöver denna förändring sedan i rask följd fick vidtaga ytterligare två förändringar, dels då den nya katekesen antogs, dels då den nya bibelöversättningen var klar. Efter lång debatt avslog prästeståndet utskottets hemställan och biföll motionärernas yrkanden.¹¹ Katekesen kunde nu tryckas med bibelord ur den antagna kyrkobilabeln av 1703.

Detta beslut, avsett att medföra lätnad ute i församlingarna, ledde till ännu större splittring. I det K cirkulärbrevet om beslutet hette det att bibelorden skulle tagas ur vår "till allmänt bruk nu gällande kyrkobilabel".¹² Den svenska kyrkobilabeln av 1703 hade emellertid flera varierande editioner. Det olyckliga inträffade nu, att olika bibelupplagor kom till användning. Katekesupplagorna fick bibelorden citerade ur den antagna kyrkobilabeln, men bibelorden hade varierande form.¹³ Den åtgärd, som riksdagen 1840—41 vidtog och som skulle ge enhet åt katekisationen, åstadkom i stället ännu större splittring.

Frågan om bibelorden togs upp även vid riksdagen 1844—45 av kyrkoherde A Grafström, Umeå.¹⁴ Ecklesiastika utskottet sökte lösa svårigheten genom att i cleri comitalis cirkulär rekommendera en i Lund på Gleerups förlag år 1844 utgiven katekes. Denna katekes hade bibelorden efter originalutgåvan av 1703 års bibel.¹⁵ Svårigheten för utskottet låg i att den lindblomska katekesen var officiellt antagen. Då det var omöjligt att utge ännu en officiell utgåva av samma katekes, sökte utskottet lösa problemet genom rekommendation i cleri comitalis cirkulär. Prästeståndet kunde heller inte förbjuda utgivandet av katekeser med bibelord i enlighet med 1810 års katekes då den var officiellt antagen och stadfäst.

Situationen blev inte mycket bättre. Prästerna klagade över att i samma konfirmandgrupp användes katekeser med bibelord ur varierande bibelöversättningar.¹⁶ Detta verkade splittrande på undervisningen.

Frågan om en normalupplaga av katekesen kom upp även vid riksdagen 1850—51.¹⁷ Ärendet behandlades av allm besvärs- och ekonomiutskottet, som yrkade avslag med en motivering liknande den som tio år tidigare gjorts

11 RD 1840—41 Pr 2: 214 ff, 2: 219 ff, 16: 349. Cirkuläret till Domkapitlen se E D registratur 7 juli 1841 nr 3 RA.

12 RD 1840—41 Pr 16: 349, Kungligt cirkulär 7 juli 1841.

13 Vid riksdagen 1850—51 förevisades icke mindre än fem olika katekesupplagor, uti vilka språken såväl till vidd som omfattning varierade. RD 1850—51 Bg I: 478.

14 RD 1844—45 Pr 11: 97 ff. Ecklesiastiska utskottets utlåtande nr 7.

15 C C C 1845 § 23, Lindblom 1844.

16 Det utkom nu katekeser med bibelorden efter 1810 års modell och med bibelorden efter 1703 års modell. Dessutom utkom katekeser tryckta med bibelord efter båda modellerna. Se Lindblom 1848. Cf Handlingar rörande Prestmötet i Carlstad 1847 s 44. Prästerna klagade över olika lydande katekesupplagor.

17 RD 1850—51 Pr 1: 234 ff.

för prästeståndet.¹⁸ Detta blev även riksdagens beslut. Prästeståndets uppmaning till prästerna att insända förslag till ny katekes hade lett till att flera prästmän insänt katekesförslag till prästeståndets prövning. Eventuellt skulle kyrkan snart få en ny katekes. Dessutom väntade man snart den nya bibelöversättningen. Allm. besvär- och ekonomiutskottet föreslog att K Maj:t skulle ge en förklaring till cirkuläret av den 7 juli 1841 vad gällde bibelordens vidd och omfattning.¹⁹

Prästeståndet avslog utskottets hemställan. Vid debatten i prästeståndet gjorde motionären prosten Melander ett tillägg till sin motion. Det kungliga cirkuläret angav bibelordens vidd och omfattning. Det borde dessutom innehålla en bestämmelse om, hur mycket och på vad sätt bibelorden skulle avtryckas.²⁰ Detta tillägg betraktades som en särskild motion inom ståndet, vilken skulle behandlas av dess ecklesiastika utskott.²¹ Ecklesiastika utskottet hänvisade på nytt till den på Gleerups förlag utgivna katekesen av år 1844. Försöken från 1840 års riksdag fram till 1851 års riksdag med att få fram en normalupplaga av den lindblomska katekesen hade avvisats.²² Förutom redan angivna svårigheter tillkom ytterligare en. Katekesen tjänstgjorde både som lärobok i kristendom och som innanläsningsbok. Införandet av bibelorden efter 1703 års bibelöversättning med dess ålderdomliga språk och stavning medförde pedagogiska problem. Någon stavningsreform av 1703 års bibeltext kunde man inte enas om.²³

Man kan fråga efter motiv till denna diskussion om bibelordens utformning. De var uppenbart både pedagogiska och teologiska. Neologin ville, att kyrkans böcker skulle tala "tidens språk" och citerade därför gärna bibelorden ur en nyöversättning av bibeln. Neologins män gjorde det även av pedagogiska skäl. 1703 års bibelöversättning hade ett så ålderdomligt språk, att den ej kunde förstås av ungdomen. Redan vid utgivandet av 1703 års bibel försågs den med en förklarande ordlista för att underlätta förståelsen av vissa ord och uttryck. En katekes med bibelorden ur en ny översättning skulle därför underlätta inlärandet.

På den andra sidan stod ortodoxin, som gärna ville ha bibelorden i katekesen efter en ny version, men först när kyrkan antagit en ny bibelöversätt-

18 RD 1850—51 band 8: utlåtande nr 16, 77.

19 Ibm utlåtande nr 16.

20 Boktryckarna hade infört bibelorden utan hänsyn till sammanhanget i bibeltexten. Detta hade till följd att det infördes bibelord, vars mening och sammanhang inte kunde förstås.

21 RD 1850—51, supplemb Ecklesiastika utsk:s betänkande nr 3.

22 Inför dessa svårigheter att erhålla en normalupplaga av katekesen motionerade Anders Medin från Kronobergs län om att staten skulle övertaga utgivandet av bibel, psalmbok och katekes. RD 1850—51 8: Allm besvär- och ekon utskottets bet nr 17.

23 RD 1850—51 Pr 11: 79. Svårigheterna med detta ålderdomliga språk tas upp av A Lignell i hans skrift: *Om Svenska Språket i Bibel, Katekes och Handbok* . . . Carlstad 1857. Om nyhumanismens uppskattning av det gamla kulturarvet se Liedgren 1946 s 182 ff.

ning. Bakom detta ställningstagande låg även pedagogiska skäl. Det skapade förvirring och oro bland folket att samma bibelord hade olika lydelse i kyrkans böcker. Den romantiska strömningen i kulturlivet och nyhumanismen med dess uppskattning av det gamla kulturarvet gav 1703 års bibelöversättning ny aktualitet. Principerna för hur bibelordet skulle översättas ändrades därigenom. I stället för principen att kyrkans böcker skulle tala "tidens språk" blev man pietetsfull mot uttrycken i äldre editioner av kyrkans böcker.

Reviderad eller ny katekes?

Vid riksdagen 1834—35 fattades principbeslut om att ny katekes skulle utarbetas, när den nya bibelöversättningen var antagen. Denna bibelöversättning lät emellertid vänta på sig och med varje år tilltog kritiken mot den lindblomska katekesen. Det var kritik från läsarna och från den officiella kyrkoledningen. Ett annat problem var den förut omnämnda svårigheten med bibelorden i den lindblomska katekesen. Dessa former av kritik kulminerade under 1840-talet. Kravet på en ny katekes blev allt starkare. Det var inför dessa påtryckningar, som prästeståndet uppmanade prästerna att insända förslag till ny lärobok. Det rådde dock delade meningar om hur denna revision skulle utföras.

Redan vid riksdagen 1834—35 gjorde som ovan visats prästeståndet ett uttalande, som angav riktlinjerna för katekesarbetet under 1840-talet. Den kritik, som professor Cederschiöld vid riksdagen anfört mot den lindblomska katekesen, fick ett sådant gensvar i utskottet, att Cederschiölds motion var nära att bifallas. Det var för att förhindra detta, som prästeståndet rekommenderade att en kommitté tillsattes för att utarbeta förslag med "de ändringar och förbättringar i nämnda lärobok, vilka kunna befinnas nödiga".²⁴ Debatten i prästeståndet kring denna motion avslöjade tvenne principer. Prästeståndet värjde sig för det första mot den neologiska lärobokstyp, som Cederschiöld föreslog. För det andra skulle den nya katekesen vara en reviderad upplaga av den lindblomska katekesen. Med dessa åsikter bemötte prästeståndet 1840-talets krav på en ny katekes. Tidpunkten, då denna nya katekes skulle utarbetas, bestämdes av den nya bibelöversättningens antagande.²⁵

Med anledning av insända tävlingsbidrag gjorde prästeståndet vid riksdagen 1847—48 ett nytt principuttalande, nu om form och innehåll i den nya katekesen.²⁶ Den lindblomska katekesen skulle följas överallt, där det utan skada kunde ske. Detta var nödvändigt enligt prästeståndet för att

24 RD 1834—35 8: Allm besvär och ekon utskottets betänkande nr 44, 87, RD 1834—35 Pr 5: 294 ff.

25 C C C 1841 § 33.

26 RD 1847—48 Pr 8: 394 ff. Den följande beskrivningen av den nya läroboken följer prästeståndets uttalande vid bl a denna riksdag.

undvika den oro, som lätt uppstod vid förändring av offentliga andaktsböcker.²⁷ Fortfarande åtnjöt de flesta barnen undervisning i hemmen. Denna undervisning vilade på utanläsning och sköttes i allmänhet av föräldrarna. Man ville undvika, att samma oro skulle uppstå som då den lindblomska katekesen infördes.

Den nya katekesen skulle vidare enligt prästeståndet vara renlärig och skriven i kristlig anda. På samma gång som den skulle vara en barnalära, skulle den "utgöra en grundläggning av den mognare ålderns mera utvecklade kristliga bildning". Den var avsedd att i sin helhet läras utantill. Den skulle avfattas i erotematisk form. Frågan och svaret skulle tillsammans utgöra ett fulländat helt. De särskilda katekestyckena skulle åtföljas av bibelord och katekesen i sin helhet skulle leda in i bibeln.

Vid riksdagen 1850—51 hade nya tävlingsbidrag inkommit. Prästeståndet preciserade sig även nu, då det gällde att ange det läromässiga innehållet i katekesen.²⁸ Beträffande antropologin och soteriologin ansåg prästeståndet två satser vara av stor vikt. Den ena att människan inom sig själv saknade all förmåga till rättfärdighet och helighet. För att bli frälst måste hon förlita sig på den nåd, som Jesus Kristus har förvärvat åt henne. Den andra satsen var, att människan, vilande i denna tro, skulle avsky synden, älska Gud och sin nästa, leva i Guds ord och i denna helgelse utan återvändo fortgå.²⁹ Båda dessa satser var nödvändiga. Den ena satsen fick ej bortskymma den andra. Därmed tog prästeståndet avstånd från den antropologi och soteriologi med semipelagianska inslag, som fanns i den lindblomska katekesen, där den senare satsen fått en viss dominans. Med detta ställningstagande tog även prästeståndet avstånd från den antinomism, som fanns i läsarnas lärouppfattning, där den första satsen bortskymde den andra.

Om lärostoffets anordning gav också prästeståndet tydliga anvisningar. "Nödig korthet och bestämdhet" skulle utmärka katekesen. De frågor, som läraren skulle göra vid den muntliga katekisationen, borde ej vara med i läroboken.³⁰ Med dessa uttalanden avgränsade sig prästeståndet mot den typ av katekeser, som var av pastoral karaktär, t ex Schartaus, Pontoppidans och Bergqvists. Dessa kunde innehålla upp till 1 000 frågor och svar.³¹ Mycket av den muntliga katekisationen fanns med i dessa tryckta läroböcker.

Sammanfattningsvis kan följande bild ges av den nya läroboken, såsom prästeståndet tecknade den under 1840-talet. Katekesutvecklingen skulle utgå från Luthers lilla katekes. Den skulle vara en revision av den lindblomska. Till sin läromässiga karaktär skulle den vara en ortodox dogmatik för folket.

27 C C C 1851 § 9.

28 Se kap I s 29 ff.

29 RD 1850—51 supplemb ecklesiastika utskottets utlåtande nr 2 s 36 ff.

30 RD 1850—51 supplemb ecklesiastika utskottets utlåtande nr 4 s 79.

31 Schartaus katekeser hade 366 resp 866 och 972 stycken, Pontoppidans katekes 759, Speners 1205, Bergqvists 1714 stycken. Katekesförslag 1856 s XVII.

Det rådde ingen enighet om dessa principer i prästeståndet. Debatten kom framför allt att vidröra utgångspunkten, Luthers lilla katekes, vidare att revisionen skulle bygga på den lindblomska förklaringen. Diskussionen gällde den erotematiska uppställningen och samma läroboks användning både för nybörjare och för vuxna.

Flera av prästeståndets ledamöter hade avvikande uppfattning i dessa frågor. Till dem hörde J H Thomander. Thomander ansåg att en revision av de kyrkliga böckerna var viktig för att få till stånd en förnyelse av svenska kyrkan. Han arbetade också för en revision av kyrkolag, bibel, psalmbok, handbok och katekes. Thomander delade väckelserörelsernas kritik mot rationalismen och neologin i kyrkans böcker.³² Han ville ej ha Luthers lilla katekes till utgångspunkt för den nya katekesen och han ville ej omarbete den lindblomska katekesen, utan önskade en helt ny katekes.

Katekesen borde enligt Thomander dels präglas av bekännelsetrohet dels ha karaktären av vittnesbörd.³³ Mångordigheten i Lindblom tolkade Thomander som ett försök att dölja bristen på erfarenhet av tro. Med bekännelsetrohet menade Thomander att katekesen på ett pedagogiskt sätt skulle tillrättalägga bekännelsens centrala partier. Sitt kateketiska program utvecklade han i Quartalskriften på 1830-talet och konkretiserade genom att själv utge en katekes 1838.³⁴ Thomander uttalade sig alltså mycket kritiskt mot den lindblomska katekesen.³⁵

I sin egen katekes hade Thomander uppdelat stoffet under två rubriker "lagen och evangeliet". Utifrån biblicistisk teologi ansåg man det felaktigt att inleda katekesen med buden utgörande en sammanfattning av lagen och sedan följde därefter trons artiklar sammanfattande evangelium. Detta var en mekanisk uppdelning av lag och evangelium, som inte hade stöd i bibeln enligt Thomander. Han disponerade i stället sin katekes utifrån bibelns tidshistoria och börjar den med delar av 1:a trosartikeln och 10 Guds bud, utgörande lagen, och övergår därefter till evangelium, som utgöres av de övriga huvudstyckena i Luthers lilla katekes. Thomander anförde Luther, Schartau och Spener som sina viktigaste kateketiska ideal. Rörelsepartiet hämtade även i detta stycke sin inspiration av den skotska frikyrkan och dess katekesarbete.³⁶ Uppdelningsgrunden av stoffet var alltså hämtad från bibeln, inte från Luthers lilla katekes.

Denna disposition av katekesen gav upphov till debatt bl a i Ecclesiastik Tidskrift och Theologisk Quartalskrift. Thomander försvarade sin disposi-

32 Österlin 1960 s 200 ff.

33 Om Thomanders ställning till pietismen och den upplevda kristendomen, se Österlin 1960 s 34 ff.

34 Thomander 1838. Cf Quensel 1900 s 42 ff.

35 Thomander 1878—1879 2: 181—194, "Några allmänna frågor rörande idén av en Luthersk Kateches i våra dagar". Artikeln publicerades 1839 i Theologisk Quartalskrift.

36 Torén 1871 s 287 ff. Uppsatsen publicerades 1:a gången 1863.

tion med att i katekesen har mängden av stoff alltid varierat. Vidare var indelningen i lag och evangelium den enda riktiga, om katekesens stoff skulle hämtas ur bibeln. Fahlerantz, Knös, Almqvist och Reuterdahl vidhöll vikten av att en katekes i svenska kyrkan borde utgå från Luthers lilla katekes och dess disposition i fem huvudstycken.³⁷ Thomander utgav år 1850 en reviderad upplaga av den lindblomska katekesen just för att påvisa dess oduglighet. Thomander stod på läsarnas sida i deras kritik av de nya böckerna och stödde dem i deras krav på att få återgå till de gamla böckerna. "Det är visst ädelt att var konservativ i det kyrkliga; men månne det är så hälsosamt att konservera själva det destruktiva?" yttrade Thomander i riksdagsdebatten om den lindblomska katekesen.³⁸

Under denna debatt visade Thomander, att han skattade Schartau högt som kateket. Schartaus katekeser började nu tryckas och spridas. De lyckades aldrig arbeta sig fram till ett officiellt erkännande inom kyrkan, men upplagornas storlek vittnade om att de fick komplettera den lindblomska katekesen, och Schartaus katekeser gav genom sin spridning tyngd åt den pietistiska katekestraditionen. Fram till 1799 stod Schartau fri i förhållande till dispositionen i Luthers lilla katekes. Han använde sig då av den "naturliga metoden" och gav en frälsningshistorisk överblick av den kristna tros-läran.³⁹ Därefter började hans katekeser att ansluta sig till dispositionen i Luthers lilla katekes. Schartaus kateketiska arbeten gav alltså inspiration till dels en fastare anslutning till Luthers lilla katekes, dels en disposition efter bibelns innehåll i likhet med Thomanders katekes från 1838. Sambandet mellan bibeln och katekesen angav Schartau tydligt i sitt omkr 1802 utarbetade "Försök till en biblisk cateches". Titeln är mycket signifikativ för bibelintresset vid denna tid: "Försök til en Biblisk Cateches eller en Förklaring öfver D. Lutheri Lilla Cateches med Laurelii Spörsmaal: så inrättad, att den må tillika wara En vägledning at förstå Den Heliga Skrift; För den upväxande ungdomen, som börjat läsa Skriften, och För bekymrade själar, som börjat ransaka Skriften, / och För unge Lärare, som börjat underwisa i Skriften /: författadt af H. Schartau." ⁴⁰ Bibeln började spridas och katekesen kunde fylla den funktion, som Luther givit den, nämligen att leda in i bibeln och underlätta förståelsen av bibelordet.

Thomander hade alltså både pedagogiska och teologiska skäl till sitt ställningstagande i katekesfrågan. Samma utgångspunkt hade även prosten A Sandberg. Han ingav vid riksdagen 1840—41 två memorial till prästeståndet, där han kritiserade den lindblomska katekesen. Den nya läroboken

37 *Ecklesiastisk Tidskrift* 1839 s 48 ff. *Theologisk Quartalskrift* 1839 s 366 ff, 1840 s 25 ff. Cf Algård 1924 s 264 ff.

38 RD 1840—41 Pr 16: 340.

39 Johannesson 1955 s 242.

40 *Ibm* s 7.

kunde ej ta sin utgångspunkt i den gamla.⁴¹ "Såsom en särskild viktig föreskrift vid utarbetandet av läroboken, synes mig", skrev Sandberg, "böra stadgas, att svaren allestädes, där sig göra låter avfattas med bibelns egna ord."⁴² Bibelorden skulle ställas framför svaret, "som då blir därpå en utläggning, eller och att de med svaren oskiljaktigt sammanbindas". Sandberg menade, att man med denna uppställning av stoffet ej skulle insamla i barnens minne, "mänskliga förklaringar över dogmer och plikter utan bibliska sanningar, Guds Andes egna uppmuntringar, bud och lärdomar, talade med bibelns egna tungomål". Inte bara katekesen utan hela kyrkan borde reformeras i den riktningen.

Sandberg talade om Luthers lilla katekes som utgångspunkt, men frångick tanken att den lindblomska förklaringen skulle ligga i botten för revisionen. Sandberg skilde på två typer av katekes, det teologiska kompendiet och läroboken i kristendom. Det teologiska kompendiet, menade Sandberg, måste vara "ett kort innehåll av kristendomens dogmer och moralbud, uppställt i ett visst sammanhang. Då bör dess framställningssätt vara definierande och svaren allestädes äga en definitionens noggranna bestämdhet".⁴³ Den lindblomska katekesen skulle vara ett sådant teologiskt kompendium, men den brast i noggrannhet och bestämdhet. Sandbergs ideal var en katekes som var "lärobok" i kristendom för ungdom och menige man. Den skulle ha ett stoff, som medverkade till hjärtats förändring och till ett gudfruktigt leverne. Språket skulle vara "hjärtligt, okonstlat och konkret".⁴⁴

Liknande tankar om katekesens innehåll framförde även prosten O Nordhammar. Undervisningen skulle börja med biblisk historia och därpå skulle följa en kort sammanfattning av kyrkans lärosatser.⁴⁵ Prosten K Sylvan gick ännu ett steg längre. Han ville även slopa utgångspunkten i Luthers lilla katekes.⁴⁶ En sådan utgångspunkt skulle leda till "oöverbinnerliga svårigheter, härrörande av de fel och brister, som fanns i Luthers lilla katekes". Bibeln talade endast om lag och evangelium, Luthers lilla katekes hade däremot 5 huvudstycken. Den hade dessutom flera brister "såväl i avseende på den kristliga fromhetens uppfattning och yttringar, såsom ock därutinnan, att den inträder på spekulationens gebiet genom frågorna om grunden till döpselsens och nattvarens nytta och verkan".

Prosten J A Säre var även kritisk mot Luthers lilla katekes.⁴⁷ "Kristi full-

41 RD 1840—41 Pr 2: 214 ff och 586 ff, Pr 15: 601 ff.

42 Ibm Pr 2: 215 och 593.

43 Ibm Pr 2: 586.

44 Ibm Pr 2: 590.

45 Ibm Pr 16: 395 ff.

46 Sylvan var kyrkoherde i Fosie i Lunds stift och sympatiserade tydligen i katekesfrågan med rörelsepartiet. Han ingav med anledning av Sandbergs memorial ett eget, RD 1840—41 Pr 15: 603 ff. Carlquist 1948 2: 368 ff. Angående termen rörelsepartiet se Newman 1925 s 353 ff.

47 Prosten J A Säre blev kyrkoherde i Mariestad. Han var vid riksdagarna ombud för Härnösands stift.

komliga sedolära” hade på ett ofullständigt sätt intvingats i den mosaiska lagstiftningens första barndomsstadgar. Det var alltså teologiska skäl, som motiverade en ny katekes. Frukten för Gud hade en större funktion enligt första huvudstycket än kärleken till Gud. Första huvudstyckets uppdelning i plikter mot Gud och mot nästan uteslöt plikterna mot oss själva. Vid katekesens disposition borde kunskapen om Gud d v s andra huvudstycket ställas framför vördnad och lydnad för hans bud. Förklaringarna över trons artiklar, döpelsens och altarets sakrament var för ”långa och till utanläsning otjänliga”. Det fanns alltså enligt Säve även pedagogiska skäl till en ny katekes. Luthers lilla katekes har ett bildspråk, som om det skall förstås ”fordrar ett redan odlat förstånd och en mogen eftertanke”. Luthers lilla katekes var därför inte lämplig som lärobok för barn. Säve pekade på sådana för barnet obegripliga uttryck i fjärde huvudstycket som ”en tro, som omfattar det med vattnet förenade ordet och därpå förtröstar; en döpelse, som är ett nådefullt livets vatten och nya födelsens bad, genom den helige Ande”, eller att ”människan genom dopet är begravnen med Kristus till döden”.

Luthers lilla katekes var alltså enligt prosten Säve ofullständig i det dogmatiska innehållet, den brast i den systematiska anordningen av stoffet och i själva framställningssättet av detta stoff. Säve föreslog därför, att författarna till den nya katekesen fritt kunde välja mellan Luthers lilla katekes eller någon annan med bättre metod och bättre framställningssätt. Boken skulle därtill uppdelas i tvenne avdelningar, en för nybörjare och en för ”mera försigkomna”. Boken skulle inledas med en visserligen kort men ändå fullständigare religionshistoria än den som fanns i 1810 års katekes.⁴⁸ Säves kateketiska program återgav i stora drag den disposition och uppläggning, som neologerna ville genomföra 1809—10 men som de av försiktighet måste slopa. Skillnaden är bara den att neologerna motiverade sin omflyttning av stoffet utifrån en ny teologi och därmed sammanhängande människosyn. Prosten Säve önskade förändringen utifrån biblicistiska motiv, där bibelordet ställdes framför dogmen.

Det var alltså mycket stridiga meningar i prästeståndet om hur den nya katekesen skulle utformas. Prosten E Bergqvist sammanfattade läget: ”För mången bleve den för litet och för andra för mycket rationalistisk, ingen till lags.”⁴⁹

Sammanfattningsvis: diskussionen styrdes av två principer nämligen önskan om att få en mer bibelenlig och en mer begriplig katekes. Bakom önskemålet om den ”bibelenliga katekesen” dolde sig den reformerta biblicismen. Med hjälp av bibelordet byggde man upp gudstjänstordningen, församlingsordningen och gav en sammanfattning av trosläran. Pietismen hade förmedlat detta bruk av bibelordet. Bakom kravet på en begriplig katekes spåras även

48 RD 1840—41 Pr 16: 329.

49 Ibm Pr 16: 343.

ett inflytande av den pedagogik, som utgestaltats inom pietismen. Ordet skulle påverka individen till omvändelse och frälsning och det första villkoret för denna process var ordets begriplighet.

Bägge dessa principer, den teologiska och den pedagogiska, krävde en uppläggning och utformning av stoffet i katekesen, där man helt lämnade den lindblomska katekesen. Det återstår att se hur dessa teologiska och pedagogiska önskemål beträffande den nya katekesen kom att realiseras under den period, då prästeståndet genom tävlan sökte få fram en ny katekes.

2. TÄVLINGSPERIODEN 1840—1851. PRÄSTESTÅNDETS TÄVLAN OM NY KATEKES.

Katekesdebatt vid riksdagen 1840—41.

Vid riksdagen 1834—35 enades man om att den nya katekesen skulle utarbetas, då ny bibelöversättning antagits. Utarbetandet av den nya katekesen kunde dock förberedas. Detta kunde ske genom att katekesförslag utarbetades, som sedan kunde läggas till grund för den nya katekesen. Prästeståndet ansåg, att arbetet med att skriva en ny katekes skulle vara en mans verk och ej ett kommittéarbete.

Prosten A Sandberg anförde i sin motion vid riksdagen 1840—41 två vägar att få en ny katekes.⁵⁰ Antingen kunde prästeståndet taga den bästa av redan utgivna katekeser eller kunde ståndet genom cleri comitialis cirkulär uppmuntra präster att utgiva katekesförklaringar och bland dem utvälja den bästa. Sandberg föreslog en belöning med 600 riksdaler. Summan skulle mer bevisa nationens angelägenhet om en ny katekes än vara belöning. Prosten K Sylvan avgav i anledning av denna motion ett memorial till prästeståndet, där han biträdde Sandbergs tävlingsförslag.⁵¹

Ecklesiastika utskottet yrkade avslag bl a med motiveringen att motionärerna föreslagit en ny lärobok, medan däremot prästeståndet ansett, att en förbättring av den lindblomska katekesen var tillräcklig.⁵² Däremot föreslog ecklesiastika utskottet en upprepning av ämnets behandling vid riksdagen 1834—35, då samtliga riksens ständer hos K Maj:t anhöll om revision av den lindblomska katekesen. I väntan på den nya bibelöversättningen skulle detta arbete kunna påbörjas. En allmän inbjudan att författa katekes skulle därför utgå till prästerskapet. Förslagen skulle inlämnas till ärkebiskopen före nästkommande riksdag och förslagsvis ifrågakomma vid antagandet av en ny lärobok för den allmänna kristendomsundervisningen.

Prästeståndet beslöt att i cleri comitialis cirkulär införa följande inbjudan: ”som den år 1810 antagna förklaringen över Luthers lilla katekes är i flera

50 Ibm Pr 2: 214 ff.

51 Ibm Pr 15: 603.

52 Ibm Pr 15: 601 ff.

avseenden bristfällig, ståndet med nöje ser, att den eller de, som känner sig hava kallelse och förmåga att åstadkomma en förbättrad förklaring däröver ville inlämna sina försök till H H ärkebiskopen.”⁵³ Denne skulle sedan vidtaga åtgärder för att det åsyftade målet skulle vinnas.

Vid riksdagen 1840—41 hade prästeståndet tillfälle att granska en omarbetning av den lindblomska katekesen. Det var prosten J J Thomaeus i Lunds stift som för att få prästeståndets rekommendation i cleri comitalis cirkulär inlämnat sin katekes: ”Omarbetning av den Svebilianska-lindblomska förklaringen över Luthers lilla katekes.” I företalet påpekade Thomaeus bristerna i den lindblomska katekesen. Bristerna hade bl a sin förklaring i ärkebiskop Lindbloms bristande kontakt med verklig konfirmandundervisning. Thomaeus hade utnyttjat allt användbart stoff i den lindblomska katekesen. Vissa partier hade författaren skrivit om, vissa stycken hade utslutits och nytt stoff hade tillförts läroboken. Författaren hade försökt att göra sin lärobok så kort som möjligt.⁵⁴

Thomaeus önskade inte endast en allmän rekommendation av boken i cleri comitalis cirkulär. Författaren önskade besked, huruvida hans katekes kunde anbefallas till allmännare bruk, intill dess en bättre utkom. Han hemställde även om vidsträcktare frihet för prästerna att i konfirmandundervisningen få nyttja hans katekes eller någon annan av ”svensk hand utarbetad kateketisk lärobok”.⁵⁵

Vid sin granskning av Thomaeus’ katekes fann prästeståndet flera brister.⁵⁶ Den innehöll dogmatiska fel, frågor och svar bildade inte en sammanhängande hel tankegång och förklaringen över tredje trosartikelns var ännu ofullständig. Den kunde därför inte rekommenderas. Prästeståndet ville slå vakt om enheten i konfirmandundervisningen. Därför kunde den för prästerna begärda friheten i valet av lärobok inte beviljas. Ingenting hindrade däremot att, när den antagna katekesen väl var inlärd, detta stoff kompletterades med andra kateketiska arbeten.

I den efterföljande debatten efterlyste prosten G Nordhammar en katekes med mer bibliskt stoff. Katekesen borde därför föregås av undervisning i bibliska historien. Därpå skulle följa en kort sammanfattning av vår kyrkas lärosatser, ”men ej svårfattliga, ej endast såsom en förstånds- eller minnes-sak, utan även talande till och verkande på hjärtan”.⁵⁷

Prosten A Sandberg anförde, att det var andra orsaker än ofullkomlighet,

53 Ibm Pr 16: 338. ED Statsrådsprotokoll 22 juni 1841 § 4, RA, C C C 1841 § 33.

54 Thomaeus 1840 s 2. Thomaeus uppehöll livliga kontakter med rörelsepartiet. Cf Wieselgren 1845 s 1 ff. I ”Minnesbok för svenska präster”, Christianstad 1845 framlade Thomaeus ett kyrkligt reformprogram. Där ingick katekesens omarbetning. Se s 295 ff.

55 RD 1840—41 Pr 16: 388, 395 ff.

56 Ibm Pr 16: 388.

57 Ibm Pr 16: 395 ff.

som gjorde att Thomaus' katekes inte kunde antagas.⁵⁸ Det var likheten med Schartaus katekiseringsmetod, som var avgörande för prästeståndets negativa inställning till Thomaus' katekes. Thomaus' lärobok var vida bättre än den lindblomska enligt Sandbergs åsikt. Ståndet stannade dock på ecklesiastika utskottets linje och avlog Thomaus' anhållan om rekommendation av hans katekes. Ståndet avlog även den begärda friheten för prästerna att själva få välja lärobok i konfirmandundervisningen.⁵⁹

Prästeståndet fullföljde i sitt utlåtande den linje ståndet slagit in på vid riksdagen 1834—35. Den nya katekesen skulle vara en dogmatisk utläggning av den kristna läran. Läroboken skulle inte innehålla exemplifikation och åskådningsmaterial som i Bergqvists, Schartaus och Thomaus' katekeser. Intressant är Sandbergs inlägg i debatten där likheten mellan Schartaus och Thomaus' katekiseringsmetod påpekades. Kyrkan var inte klar i sin inställning till den schartauanska väckelserörelsen. Schartaus lärjungar kunde betraktas som sekterister. I ämbetsberättelsen till prästmötet i Karlstad 1875 uppräknas också schartauaner tillsammans med baptister och mormoner. Prästeståndet hade alltså fler skäl än pedagogiska till ett avståndstagande från Schartaus kateketik.⁶⁰

Den andra linjen i prästeståndets inställning gällde enheten i läroboksfrågan. Vid riksdagen 1834—35 vägrade man rekommendera Bergqvists katekes. Samma inställning hade ståndet vid denna riksdag. Denna inställning vidhöll prästeståndet och liksom för övrigt senare kyrkomötet. Lindblomska katekesen hade sina brister, men för att bevara enheten i katekisationen vägrade man under väntan på den nya katekesen att rekommendera en icke auktoriserad lärobok.

Resultatet av inbjudan i cleri comitalis cirkulär från riksdagen 1840—41 blev klent. Vid riksdagen 1844—45 befanns, att endast ett förslag till omarbetad förklaring över Luthers katekes hade inkommit, nämligen från kyrkoherden på Värmdö Daniel Zielfeldt.⁶¹ Prästeståndet anförde, att då detta förslag inte motsvarade sitt syftemål, skulle en ny uppmaning ingå i cleri comitalis cirkulär, att hågade prästmän kunde insända förslag till ny katekes.

I samma cirkulär rekommenderades prosten A J Cnattingius' "Biblisk Läsebok för Ungdom, Serdeles wid Beredelsen till dess första Nattvardsgång".⁶² Författaren säger i förordet till boken, att den var avsedd som en hjälpredda vid bibelläsningen i konfirmandundervisningen men även i sko-

58 Ibm Pr 16: 396 ff. Thomaus hade tagit starka intryck av Schartaus förkunnelse. Cf Österlin 1960 s 46.

59 RD 1840—41 Pr 16: 403.

60 Handlingar Rörande Prestmötet i Karlstad 1875 s 45. Hagner 1942 s 95 ff.

61 RD 1844—45 Pr 4: 405 ff och 7: 17 ff. Förslaget har inte kunnat återfinnas på Riksarkivet eller på de större biblioteken.

62 Ibm Pr 12: 81 ff.

lorna. Syftemålet med boken var att eleverna direkt ur bibelordet skulle få en levande bild av Jesus Kristus.

Katekesförslag inlämnade vid riksdagen 1847—48.

Vid riksdagen 1847—48 hade fem katekesförslag inlämnats.⁶³ Bland författarna märktes kyrkoherden i Eskilstuna U Lundgren. Hans tävlingsbidrag "Doct. Mårt. Luthers Lilla Cateches med förklaring" utkom i fyra upplagor. Nu tävlade han med andra upplagan tryckt i Stockholm 1846. Med den 4:e upplagan tävlade han ånyo i den av katekeskommittén 1869 utlysta tävlan. Författaren är mest känd för sin Biblisk historia, som utkom i nio upplagor. Lundgren bröt med den neologiska tidsanda, som präglat hans prästutbildning, och framstod som en väckelsens man.⁶⁴ Samma titel hade det tävlingsbidrag, som var insänt av sedermera kyrkoherden A Almquist i Norra Ny, Karlstads stift. Även hans namn kommer senare att möta oss. Almquist deltog i tävlan vid riksdagen 1850—51 och då med en omarbetad upplaga av tävlingsbidraget från denna riksdag. Han hade redan 1841 utgivit en katekes och i något varierande utgåvor utkom den i fem upplagor. Han arbetade ivrigt på att förbättra katekisationen inom kyrkan. Almquist såg i väckelsen ett stöd för kyrkan.⁶⁵ "Lärobok i christendom för barn efter M Luthers cateches" av Assar Lindeblad hette ett tredje bidrag i tävlingen. Lindeblad var kyrkoherde i Öved, Lunds stift. Författaren beundrade Schartau och stod i nära förbindelse med Thomander och P G Ahnfelt. Lindeblad tillhörde den s k schartauanska vänstern.⁶⁶ "Försök till en undervisningsbok i salighetsläran genom bibelspråk eller en katekes ur bibeln" kallade kyrkoherden J M Lindblad sitt bidrag. Även Lindblad blev 1848 kyrkoherde i Öved i Lunds stift.⁶⁷ Författaren stod P Fjellstedt nära och ivrade för missionen. Han var en uppskattad väckelsetalare och en flitig utgivare av andaktslitteratur. Kyrkoherden Fr Fröberg, Lunda, Strängnäs stift, hade insänt "Försök till Catechetisk lärobok med syfte att besvara alla till christendomsläran hörande stycken eller frågor med den Heliga Skrifts egna ord".⁶⁸ Tävlingsbidraget förelåg som handskrift men trycktes senare. Även Fröberg synes ha varit en sympatisör med väckelsen.

Denna korta presentation av deltagarna i tävlingen vars bidrag prästeståndet prövade vid riksdagen 1847—48 visar, att författarna på något sätt var knutna till väckelsen. De tillhörde den generation av präster som fått sin utbildning under neologins glansdagar. Med denna tidsanda hade de brutit och de såg i väckelsen den reformering, som kyrkan behövde.

63 RD 1847—48 Pr 8: 393 ff.

64 Hagström 1899, 3: 482 ff.

65 Edestam 1965 II: 214 ff.

66 Carlquist 1957 VI: 456 ff. Cf Newman 1925 s 350 ff.

67 Carlquist 1957 VI: 460 ff.

68 Hagström 1898 II: 274 ff.

Några intressanta drag kan spåras i dessa fem katekesförslag. Författarna tillhörde alla den bibelväckelse, som drog fram i Sveriges kyrka vid denna tid. Lundgren, Lindeblad och Lindblad stod det s k rörelsepartiet nära. Flera av dem stod i kontakt med Peter Wieselgren. Assar Lindeblad hade kontakt med Schartau, Thomander och Ahnfeldt. Almqvist och Fröberg såg i väckelsen ett starkt stöd för kyrkan. Intresset hos den teologiska vänstern för en ny katekes kompletterar bilden av deras verksamhet inom kyrkan. Deras ledande män ville ge kyrkan en ny bibelöversättning, en ny handbok, en ny psalmbok och en ny kyrkolag. De ville också ge kyrkan en ny katekes. Till deras handlingsprogram hörde att ersätta de neologiska böcker, som kyrkan fått vid 1800-talets början, med nya bibliska och bekännelsestroga böcker.

De inlämnade katekesförslagen bedömde prästeståndet efter de principer som ovan är skildrade. Författarna till de inlämnade förslagen hade inte följt dessa principer. Lundgren t ex hade i sin lärobok en ny disposition av stoffet. Lindblom hade i början av sin katekes en kort religionshistoria. Lundgren förvandlade denna religionshistoria till en sammanfattning av kristendomens huvudtankar, framställda i frågor och svar. Författaren hade utslutit Luthers lilla katekes i lärobokens början. Efter sammanfattningen av kristendomens huvudsanningar kom direkt en utläggning av de fem huvudstyckena. Dicta probantia förekom ej under de särskilda styckena. Katekesen blev ej biblisk genom dessa lösryckta bibelord enligt författarens åsikt. Därför hade han utelämnat dem. Han hänvisade i stället i noter till längre bibelstycken. Författaren efterlyste dessutom en biblisk historia. Denna skulle läsas parallellt med katekesen. Denna bibliska historia gjorde de lösryckta bibelorden i katekesen överflödiga.⁶⁹ Lundgren försökte lösa problemet med den tanklösa utanläsningen genom att i noter å varje sida införa lärarens muntliga katekisation. Eleven skulle då även vid mogen ålder kunna påminna sig lärarens förklaring av de olika katekesstyckena. Noterna skulle även kunna tjäna som en överkurs för de mera begåvade eleverna. Själva katekesstyckena var avsedda att läsas utantill, parallellkursen i notapparaten skulle läsas innantill.

Ecklesiastika utskottet ansåg, att detta katekesförslag alltför mycket inskränkte utanläsningen.⁷⁰ Vidare hade författaren placerat viktigt stoff i apparaten. Enligt utskottet skulle minnet uppövas i barnåren, förstånd och eftertanke skulle senare utvecklas. Utskottet menade, att nu när folkskolans verksamhet kommit i gång på allvar, skulle svårigheterna med katekesens noggranna inlärande bli mindre.

Utskottet anmärkte även på dispositionen i Lundgrens lärobok. Eckle-

69 Lundgren 1846 s III ff.

70 RD 1847—48 Pr 8: 395 ff. I ecklesiastika utskottet satt H O Holmström, J E Forsell, J Wallin, J Janzon, Th Annerstedt, N Lindgren, H Reuterdahl.

siastika utskottet gillade inte stoffets uppdelning i två parallella kurser. Inledningen var dessutom alldeles för lång. Lärarens muntliga katekisation, som återfanns i noterna, borde ej återfinnas i en lärobok. Däremot fann utskottet arbetet lyckat ur den synvinkeln att denna lärobok förenade klarhet, lättfattlighet och samtidigt grundlighet. Utskottet förkastade tanken på skilda läroböcker för olika åldrar, men om principen genomfördes, skulle författarens lärobok vara passande för den första undervisningen.

Förslag nr två var författat av kyrkoherde A Almqvist från Norra Ny i Värmland.⁷¹ Även han såg som sitt mål att bekämpa den tanklösa utanläsningen. Författaren kallade sitt läroboksförslag "Dokt M Luthers Lilla cateches med förklaring". Almqvist hade märkt att predikningarna bar liten frukt och trodde sig se en förklaring till detta i katekesens utanläsning. Det fanns ingen grogrund för den kunskap, som predikan förmedlade. "Undervisning för förståndet är syftet med detta arbete", angav författaren som sitt mål. Boken innehåller dessutom förslag till katekisationens bedrivande med syfte att öka förståndskunskapen. Almqvist hade stycke för stycke följt den lindblomska katekesen, men dessutom infläsat egna förklaringar i framställningen. Till skillnad från Lundgrens lärobok löpte dessa förklaringar inte som en särskild kurs, utan båda kurserna utgjorde en helhet. Tilläggen var i akroamatisk form för att förhindra utanläsning.⁷²

Ecklesiastika utskottet delade ej författarens mening om utanläsningens bekämpande. Utskottet kunde ej heller godtaga dispositionen med de insprängda förklaringarna. Däremot kunde denna lärobok bli en "rik förråds-kammare" för utarbetandet av en god lärobok.⁷³ Inte heller detta arbete kunde antagas till församlingens allmänna lärobok.

Det tredje förslaget kom från kyrkoherden i Öved, Lunds stift, A Lindeblad, "Lärobok i Christendomen för barn efter M Luthers cateches". Författaren tänkte sig differentierade lärokurser i kristendom. Under det 7:e levnadsåret inlärdes Luthers lilla katekes. Under det 8:e eller 9:e levnadsåret inhämtades förklaringen. Under det 10:e, 11:e och 12:e levnadsåret repeterades katekesen oupphörligt. Detta oupphörliga repeterande medförde leda för katekesläsningen. Repetitionen började sedan på nytt under konfirmandläsningen. Denna katekesundervisning bedrevs så att 15-åringen inte förstod mer av katekesens läroinnehåll än 8-åringen. Lindeblad föreslog därför följande kristendomskurs. Först lär sig barnet Luthers lilla katekes efter den modell som t ex finns i Bergqvists "enfaldiga utveckling". Sedan kan en förklaring av den typ som författaren utgivit sättas i barnets hand. Före eller samtidigt vidtager undervisning i biblisk historia, särskilt Nya Testa-

71 Almqvist utgav sin katekes i fyra editioner, alla olika varandra. Första upplagan utkom i Vänersborg 1841, andra i Örebro 1842, 1849, 1862, tredje i Stockholm 1847 och den fjärde i Karlstad 1850.

72 Almqvist 1842 s 3 ff.

73 RD 1847—48 Pr 8: 297 ff.

mentet. Vid 11—12-årsåldern får barnet sin tredje lärobok. Denna skall vara framställd utan frågor och svar. Ett bra exempel på denna typ av lärobok var Försters lärobok i kristna religionen, efter M Luthers lilla katekes.⁷⁴ Denna kursuppdelning förklarade t ex frånvaron av Luthers lilla katekes i Lindeblads lärobok, likaså hustavlan. Dessa moment ingick i första resp tredje kursen.

Inte heller detta förslag kunde ecklesiastika utskottet antaga till allmän lärobok. Utskottet fann läroboken för stor. En stor brist var bibelordens utslutning. Behandlingen av 2:a, 3:e och 4:e huvudstycket förtjänade dock uppmärksamhet, när den nya läroboken skulle utarbetas.

J M Lindblad, kyrkoherde i Öved, kallade sin lärobok "Försök till undervisningsbok i Salighetsläran genom Bibelspråk eller en Cateches ur Bibeln".⁷⁵ Författaren motiverade sitt grepp — en katekes ur bibeln — med att detta önskemål hade framförts i riksdagsdebatterna. Författaren hade även andra skäl till att använda bibelspråk i stället för egna formulerade ord. I sitt förord säger författaren, att bibelordet är det förnämsta. Genom att använda bibelord i förklaringen av den kristna tron ledde katekesen in i bibeln. I flera församlingar var det dessutom tillåtet att hoppa över bibelorden vid katekesens inlärande. Många elever mäktade inte lära sig bibelspråken. Detta var några av de skäl, som förmådde Lindblad att vända på den sedvanliga anordningen av stoffet och låta bibelorden utgöra själva katekesstycket.⁷⁶ Detta sätt att skriva katekeser genom att sammanställa bibelord hade även utländska förebilder. Såsom exempel kan nämnas, att undervisningen i kristendom i och omkring Württemberg utgjordes av fyra kurser, vars stoff var hämtat direkt ur bibelordet.⁷⁷ Denna katekes ur bibeln fick ett dåligt mottagande av ecklesiastika utskottet.⁷⁸ Det var enligt utskottet en omöjlig uppgift att med hjälp av bibelord göra en fullständig troslära. Lindblads katekes var ett exempel på detta. Ofta hade författaren nödgats att med egna ord komplettera bibelspråken. Olikheten med den gällande läroboken var alltför stor. Ecklesiastika utskottet kunde inte rekommendera Lindblads katekes till allmänt bruk i församlingen.

Kyrkoherde Fr Fröberg hade i manuskript inlämnat "Försök till Catechetisk lärobok med syfte att besvara alla till Christendomsläran hörande stycken eller frågor med den Heliga Skrifts egna ord".⁷⁹ Uppläggningsen av

74 Lindeblad 1847 s III ff.

75 Lindblad utgav även: "Summan af Christna Trosläran. En Cateches med endast 36 stycken jemte några anmärkningar." Lund 1860.

76 Lindeblad 1847 s 3 ff. Cf Lilja 1947 s 309 not 92.

77 Torén 1871 s 248 ff.

78 RD 1847—48 Pr 8: 399 ff, Dahlbom 1927 s 152.

79 Fr Fröberg utgav två katekeser: "Försök till förklaring af Luthers cateches med bibels egna ord för befordrandet av en lefande bibelkunskap och en sann christendom inom skolan och hemmet." Nyköping 1850. "Förklaring öfer Luthers Kateches ur Bibeln och till Bibeln. En läsebok för folkskolan, hemskolan och nattvards-förhören." Sthlm 1861.

arbetet överensstämmer med J M Lindblads lärobok "Katekes ur bibeln". Ekklesiastika utskottet kritiserade även detta förslag utifrån samma utgångspunkt. Det var omöjligt att göra en katekes med enbart stoff ur bibeln. En enda bibelvers innehåller ofta flera begrepp. Därför fick författaren ofta citera halva bibelverser. Fröberg hade dessutom använt de apokryfiska böckerna i samma utsträckning som andra delar av bibeln. Detta bruk av de apokryfiska böckerna överensstämde inte med kyrkans syn. Utskottet föreslog att arbetet skulle tryckas som en biblisk realkonkordans, men kunde inte rekommendera Fröbergs katekes till allmän lärobok.⁸⁰

Skall man ge en allmän karakteristik av de insända katekesförslagen, framgår att det fanns klara teologiska och pedagogiska motiv till arbetet på en ny katekes. Det var ärkebiskop Lindbloms målsättning, att kyrkans böcker skulle tala tidens språk. Handbok, psalmbok och katekes från 1800-talets början fick därför en neologisk färg. Författarna till tävlingskatekeserna vid denna riksdag ville byta ut den neologiska färgen i kyrkans böcker mot en biblisk och bekännelsestroget. Tävlingsbidragen följde av den anledningen inte den lindblomska katekesens form och innehåll. Lindblad och Fröberg hade författat sina arbeten genom att sammanställa bibelord. Här har både herrnhutismen och pietismen påverkat traditionen. Zinzendorf utgav Spruch-Catechismen, dvs. katekeser som bestod av sammanställda bibelord. Flera sådana katekeser hade utgivits i Sverige under olika tidsskeden.⁸¹ De två andra författarna Lundgren och Lindeblad arbetade även med att ge bibelordet en starkare ställning. Lundgren hade uteslutit de bevisande bibelorden under katekestyckena och hänvisade i noter till längre sammanhängande bibelstycken. Lundgren föreslog dessutom, att biblisk historia skulle läsas parallellt med katekesen. En liknande studieordning med parallell läsning av biblisk historia och katekes föreslog även Lindeblad. Redan vid folkskolans införande 1842 föreslogs, att biblisk historia skulle bli ett särskilt ämne, men förslaget föll. Tävlingsbidragen visade, att intresset för den bibliska historien var stort.⁸² Lundgrens och Lindeblads förslag förebådade den reform, som genomfördes 1864, då undervisning i biblisk historia skulle föregå katekesundervisningen. Reformen skildras i kapitel IV.

Utöver dessa teologiska skäl anförde författarna pedagogiska motiv för att de lämnat dispositionen i den lindblomska katekesen. Katekesens utanläsning var ett av dessa problem. Den själlösa utanläsningen bar ingen frukt i det kristna livet. Detta anförde t ex A Almqvist som motiv, då han utarbetade sin katekes. Den parallella kurs, som Almqvist insprängt i sin katekes, var i akroamatisk form för att förhindra utanläsning och stärka eftertanken.

80 RD 1847—48 Pr 8: 400.

81 Lilja 1947 s 309 ff.

82 Ett exempel på bibelintresset är allmänna svenska lärarmötet i Stockholm 1849. Där diskuterades införandet av en ettårig bibelskola ovanpå konfirmationsundervisningen. Berättelse Om Det Allmänna Svenska Lärarmötet. 1850 s XVI.

Lundgrens parallellkurs skulle heller inte användas till utanläsning. Lindblad tänkte sig en uppdelning av det kateketiska stoffet för att minska elevernas leda vid den ständiga utanläsningen av katekesen. Lindblad och Fröberg valde bibelord till sitt katekesstoff för att det inlärdas stoffet skulle vara Guds ord och inte mänskliga formuleringar. Katekesen användes inte bara under lärares ledning i skola och vid konfirmandundervisning utan hela livet. För detta senare bruk av katekesen insatte Lundgren och Almqvist den muntliga katekisationen i läroboken. Läsaren skulle vid vuxen ålder erinra sig sin lärares förklaring och katekesplugget skulle därigenom bli mindre mekaniskt. Kampen mot utanläsning, den insprängda katekisationen och differentierade läroböcker var pedagogiska motiv till tävlingsförslagets förändrade innehåll och nya form.

I den efterföljande debatten i prästeståndet kritiserades ecklesiastika utskottet, därför att det alltför hårt tryckt på satsen, att den nya läroboken skulle vara en omarbetning av den lindblomska katekesen. Flera talare menade, att det kunde räcka med föreskriften att den nya läroboken skulle vara en utläggning av Luthers lilla katekes. Om denna nya katekes verkligen talade till förstånd och hjärta skulle allmogen vara tillfredsställd, och några svårigheter vid katekesundervisningen i hemmen skulle inte möta den nya läroboken.⁸³ Prästeståndet vidhöll däremot sin tes "att den gamla läroboken, där det utan skada för saken kan ske, bör bibehållas".⁸⁴ Detta ställningstagande motiverades utifrån den oro i församlingen, som skulle uppkomma om allmogen inte igenkände sin gamla katekes. Allmän skolgång var ännu inte genomförd, och många barn erhöll all sin undervisning i hemmen.⁸⁵ Följden blev, att alla förslag, som inlämnats vid riksdagen 1847—48, avvisades. Prästeståndet beslöt, att då intet av dessa försök kunde antagas till allmän lärobok i församlingen, skulle ny uppmaning att författa katekes inflyta i cleri comitalis cirkulär.

Katekesförslag inlämnade vid riksdagen 1850—51.

Med anledning av den inbjudan, som infördes i cleri comitalis cirkulär vid riksdagen 1847—48, hade sex olika katekesförslag inlämnats.⁸⁶ Två förslag inlämnades anonymt. Det ena var författat av prosten Carl Johan Holm i Själebad. Av signaturen att döma "Försök till lärobok i kristendom av en pastor, som i 40 år undervisat allmogens barn", är möjligen prosten Holm

83 RD 1847—48 Pr 9: 118 ff.

84 Ibm Pr 9: 120.

85 Småskolor var ej allmänna. Hemskolan förberedde för inträde i folkskolan. Cf Erinringar från Folkskolläraremötet i Upsala 1843 s 5. Cf även Förhandlingar wid Organist-, Klockare-, Kantors- och Folkskollärare Mötet i Örebro 1851 s 14 ff.

86 RD 1850—51 Pr Supplb s 78 Ecklesiastika utskottet utlåtande nr 4. Utskottets ledamöter var: C E Fahlerantz, J C Forsell, And. Lagergren, A Eurén, C O Björling, H Reuter Dahl. Utlåtandet är författat av H Reuter Dahl.

författare till detta förslag.⁸⁷ Prosten Holm tog aktivt del i arbetet med den nya katekesen. Hans namn återkommer även senare, varvid han kritiserar katekeskommittén 1852 och dess arbete. Han utgav själv flera olika typer av katekeser. Holm använde liknande signatur på andra av sina arbeten. Anonymiteten i denna tävlan hade troligen som orsak att prästeståndet tryckte kritiken av de olika tävlingskatekeserna i cleri comitalis cirkulär. Författarna ville inte inför hela landets prästerskap vidkännas denna kritik.

Det andra anonyma bidraget "Omarbetning av den Svebilii-Lindblomska katekesen med åtföljande uppgivna grunder, på vilka de ändringar som äro gjorda, stödjä sig". Den anonyme författaren var kyrkoherde C E Bexell från Växjö stift. Även Bexell kritiserade katekeskommittén 1852 och dess arbete. I ett brev till E G Bring presenterar sig Bexell som författare till ovannämnda katekesförslag.⁸⁸ Bexell har även utgivit andra katekeser.⁸⁹

Det tredje tävlingsbidraget "Kateketiskt försök" var författat av framlidne kyrkoherden Nils Granlund från Kristvalla i det gamla Kalmarstiftet.⁹⁰ Granlund tillhörde den talrika skara präster i Kalmar stift, som mottagit starka intryck av Sellergren. Kyrkoherden A Almqvist i Norra Ny, Karlstads stift, återkom med sitt tävlingsbidrag från riksdagen 1847—48 men nu i omarbetat skick. Även hans företrädare på kyrkoherdetjänsten i Norra Ny Sven Setterlund deltog i tävlingen vid riksdagen 1850—51.⁹¹ Han gav sitt bidrag namnet "Bibelkatekes för hemmet, skolan och kyrkan". Domprosten, sedermera biskopen i Västerås, C O Björling tävlade med "Förslag till omarbetning av nu gällande katekes".

Vid behandlingen av dessa katekesförslag upprepade ecklesiastika utskottet de principer för den nya katekesens utarbetande, som det redan hade uttalat vid riksdagen 1847—48. De inlämnade förslagen bedömdes även denna gång utifrån dessa grundsatser. Den nya katekesen skulle vara en omarbetning av den lindblomska. Av de inlämnade förslagen har C J Holms, Bexells och Granlunds inte kunnat återfinnas.⁹²

Ecklesiastika utskottet kritiserade C J Holms förslag för att det alltför mycket avvikit från den officiella katekesen.⁹³ Frågor och svar bildade ej en avslutande tankegång. Lärarens muntliga katekisation återfanns i läroboken, där den svårligen kunde försvara sin plats. Fader vår hade fått en för kort utläggning. Dessutom förekom felaktigheter i svaren.

Bexells tävlingsförslag fick bl a den anmärkningen av ecklesiastika utskottet, att tredje trosartikeln vuxit sig alltför stor. Däremot var författarens

87 Bygdén 1925, 3: 284 ff. Cf Söderlind 1915 s 59.

88 Brev från C E Bexell till E G Bring den 27 juni 1859. EGBS LUB.

89 Virdestam 1931 V: 288 ff.

90 Olsson 1947 2: 118 ff.

91 Edestam 1965 II: 213 ff.

92 Tävlingsförslagen 1840—51 överlämnades till 1852 års katekeskommitté. Kommitténs handlingar har bara delvis kunnat återfinnas.

93 RD 1850—51 Pr Supplb s 78 ff.

motiv för arbetets disposition och utförande väl genomtänkt och förtjänade uppmärksamhet av alla kateketiska författare.

Förslag nr 3 "Kateketiskt försök" av Nils Granlund var för omfattande enligt ecklesiastika utskottet.⁹⁴ Det avvek alltför mycket från den gällande katekesen. Manuskriptet återgick till författaren och har inte kunnat återfinnas.⁹⁵

Kyrkoherde A Almqvist från Norra Ny, Karlstads stift, hade omarbetat sitt katekesförslag från riksdagen 1847—48. Författaren uppger att han hade tillvaratagit de råd, som han hade fått av prästeståndet vid förra riksdagen. Den parallella kursen i noter hade författaren inarbetat i texten, och läroboken utgjorde nu en enda kurs. Almqvist fick nu den anmärkningen att hans lärobok blivit för stor. Tilläggen till den lindblomska katekesen var för många och framställningssättet var svulstigt. Den blivande katekeskommittén borde dock enligt ecklesiastika utskottet ägna denna lärobok all uppmärksamhet.

Kyrkoherde Sven Setterlund hade ingivit "Bibelkatekes för hemmet, skolan och kyrkan". Läroboken var neologisk till sin karaktär och följde den "naturliga ordning", som var vanlig i neologiska katekeser. Ecklesiastika utskottet anmärkte både på formen, framställningssättet och läran. Förslaget saknade enligt utskottet all användbarhet.⁹⁶

C O Björling stod som författare till "Förslag till omarbetning av nu gällande katekes".⁹⁷ Ecklesiastika utskottet fastslog, att av de inlämnade förslagen motsvarade detta mest utskottets önskemål. Den lindblomska katekesen var i möjligaste mån bibehållen, förändringarna och tilläggen gjorda med stor försiktighet. Tredje trosartikeln och fjärde huvudstycket hade fått en särskilt god utformning. Utskottet fastslog, "att detta förslag med fördel kan läggas till grund för det slutliga utarbetandet av en reviderad katekes för vår kyrka".

Ecklesiastika utskottet föreslog till sist att hos K Maj:t anhålla "det uppdraget att revidera den nu gällande katekesen måtte åt en kommitté av några få erfarne och tjänlige män överlämnas. Då behovet av katekesens förbättring är oförneklig och fordran därpå högljudd,⁹⁸ tillstyrker avdelningen även

94 Granlund var en av ledarna för den sellergrenska väckelsen. Cf Olsson 1947 2: 118 ff.

95 RD 1850—51 Pr 1: 110 ff.

96 Cf Newman 1939 s 313.

97 Björling blev sedan invald i 1852 års katekeskommitté.

98 Antalet ärenden angående katekesen vid riksdagen 1850—51 vittnade om den högljudda kritiken. Dit hörde utom de nu nämnda katekesförslagen följande ärenden: Motion angående felaktiga katekesupplagor, motion ang föranstaltande om utgivande av en normalupplaga av katekesen, motion om behovet av revision av katekes och psalmbok, motion om statens övertagande av katekesutgivandet och dessutom K Maj:ts remiss huruvida 1689 års katekes på nytt skulle upplivas.

Ecklesiastika utskottets utlåtande nr 2, 3 och 4 behandlade problem med katekesen. Se RD 1850—51 Pr Registret för ordet "cateches".

uttryckandet av den underdåniga önskan, att den föreslagna kommittén, så snart omständigheterna det tillåta, må sättas i verksamhet.” Detta utlåtande antog prästeståndet utan diskussion.⁹⁹

Vid granskningen av de katekesförslag, som inlämnades vid riksdagen 1847—48 kunde konstateras ett klart pietistiskt drag. Vid riksdagen 1850—51 är bilden mer fasetterad. Nils Granlund tillhörde den sellergrenska väckelsen. Sven Setterlund bidrog med en neologisk lärobok. C O Björling representerade prästeståndets konservativa linje. Neologi, pietism och ortodoxi, av dessa tre katekestyper utvalde prästeståndet det ortodoxa bidraget av C O Björling.

Prästeståndets ställningstagande till den slutliga revisionen är också växlande vid de olika riksdagarna. Vid riksdagen 1834—35 förordades en kommitté, vid riksdagen 1840—41 skulle den nya katekesen vara en mans verk. Vid riksdagen 1850—51 förordade prästeståndet åter en kommitté för den slutliga revisionen.

3. K MAJ:TS TÄVLAN ANGÅENDE NYA LÄSEBÖCKER.

Efter framställning från rikets ständer utlyste K Maj:t år 1848 en tävlan för att få fram goda läseböcker för hemundervisningen och för folkskolan.¹ 1 000 riksdaler anslogs för att befordra författandet och utgivandet av goda läseböcker för allmogen, särdeles i ämnen, där folkskolan lämnat förberedande undervisning. Kommittén, som skulle granska inkomna förslag, hade följande medlemmar: J Nordlund, kyrkoherde i Maria församling i Stockholm; J Söderlind, rektor vid Klara skola i Stockholm; N A Smidt, rektor vid växelundervisningens normalskola i Stockholm, och P A Siljeström, rektor vid Nya elementarskolan i Stockholm.² För ämnet kristendom hade inkommit fem förslag.³

Vid granskningen framhöll de kommitterade, att förslaget ”Försök till Lärobok i Christna Tros- och Sedeläran för Folkskole seminarier” — författaren var anonym — var en populär omskrivning av doktor Norbecks lärobok i teologin för gymnasierna, fast med många uteslutningar och tillägg.⁴ Trots den populära framställningen passade den inte folkskoleseminariernas elever, som vanligen hade enbart folkskola som teoretisk bakgrund.

Tävlingsskriften ”Religionslära för Folkskolor” av L Wennman var författad i akroamatisk form.⁵ Läroboken var helt neologisk och avvisades av

99 RD 1850—51 Pr 11: 81 ff. Dahlbom 1927 s 43.

1 Rikets ständers skrivelse den 5 aug 1848. ED konseljakt 16 mars 1849 § 4 RA.

2 Dahlbom 1927 s 45 ff.

3 Alla katekesförslag är utplockade ur ED konseljakten 16 mars 1849 RA. Av förteckningen framgår att två författare deltog anonymt i tävlingen.

4 Arbetet avser Norbeck A E ”Lärobok i teologien för gymnasierna”.

5 Wennman, kh i Vada och Angarn, Årkestiftet, Nyström 1893 4: 427 ff.

de kommitterade. Enligt de kommitterade avvek förslaget från kyrkans lära. Läroboken innehöll deism och rationalism. Förslaget hade dessutom ett framställningssätt, som var för svårt för den första undervisningen.

Det tredje tävlingsförslaget "Religion och Moral efter nådigst förordnande, tillgnade Barnen uti Svea rike 1847", författat av ett "okänt fruntimmer", betraktade tävlingsnämnden som helt olämpligt för den svenska folkskolan.

Tävlingskriften "Dokt Mårt Luthers Lilla Katekes med förklaringar af P Paulsson,⁶ folkskollärare", var en avskrift ur andra katekeser. Författaren försökte analysera den antagna katekesen. De kommitterade ansåg den "full av inadvertenser, röjer både okunnighet och hastverk, felar ej mindre i uttrycken mot grammatiken, än även ofta i sak".

J C Flodmans "Hjelpreda för Menige Mans Barn vid inhämtandet af deras Christendomskunskap, ett försök för Hemmet och Folkskolan" anslöt sig till Luthers lilla katekes och den lindblomska förklaringen.⁷ Genom flera frågor, förklaringar och genom hänvisning till psalmboken försökte författaren göra den officiella katekesen bruklig. De kommitterade framhöll, att arbetet var skriftenligt, levande och praktiskt och för det avsedda ändamålet fullständigt. Till sin kvalitet överträffade arbetet förut i Sverige utgivna kateketiska arbeten. Flodman erhöll för detta arbete hälften av den utsatta premiesumman, 500 riksdaler. Som motivering för utmärkelsen anförde de kommitterade, att den officiella lindblomska katekesen var svår att använda i skolans och församlingens undervisning. Flodmans "Hjelpreda" var det enda tillgängliga arbete, som underlättade inlärandet av den officiella katekesen.

De kommitterade föreslog K Maj:t en ny tävling med längre tävlingstid och ett större premium på 1 000 riksdaler för bästa antagna bok.

Eftersom Flodmans "Hjelpreda" blev prisbelönt och förordad av en offentlig kommitté kan det vara lämpligt att presentera boken. Författaren sade själv i förordet, att katekesundervisningen blev oftast "en utanläxa ofruktbar för förstånd och hjärta". I stället borde barnen vänjas vid att redan i de yngre åren bruka katekesen så, att barnet självt kunde utleta dess innehåll och fatta salighetens kunskap. Detta angav författaren som mål, då han utarbetade sin "Hjelpreda". Flodman gav även råd om hur hans bok skulle användas. Först borde barnet förvärva goda kunskaper i innanläsning. Sedan vid 8—9-årsåldern kunde katekesstudiet begynna och då skulle katekesen parallellläsas med biblisk historia. Vid 12 års ålder kunde eleverna i allmänhet katekesen, och först då skulle studiet av "Hjelpredan" begynna. Med stöd av frågorna i denna bok skulle katekesens stycken analyseras och barnen själva utleta svaret på frågan.

6 I konseljaktens ligger en fullmakt, som visar att författaren är folkskolläraren P Paulsson i Äby i det gamla Kalmarstiftet. Cf Arvastson 1956 s 92 ff.

7 Flodman, kh i Herrestad Linköpings stift. Westerlund—Setterdahl 1919 II: 445 ff.

Flodmans "Hjelpreda" skulle inte bara underlätta inlärandet av den lindblomska katekesen. Den skulle även ge den systematiska framställning av den kristna tron, som den officiella katekesen saknade. Flodman anmärkte t ex vid genomgången av andra trosartikeln att Jesu person borde presenteras före hans verk.⁸ Detta är en ny signal vid uppläggningsen av en katekes. Lindblom brukade inleda katekesstyckena med de praktisk-religiösa synpunkterna som det grundläggande och sedan tillfoga dogmat som det sekundära. Flodman bröt med detta tillvägagångssätt och lät dogmat först komma till tals. I "Hjelpredan" dämpades även de semipelagianska uttrycken, som fanns i den officiella katekesen.⁹ Vidare förändrade Flodman den psykologiserande aspekt på nådens ordning, som fanns i den lindblomska katekesen, och ersatte den med ortodoxins objektiva syn. De olika stadierna i nådens ordning var inte psykologiskt betingade stadier i människans religiösa utveckling utan den Helige Andes verk.¹⁰

J C Flodman var en lantpräst i Linköpings stift. Han representerade det prästerskap, som alltid måste arbeta med katekesen. Flodmans lärobok visade på en medelväg vid katekesrevisionen. Prästeståndet värjde sig under hela tävlingsperioden mot en katekes, där den muntliga katekisationen var införd i läroboken. Flodman löste detta problem genom att uppdelade katekestoffet för olika åldrar och så i en särskild bok — hjälpreda — komplettera den lindblomska katekesen. Flodmans katekes liknar i fråga om metod Schartaus. Den var pietistisk och den genomgångna perioden visar, att prästeståndet hade avvisat alla sådana katekesförsök. Den av K Maj:t tillsatta kommittén gav däremot denna typ av lärobok det högsta priset. Boken svarade tydligen även mot ett behov. Därom vittnar de många upplagorna.

4. ANDRA FÖRSÖK TILL NY KATEKES.

Anders Löthman utgav 1843 "Bibelns svar på människans viktigaste frågor om Gud och hans frälsningsmedel för hennes eviga liv i honom".¹¹ Uppsala domkapitel lät införa i sina cirkulär prästeståndets inbjudan att författa en ny lärobok för den allmänna kristendomsundervisningen. Löthmans bok är ett svar på den uppmaningen.¹² Boken är klart neologisk och har den för neologin typiska dispositionen med andra huvudstycket först.

J H Ekendal utgav 1849 "D:r Martin Luthers Lilla Katekes och Olof Swebilii af J Ax Lindblom förbättrad förklaring".¹³ Författarens syftemål med boken anges vara att återföra kristendomsundervisningen till sina hu-

8 Flodman 1849 s 131.

9 Se t ex Flodmans utläggning av yttersta domen s 148 ff.

10 Flodman 1849 s 151 ff.

11 Löthman, kh i Odensala Ärkestiftet. Nyström 1893 4: 346.

12 Löthman 1843 s 1.

13 Cf Upsala Domcapitels circulairer 1841 nr 5 § 1. Ekendal f 1809 d 1862. Kh i Flo, Skara stift. Cederbom—Friberg 1928 I: 224.

vudkällor, Luthers större och mindre katekeser. Författaren ville därmed göra den lindblomska katekesen så brukbar som möjligt.¹⁴

J H Thomander utgav 1850 som ovan är nämnt en reviderad upplaga av den lindblomska katekesen. Thomander hade i denna utgåva rättat alla stycken i den lindblomska katekesen, som ansågs irrlärliga. Han hoppades, att den gamla katekesen ej skulle läggas till grund varken för en reviderad eller ny katekes.¹⁵

Svensk bokkatalog 1830—1865 upptar för övrigt få kateketiska arbeten för denna period utöver de ovan nämnda.

5. SAMMANFATTNING AV TÄVLINGSPERIODENS RESULTAT.

Prästeståndets strävanden att åstadkomma en enda officiell redaktion av den lindblomska katekesen hade misslyckats. Bibelorden hade olika utseende i de varierande bibelupplagorna och i stället för en likalydande katekes fick kyrkan 4—5 olika editioner av den officiella katekesen. Oredan blev alltså värre än den varit. Prästeståndets försök att revidera bibelorden stannade vid en rekommendation av en på Gleerups förlag utkommen upplaga av den lindblomska katekesen från år 1844.

Prästeståndets försök att medelst tävlan få fram en ny katekes hade också misslyckats. Detta berodde bl a på ståndets åsikt om hur katekesfrågan skulle lösas. Lilja visar i sin bok "Den svenska katekestraditionen mellan Svebilus och Lindblom", att perioden som slutade 1810 utmynnade i två linjer, en ortodox och en mera pietistisk linje. Prästeståndets inställning till frågans lösning kan rubriceras som en fortsättning av den ortodoxa linjen. Prästeståndet förordade en katekes, som byggde på Luthers lilla katekes och som var en revision av den lindblomska. Katekesen skulle vara folkets dogmatik och ge en allsidig presentation av den evangeliska läran och vara gemensam för alla åldrar i kyrkans undervisning. Denna prästeståndets inställning utgjorde en av svårigheterna, då det gällde att lösa frågan om en ny katekes.

Under tiden underminerades alltmer den lindblomska katekesens ställning. Den brukades i hem, kyrka och skola. Norrlandsläsarnas kritik är redan skildrad. Deras begäran hos K Maj:t att antingen få använda de gamla kyrkliga böckerna eller att få helt nya böcker hade ännu inte avgjorts. K Maj:t hade däremot aktualiserat frågan genom remiss till prästeståndet vid riksdagen 1850—51.¹⁶ Till kritikerna av den lindblomska katekesen slöt sig allt flera grupper i samhället. Folkskolan hade inrättats 1842. Denna reform bidrog till att underminera katekesens ställning. Det visade sig att den officiella katekesen var svår att bruka i undervisningen. Vid allmänna lärarmötet i Stockholm 1849 uttalade sig lärarna enhälligt, att en ny lärobok med Lu-

14 Ekendal 1849 s VI.

15 Thomanders brev till Cronholm 19 febr 1850, BACS LUB.

16 Eckerdal 1970 s 45 ff.

thers lilla katekes som grund snarast måtte utarbetas.¹⁷ Därutöver rekommenderade lärarmötet flera katekeser för att avhjälpa bristerna i den lindblomska katekesen. Några av de läroböcker, som omnämndes, var Sefströms, Almqvists, Schartaus mindre undervisning, Bergqvists och Flodmans katekeser.¹⁸ Vid lärarmötet i Örebro 1851 betecknades den lindblomska katekesen som både olämplig, vidlyftig, abstrakt och otydlig.¹⁹ Greve Torsten Rudenschöld, en av folkskolans förkämpar vid denna tid, påpekade i sina skrifter liknande svårigheter med katekesen i undervisningen.²⁰

Katekesens användningsområde utöver skolan var kyrkans undervisning av nattvardsbarnen och kyrkans undervisning i samband med de olika förhören. Även här visade sig stora svårigheter. Missnöjet inom kyrkans led var stort. C O Björling anförde som skäl för sin omarbetning av den lindblomska katekesen: "katekesens brister hava ock blivit erkända av alla rikets konsistorier och fäderneslandets utmärktaste teologer".²¹ "Saftlös och andefattig är till största delen Svebilius, ännu saftlösare och andefattigare är Lindbloms omarbetning", skrev Thomander 1839.²²

Prästeståndets ställningstagande är ovan skildrat. Även de andra stånden hade katekesfrågan uppe till debatt och såg med tillfredsställelse att frågan bearbetades i prästeståndet.²³ Till denna kritik från kyrka, skola och samhälle skall läggas läsarnas missnöje med den officiella katekesen.

Den 28 aug 1851 anhöll prästeståndet hos K Maj:t om att en kommitté måtte tillsättas för att revidera katekesen.²⁴ K Maj:t villfor prästeståndets anhängan och tillsatte denna kommitté. Kommitténs arbete skildras i nästa kapitel.

17 Berättelse Om Det Allmänna Svenska Lärarmötet Hållet i Stockholm, avdelningen för folkskoleväsende 1850 s 37.

18 Beträffande dessa katekesers fullständiga namn, se avhandlingens litteraturförteckning. Upplagestorleken hos dessa katekeser vittnar om deras popularitet. Sefströms lärobok utkom i 6 upplagor, Almqvists i 4 varierande editioner, Schartaus Undervisning i Christendomskunskapen för barn i 25 upplagor, Bergqvists i 5 upplagor och Flodmans i 9 upplagor. Upplagestorlekarna vittnade om hur man kompletterade den officiella katekesen.

19 Förhandlingar wid Organist-, Klockare-, Kantor- och Folkskollärare Mötet i Örebro 1851 s 16.

20 Rudenschöld 1850 s 38 ff.

21 Björling 1851 s 2.

22 Theologisk Quartalskrift 1839 s 368.

23 RD 1850—51 8: Allm besv och ekon utskottets utl nr 78.

24 E D Statsrådsprot 9 juli 1852 § 3 RA.

Debatten om katekesens form. Katekeskommittén 1852

1. KATEKESKOMMITTÉN 1852.

Läget i svenska kyrkan omkring 1850.

Arbetet på en ny katekes ingår i den komplexa kyrkliga situationen på 1850-talet, ett av de mest händelserika med tanke på den fortsatta utvecklingen. Det är därför svårt att ge en riktig bild av katekesarbetet, om det inte konfronteras med den problematik, som svenska kyrkan arbetade med omkring 1850. Då detta tidsavsnitt i kyrkans historia är väl genomarbetat av andra forskare skall antydningssvis bara några konturer tecknas i kyrkans situation vid mitten av 1800-talet. I sin bok "Hundra års svensk kyrkdebatt" skriver G. Aulén: "När 1800-talet håller på att gå ut stod den svenska kyrkan mitt uppe i en kritikens korseld, sådan som hon aldrig tidigare upplevt. Kritiken hade i själva verket fortgått sedan 1850-talet, då de separatistiska strömningarna och den religiösa liberalismen tävlade med varandra om att beskjuta 'statskyrkan'." ¹ 1860 var kyrkans ställning som enhetskyrka underminerad. Det fanns starka separatistiska strömningar både inom och utom kyrkan.² 1848 hade Sverige fått sin första friförsamling av baptistisk typ. Också av samtiden uppfattades 1850-talet som en svår period i kyrkans historia. Thomander skrev i sitt herdabrev till Lunds stift 1856: "Den svenska församlingen har i våra dagar inkommit i för henne hittills oerhörda förhållanden. Ifrån den tid då en evangelisk kyrka begynte finnas i detta land, hava inom henne icke försports rörelser och söndringar av den skärpa och den utsträckning som de nu varande."³ Thomander omnämnde tre områden där uppfattningen var delad: läroämbetet, sakramenten och författningarna. Mycket av stridigheterna gick tillbaka på olika synsätt på vad själva

¹ Aulén 1953 s 75.

² Flera specialundersökningar kring denna problematik är gjorda såsom Sandewall 1952, Åhrén 1956, Martling 1958, Gustafsson 1962, Janson 1964, Åberg 1968, Eckerdal 1970.

³ Lunds Domkapitels cirkulär 7 juni 1856. Cf IbM 519/1858, där församlingarna i Lunds stift uppmanas till förbön för alla avfällingar.

kyrkan var. Detta kom fram vid lösningen av en rad frågor under 1850-talet.

En stark opinion inom kyrkan krävde reformer. Oppositionen hyste inom sig olika fraktioner men dessa eftersträvade i princip samma förändringar, såsom vidgad inomkyrklig frihet, liturgisk frihet för församlingarna, självständig kyrklig representation, befrielse för prästerna från olika borgerliga uppdrag och en förnyelse av kyrkotukten. Under 1850-talet diskuterades t ex ivrigt de frågor som ledde till kyrkomötets bildande 1863.⁴ Vissa fraktioner lämnade enhetskyrkotänkandet. Man såg inte på kyrkan som Guds församling i Sverige, utan som en intressegemenskap som behövde en egen representation utan statlig inblandning. Det skapades också organ för opinionsbildning både bland präster och skollärare i prästsällskapen och lärarföreningarna.⁵ Prästerna diskuterade på prästsällskapens möten de brännande frågorna om separatismen, kyrkoförfattningen och den religiösa splittningen. Diskussionen ledde även till resultat. 1855 avskaffades den uppenbara kyrkoplikten. Konventikelplakatet upphävdes 1858. Reformverksamheten fortsatte en bit in på 1860-talet med kommunallagarna som en första ansats till bodelning mellan borgerlig och kyrklig kommun. Dissenterlagstiftning 1860 med rätt att lämna svenska kyrkan och inträda i annat kyrkosamfund avslutade denna första ansats av reformverksamhet. Alla dessa reformer hade som bakgrund kyrkans ändrade läge vid 1800-talets mitt. Cleri comitalis cirkulär för år 1859—60 fastslår också att den enhet som präglat svenska kyrkan alltsedan Uppsala möte 1593 nu är bruten.

Denna nya situation för kyrkan avspeglades bl a i försöken att skaffa kyrkan nya böcker. Arbetet med den nya kyrkolagen återupptogs 1823 och pågick sedan under hela 1800-talet.⁶ Den wallinska psalmboken var utsatt för kritik liksom katekesen. Den Thomander-Wieselgrenska psalmboken av år 1848 är ett exempel på försöken till förnyelse och reform inom detta område. Samma kommitté som skulle omarbete katekesen fick även i uppdrag att revidera handboken.⁷ Arbetet med den nya bibelöversättningen pågick under hela 1800-talet.⁸ Det var ett stort reformarbete i gång inom kyrkan. De kyrkliga böckerna från 1800-talets början skulle ersättas med nya.

Det är naturligt att katekeskommittén inte kunde undgå att påverkas av denna debatt, som berörde snart sagt alla sidor av kyrkans liv och verksamhet. Katekeskommittén arbetade också med den målsättningen att inte öka klyftorna inom kyrkan. Prästeståndet hade emellertid svårt att utåt erkänna denna nya situation. I cleri comitalis cirkulär 1851 anger ståndet följande syn på de separatistiska rörelserna i kyrkan. ”Den i våra grundlagar försäk-

4 Kring problematiken kring kyrkomötets bildande se Ahrén 1956.

5 Österlin 1960 s 337 ff.

6 Ibm s 164 ff.

7 Beträffande psalmboksarbetet se Arvastson 1949, handboken se Eckerdal 1970.

8 Betänkande 1968 s 24 ff.

rade samvetsfriheten har velat tydas såsom en tillförsäkran av bekännelsefrihet, och från denna förblandning av begreppen har utgått det klander av domarmaktens åtgärder, genom vilka den lagligmätigt hävdad svenska kyrkans rätt att vara skyddad från avvikande irriga bekännelser inom dess fridlysta område.” Prästeståndet tolkade § 16 i RF 1809 som en frihet till att bekänna den evangeliskt lutherska läran. Norrlandsläsarna tolkade denna paragraf på 1850-talet som grund för allmän bekännelsefrihet.⁹

Kyrkans område var inte fridlyst för irriga meningar, och en katekeskommitté måste ta hänsyn härtill.¹⁰ Katekeskommittén måste utforma den nya läroboken så, att läsarnas kritik av den officiella katekesen kunde undanröjas.

Utöver läsarnas kritik kom liberalismen, som opponerade mot allt tvång även katekestvånget. Romantiken hade en ljusare syn på 1600-talet än vad upplysningen haft, och detta innebar att intresset för Svebilus' katekes växte sig starkare. På ledande poster i svenska kyrkan omkring 1860 fanns representanter för den lundensiska högkyrkligheten. Män sådana som Sundberg, Bring och Flensburg hade alla tillhört den ”stora fakulteten”. Reuterdaahl betraktades i sin tur som pater till ”stora fakulteten”. De kom senare att besätta olika biskopsstolar i kyrkan. De påverkade naturligtvis sin samtida kyrkdebatt, och de gjorde det utifrån lundahögkyrklighetens synsätt. Lundahögkyrkligheten kontrasterade skarpt mot det tidigare nämnda rörelsepartiet med Thomander, Wieselgren och Ahnfelt som de ledande. Rörelsepartiets syn på katekesfrågans lösning hade prästeståndet avvisat vid riksdagarna under 1840-talet. Det blev nu i stället lundahögkyrkligheten, som kom att sätta sin prägel på arbetet inom katekeskommittén. Nyevangelismen med sin i många stycken reformerta teologi sökte i samma teologi sitt katekesideal. Även den kom härigenom att balanseras av denna ortodoxa teologi i kyrkans ledning.¹¹ Detta reformerta tryck på kyrkan avvisades tack vare en ortodox teologi i kyrkans ledning. Arbetet med den nya katekesen är ett led i denna kamp mellan nyevangelism och ortodox konfessionalism. Kampen gällde om katekesen skulle bära pietismens-nyevangelismens eller ortodoxins prägel.

Pietismens program för en ny katekes är tidigare presenterat. Lundahögkyrklighetens teologiska målsättning övade ett stort inflytande i katekesdebatten, varför en kort presentation av dess teologi är nödvändig. Denna riktningens teologiska målsättning förklarar många ställningstaganden inom katekeskommittén. Till dess företrädare hörde de ovan nämnda E G Bring, W Flensburg och A N Sundberg. Tidigare hade H Reuterdaahl verkat vid samma fakultet. Beteckningen högkyrklighet bör ses mot en annan term lågkyrk-

9 C C C 1851 § 1. Ahrén 1967 s 93 ff.

10 A Sandewall betecknar åren 1848—1855 som tiden för den norrländska separatismens genombrott i svenska kyrkan. Sandewall 1952 s 185 ff.

11 Problemet behandlas utförligt i Gustafsson 1962.

lighet, som blev ett epitet på den samtida teologiska fakulteten i Uppsala.¹² Den lundensiska högkyrkligheten har tidigare ofta behandlats av forskningen och här skall endast några för katekesdebatten karakteristiska drag plockas fram.¹³

Erik Wallgren har kallat sin doktorsavhandling om lundahögkyrkligheten ”Individen och samfundet”. I denna titel och uppgiftsbestämning ligger något väsentligt. Den stora fakulteten verkade och växte fram i en krissituation i svenska kyrkan, då individens förhållande till samfundet debatterades. Bakom denna kris låg olika människouppfattningar. Pietismen hade framfört den individuellt upplevda frälsningen som det väsentliga. Pietistiska katekeser började med att ställa just detta problem. Kant, Schelling och Schleiermacher förlade centrum för religionen till människans inre. Den religiösa känslan och den upplevda religionen blev viktiga begrepp. Den enskilda människan med hennes samvete ställdes fram som en storhet oberoende av samfundet. Samfundet var å andra sidan en skapelse av dessa väckta människor. Denna väckta människa kunde själv läsa sin bibel och förstå den. Någon hjälp av kyrkans tradition t ex i bekännelsebildningen behövdes ej. Varje väckt människa tillhörde det allmänna prästadömet. Därmed upplöstes även ett annat band på religionens område nämligen familjebandet. Enligt konventikelplakatet skulle föräldrarna och ingen annan ombesörja den religiösa fostran och husandakten i hemmet. Samtida lagar medgav religionsutövning enbart under husfaderns och prästens ledning. Mot detta band blev en våldsam opposition. Alla väckta tillhörde det allmänna prästadömet och hade rätt till fri religionsutövning — fri ifrån förhållandet till familjebandet och fri i förhållande till samfundet — kyrkan.

Mot denna individuella människosyn inträdde inom stora fakulteten en reaktion. Bring och Flensburg grep tillbaka på en annan teologisk tradition nämligen den från Hegel utgående. De mottog också starka intryck av den nyvaknande ortodoxin på kontinenten. Hegel ansåg den religiösa känslan vara en bräcklig grundval för tron och dogmat. Hegel utgick ifrån att Gud var sanningen. Sanningen utgick från Gud och tog gestalt i religionen. Religionen blev förbindelsen mellan Gud och människa, och därmed flyttade han religionens centrum från människans känsla till dogmat. Till subjekt för detta dogma ställde Hegel samfundet inte individen. Denna teologiska växling förklarar många företeelser i den svenska kyrkohistorien vid mitten av 1800-talet. Samfundet uppfattades som en person som i sig innefattade de enskilda medlemmarna. Samfundet — staten, kyrkan eller familjen — var dessutom uttryck för sanningen och fanns med redan i Guds skapelseordning. Liberalismen och väckelserörelserna uppfattade relationerna mellan kyrka

12 Beträffande termerna högkyrklighet och lågkyrklighet se NTU I sp 1390 ff (Askmark), IbM II sp 913 ff (Lindhardt).

13 Beträffande litteratur om den lundensiska högkyrkligheten se Wallgren 1959 s 417 ff.

och stat närmast som ett motsatsförhållande.¹⁴ För lundahögkyrkligheten var sambandet dem emellan ett riktigt uttryck i Guds skapelseplan. Samvetet var ett överordnat begrepp i den framväxande frikyrkligheten. För lundahögkyrkligheten var det bara det samvete, som var upplyst av samfundets gemensamma tro, som kunde vara vägledande för den enskilde. Därför undervisades separatisterna av kyrkan och hon sökte med våld återföra dem till samfundet — kyrkan. De högkyrkliga ville med statens hjälp och lagens arm upprätthålla den rena bekännelsen, som kyrkan en gång antagit, och hindra avvikande läror från att få insteg. Liberalismen och de framväxande sekterna menade tvärtemot, att kyrkan genom detta handlande undertryckte samvetet och ärligheten hos sina medlemmar.

Kyrkan byggde inte på en kontraktssidé enligt lundahögkyrkligheten utan var en ordning i skapelsen given av Gud. Ur denna ordning — samfundet — skulle mönstret för människans handlande växa fram. Det var nu som en ny syn på katekesen framkom. Den skulle vara en församlingens bekännelse-skrift, som överlämnades till den enskilde. Förhållandet mellan bibeln och bekännelseskrifterna spelade härvid en viktig roll. Lundahögkyrkligheten såg i den givna bekännelsen den konstitutiva grunden för dogmat — läran. Bibelordet tolkades med hjälp av bekännelseskrifterna. Man använde traditionens hjälp vid tolkningen av bibelordet. Att skriften var ett inspirerat Guds ord utgjorde dessutom en av förutsättningarna för denna teologi. Bekännelseskrifterna gav uttryck för skriftens lära. De lågkyrkliga kritikerna menade att lundahögkyrkligheten förvandlat reformationens "bibelkyrka" till en "konfessionskyrka". Man skulle gå direkt till bibelordet och därur hämta fram läran. I det genomgångna materialet från 1840-talet fanns som vi sett katekeser av detta snitt. De utgjorde en sammanställning av nakna bibelord. Gentemot denna syn menade företrädarna för den konfessionella teologin i Lund, att denna syn på förhållandet mellan bibel och bekännelse inte skulle leda till individens frihet i bekännelsefrågor och i skriftuppfattning. I stället för en "enda herre" — bekännelsen — skulle människan få många "herrar" i de enskildas skrifttolkningar.

Ovan relaterade syn på förhållandet den enskilde och samfundet och på relationen bibel och bekännelse hade ett stort inflytande på debatten om kyrkans officiella lärobok. I kommittéerna för den nya katekesen satt företrädare för den lundensiska högkyrkligheten. E G Bring t ex var medlem i kommittéerna från början av 1852 fram till slutet av 1878. Som undersökningen kommer att visa, lyckades det dessa teologer att få en katekes stadfäst, där deras teologiska program var realiserat. Striden mellan dessa kate-

14 Aftonbladet hade som ledarrubrik 1859 nr 102 s 2 "Den svenska högkyrkligheten i kamp mot protestantismens grundidé". Artikeln speglade den ovan omnämnda kampen om kyrkans organisation och tro. Cf Rodhe 1912 s 15 ff.

kesprogram pågick under hela 1800-talet. I Post och Inrikes Tidningar fördes 1873 en debatt mellan E G Bring och O F Myrberg. Debatten gällde i vilken mening svenska kyrkan var en bekännelsekyrka och hur en kyrklig lärobok skulle förhålla sig till kyrkans bekännelse.¹⁵ På dessa frågor svarade den konfessionella teologin, att den ville ersätta förnuftets primat i teologin med uppenbarelsen. Lundahögkyrkligheten försvarade bekännelsens plats mot den på förnuftet grundade utläggningen av den heliga skrift.¹⁶

Katekeskommitténs sammansättning och arbetssätt

Den 9 juli 1852 tillsatte K Maj:t den kommitté, som skulle utarbeta förslag till revision av 1810 års katekes och 1811 års kyrkohandbok.¹⁷ H Reuter-dahl, som då var ecklesiastikminister, anmälde i sitt anförande till statsrådsprotokollet den skrivelse prästeståndet avlämnat med hemställan om revisionsarbetet. Han redovisade läsarkritikens innebörd och prästeståndets avvisande av denna och upplyste att han i denna del avsåg att återkomma. Han redogjorde emellertid också för ståndets av honom delade uppfattning att både katekes och handbok i olika avseenden var "besvärade av otjänligheter", varför ett revisionsarbete var "av alla omständigheter påkallat". Beträffande katekesfrågan omnämnde Reuter-dahl strävanden inom prästeståndet för att få fram en ny katekes. Han ansåg i enlighet med prästeståndets skrivelse att domprosten Björlings i det föregående behandlade katekesförslag kunde läggas till grund för arbetet på en reviderad katekes. I full överensstämmelse med prästeståndets hemställan föreslog sålunda Reuter-dahl att sakkunniga skulle tillkallas för att enligt prästeståndets av honom konfirmerade riktlinjer "fullgöra och föreslå en ny redaktion av förenämnda böcker, utan att böckernas innehåll huvudsakligen förändras".

Ledamöter i denna kommitté blev: ordförande biskop J A Butsch, Skara, biskop Th Annerstedt, Strängnäs, domprosten A Knös, Uppsala, domprosten C O Björling, Västerås, professor E G Bring, Lund, kyrkoherde Th Wensjoe, Mariestad. Kommittén kom därmed att bestå av samma personer, som nyligen avgivit ett vid prövningen högt uppskattat förslag till ny evangeliebok, men därutöver tillkom Björling och Wensjoe, vilka i likhet med de förutnämnda under lång tid deltagit i officiella förhandlingar om kyrkans böcker.¹⁸ De var alltså alla väl förtrogna med problematiken i det värv som förestod dem.

Kommittén skulle enligt det nyssnämnda beslutet arbeta med katekes resp. handbok på två "avdelningar", vars förslag kommittén som helhet sedan

15 Post och Inrikes tidningar 1873 nr 243 s 3, nr 266 s 3, nr 268 s 3, nr 269 s 3.

16 Fagerberg 1952 s 17 ff.

17 Statsrådsprotokoll ED 9 juli 1852 § 3 RA.

18 Helander 1939 s 53 ff. Eckerdal 1970 s 49 ff.

skulle granska och godkänna innan det avgavs. Därmed fullföljdes både i sammansättning och konstruktion i huvudsak den plan Reuterdaahl och Bring uppgjort. Av korrespondensen dem emellan framgår också att Butsch, Björ-ling och Wensjoe skulle bilda kommitténs katekesavdelning.¹⁹

Kommitténs arbete har tidigare behandlats vad avser handboken.²⁰ Här behöver därför endast konstateras att kommittéarbetet lades upp enligt in-struktionen.²¹ Handboksarbetet prioriterades²² och ledde till offentliggjorda förslag både 1854 och 1855. Katekesarbetet bedrevs dock parallellt med det- ta. Ett första utkast, "skarakatekesen", behandlades tydligen också in pleno vid sammanträde våren 1853 i Skara.²³ På hösten 1855 hade katekesavdel- ningens arbete lett därtill att kommittén som helhet arbetade med ett första, mer utarbetat förslag.²⁴ Sedan Butsch råkat ut för en olyckshändelse, förord- nades Annerstedt att leda förhandlingarna.²⁵ På ett vårsammanträde 1856 kunde ett katekesförslag slutjusteras och undertecknas den 5 juni 1856.²⁶

Bakom katekesförslaget stod formellt en enhällig kommitté, eftersom inga reservationer antecknats. I själva verket förekom stor oenighet om hur en katekes skulle utformas, vilket den fortsatta framställningen kommer att visa. Situationen är till det yttre men också sakligt densamma som i fråga om handboksarbetet, där kommitténs första förslag 1854 formellt var enhäl- ligt men där 1855 års förslag upptog reservationsyrkanden. I katekes- som i handboksfrågor intog Annerstedt och Bring en gemensam och konsekvent ortodox ståndpunkt. Till dem kunde i olika frågor sluta sig andra ledamöter men i vissa, centrala frågor först efter upprepade diskussioner.²⁷ För biskop Butsch var arbetet som ordförande därför påfrestande, och då han skildes

19 Brev från H Reuterdaahl till E G Bring 13 juli 1852, 30 aug 1853. EGBS, LUB. Statsrådsprotokoll ED 9 juli 1852 § 3 RA.

20 Helander 1939 s 53 ff, 84 ff. Eckerdal 1970 s 49 ff, 67 ff.

21 Brev från H Reuterdaahl till E G Bring 13 juli 1852, EGBS, LUB.

22 Eckerdal 1970 s 50 n 59.

23 I ett brev skrivet av E G Bring 8 mars 1853, X269 am UUB, sägs att kommittén ha- de kommit igång med arbetet. Katekesutkastet omnämns i brev från E G Bring till U. Bring 27, 28 maj 1853, UBS, LUB. Katekesutkastet från Skara omnämns i brev fr E G Bring till H Reuterdaahl den 14 okt 1855, HRS, LUB.

24 Brev från J A Butsch till A E Knös 1 jan 1855. Ms okat Acc. UUB. Sammanträdet skulle ha hållits i Sthlm 1853, men måste uppskjutas på grund av koleraepidemi i hu- vudstaden. Brev från H Reuterdaahl till E G Bring 30 aug 1853. EGBS, LUB. Brev från J A Butsch till A E Knös 1 sept 1853. X269 am UUB. Sammanträdet hölls i stäl- let i Strängnäs. Brev från J A Butsch till A E Knös den 3 mars 1855. X269 am UUB.

25 Brev från J A Butsch till A E Knös den 8 mars, 1856. X269 am, UUB.

26 Ibm. Sammanträdet började i Sthlm den 12 april 1856. Brev från Th. Wensjoe till E G Bring den 22 mars 1856. EGBS, LUB. Brev från Th Annerstedt till E G Bring 20 mars 1856. EGBS, LUB. Katekesförslaget 1856 s XXIV.

27 Om handboksfrågan se Eckerdal 1970 s 50 ff, 68 ff. Cf Brev från E G Bring till U Bring den 10 okt 1855, UBS, LUB. Cf brev från E G Bring till U Bring den 2 maj 1856, UBS, LUB.

från posten motsvarade det ett tidigare uttalat önskemål.²⁸ Svårigheten låg helt enkelt i att kunna förena skilda teologiska uppfattningar.²⁹

Källmaterial angående katekeskommittén.

I likhet med vad som gäller om handboksarbetet har något kommittéarkiv rörande katekesarbetet inte påträffats.³⁰ För kännedom om kommittéarbetet får därför brevmaterial i största utsträckning utnyttjas. I en konseljakt återfinns emellertid åtskilligt källmaterial för 1850-talets katekesarbete, bl a originalexemplaren av katekesförslag samt officiella och spontana remiss-svar på dessa.³¹ Detta kommer i den fortsatta framställningen att utnyttjas. Härutöver kommer också att utnyttjas det relativt omfattande materialet med kritik av katekesförslagen i böcker och tidskrifter.

2. GRUNDLÄGGANDE PRINCIP I KATEKESKOMMITTÉNS ARBETE.

Katekeskommittén och den kateketiska traditionen före Lindblom.

Katekeskommitténs uppgift var att uppgöra en ny redaktion av den lindblomska katekesen "utan att dess innehåll huvudsakligen förändras". Detta uttryck "utan att dess innehåll huvudsakligen förändras" band kommittén vid den lindblomska katekesens innehåll men inte i samma mån vid dess form, vilket fick konsekvenser. Det material, som K Maj:t överlämnade till kommittén var omfattande. I första hand var det den skrivelse, som prästeståndet avgett 1851. Denna åtföljdes av en mängd remisshandlingar, som mer eller mindre behandlade gällande katekes och hur denna borde revideras, bl a från domkapitlet i Uppsala, Lund och Härnösand. Till kommittén överlämnades vidare materialet från tävlingsperioden 1840—1851 d v s katekeserna och prästeståndets ecklesiastika utskotts utlåtanden över dessa. En särställning intog därvid Björblings omarbetning av den lindblomska katekesen, som också återopades i instruktionen.

Katekeskommittén själv kompletterade materialet. Den lät taga fram material från förarbetena till 1810 års katekes samt införskaffa både in- och utländska katekesarbeten.³² Till kommittén insände dessutom enskilda präster katekeskritik.

28 Breven ger även inblick i kommitténs sätt att arbeta. Det rådde delade meningar om mycket. 1853 skrev biskop Butsch till Knös att kommittén arbetade under stor villrådighet. Två år senare skrev Butsch till Knös, att han misströstad om, att kommittén kunde uträtta något nyttigt. Butsch föreslog, att Reuterdaahl efter biskopsutnämningen till Lund skulle övertaga ordförandeposten i kommittén. Brev från J A Butsch till A E Knös 1 sept 1853. X 269 am UUB. Brev från J A Butsch till A E Knös 20 jan 1855. Ms okat Acc 1954/13 UUB.

29 Oenigheten i teologiska uppfattningar resulterade i två alternativa utläggningar av 3:e trosartikeln, se Kap III s 83 ff.

30 Helander 1939 s 53 ff, Eckerdal 1970 s 50 ff.

31 ED Konseljakt 12 maj 1865 § 39.

32 Katekesförslaget 1856 s I ff.

Det gällde för kommittén att i detta väldiga material finna en gångbar väg. Den linje man valde och som man för övrigt testade vid underhandsremisser till sakkunniga personer, drog man upp inte med stöd av, utan snarare trots det digra aktmaterialet. Kommittén beslöt nämligen att den nya katekesen skulle vara kyrkans utläggning av och därmed introduktion till Luthers lilla katekes. I skrivelsen från de kommitterade till K Maj:t framhålls: "I sammanhang härmed hava kommitterade, så vitt möjligt varit, sökt ställa frågor och svar i så nära samband med Luthers lilla katekes, att förklaringen icke måtte bliva en lärobok bredvid Luthers, utan fastmera, enligt sin bestämmelse, blott troget införa i dess rätta förstånd."³³

Detta beslut innebar en återgång till katekestraditionen före Lindblom. De kommitterades linje att utlägga Luthers lilla katekes hade även den följden att C O Björlings av prästeståndet rekommenderade katekes sköts åt sidan. Björling hade i sin lärobok följt dispositionen i den lindblomska katekesen. Det var Svebilius' katekes och hans utläggning av Luthers lilla katekes, som kommittén sökte restaurera fram. I kap Motiven i katekesförslaget 1856 heter det: "Det är utan tvivel med katekesationens natur och väsende mera överensstämmande, att katekesförklaringens utgångspunkt åter får bliva den gamla av Svebilius anvisade."³⁴

Katekesen, kyrkans utläggning av Luthers lilla katekes.

Kommitténs riktpunkt i arbetet — kyrkans utläggning av Luthers lilla katekes — innebar en gränsdragning åt flera håll i det kateketiska materialet från samtiden, nämligen det neologiska och det pietistiska men delvis också åt prästeståndets uttalade önskan om den nya katekesen. Kommitténs avståndstagande till neologiska och pietistiska önskemål skall först tecknas.

Neologi och pietism har många beröringspunkter.³⁵ Detta avspeglades även i de katekeser, som härrörde från dessa riktningar. Både neologi och pietism ville ersätta den gamla kyrkliga kristendomen med en ny, där människan med sin personlighet, sin upplevelse, sitt samvete, sitt förnuft, var den instans, som allt byggde på. Individualismen kom till uttryck hos både pietism och neologi. Den ortodoxa kristendomsuppfattningen byggde i sina läroböcker på något som låg utanför människan, nämligen Guds lag och evangelium, utformat i kyrkans dogma. I katekesdebatten på 1850-talet var det en verklig konfrontation mellan bägge dessa synsätt. Ett pietistiskt individualistiskt kyrkobegrepp ställdes mot ett ortodoxt kyrkligt.³⁶

³³ Ibm s XII. Denna uppläggning av ämnet föreslög P Wieselgren vid debatten i riksdagen 1834—35, RD 1834—35 Pr 18: 435.

³⁴ Katekesförslaget 1856 s 95 ff.

³⁵ Om rationalismens och pietismens frändskap och om deras gemensamma program se Wallgren 1959 s 144 ff.

³⁶ Konfrontationen mellan bibelteologi och kyrkoteologi se Åberg 1968 s 296 ff. Konfrontationen började redan på 1840-talet.

Katekeskommittén valde att arbeta efter den senare modellen, lundahögkyrkligheten i första hand, där uppfattningen av kyrka och kristendom byggde på något som låg utanför människan, nämligen Guds lag och evangelium.³⁷

Pedagogisk och teologisk målsättning i katekesförslaget 1856.

I den lindblomska katekesen mötte de kommitterade en framställning med både neologiska och pietistiska drag. Bredvid den officiella katekesen fanns många pietistiska läroböcker. I katekeslitteraturen hade dessa båda riktningar mycket gemensamt. Dessa gemensamma drag skall först tecknas. Aktivitet t ex utmärkte båda riktningarna.³⁸ Pietismen arbetade för yttre och inre mission. Neologin satte in sina krafter på folkupplysning, som skulle lända människor till hjälp. Möllers katekeser t ex innehöll inte enbart styc-ken om kristen kunskap, utan även upplysningar om liks begravande, hygie-niska föreskrifter, hur man behandlar ormbett m m.³⁹

Båda riktningarna betonade människans handlande, dygden och moralen. Pietismen ville leda människan till lycka på jorden och till salighet i himme-len. Den första frågan i Pontoppidans pietistiska katekes belyste frågan om människan vill ärva lycka på jorden och salighet i himlen.⁴⁰ Neologins hu-vudord var människans lycksalighet här på jorden. Syndafallets följder var enligt Lindblom att människan mist sin lycksalighet.⁴¹

Pietismen betonade människans upplevelser och förfäktade samvetet som högsta instans i religiösa frågor. Därför spelade pånyttfödelsen en större roll i pietistiska katekeser än dopet. Neologin betonade förnuftet och samvetet som två organ, som vägledde människan. Den mänskliga tanken ansågs vara i stånd att själv bilda sig en uppfattning om Gud, världen och människan. Ett av de neologiska tillskotten till den lindblomska katekesen var just styc-ket om samvetet.⁴²

Betonandet av människans aktivitet, av hennes lycksalighet, av samvete och pånyttfödelse är gemensamma drag för neologi och pietism, som visar

37 Denna kyrkoteologi fullföljdes bl a av G Billing. En av hans teser var att "det indi-viduella trosmedvetandet skall utvecklas under ledning av det kyrkliga trosmedve-tandet". Se Åberg 1968 s 304.

38 Gustafsson 1962 s 13 ff.

39 Möller utgav 1804 "Barna Bok eller hjälpreda wid Första Barna Undervisningen: särdeles för Allmogen och dess Barn". Den innehåller stavningsövningar, de huvud-sakligaste styckena av kristendomskunskapen, språksamling innefattande de till salig-heten nödigaste sanningar med skriftens eller Guds egna ord, samlingar av verser uti psalmboken, innehållande tjänliga böner, kort sammandrag av bibliska historien, svenska och latinska siffror, samt multiplikations- och divisionstavla, resolvering uti mynt, vikt och mått, nödige regler för en kristelig barnauppfostran, nödige underrät-telser angående hälsa och sjukdom.

40 Se t ex Pontoppidan 1846 s 7, fråga 1.

41 Se kap I s 20.

42 Stycke 13 hos Lindblom lyder: "Ett samvete, som anklagar det onda, och gillar det goda, i våra gärningar." Enligt stycke 12 hos Lindblom hade Gud redan i ska-pelsen lagt lagen i människans samvete.

hur människan ställdes i centrum. Det var skilda teologiska utgångspunkter för pietism och neologi men koncentrationen på människan och hennes religiösa situation var för båda gemensam.

Kyrkan blev till genom människans upplevelse av sin egen omvändelse. Tyngdpunkten låg på det inre livet i form av upplevelse, väckelse och omvändelse.

Denna människouppfattning och detta kyrkobegrepp tog katekeskommittén helt avstånd ifrån. Den anknöt i stället till ortodoxins kyrkobegrepp, där kyrkan fanns före och oberoende av individen. Kyrkan hade en motivering för sin existens, som var oberoende av individens aktivitet och kvalitet. Katekeskommittén såg som sin uppgift att överlämna denna kyrkans trosbekännelse till den enskilda kyrkomedlemmen. Katekeskommittén uteslöt därför i katekesen det praktiskt upplysande stoffet, som neologin hade tillfört den, och den privata salighetslära, som var pietismens tillskott. Katekeskommittén betraktade i stället läroboken som en lekmannens bekännelseskrift, som kyrkan överlämnade till den enskilda medlemmen i kyrkan.

Att läroboken skulle innehålla en sammanfattning av den kristna tron, medan åskådningsmaterialet skulle ges av läraren, var en princip med tyska förebilder. De kommitterade omnämnde särskilt den tyske kateketen R Stier.⁴³ Denne utgav "Luthers Katechismus als Grundlage des Konfirmanden Unterrichts im Zusammenhang erklärt". Åskådningsstoff till denna katekes utgav R Stier i en separat bok "Hülfsbüchlein des Lehrers zu meinem Katechismus". Uppslaget med två läroböcker upptog de kommitterade. Principen blev än mer konsekvent genomförd i katekesförslaget 1872 och i de följande katekesförslagen. Gottfrid Billing skrev i sin år 1873 utgivna "Kateketikens begrepp" just om katekesundervisningen: "Denna kan ej åsyfta att vara en symbolbildande i strid med eller vid sidan av samfundets motsvarande verksamhet, utan måste tvärtom, på samma gång som den är ledd av samfundets symboler, avse att göra dessa till individens egendom och således att införa individen i samfundets trosmedvetande."⁴⁴ Kyrkans lärobok skulle ha bekännelsens karaktär. Åskådningsmaterialet skulle finnas i en separat bok. Billings uttalande från 1873 motsvarade helt katekeskommitténs åsikter från 1850-talet.

Denna grundåskådning ifråga om människosyn och kyrkouppfattning fick konsekvenser för katekeskommitténs revision av 1810 års katekes. Lindblom inledde sin katekes med den praktiska frågan: Vad är katekesen? Spener inledde sin katekes med frågan: "Vad bör vara vår största och angelägnaste omsorg?" Svar: "Att i livet och i döden således för både tiden och evigheten, oupplösligen vara förenade med Gud, såsom vår högsta och enda goda." Det är en fråga ställd utifrån den enskilda människans situation. Pietismen an-

43 Katekesförslaget 1856 s XVI.

44 Billing 1873 s 93.

knöt här till den reformerta katekestraditionen. Heidelbergerkatekesen börjar med frågan: "Vad är din enda tröst i livet och döden?" Svar: "Att jag i kropp och själ, både i livet och i döden, tillhör icke mig själv, utan min trofaste Frälsare Jesus Kristus, som med sitt dyra blod har fullkomligt betalt för alla mina synder . . ." ⁴⁵ Pietismen såg som sin uppgift att fostra fram självständiga individer. Individualismen är också tydlig i dess katekeser.

Katekeskommittén anknöt till traditionen före Lindblom och inledde med frågan: "Varför kallas du en kristen?" ⁴⁶ och svarade: "Därför att jag är döpt i Faderns och Sonens och den helige Andes namn; och haver uti dopet iklätt mig Kristus, vilken jag tror och bekänner vara min frälsare och saliggörare." Katekeskommitténs fråga är ställd utifrån kyrkan och Guds handlande med människan i dopet. ⁴⁷ Pietismen ville göra katekesen till den enskildes salighetslära. Målet för katekesundervisningen är enligt Pontoppidan att lära människan välja mellan himmel och helvete. Pányttfödelsen blev det viktiga. Katekeskommittén fullföljde traditionen från Luther och utgick ifrån dopet. Målet med undervisningen var nattvardsadmissionen. Undervisningen skulle lägga grunden för ett rätt nattvardsdeltagande och den döptes fortsätta fostran i församlingen. C Olbers talade i sin 1862 utgivna bok "Konfirmandsjälavården" om att katekumenundervisningen bör avslutas med den första bikten och den första nattvardsgången, d v s församlingens gudstjänsthandlingar. Dessa båda handlingar skulle knyta katekumenen ännu fastare vid kyrkan. ⁴⁸

Neologin åter ville med sina katekeser skänka människan lycksalighet och visa henne den kristnes dygder här i världen. Katekeskommittén 1852 avvisade båda dessa individualiserande utgångspunkter hos pietismen och neologin. Den ville i stället till katekumenen överlämna kyrkans trosbekännelse. Katekumenen betraktades inte individuellt utan som en lem i kyrkan, församlingen. Det är tydligt, att lundahögkyrkligheten med dess teser om individen och samfundet här satt sina spår. Denna gränsdragning gentemot pietistisk och neologisk katekestradition avspeglades i de båda katekesförslagen 1856 och 1859 och även i det reviderade katekesförslag, som prästeståndet överlämnade till K Maj:t 1860.

Katekeskommittén baserade kyrkans uppgift på dogmat med dess grundvalar i lag och evangelium. Denna utgångspunkt frigjorde katekeskommittén från två ensidigheter. Den ena fanns hos neologin, den andra hos pietismen. Neologin betonade livet på denna sidan döden, medan pietismen såg på jordelivet som en skolning för livet på andra sidan döden. Människan själv

45 Spener 1844 s 3, Lang 1907 s 4.

46 Stycket återfinns hos Svebilius 1689 s 1.

47 Katekesförslaget 1856 s 1. Den kyrkosyn som ligger bakom förändringen behandlas bl a i Svensk Kyrkotidning 1858 s 193 ff, Eckerdal 1970 s 70 ff.

48 Olbers 1862 s 59 ff, Katekesförslaget 1856 s 95. Debatten om sambandet mellan undervisning—konfirmation—nattvardsgång se Eckerdal 1970 s 108 ff, 114 ff.

bar enligt neologin på dygd och odödlighet och därför var det naturligt att livet på denna sidan döden betonades. Dygderna fyllde en funktion för neologin. Människan skulle bli hemmastadd och lycklig här på jorden. Pietismen åter såg på detta livet som en genomgång för det eviga livet. Pietismen ville med katekesundervisningen göra barnen till kristna. Pietismen hade här övertagit en tanke från humanismen om att människan skulle formas efter ett ideal för att bli människa. "Vill du bli lycklig här på jorden och salig i himlen?" var den första frågan i Pontoppidans katekeser. Människan skulle påverkas för att nå denna lycka.

Katekeskommittén sökte gripa tillbaka på Luthers uppfattning enligt vilken varje människa — barn eller vuxen — genom katekesen skulle möta och lyda Guds ord och befallning för ett kristligt liv i tiden och evigheten. Kommittén underströk därför att evangeliet innebar ingen garanti för lyckan utan pekade i stället på evangeliet som ett etiskt krav och samtidigt som Guds stora gåva till människan.⁴⁹

Detta sistnämnda synsätt hade en stor betydelse för katekesens utformning. I den lindblomska katekesen är människans dygder exemplifierade, där uppräknas de olika ståndens plikter gentemot varandra. Läran fick redan i läroboken en etisk tillämpning. En motsvarande beskrivning utifrån lagens tredje bruk fanns även i de pietistiska katekeserna. De var själavårdsläror, praktiska handledningar av pastoral typ. I katekesdebatten hette det, att det etiska momentet i dessa katekeser var väl tillgodosett. Det var just dessa stycken om dygder och plikter, som katekeskommittén utrensade i den lindblomska katekesen. Själavården, handledningen till ett kristet liv skulle den döpte få i hemmet av föräldrarna, av faddrarna, i skolan av läraren och i kyrkan genom förkunnelse, sakrament, kunskapskontroll och bikt.⁵⁰ Detta synsätt gjorde, att katekeskommittén kunde inskränka sitt stoff i katekesen till en dogmatisk utläggning av läran. De kommitterade återkom ständigt till denna uppdelning av lärostoff och praktiskt stoff som ett försvar för sin disposition. Den etiska exemplifikationen av läran skulle ges vid undervisningen i hem, skola och församling och inte i själva läroboken.

3. KATEKESFÖRSLAGET 1856.

Utgångsläget för katekeskommittén 1852.

Med den ovan tecknade teologiska och praktiska grundsynen gick katekeskommittén till sitt värv. Dess mål var att utarbeta en kyrkans utläggning av Luthers lilla katekes och enligt instruktionen skulle den därvid anknyta till den officiella lindblomska katekesen. Den långa skrivelse till K Maj:t, som

49 Hellern 1968 s 26 ff.

50 "Katekisationen vill i den enskildes medvetande inplanta samfundets tro, och själavården vill bringa det i medvetandet uppfattade innehållet till liv och kristlig karaktärsutveckling." Olbers 1862 s 32.

inledde katekesförslaget 1856 och kommittéledamöternas brevväxling, ger en viss inblick i hur kommittén arbetade.⁵¹ Den 14 okt 1855 skrev E G Bring från Strängnäs till biskopen i Lund H Reuterdaahl. Bring räknade med kommittéarbete under hösten och enskilt arbete för kommittéledamöterna under våren. I Strängnäs bearbetade kommittén det i Skara uppgjorda katekesförslaget.⁵² Den 3 maj 1856 är tydligen åter kommittén samlad i Stockholm och Bring räknar med arbete till mitten av juni.⁵³ I kapitlet "Motiven" redovisade katekeskommittén de viktigaste förändringarna i katekesförslaget 1856.

I den ovannämnda skrivelsen till K Maj:t redogjordes för tio slag av förändringar vid redigeringen av stoffet i katekesförslaget 1856.⁵⁴ Dessa tio slag av förändringar har alla dikterats av den teologiska och pedagogiska målsättning som ovan är skildrad. De kommitterade lade stor vikt vid en systematisk ordning av lärostoffet i enlighet med den teologiska grundåskådningen. Med den som slagruta utmönstrade de mycket av det lindblomska katekesstoffet och upptog i dess ställe stycken ur Svebilus' katekes. Framställningen kompletterades med nya lärostycken. De ställen i den lindblomska katekesen som beskyllts för falsk lära omarbetades och här som i övrigt sökte de kommitterade restaurera fram Svebilus' katekes.

Generellt strävade kommittén efter en enkel, tydlig och bestämd framställning. Av denna anledning kompletterades och förnyades urvalet av bibelord. Katekeskommittén arbetade efter den modellen, att varje huvudord i ett katekesstycke skulle motsvaras av sitt eget bibelord. Ibland kunde styckets innehåll kompletteras med ett bibelord. Själva katekestexten i Luthers lilla katekes granskades även av de kommitterade, men någon nyöversättning blev inte verkställd.⁵⁵

Lindblom inledde sin katekes med kapitlen "Erinran för skollärare" och "Kort religionshistoria". De kommitterade uteslöt båda dessa moment. Det fanns nu folkskoleseminarier, som utbildade lärare. Därför behövdes, menade de kommitterade, ingen pedagogisk anvisning i katekesens början. De dogmatiska och praktiska anvisningarna borde i stället samlas upp i en lärarhandledning.⁵⁶ I folkskolan förekom undervisning i biblisk historia. Detta ersatte den korta religionshistorien. Dessutom gav den allmänna historieundervisningen i folkskolan upplysningar om reformationen.

Restaureringsprincipen märks även på bihangens antal och placering i katekesförslaget 1856. Till Luthers lilla katekes hörde ursprungligen vissa till-

51 Katekesförslaget 1856 s I ff.

52 Brev från E G Bring till H Reuterdaahl den 14 okt 1855. HRS, LUB. Brev från E G Bring till U Bring den 10 okt 1855, UBS, LUB.

53 Brev från E G Bring till U Bring den 3 maj 1856. UBS, LUB.

54 Katekesförslaget 1856 s IX ff.

55 Ibm s XXII. Någon nyöversättning av Luthers lilla katekes hörde inte till kommitténs uppgift.

56 Ibm s XXII.

lägg såsom: Om skriftermålet, Hustavlan, Morgon- och aftonbön och Bordsböner. Lindblom uteslöt kapitlet om skriftermålet. De anvisningar, som där gavs, behövdes inte längre, och passade inte hans tid. De övriga bihangen till Luthers lilla katekes flyttade Lindblom till bihangen efter utvecklingen. De kommitterade återinförde dessa moment i anslutning till Luthers lilla katekes.⁵⁷

Såsom bihang till utvecklingen föreslog de kommitterade: Syndabekännelsen, Davids botpsalmer, Den lilla morgon- och aftonbönen, Fader vår och välsignelsen, Athanasianska symbolum och Laurelius' spösmål. De kommitterade ville även i detta stycke restaurera fram Luthers lilla katekes och Svebilius' utveckling med tillhörande bihang.

Bihangen pekade på katekesens funktion. Den var andaktsbok. Därför innehöll den dagliga böner. Vid samtalet, då lysningen uttogs, förhördes på Laurelius' spösmål. Vid förhören i samband med nattvardsgången skulle församlingsborna kunna Davids botpsalmer och syndabekännelsen. Bihangen i katekesen talade om dess rika användbarhet i varje människas liv. Katekeskommittén ville restaurera både katekesens innehåll och användning som lärobok och andaktsbok.

Teologiska motiv till de vidtagna förändringarna.

De av kommittén redovisade förändringarna i katekesförslaget 1856 innebar bl a en anknytning till katekestraditionen före Lindblom. Omredigeringarna av stoffet betydde också, att katekeskommittén tagit intryck av den debatt, som förts om den lindblomska katekesen. Den hade ofta beskyllits för systematisk oreda. Detta hade sin grund däri, att Lindblom i utvecklingen kompletterade stoffet i Luthers lilla katekes med dogmatikens viktigaste loci. P Wieselgren påstod i sitt utlåtande om den lindblomska katekesen, att den var en blandning av Luthers lilla katekes och Mori-Rosenmüllers dogmatik.⁵⁸ Katekeskommittén hade bestämt sig för att utvecklingen enbart skulle utlägga Luthers lilla katekes. En omdisponering av styckena och uteslutning av stoff blev följden.⁵⁹

De kommitterade hade som mål att skapa en större systematisk ordning lärosatserna emellan. Även detta synsätt var någonting nytt. Lindblom disponerade sin katekesutläggning så att han först började med tillämpningen av läran och sedan gick över på det mer dogmatiska stoffet. De kommitterade gjorde tvärtom och började med den dogmatiska utläggningen.

Vid fjärde huvudstycket, dopet, angav katekeskommittén följande motiv

57 Ibm s XXII ff.

58 Konseljakt 12 maj 1865. RA. Utlåtande från Göteborgs domkapitel angående katekesens utanläsning, Wieselgrens reservation.

59 Även rent språkligt anknöt de kommitterade till Luthers lilla katekes. Frågor, där ett sådant närmande till Luthers lilla katekes är märkbart är t ex: (siffrorna inom parentes anger motsvarande hos Lindblom) 16 (21, 22), 22 (27), 49 (54), 85 (108), 108 (139), 127 (160), 219 (262), 276 (307, 331). Cf Katekesförslaget 1856 s XII.

för sin disposition: "Vid detta huvudstycke är det nödigt att giva en redig och bestämd framställning av dopet först och främst från dess objektiva sida, såsom meddelande frälsningen i Jesus Kristus, och sedan från dess subjektiva sida, såsom betecknande och grundläggande tillägnandet av frälsningsnåden uti den dagliga helgelsen och förnyelsen. För att vinna detta ändamål bör den ordning följas, vilken Luther iakttagit och även själva saken föreskriver. Vid utvecklingen av dopets objektiva sida har det därför synts ändamålsenligt att utgå från definitionen av dopet såsom sakrament och sluta med framställningen av dopet såsom nya födelsens bad." ⁶⁰ Denna anslutning till Luthers lilla katekes och uppdelningen av objektivt och subjektivt är ett fullföljande av ecklesiastika utskottets utlåtande vid riksdagen 1850—51, som var skrivet av Reuterdaahl och innehöll bl a en bestämning av uttrycket "rätt lära". Reuterdaahl rekommenderade där denna boskillnad mellan objektivt och subjektivt i katekesen. ⁶¹

Frågorna 183, 184 och 185 hos Lindblom om Kristi olika ämbeten genomgick samma revision. Det skulle framgå, menade de kommitterade, att frälsningen "blivit på ett objektivt sätt en gång för alla av Kristus förvärvat uti hans översteprästerliga ämbete, samt att detsamma av honom erbjödes och förkunnas i det profetiska och på människornas hjärtan tillämpas uti det konungliga ämbetet". ⁶²

Denna tes, att följa Luthers lilla katekes och börja utläggningen med det objektiva och sedan gå över till det subjektiva, drevs hårt i kommittén av främst Th Annerstedt och E G Bring. Katekesförslaget 1856 innehåller t ex ett alternativ till utläggning av 3:e trosartikeln. ⁶³ Det alternativa förslaget är likvärdigt med den utläggning, som finns i texten, framhöll kommittén i skrivelsen till K Maj:t. ⁶⁴ Med detta skrivsätt ville kommittén dölja den oenighet, som förelåg. I själva verket var det Annerstedt och Bring, som inte gav med sig på denna punkt. De önskade en större anslutning till Luthers lilla katekes och Symbolum Apostolicum än kommittén i övrigt. ⁶⁵ Det alternativa

60 Katekesförslaget 1856 s 104.

61 Cf debatten om objektivt och subjektivt i läran i Pastoral Tidning 1956 s 113 Katekesförslaget 1856 s 105, "Att sammanblanda dessa sidor hos dogmat är inget fel, menade katekeskommittén, men det föranledde dunkelhet i framställningen". Därför omarbetades fr 302, 304, 312, 313, 319 och 320 hos Lindblom till en rent objektiv framställning av dopet. Dessa stycken motsvaras av nr 259, 260, 265, 266, 272 och 273 i katekesförslaget 1856. Denna gränsdragning mellan objektivt och subjektivt gick i sin tur tillbaka på inflytande från tysk konfessionalism ss Kliefoth och Löhe.

62 Katekesförslaget 1856 s 102.

63 Ibm s 84.

64 Ibm s XIX ff.

65 Bring och Annerstedt hade eftersträvat enkelhet vid genomgången av nådens ordning. Den utläggning som togs in i katekesförslaget fann Bring "strängt definierande och schematiserande". Bring meddelade sin hustru att kommittén troligen gått med på hans och Annersedts plan, men kommittén ville inte i onödan sära biskop Butsch som förordade den i förslaget intagna utläggningen. Brev från E G Bring till hans hustru U Bring den 10 okt 1855 UBS, LUB. Cf brev från E G Bring till U Bring den 2.5.1856. UBS, LUB.

förslaget började också med en utläggning av kyrkan och fortsatte med nådeverkningarna. Den i förslaget intagna utläggningen av tredje trosartikeln hade den motsatta dispositionen och anknöt därvid till den tidigare katekesen. Tredje artikeln blev för övrigt helt och hållet omarbetad av de kommitterade. De försökte undanröja den oreda och obestämdhet, som enligt deras mening präglade den lindblomska framställningen.⁶⁶ Katekesens form och innehåll skulle korrespondera.

Katekesförslaget 1856 markerade alltså ett avståndstagande från neologiska och pietistiska typer av katekeser, där det praktiska momentet spelade en större roll än det dogmatiska. 42 stycken fick byta plats av denna anledning. De behandlade bl a läran om änglarna, nådeverkningarna och nattvarden.⁶⁷

De kommitterade markerade även sin anknytning till katekestraditionen före Lindblom genom att anknyta till Svebilus' katekes. "Där Svebilii stycken synts kommitterade äga något företräde framför de motsvarande i Lindblom, hava de icke tvekat, att, med de modifikationer, dem språket ofta och någon gång saken gjort nödvändiga, så nära som möjligt återgå till den svebiluska redaktionen, därvid framför allt avseende lärans sanna och noggranna uttryck, som icke för en mera retorisk framställning bort uppföras." ⁶⁸ Katekeskommittén hade här en förebild i Schartau. Han hade utbytt stycken i Lindblom och där plockat in stycken ur Svebilus.⁶⁹ Inledningen till katekesutvecklingen hämtade de kommitterade helt ur Svebilus. De frågor vidare, som fick hämta sin lydelse från nämnda katekes, rörde ämnen, som bl a läsarna hade angripit. Det var människouppfattningen i t ex fråga 76 i förslaget 1856 (91 hos Lindblom). "Kan en människa fullkomligen hålla lagen?" Svaret på denna fråga innehåller bl a den satsen: "Den medfödda benägenheten till det onda kan aldrig här i tiden hos oss tillintetgöras." Lindblom talade däremot om en samverkan mellan Gud och människan, som gjorde det möjligt för människan att göra det goda. Kommittén försökte ersätta den människouppfattning, som fanns i den lindblomska katekesen, med nya uttryck. Lindbloms semipelagianska människouppfattning ersattes med ortodoxins. Det tidigare omnämnda schemat: skapelse — syndafall — frälsning återspeglade människosynen i katekesförslaget 1856.

De andra svaren, som hämtats från Svebilus, rörde soteriologin, även den en stridsfråga med läsarna. Frågor sådana som: Huru många naturer äro i Kristus? Varför skulle vår Frälsare vara både Gud och människa? passade inte in i det neologiska schemat. Katekesförslaget däremot anknöt även på

⁶⁶ Katekesförslaget 1856 s 102.

⁶⁷ Ibm s IX.

⁶⁸ Ibm s XII.

⁶⁹ Schartau 1846 s IV.

denna punkt till Svebilius.⁷⁰ På många ställen har korta uttryck hos Svebilius plockats upp för att ge tydlighet och pregnans i uttrycken.

Norrlandsläsarna anhöll att antingen få begagna Svebilius' katekes eller att få en ny lärobok. Det är tydligt att de förändringar, som katekeskommittén vidtog, syftade till att undanröja denna kritik.⁷¹ Därvid bör man observera att den ortodoxa utformning av katekesens innehåll som t ex Annerstedt och Bring drev i katekeskommittén till stora delar sammanföll med läsarnas önskemål. Ordet plikt var ett kontroversiellt ämne för läsarna, då detta ord pekade på människans medverkan i frälsningen. Med den antinomistiska inställning, som fanns hos läsarna, blev den lindblomska katekesens stoff om människans plikter uttryck för falsk lära. Dessa stycken plockade katekeskommittén bort. De motiverade sin åtgärd med att lagens båda tavlor talade enbart om kärleken till Gud och om kärleken till vår nästa. Plikterna mot oss själva innefattades i detta.⁷² Även bakom detta resonemang dolde sig den nya människosynen. Neologin sökte göra människan hemmastadd i denna världen. Därför talade Lindbloms katekes om den enskildes plikter. Katekeskommittén lämnade detta individualistiska synsätt och hänvisade i stället till hustavlan och kollektivets förpliktelser i de olika stånden.⁷³ Vi ser återigen hur lundahögkyrklighetens tes om individen och samfundet slår igenom. Den etiska fordran utgick från kollektivet och individen skulle uppfylla den inom kollektivet.

Av hänsyn bl a till läsarna uteslöts flera neologiska stycken i katekesförslaget 1856.⁷⁴ Stycket nr 13 i Lindblom togs t ex bort: "Vad är samvete?" "Ett medvetande, som anklagar det onda och gillar det goda i våra gärningar." Likaså utmönstrades stycke nr 92 i Lindblom: "Vad är det alltså, som Gud av oss fordrar?" Styckena 144—148 om människans tillstånd före och efter syndafallet fick heller inte vara med i katekesförslaget 1856, av allt att döma därför att innehållet i dessa stycken kunde ge den falska föreställningen att människan även efter fallet med hjälp av förnuft och fri vilja kunde söka Gud och vinna frälsning. Ofta kunde de kommitterade bara avlägsna ett enda ord för att stycket skulle bli acceptabelt ur renlärlighetens

70 Katekesförslaget 1856 s XIII. De frågor i kommitterades förslag, där en sådan återgång till Svebilius är mer eller mindre märkbar, är följande: 6 (L 7, S 10), 9 (L 11, SI: 1), 48 (L 53, SI: 40), 57 (L 68, SI: 49, 50), 76 (L 91, SI: 66), 87 (L 109, SI: 78), 101 (L 134, SII: 10), 112 (L 130, S II: 22), 131 (L 167, SII: 30), 135 (L 171, SII: 32), 141 (L 179, SII: 39), 142 (L 180, 181, SII: 41), 145 (L 173, 184, SII: 44), 169 (L 207, SII: 69), 203 (L 242, SII: 87), 216 (L 259, SIII: 14), 252 (L 297, SIII: 53), 290 (L 341, SV: 12).

71 Eckerdal anför att handbokskommittén ej gjorde några eftergifter mot läsarna. I katekesfrågan är det tydligt att så är fallet. Eckerdal 1970 s 47 ff, s 79 ff.

72 Styckena 58—63 talade om föräldrars, undersåtars, lärares, åhörars, husfäders och tjänares plikter. Dessa stycken plockades t ex bort.

73 Katekesförslaget 1856 fråga nr 53, 63.

74 Ordet samvete förekom i den lindblomska katekesen bl a i frågorna 12, 13, 92, 95, 213, 225 och 340. Överallt utmönstrades detta ord. Cf Handlingar rörande Prestmöte i Växjö 1859 s 23.

synpunkt. Lindblom skrev, att lagen blev given i människans samvete, stycke nr 12. De kommitterade ändrade detta i st nr 10 till att lagen blev given "i människans hjärta". "Vad är synd?" Stycke 95 hos Lindblom, "allt det som strider mot Guds lag och samvetet . . ." De kommitterade förkortade svaret: "Allt det, som strider mot Guds bud", stycke nr 79 i katekesförslaget 1856.

Läsarnas anklagelser mot den officiella katekesen berodde ofta på missuppfattningar. "För att nu avhjälpa dessa brister, hava kommitterade ansett för en skyldighet att noga granska och efter sorgfällig prövning omarbета och beriktiga alla sådana ställen, där i bibliskt eller dogmatiskt hänseende någon oreda, obestämdhet, löshet eller annan felaktighet insmugit sig."⁷⁵ Sådana kompletterande frågor rörde bl a nådeverkningarna, läran om döpselsen, missbruket av Guds namn, syndafallets följder och vad som hör till Kristi förnedring. Stycke 167 i katekesförslaget 1856 är en god illustration på den eftersträlvade klarheten: "Vilken är alltså, enligt hela andra artikeln, vår salighets enda grund?" Svar: "Jesus Kristus." Med dessa båda ord "Jesus Kristus" ville de kommitterade undanröja varje missförstånd om salighetens grund. Motsvarande stycke hos Lindblom saknas. I stycke 205 hos Lindblom frågas: "huru blive vi delaktige av Jesu välgärningar?" Svar: "Genom en sann bättring, tro och helgelse, verkade av den helige Ande." Man observerar i svaret de för människans aktivitet typiska orden: bättring, tro och helgelse. 27 nya stycken insattes i katekesförslaget just för att skapa klarhet, där förut missuppfattningar uppstått.⁷⁶

Pedagogiska motiv till de vidtagna ändringarna.

Som ovan är omnämnt ville de kommitterade göra den nya läroboken till en församlingens och därmed lekmannens bekännelseskraft. Den skulle bli kyrkans utläggning av Luthers lilla katekes och kom därför mest att innehålla dogmatiskt stoff. De kommitterade uteslöt t ex de stycken hos Lindblom, som exemplifierade dogmatiken. Exemplet och åskådningsmaterialet borde läraren ge vid den muntliga katekisationen. Katekesförslaget 1856 innehöll 315 frågor. De kommitterade menade, att dessa frågor skulle föranleda många fler vid den muntliga framställningen av stoffet. Dessa utvecklande frågor hörde till den muntliga katekisationen och skulle inte återfinnas i läroboken. Detta var ännu en anledning till att de stycken, som talade om den kristnes plikter utifrån de olika buden, uteslöts. Dessa exempel skulle läraren ge under lektionen. Lindbloms exempel på olika slag av vidskepelse och trolldom blev av samma anledning uteslutna. De kommitterade tänkte hela tiden sitt katekesförslag insatt i en undervisningssituation i hem, skola och kyrka.

75 Katekesförslaget 1856 s XIII ff. Även handboksförslaget fr 1854 undvek ordet plikt. Cf Aftonbladet 1858 nr 99 s 3.

76 Ibm s XI.

Denna undervisning skulle i sin tur kompletteras av kyrkans själavård. Därför uteslöts sådana stycken, som behandlade ämnen, som hörde hemma i den enskilda själavården. Ett exempel på detta är st 24 hos Lindblom: "När kunna vi veta, att vi älska Gud över all ting?" St 55: "Äro barnen pliktiga att lyda sina föräldrar uti allt?" Omkr 60 frågor uteslöt de kommitterade av denna anledning.⁷⁷

Till de pedagogiskt motiverade förändringarna hörde sammanslagningar av vissa frågor. "Stundom hava kommitterade funnit det lända till större enkelhet, reda och sammanhållning att sammanslå tvenne eller flera frågor i Lindblom till en enda."⁷⁸ Det mest genomförda exemplet av ett sådant sammansläande var styckena om Guds egenskaper. Lindblom använde 16 stycken till att förklara dessa. De kommitterade avhandlade samma ämne i 6 stycken.⁷⁹

De kommitterade gick även den motsatta vägen och ansåg sig böra sönderdela åtskilliga av Lindbloms frågor i tvenne, "därvid följande den godkända kateketiska regeln, att varje huvudmoment i ett lärostycke måste representeras av en fråga med sitt svar".⁸⁰

Till de förändringar, som pedagogiken fordrade, hörde även enkelheten, tydligheten och bestämdheten i uttryckssätten. 108 stycken rättades av denna anledning.⁸¹ Enkelhet och tydlighet var ett stort problem för de kommitterade. Läroboken skulle användas dels i barnundervisningen, dels av vuxna människor. Kravet på tydlighet borde ha sträckt sig längre med tanke på barnundervisningen, men, tillade de kommitterade: "man bör härvid be-sinna, att det i kristendomen finnes sanningar av sådant djup och omfång, att de omöjligen kunna framställas med det slags tydlighet, på vilken man kan taga med händerna." Hjärtats behov måste vakna, och livserfarenheten måste till för att man skall förstå djupet i kristendomen, menade de kommitterade.⁸²

De kommitterade hade skurit ned stoffet till 315 frågor mot Lindbloms 371 stycken. Katekesförslaget 1856 överensstämde med Svebilus' katekes även vad omfånget beträffade. Restaureringsprincipen gjorde sig även här påmind. Katekesförslaget var tänkt att i sin helhet memoreras.⁸³ Den memorerade kunskapen betraktades som angelägen, eftersom — enligt ortodox kunskapsteori och katekessyn — katekesen förmedlade Guds ord, som ansågs levande och saliggörande. Katekeskommittén jämförde därvid vad längden beträffade sitt arbete med Schartaus, Pontoppidans och Speners kateke-

77 Ibm s X.

78 Ibm s XI.

79 Frågorna om Guds egenskaper återfinns hos Lindblom under nr 116—131, katekesförslaget 1856 under nr 94—99.

80 Katekesförslaget 1856 s XII.

81 Ibm s XV.

82 Ibm s XVI.

83 Ibm s XVII. Agardh 1858 s 92.

ser.⁸⁴ Jämförelsen var oriktig så tillvida som Schartau t ex fordrade utanläsning enbart av Luthers lilla katekes. Grundfrågorna skulle inläras under lektionerna.

När kommittén behöll kravet på utanläsning och den erotematiska formen i katekesförslaget visade kommittén även här sitt släktskap med ortodoxin. Den akroamatiska formen och lektioner i form av samtal påverkade känslan men ej minnet och därmed kunskapen. De kommitterade stödde sig därvid på prästeståndets utlåtande 1848: "I allmänhet är minnet hos barn emottagsamt och kan mycket uppövas: omdöme och eftertanke utvecklas senare."

Vad blev kvar av den lindblomska katekesen? Av katekesförslagets 315 stycken var 89 oförändrat tagna ur den lindblomska katekesen.⁸⁵ 108 stycken fick en ny redaktion, därför att de brast i tydlighet, enkelhet och bestämdhet. 61 stycken blev uteslutna av olika skäl, pedagogiska och dogmatiska. 60 stycken slogs ihop till 27, ett 70-tal blev förändrade därför att de var dogmatiskt felaktiga, 18 stycken blev utbytta mot motsvarande i Svebilius. 5 stycken blev sonderdelade till 10.⁸⁶ Kommittéarbetet resulterade alltså i en nästan helt ny katekes.

4. KRITIK AV KATEKESFÖRSLAGET 1856.

Kritikens omfattning.

Den 5 juni 1856 var katekeskommittén klar med sitt arbete.⁸⁷ Den 27 juni samma år beslöt K Maj:t, att förslaget skulle tryckas och utdelas till samtliga konsistorier. Ett exemplar av förslaget skulle dessutom tillställas varje kontrakt.⁸⁸ Samtliga konsistorier skulle avge yttrande över katekesförslaget.⁸⁹ Konsistoriernas remissvar är samlade i den ovannämnda konselj-akten av den 12 maj 1865. Där finns också ett stort antal inlagor från präster i hela landet.⁹⁰ Kritik från konsistorier, kontrakt, enskilda prästmän och från allmänheten gav en god skiktning av samhället och tydde på ett allmänt intresse för katekesförslaget. Kritiken hade även stor geografisk spridning med inlägg från Lappland i norr till Skåne i söder.

De olika fromhetsriktningarna tog även tillfället i akt och kritiserade kate-

84 Se Schartau 1846 s IV.

85 Katekesförslaget 1856 s XIX.

86 Cf Agardh 1858 s 85.

87 Katekesförslaget 1856 s XXIV. Originalexemplaren i handskrift 1856 och 1859 ligger i ED konseljaktens 12 maj 1865. RA.

88 Katekesförslaget skulle cirkulera i kontrakten, men de var ej ålagda att avge remissyttranden. Cf Lunds Domkapitels cirkulär 509/1856.

89 ED Statsrådsprotokoll den 27 juni 1856 § 1 RA.

90 I konseljaktens ligger utlåtanden från kyrkoherde C E Bexell, Växjö stift. Cf brev fr C E Bexell till E G Bring 27 juni 1859 EGBS, LUB. Vidare från kyrkoherde J M Freudentahl, Tösse Karlstads stift. Protokollet från prästernas sammanträde i Södra Möre kontrakt angående katekesförslaget. Kyrkoherde H Bucht i Karl Gustafs församling i Luleå stift, kyrkoherde C Eberstein, V. Vram, Lunds stift och kyrkoherde C J Holm i Själevad i Härnösands stift hade insänt kritik mot katekesförslaget 1856.

kesförslaget. Sedermera biskop G D Björck granskade förslaget i en artikel i Pastoral Tidning.⁹¹ Björck betraktades som en representant för den schar-tauanska väckelsen. Svensk Kyrkotidning, som stod lundahögkyrkligheten nära, gav en översikt av domkapitlens remissvar.⁹² Biskop C A Agardh i Karlstad utgav tillsammans med prästsällskapet i Karlstads stift en granskning av katekesförslaget 1856.⁹³ Agardh stod Lindblom teologiskt nära, och kritiken kan betraktas som neologins syn på katekesproblemet. Prästerna samlades kontraktvis och diskuterade det nya förslaget. Kyrkoherde P G Ahnfelt i Farhult, Lunds stift, utgav protokollet från en sådan kontrakts-samling.⁹⁴ Ahnfelt representerade rörelsepartiet i Lunds stift. Lundaprästen A Kahl utgav även anmärkningar om de kommitterades försök till ny katekes.⁹⁵ Kahl hyste stora sympatier för delar av Swedenborgs lära.⁹⁶

Som framgår av denna översikt, var det en stor spridning av kritiken även teologiskt. De olika grupperna i kyrkan uttalade sig. Dessutom förekom recensioner i tidskrifter. Språklig kritik framfördes av kyrkoherden A Lignell i Kila, Karlstads stift.⁹⁷

Hur utföll då denna kritik? Samtliga konsistorier uttalade behovet av en ny katekes. Detsamma gällde alla övriga kritiker. 11 konsistorier av 14 ansåg, att det föreliggande katekesförslaget, när det hade överarbetats, förtjänade att antagas. De tre konsistorier, som inte kunde rekommendera katekesförslaget till allmänt bruk, var Strängnäs, Västerås och Härnösand. Strängnäs menade, att katekeskommittén missuppfattat instruktionen. Konsistoriet hävdade, att kommittén utarbetat en ny lärobok i stället för att revidera den lindblomska. Västerås konsistorium ville ha en närmare anslutning till Luthers lilla katekes. Härnösand ansåg katekesförslagets innehåll alltför djupsinnigt i en lärobok för allmänheten. Bland övriga kritiker fanns ingen, som ville antaga katekesförslaget i föreliggande form. Det skulle spränga ramen för denna avhandling att redogöra för denna kritik stycke för stycke i katekesförslaget liksom för enskilda konsistorieledamöters reservationer mot katekesförslaget. Materialet är för omfattande. Kritiken av förslaget redovisas i huvuddrag utifrån den pedagogiska och den teologiska aspekten som de olika kritikerna lade på katekesförslagets innehåll.

Pedagogisk kritik av katekesförslaget 1856.

Mot språket i katekesförslaget 1856 reagerade många. Redan kommitténs stavning "cateches" ansågs för ålderdomlig. "Första anmärkningen är, att då

91 Pastoral Tidning, 1856 s 105 ff.

92 Svensk Kyrkotidning 1857 s 81 ff.

93 Agardh 1858. Kritiken var först införd i Karlstads Stiftstidningar nr 3 år 1857.

94 Ahnfelt 1857.

95 Kahl 1857.

96 Kahl 1857 s 9. Cf Green 1961.

97 Lignell 1857.

vi få en ny katekes, så önskade jag, att skrivsättet så väl i doktor Luthers katekes som i förklaringen skulle vara lämpat efter svenska språkets regler, men ej efter det latinska eller tyska", skrev kyrkoherde C J Holm i Själevad.⁹⁸ Ett annat språkligt problem var bibelorden i katekesförslaget 1856. De var tagna ur 1703 års bibelöversättning.⁹⁹ 1703 års bibel var redan vid utgivningen så svår att förstå, att en ordlista bifogades bibeln med "uttydning av några svenska ord, som synes mörka och äro komne utur bruk, och dock bibehållne uti vår heliga bibel".¹ Dessa uttryck var naturligtvis inte lättare att förstå 150 år senare. Anmärkningarna mot språket i katekesförslaget förekom i flera av konsistoriernas remissyttranden. Två konsistorier ville ej ha bibelord ur apokryferna.² Även positiva uttalanden om språket i katekesförslaget fanns. Biskop Björck skrev: "Uttrycken äro mer bibliska och därför även mera enkla och levande samt i fullare överensstämmelse med det språk, som i godkända andeliga skrifter förekommer och som i församlingen brukas uti predikningar och andra läroföredrag."³ Katekesens språk passade tydligen i trakter, där en mer dogmatisk förkunnelse var allmän, och detta utmärkte just Göteborgs stift, där Björck verkade. Han påpekade just sammanhanget mellan katekesens och predikans språk.

Till kritiken av språket i katekesförslaget hörde också, att uttrycken ansågs vara för abstrakta och djupsinniga. De kommitterade anklagades för brist på kontakt med verkligheten. Allmogens barn hade ingen möjlighet att förstå den abstrakta dogmatik, som katekesförslaget till stora delar innehöll.⁴ Västerås konsistorium ansåg att språket i katekesförslaget i jämförelse med den officiella katekesen förlorat i anda och kraft och blivit matt och kyligt.

Till de pedagogiska klagomålen hörde även katekesförslagets längd. Domkapitlen i Skara och Härnösand ville ha ett kortare katekesförslag.⁵ De kommitterade hade förkortat den lindblomska katekesen, men debatten om katekesens utanläsning var aktuell och man ville inskränka utanläsningen till

98 Holm 1856 s 1, cf Lignell 1857 s 3.

99 I bibelöversättningsfrågan hade utbildats två läger. Neologiska kretsar ville påskynda utgivandet av en ny bibelöversättning. Ortodoxa kretsar liksom romantiken var belåtna med den gamla översättningen. Cf Liedgren 1946 s 182 ff.

1 Lignell 1857 s 24. Härnösands domkapitel yttrade: "I avseende på språket bär förslaget vittne om en uti en lärobok ganska betänklighet likgiltighet för modersmålets odling och renhet, en likgiltighet, som i synnerhet i de anförda bibelspråken synes gå till en mer än tillätlig grad."

2 Det föreligger en delad syn på apokryferna i den reformerta och i den lutherska kyrkan. Den reformerta kyrkan har utmönstrat dem ur bibeln, medan de lutherska reformatörerna bevarade dem. Cf Bibelsyn och bibelbruk 1970 s 22. Cf Liedgren 1946 s 204.

3 Pastoral Tidning 1856 s 105 ff.

4 Holm 1856 s 5, Wäktaren 1857 nr 26 s 3—4, Härnösands konsistoriums remissvar. ED Konseljakt 12 maj 1865 § 39. RA.

5 Biskop Björck var nöjd med katekesförslagets korthet. Pastoral Tidning 1856 s 105 ff.

Luthers lilla katekes.⁶ Både pedagoer och den liberala pressen kämpade för programmet att Luthers lilla katekes och en samling bibelord borde räcka för utamläsning. Utvecklingen borde vara en läsebok och ur denna läsebok skulle läraren hämta råmaterialet för den muntliga undervisningen. Däremot skulle den ej läras utantill. Fyra konsistorier önskade denna förändring av katekesens längd och uppställning.

Katekesförslaget längd var beroende av, om lärosatsernas åskådningsmaterial skulle finnas med i läroboken. Detta stoff hade katekeskommittén uteslutit. Den överlämnade åt läraren att på egen hand vid den muntliga katekisationen ge livfullhet och anknytning till det kristna livet. Kommittén uteslöt därför de exempel på kristen etik, som fanns i den lindblomska katekesen. Detta var den stora skiljelinjen mellan katekesförslaget och de pietistiska katekeserna. Denna pedagogiska anordning underkändes av samtliga konsistorier och även alla övriga kritiker. Tiden var inte mogen för en katekes i form av en så kortfattad bekännelse.⁷ P G Ahnfelt påpekade, att den amerikanska katekisation, som kommittén förutsatte, inte var för handen i svenska kyrkan. Det behövdes tvärtom fler frågor än som fanns i den lindblomska katekesen.⁸ Katekesen borde med andra ord omfatta allt vad undervisningen skulle behandla.

Uppställningen av katekesstoffet i form av frågor och svar blev också föremål för kritik. Denna erotematiska metod var fördelaktig för utamläsningen. Den förut nämnda kateketiska läseboken skulle däremot författas i akroamatisk form, dvs med löpande text i längre sammanfattande stycken. Den senare metoden skulle ge stöd åt och uppmuntra barnets eftertanke. Katekesläsandet skulle därigenom, hette det, inte bara bli ett tomt rabbel. Tidningen Wäktaren öppnade sina spalter för en så fotad kritik av katekesförslaget 1856.⁹

Många kämpade mot missbruket av katekesens utamläsning. Katekesförslagets bibehållande av frågeformen skulle konservera detta missbruk, menade många. Flera kritiker beklagade, att de kommitterade fått instruktionen att följa den lindblomska katekesen. Utöver Luthers lilla katekes borde ingen utamläsning förekomma. I stället borde man utgått från att Luthers lilla katekes skulle läsas utantill och bredvid denna lärobok borde de kommitterade ha utarbetat en kateketisk läsebok.¹⁰ Vid riksdagen 1847—48 hade sådana katekesförslag insänts, men prästeståndet hade underkänt dessa. Att katekesförslaget 1856 gick vid sidan om den kateketiska situationen i kyrkan

6 Rudenschöld 1853 s 1 ff. Cf Agardh 1858 s 89 ff. Problemet behandlas i kap IV. Om utamläsningen se Post och Inrikes Tidningar 1857 nr 113 s 2.

7 Som ett ex på denna kritik se utlåtande från Strängnäs domkapitel. ED Konseljakt 12 maj 1865 § 39. RA.

8 Ahnfelt 1857 s 10 ff.

9 Wäktaren 1856 nr 87, 1856 nr 101, 1857 nr 17, 22, 26.

10 Ibm 1856 nr 87 s 3—4, 1857 nr 22 bihang nr 2.

visade debatten i Wäktaren. Man framförde där krav på uppdelning av katekesstoffet för olika åldrar och vidare att undervisningen i kristendom skulle börja med biblisk historia.¹¹ "Flera skollärare i Skåne" föreslog i en insändare i Wäktaren, att lärarna i samråd med pastor fritt skulle få välja "hjelpreda" i undervisningen.¹²

Till katekesens yttre form hörde även bihangen. Bland bihangen ville Växjö konsistorium utesluta Laurelius' spörsmål och athanasianska trosbekännelsen, men i gengäld tillägga "Johan Arndts regler vid den heliga skrifts läsande".¹³ Till de pedagogiska anmärkningarna mot katekesförslaget hörde även påpekanden om dess bristande pietet mot 1810 års katekes, varigenom kontinuiteten bröts. Alla domkapitel erkände katekesförslagets företrädare framför den lindblomska katekesen, men samtidigt var deras kärlek till de lindblomska formuleringarna stor. Lindbloms katekes hade varit i bruk i snart 50 år. Både präster och församling hade lärt sig den. Man klagade på den, men när den undergick en så grundlig revision, att man inte kände igen den, så önskade man den tillbaka.¹⁴ Västerås domkapitel efterlyste sålunda större trohet mot den lindblomska katekesen i det nya förslaget. Karlstads konsistorium menade, att kommittén i detta avseende frångått sin instruktion. Katekesförslaget var i dess ögon inte en revision av den gamla utan en helt ny lärobok. Bakom dessa ställningstaganden låg en ängslan, att den nya katekesen på samma sätt som en gång Lindbloms genom nymodigheter skulle skapa oro i församlingen, då allmogen inte skulle känna igen katekesens uttryckssätt.

Teologisk kritik av katekesförslaget 1856.

I debatten om katekesförslaget var inläggen skrivna utifrån olika teologiska uppfattningar. Detta illustreras tydligt i granskningar som de ovan nämnda av G D Björck, P G Ahnfelt, C A Agardh, C J Holm och A Kahl. Björck, som stod den schartauanska väckelsen nära, gav ett mycket positivt omdöme om katekesförslaget.¹⁵ Med "lätt hand" ändrat kunde förslaget antagas. Ortodoxins synsätt fanns både hos Schartau och i katekesförslaget. Ahnfelt, som var aktiv inom rörelsepartiet och som var högljudd opponent mot lundahögkyrkligheten, förkastade förslaget.¹⁶ Han påstod, att förslaget icke var "så mycket en försämring, som fastmer en förvärring av den lindblomska". Ahnfelt menade, att de kommitterade borde ha tagit lärdom av både Schartaus och Thomanders katekeser.¹⁷ Agardh, som stod neologin

11 Ibm 1856 nr 101 s 3—4.

12 Ibm 1857 nr 22, bihang nr 2.

13 Johan Arndts regler vid den heliga skrifts läsande ingick i senare upplagor av Svebilus' katekes. Svebilus, Örebro 1807.

14 Ahnfelt 1857 s 12.

15 Björck 1856.

16 Om Ahnfelts kyrkopolitiska ståndpunkt se Österlin 1960 s 407.

17 Ahnfelt 1857 s 16.

nära, ville värna om den lindblomska katekesens uttryck. Han kritiserade och underkände de kommitterades mål att göra katekesen till en lekman-
nens bekännelseskrift. Både handboksförslaget 1854 och katekesförslaget
1856 hade, menade Agardh, präglats därav till såväl uppläggning som inne-
håll.¹⁸ Agardh ville att både Lindbloms teologi och formuleringar skulle
återinföras i det fortsatta katekesarbetet.

Från församlingsprästerskapet påtalades diskrepansen mellan förslaget och
den kateketiska situationen i församlingen. I en broschyr granskade kyrko-
herden i Själevad, Härnösands stift, C J Holm förslaget utifrån sin pietistiska
fromhetstradition och summerade: "Om icke detta förslag ändras, så att allt
det lärda och för de enfaldige mindre lämpliga kommer bort, varje Guds
egenskap blir särskilt förklarad, samt det över allt blir mera enkelt och lätt-
fattligt, så anser jag att det ingalunda förtjänar bliva såsom allmän lärobok
i svenska församlingen antaget."¹⁹

Den kritik som Kahl lämnade är färgad av hans swedenborgska teologi.²⁰
Han anmärkte bl a på katekeskommitténs sätt att gå förbi den lindblomska
katekesen och restaurera fram Svebilius' katekes. "Och vi beklaga", skrev
han, "att kommitténs förslag snarare synes påskynda än motarbeta ett sådant
tillbakaskridande eller kateketiskt återfall." Dessa fem får representera kri-
tiken mot katekesförslaget från schartauanismen, rörelsepartiet, pietismen,
neologin och swedenborgianismen. De hade olika teologiska utgångspunkter
för sin kritik, men gemensamt för dem är, att de inte var nöjda med kom-
mitténs katekesförslag.

Likartade tendenser avtecknar sig i konsistoriernas remissvar. Även för
dessa fanns olika teologiska utgångspunkter, men i ett avseende rådde en-
hetlighet: katekesförslaget måste omarbetas.²¹

Till det brännbara stoffet i 1856 års katekesförslag hörde människosynen
— antropologin. Kring den frågan grupperade sig många anmärkningar.
Lindbloms människosyn är ovan tecknad, likaså norrlandsläsarnas. Kate-
keskommittén 1852 hade som mål att inte öka den splittring i kyrkan, som
norrlandsläseriet fört med sig. De kommitterade gick därför läsarna till mö-
tes vad katekesen beträffade.²² "Tvivelsutan", skrev A Kahl, "har kommit-
tén under redigeringen lämnat alltför mycket avseende åt de norrländske
läsarnas klagomål mot den av dem som irrlärig betraktade katekesen, och

18 "Det enda vägledande man i detta avseende har att följa är kommitténs allmänna
förklarande, att den ansåg handboken för ett symbolum, en kyrkans bekännelseskrift,
att kommittén således huvudsakligen sökt bekännelsetrohet, samt vid de förändringar
de föreslagit utgått från dogmatiska grunder." Agardh 1858 s 40, 85 ff.

19 Holm 1856 s 13. Cf Aftonbladet 1856 nr 290 s 2.

20 Kahl 1857 s 9, cf Österlin 1960 s 28.

21 Svensk Kyrkotidning 1857 s 81 ff.

22 Agardh 1858 s 38. Cf Handlingar rörande Prestmötet i Växjö år 1859 s 23. "Omiss-
känneligen har kommitterades avsikt varit att genom vissa smärre förändringar och
concessioner gå de norrländske läsarnas önsknings till mötes och därigenom åstad-
komma lugn och frid i kyrkan."

sett igenom finger med dess misstag.” Läsarnas kritik sökte de kommitterade eliminera genom att plocka bort de stycken i den lindblomska katekesen, som dessa tog anstöt av. I stället plockade man in så mycket som möjligt av Svebilius’ katekes, eftersom läsarna hade förtroende för denna katekes.²³ På så vis erhöll katekesförslaget 1856 en helt annan teologisk grundsyn än den lindblomska katekesen. I Regeringsformen av 1809 uppräknades inte konkordieboken som svenska kyrkans bekännelseskrift. De kyrkliga böcker, som utkom strax efteråt, bar heller inte konkordiebokens grundsyn på människan och hennes frälsning. Enligt den lindblomska katekesen var inte människan helt och hållet till sin natur fördärvad genom syndafallet. Hon medverkade till sin frälsning genom sin bättring, sina dygder och sitt kristna liv. Denna människosyn och denna soteriologi hade varit en stötesten för läsarna. Detta stoff utmönstrade de kommitterade ur katekesen och katekesförslaget fick en sådan utformning att de stycken, som talade om människans förmåga att medverka till sin frälsning, plockades bort. Katekesförslaget 1856 framställde människan alldeles passiv gentemot Guds nåd — såsom ”en stock och sten”.²⁴ Samma människosyn hade även Schartaus katekeser.²⁵ Det är tidigare redovisat hur denna accentuering av konkordiebokens synsätt innebar en återgång till ortodoxins syn på dessa frågor.

Den praktiska konsekvensen av den förändrade människosynen hade som följd att styckena om människans plikter i den lindblomska katekesen utslöts, likaså läran om samvetet, Guds fordran på människan före och efter fallet m m. Detta stoff ville flera kritiker nu ha tillbaka i katekesförslaget 1856. I konsistoriernas remissvar fanns samma önskan. Kalmar konsistorium framhöll, att det etiska elementet i den kristliga läran icke så mycket som önskligt varit, blivit av de kommitterade framhållet och utvecklat. Alla konsistorier utom Strängnäs, Göteborg och Härnösand anmärkte på att läran om samvetet inte omnämndes och förklarades i katekesförslaget. Samma enighet mellan konsistorierna rådde beträffande angelägenheten i att återgå till den lindblomska katekesens framställning av synden, uppsåtliga synder och svaghetssynder.

Alla konsistorier var överens om att katekeskommittén lyckats bättre än Lindblom vid utläggningen av tredje artikeln. Hovkonsistorium, Strängnäs och Härnösand ansåg att det alternativa förslaget till utläggning av denna artikel var att föredraga. Linköpings konsistorium påpekade, att kommittén även gett efter för läsarnas kyrkosyn och därför i det intagna alternativet till

23 Kahl 1857 s 9. Katekesförslaget 1856 s X, XII ff.

24 Det heter i konkordieformeln ”Men innan människan upplyses, omvändes, pånyttfödes, förnyas och drages av den helige Ande, kan hon av sig själv och av egna naturliga krafter i andliga ting och i fråga om sin egen omvändelse eller pånyttfödelse lika litet ta första steget, verka och medverka som stock och sten”. Svenska Kyrkans bekännelseskrifter 1969 s 564.

25 Agardh 1958 s 125.

utläggning av tredje trosartikeln först gått igenom den helige Andes nådeverkningar och därefter läran om kyrkan.²⁶ "Då kan kyrkan framstå som summan av de människor som varit föremål för dessa nådeverkningar", hette det.

Spår av den lundensiska högkyrkligheten i katekesförslaget 1856 är en annan orsak till den myckna teologiska debatten om katekesförslaget. Ahnfelt karakteriserade sålunda förslaget som "en ny-luthersk bekännelse". "Vad som ännu i nya handboksförslaget var blott halvkväden visa", skrev Ahnfelt, "är här, i nya katekesförslaget, öppet uttalad lära, konsekvent utbildat system. Den konfessionalistiska doktrinen innersta tanke ligger nu i dagen."²⁷ Katekesförslaget skulle vara en folkets dogmatik och en bekännelseskraft enligt de kommitterades åsikt. Det objektiva i läran skulle gå före det subjektiva och det individuella. För Ahnfelt innebar detta att förslaget blev en "stel och styv objektiv dogmatik utan innerligt subjektivt tillägnande — detta vore en död konfessionalism, mot vilken man borde vara på sin vakt!" skrev Ahnfelt. Han beklagade, att denna från Tyskland hämtade teologi fått ett så stort inflytande i svenska kyrkan. "Här är mera lutherfraser än lutherande, ty ny-lutheranismen är i själva verket ett hån av Luther, en symbolicistisk protest mot protestantismen."²⁸ Konsistorialrådet A Vilmar och superintendenten T Kliefoth utpekades som de tyska inspirationskällor, som kommittén tillgodogjort sig.²⁹ Den lundensiska högkyrkligheten hade präglat katekesförslagets framställning av bl a kyrkan, sakramenten, ämbetet och församlingen. Denna teologiska syn ådrog sig också kritik.³⁰ Den teologiska vänstern var inte nöjd med den objektiva beskrivning, som dessa begrepp hade fått. Den ville inte bara ha en läroutveckling i katekesen utan även en undervisning om människans samvete och hennes plikter. Församlingen borde presenteras som en levande gemenskap, inte bara utgörande summan av de döpta. Kristendomen var inte bara lära. Det gällde att subjektivt tillägna sig denna. Kyrkans ämbete innehades inte bara av prästerskapet. Lekmännen hade också ansvar för Kristi kyrka. Denna kritik, som katekesförslaget 1856 åstadkom, vittnade om den teologiska sammandrabbningen mellan den lundensiska högkyrkligheten och framför allt dåtida pietistiska strömningar. Inte heller konsistorierna kunde acceptera denna objektiva syn vid bestämningen av den kristna läran. Katekesförslagets första fråga: "Varför kallas du kristen?" och hänvisningen till dopet ville flera konsistorier utbyta mot Lindbloms inledningsfråga: "Vad

26 Katekesförslaget 1856, styckena 169—206.

27 Ahnfelt 1857 s 5.

28 Ibm 1857 s 5, 12.

29 En kort sammanfattning av lundahögkyrkligheten och dess tyska förebilder ges i Ekström 1942 s 55 ff.

30 Härnösands konsistorium anförde: "Slutligen, vad innehållet angår, ej kan lämnas oanmärkt, att ett och annat uttryck synes icke fullt överensstämma med vår kyrkas lära." ED Konseljakt 12 maj 1865 § 39. RA.

är katekesen?" Likaså gällde detta den objektiva framställningen av Guds rike, treenigheten, Kristi frälsningsverk och sakramenten. Hälften av domkapitlens remissvar innehöll anmärkningar mot framställningen av sakramenten.

Prästeståndets ställningstagande i katekesfrågan under 1840—50-talen och katekeskommitténs i katekesförslaget 1856 var kyrkans försök att stå emot det starka reformerta tryck, som vilade över svenska kyrkan vid mitten av 1800-talet. Detta tryck utgick bl a från lågkyrkligheten, väckelserörelserna och den teologiska vänstern. Slutresultatet av denna konfrontation mellan teologierna blev, att det reformerta inflytandet kanaliserades dels utanför kyrkan i frikyrkligheten, dels inom kyrkan i t ex Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, men kyrkan själv behöll sin ortodoxa prägel. Den lundsiska högkyrkligheten fick många representanter i kyrkans ledning och kunde på så sätt påverka kyrkans teologiska utveckling under 1800-talet och däri innefattas då även kyrkans böcker.³¹

Som ovan påpekats hade reformert biblicistisk syn satt spår i tidigare debatt. Vid granskningen av katekesförslaget kritiserades också detta bl a därför, att budorden ej citerades efter den ordalydelse som de hade i Gamla Testamentet. Inledningsorden till första budet: "Jag är Herren din Gud" och bildförbudet i 2 Mos. 20 kapitel vid andra budet borde åter komma med i katekesen. Då kunde man åter sammanslå nionde och tionde buden till ett enda. Detta är den redaktion, som reformerta katekeser har just av budorden.³² Detta krav avvisades.

Ovanstående genomgång av kritiken visar, att inte något konsistorium rekommenderade katekesförslaget 1856 till officiell lärobok i svenska kyrkan i det skick, som det förelåg. Några konsistorier föreslog t o m en grundlig omarbetning. Den övriga kritiken i böcker och tidskrifter var ännu hårdare. Ett litet undantag är Björcks artikel i Pastoral Tidning, där uttrycket "lätt hand" användes i samband med omarbetningen. Positiv är också artikeln i Svensk Kyrkotidning och det är ju förklarligt med tanke på att denna tidning utgjorde lundahögkyrklighetens språkrör. Väsentligt är också att så gott som samtliga konsistorier visserligen inte gillade utförandet men accepterade huvudprincipen att katekesen skulle utveckla och därmed föra in i Luthers lilla katekes.

5. KATEKESFÖRSLAGEN 1856 OCH 1859. BEHANDLINGEN I PRÄSTESTÅNDET.

Debatten vid riksdagen 1856—58. Katekesförslaget 1856 omarbetas.

Den 11 nov 1856 översände K Maj:t katekesförslaget till prästeståndet för

31 Denna konfrontation mellan den lundsiska högkyrkligheten och en reformert teologi i svenska kyrkan omk 1850 är skildrad av Gustafsson 1962.

32 Reformerta katekeser som t ex Heidelbergerkatekesen har denna disposition.

utlåtande. Behandlingen av förslaget vid riksdagen 1856—58 blev kortfattad. Både ecklesiastika utskottet och prästeståndet var upptagna av behandlingen av handboksförslaget av 1855. Det blev inte mycken tid över för granskning av katekesförslaget 1856 vare sig i prästeståndets utskott eller i plenum.³³ Ecklesiastika utskottets ordförande var biskop G D Björck i Göteborg,³⁴ som även författat utlåtandet om katekesförslaget.³⁵ Katekeskommittén representerades i utskottet av Bring. Han lyckades inte övertyga utskottet om riktigheten av de principer, som katekeskommittén hade följt. Utskottet förordade en katekes av en helt annan typ, nämligen med den pietistiska katekestypens särdrag. Katekesförslaget hade företrädde, framhöll utskottet, framför den lindblomska både till sakinnehållet och till sin formella beskaffenhet. De kommitterade hade iakttagit dogmatisk noggrannhet. Språket var bibliskt och ordvalet överensstämde med äldre godkända lärares uttryckssätt. Det saknades alltså inte beröm, men det teologiska och pedagogiska greppet i katekesförslaget 1856 underkändes. Katekeskommittén 1852 hade tänkt sig, att läraren vid katekisationen skulle ge lärostoffet både liv och exemplifikation. Denna pedagogiska princip underkändes. Utskottet önskade tillbaka åskådningsmaterialet till läroboken på samma sätt som Lindblom hade anfört det i 1810 års katekes. Det själavårdande stoffet i den lindblomska katekesen hade kommittén rensat bort, men utskottet ansåg att denna typ av stoff skulle ingå i katekesen. Utskottet följde den linje som framför allt konsistorierna i Uppsala och Skara hade anvisat i sina remissyttranden och nyttjade deras förslag till ny redigering av de enskilda katekesstyckena. I 33 punkter sammanfattade utskottet sina anmärkningar. Betänkandets andra hälft innehåller sedan förslag till ny redaktion av ett 60-tal stycken i katekesförslaget. Utskottet föreslog dessutom, att man med asterisker skulle ange en minimikurs. Dessa stycken skulle tillsammans utgöra en kortare kurs för de elever, som inte orkade med hela katekesen. Ecklesiastika utskottet underkände alltså både de pedagogiska och de teologiska principerna i 1856 års katekesförslag.

Betänkandet kom inte upp i plenum förrän i mitten av november 1857, mer än ett år efter remissen och kort tid före juluppehållet. Prästeståndet hade då inte tid att diskutera igenom utskottets betänkande. I sin skrivelse till K Maj:t hemställde ståndet därför att de kommitterade skulle få underkasta katekesförslaget "en vida mer genomgripande förändring, än den prästeståndet nu omedelbart skulle kunna utföra". Vidare anfördes, att utskottets "framlagda anmärkningar förtjäna att tagas i noggrant övervägande".³⁶

Björck, som hade skrivit betänkandet, representerade en lågkyrklig in-

33 RD 1856 Pr 8: 153 ff.

34 Ibm Pr Supplb Ecklesiastika utskottets utlåtande nr 6.

35 Ibm Pr 7: 393.

36 Ibm Pr Supplb Utlåtande nr 7.

ställning. Den teologi däremot, som fanns i katekesförslaget var präglad av den lundensiska högkyrkligheten. Katekesförslaget blev bedömt utifrån helt andra premisser än vad det var skrivet under. Ecklesiastika utskottet 1856 med Björck i spetsen ville ha en katekes av pietistisk typ. Katekesfrågans behandling vid riksdagen 1856—58 är återigen ett exempel på hur teologierna kämpade om den nya katekesens utformning.

Katekesförslaget 1859.

Den 8 jan 1858 uppdrog K Maj:t åt kommittén att återuppta arbetet enligt ståndets riktlinjer.³⁷ Den 22 juni 1859 dagtecknade kommittén sitt omarbetade katekesförslag, resultatet av arbete vid i varje fall två längre vårsammanträden 1858 och 1859.³⁸ Detta förslag, som prästeståndet lät utgiva i tryck, kallas här katekesförslaget 1859. Det inleddes med en av Bring uppsatt skrivelse,³⁹ där de kommitterade redogjorde för de förändringar, som katekesförslaget 1856 undergått.

I det stora hela vidhöll katekeskommittén de principer som låg bakom katekesförslaget 1856. Katekeskommittén värjde sig med andra ord emot den lågkyrkliga inriktning av den nya katekesen, som ecklesiastika utskottet 1857 hade önskat. De kommitterade gav nu, utöver tidigare gjorda, ännu en motivering, varför katekesen enbart skulle innehålla en kort läroutveckling av den kristna tron. Den nya katekesen skulle begagnas av olika grupper inom kyrkan. Dessa grupper hade skilda åsikter om, hur en katekes borde se ut. Det var då bäst, enligt de kommitterades åsikt, att läroboken innehöll enbart tjänliga anknytningspunkter för den muntliga undervisningen. Dessutom borde varje lärare med hjälp av de i katekesen anförda bibelorden kunna ge en åskådlig undervisning med etiskt innehåll. Hustavlan skulle åter börja läsas, menade de kommitterade, om katekesens stycken rörande den kristnes plikter uteslöts. I hustavlan gavs motsvarande undervisning. Trots att samtliga konsistorier och andra kritiker och framför allt trots att ecklesiastika utskottet ville ha tillbaka motsvarigheten till det etiska momentet i den lindblomska katekesen, vidhöll katekeskommittén sin åsikt, att detta stoff tillhörde den muntliga katekisationen och inte skulle i läroboken föreläggas barnen till utanläsning. Sina principer stod alltså katekeskommittén fast vid. Däremot vidtog den flera redaktionella ändringar i själva styckena. 97 stycken blev omarbetade, 17 stycken blev uteslutna och 16 nya

37 Detta omarbetade katekesförslag kallas i fortsättningen för katekesförslaget 1859. Det handskrivna originalexemplaret av katekesförslaget 1859 ligger i ED Konselj-akt 12 maj 1865. RA. Katekesförslaget 1859 s 2.

38 De har hållits i Stockholm. Bring räknade med kommittéarbete till maj månads slut år 1858. Brev från E G Bring till U Bring 24 april 1858. UBS, LUB. Våren 1859 är kommittén åter samlad i Stockholm och Bring räknar ånyo med sammanträde i Stockholm till och med maj månads utgång. Brev från E G Bring till U Bring omk 12 maj 1859. UBS, LUB. Katekesförslaget 1859 s 2 ff.

39 Brev från E G Bring till U Bring den 4 maj 1859. UBS, LUB.

stycken hämtades dels ur den lindblomska, dels ur den svebiliska katekesen.⁴⁰

Prästeståndets behandling av katekesförslaget vid riksdagen 1859—60.

Det omarbetade katekesförslaget överlämnades av K Maj:t till prästeståndet vid riksdagen 1859—60. Eftersom handboksfrågan nu behandlades av riksdagen som helhet kunde katekesförslaget behandlas mer grundligt.⁴¹ Ecklesiastika utskottet hade med ett undantag en helt annan sammansättning än vid riksdagen 1856—58. Ordförande var biskop L A Anjou och katekeskommittén representerades i utskottet av A E Knös.⁴² Den 19 april 1860 var ecklesiastika utskottet färdigt med sitt arbete. Författaren till detta betänkande är möjligen A N Sundberg. I konsistoriernas remissyttranden finns anteckningar av hans hand och teologin i betänkandet har lundahögyrkklighetens drag. Tre principer angavs som vägledande för ecklesiastika utskottets bedömning av katekesförslaget 1859. Utskottet jämförde katekesförslaget 1859 med den lindblomska katekesen. Utskottet tog vidare hänsyn till de anmärkningar, som blivit gjorda vid remissbehandlingen av katekesförslaget 1856. Anmärkningsvärt ur formell synpunkt är att 1857 års utskottsutlåtande inte gavs någon särställning. Redan därigenom markerades en åsiktsskillnad som kanske ännu tydligare angavs genom tredje grundsatsen. Den gick ut på att katekesförslaget 1859 granskades framför allt efter den ”åsikt och övertygelse pastoralavdelningen hyser därom, huru en lärobok, som den ifrågavarande bör, för att i möjligaste måtto uppfylla sitt ändamål, vara beskaffad”.

Granskningen utifrån dessa principer gav det resultatet, att de av katekeskommittén vidtagna förändringarna, som resulterade i katekesförslaget 1859 i stort sett godkändes. Vissa jämkningar skedde dock. Några stycken i den lindblomska katekesen om människans plikter fördes in i katekesförslaget. Däremot fann utskottet ingen anledning att bruka begreppen medlare och ämbete vid förklaringen av Kristi försoningsverk under andra trosartikeln. Ecklesiastika utskottet framställde ett eget förslag till utläggning av nådens ordning vid tredje trosartikeln. Denna utläggning anslöt till orden i Luthers lilla katekes och fick dessutom en sådan utformning, att dess sammanhang med dopet framgick. Sambandet med dopet motiverades utifrån kyrkans läge. I dessa stycken skulle nämligen både de människor, som fallit ur dopets nåd, och de som stod kvar i dopets nåd få undervisning. Dessutom tjänade dessa stycken till undervisning för de människor, som vid mogen ålder övergick till kristendomen och därvid undfick dopet.

40 Katekesförslaget 1859 s 14.

41 Eckerdal 1970 s 78 ff.

42 RD 1859—60 Pr Supplb Betänkande nr 1. Övriga ledamöter var: P J Emanuelsson, C H Rundgren, E Malmberg och A Källström och A N Sundberg.

Det sistnämnda återspeglade svenska kyrkans nya situation men även i övrigt skilde sig framställningen från den lindblomska katekesen, där nådens ordning enbart framställdes som den troendes bekännelse och där en noggrann utläggning av detta kunskapsstoff ej förekom. Ecklesiastika utskottet fann ännu en anledning att anknyta undervisningen om nådens ordning till dopet, ”då närvarande tids rörelser livligt påminde om behovet av noggrannhet och bestämdhet i avseende på läran om dopet”. Utskottet ansåg, att det skulle vara riktigare att behandla läran om kyrkan före läran om nådens ordning, men avstod från ändringsyrkande på grund av den hävd ordningen i den lindblomska katekesen fått. Däremot ansåg ecklesiastika utskottet att katekesförslagets stycke om konfirmationen⁴³ borde utgå. Om konfirmationen behandlades i katekesen kunde det föranleda missuppfattningen att konfirmationen hade en sakramental innebörd. Dessutom kunde stycket om konfirmationen lätt ge den föreställningen, att dopet inte var tillräckligt för att bli rätta medlemmar ”i den kropp, vars huvud Kristus är”.

Bihangen godkändes i den omfattning, som kommitterade givit den i katekesförslaget 1856. Däremot uteslöts de tre inledande frågorna vid skrift- och avlösningsformulären i bihangen till Luthers lilla katekes. Ecklesiastika utskottet föreslog även, att kapitlet ”Erinran för skollärare” åter skulle ingå i katekesen. Däremot motsatte sig katekeskommittén att medelst asterisker utmärka en kortare kurs i katekesförslaget. Detta skulle ha till följd, att de flesta barnen läste den kortare kursen. Dessutom gav Laurelius’ spörsmål, som fanns med bland bihangen, anvisning åt läraren, hur en kortare kurs kunde byggas upp. Ecklesiastika utskottets betänkande avslutades med ett försvar för katekesförslagets erotematiska form. Förslaget var avsett för utanoläsning. Slutomdömet blev att om gjorda ändringar vidtogs, kunde man inte komma närmare målet att erhålla en god lärobok både i folkskolan och vid konfirmationsundervisningen än katekesförslaget 1859. Det var ”i avseende på reda, ordning och klarhet, ävensom i omfattning, såsom förnämligast ämnat till lärobok i kristendomen före och vid ungdomens beredelse till dess första nattvardsgång”.⁴⁴

Prästeståndet godkände katekesförslaget 1859.

Debatten i prästeståndet om katekesförslaget 1856 var kort. Diskussionen kring katekesförslaget 1859 blev desto mer omfattande. Ecklesiastika utskottet avgav 3 betänkanden och i själva ståndet förekom en lång debatt.⁴⁵ Ecklesiastika utskottets betänkande var föremål för livlig debatt med voting vid de flesta av de föreslagna ändringarna. Debatten i prästeståndet visade, att ledamöterna gick på samma linje som konsistorierna angivit i

43 Katekesförslaget 1859 st 283.

44 Ibm Pr Supplb s 36.

45 Ibm Pr 6:4 ff, 8:425 ff, supplb Ecklesiastika utskottets betänkanden nr 1, 2, 3.

sina remissyttranden. Den lindblomska katekesen hade folket lärt sig. Det var denna katekes man ville ha tillbaka i katekesförslaget 1859. Det rådde dessutom osäkerhet bland ståndets ledamöter, om kyrkan överhuvud skulle antaga en ny katekes. Dels var två officiella katekeser ännu i bruk, Swebilius' och Lindbloms, dels fruktade man att en tredje officiell katekes skulle mer öka än stilla stridigheterna inom kyrkan.⁴⁶ En annan orsak till prästeståndets osäkerhet var den i det följande behandlade skrivelsen från ständerna till K Maj:t med hemställan om förbud mot utläsning av allt katekesstoff utom Luthers lilla katekes.⁴⁷ Om hemställan bifölls, krävdes en kateketisk läsebok med en helt annan uppläggning än katekesförslaget 1859.

Några talare lovordade katekesförslaget. Det var kortare, enklare än den lindblomska katekesen och det uttalade den lutherska bekännelsen tydligare än den gamla. Andra talare tog avstånd från teologin i katekesförslaget. Doktor Sæve yttrade, och detta är karakteristiskt för hela debatten: "Med ett ord sagt, är denna katekes icke i mycket en återgång till 17:de seklets stränga skolteologi, icke är den ett fortgående i äkta protestantisk dogmatik och skriftforskning. Jag förstår väl, att 1848 års händelser, ävensom oron och söndringen på kyrkans område, kunnat förmå aktningstvåda män, religionens vänner, att här såsom i Tyskland söka ett skydd i den äldre dogmatiken eller den nyare repositionsteologin med herrar Hengstenberg, Nitzsch, Kliefoth, Martinsen m fl i spetsen." ⁴⁸

Mellan katekeskommittén 1852 och ecklesiastika utskottet 1859 förelåg en stor samstämmighet i diskussionen. Wensjöe, medlem i katekeskommittén, föreslog t o m att ecklesiastika utskottets betänkande skulle antagas utan debatt.⁴⁹ Detta blev inte fallet. Under diskussionen bifölls de flesta av de ändringar, som ecklesiastika utskottet föreslagit. På nio punkter blev det återremiss. Stridsfrågorna rörde som vanligt 1:a trosartikeln, skapelsen och människans frälsning enligt tredje trosartikeln. Särskilt stor diskussion väckte även denna gång frågan om konfirmationen. De flesta ledamöterna ville i likhet med katekeskommittén ha med ett stycke om konfirmationen. Med tanke på debatten om katekesens utläsning uppdrog prästeståndet åt utskottet att författa och återinföra kapitlet "Erinran för skollärare".

Vid ecklesiastika utskottets förnyade behandling av ärendet godkändes de av prästeståndet begärda förändringarna i katekesförslaget utom på en punkt. Stycket om konfirmationen borde inte inflyta i katekesen. Utöver de förut omnämnda argumenten att ej ge akten sakramentalt sken och låta den undanskymma dopet, framlade utskottet ännu ett skäl, nämligen att akten saknade biblisk föreskrift och därför ej borde behandlas i katekesen.⁵⁰

46 Ibm Pr 6:9, 11.

47 Ibm Pr 6:5, 3:130 ff.

48 Ibm Pr 6:8.

49 RD 1860—61. Pr 6:11.

50 Ibm Pr supplb Ecklesiastika utskottets utlåtande nr 2 s 43.

På utskottets förslag utskrevs ett exemplar av katekesförslaget med alla ändringar och bihang införda på sina respektive ställen.⁵¹ Prästståndet godkände utskottets förslag och hemställde att den nya katekesen skulle av K Maj:t anbefallas till allmänt bruk i skolorna och i församlingarna.⁵²

Den 22 sept 1860 avgav ständerna den ovannämnda skrivelsen till K Maj:t i vilken krävdes förbud mot utanläsning av katekesutvecklingen.⁵³ Denna skrivelse gick på remiss till landets konsistorier för utlåtande och behandlades i konselj först 1865.⁵⁴ Prästståndets skrivelse av den 1 nov 1860 med hemställan om stadfästande av katekesförslaget sammankopplades av ecklesiastikdepartementet med ovannämnda fråga om katekesens utanläsning. I den ovannämnda konseljen den 12 maj 1865 åtgärdades enbart frågan om katekesens utanläsning och katekesförslaget blev liggande utan att föranleda någon åtgärd.⁵⁵ K Maj:t fann det tydligen svårt att stadfästa en katekes, vars användning riksdagen, prästståndet undantaget, önskade förbjuda.

51 Detta ovan nämnda handskrivna exemplar ligger i ED konseljakt 12 maj 1865 RA. Det kallas i fortsättningen Katekesförslaget 1860.

52 RD 1859—60 8: 433 ff.

53 Frågan kommer utförligt att behandlas i kap IV.

54 Dessa remissvar ligger i ED konseljakt 12 maj 1865.

55 ED Statsrådsprot 12 maj 1865 § 39 Kommitténs andra uppgift att revidera handboken rönt ett liknande öde. En ny handbok kunde antagas först 1894. Representationsreformen torde även ha bidragit till att de båda förslagen blev liggande. Eckerdal 1970 s 78 ff.

Debatten om katekesens utanläsning på 1860-talet

1. DEBATTEN OM KATEKESENS UTANLÄSNING.

Kravet på utanläsning. En kort historik.

Det utan tvekan mest brännande pedagogiska problemet med katekesen under hela 1800-talet rörde katekesens utanläsning. Frågan om utanläsningen återkom under hela perioden 1810—1878. Problemet var naturligtvis mycket äldre.

Under medeltiden då tron, Fader vår och Ave Maria hörde till det kateketiska stoff, som skulle inläras, var det ordagranna upprepariet av stoffet viktigt.¹ Få kunde läsa och memoreringen av stoffet var enda vägen att lära in dessa grunder i den kristna tron.² Luther anknöt till den kateketiska tradition, som fanns i hans samtid, och utvidgade den. Folkets bristande kunskaper inspirerade honom att skriva både lilla och stora katekesen.³ I företalet till den lilla katekesen skrev Luther: "När du lärt dem en sådan kort katekes, så tag då den stora katekesen för dig och giv dem rikare och utförligare förstånd." Luther avsåg alltså inte att stora katekesen skulle läras utantill. Den skulle vara en källa för läraren att ösa ur vid den muntliga katekisationen. I företalet till Deutsche Messe och i företalet till lilla katekesen framhöll Luther, att Laienbibel dvs trons huvudstycken skulle läras utantill, däremot inte utläggningarna av dem.⁴

Reformatörerna i Sverige gav prästerna noggranna föreskrifter hur de skulle "driva catechismus".⁵ Som förut är nämnt daterar sig den äldsta katekesupplagan, som vi funnit spår av, från 1537. Årtalet för utgivningen tyder på att den var ett led i strävan att sprida evangelisk lära. Den utkom strax

1 I Sverige upprepades kravet på prästerna att ordagrant upprepa katekesens ord. Detta för att underlätta inlärandet. Cf Lindholm 1949 s 29 ff, Kilström 1958 s 79 ff. Cf Johansson E. 1972 s 76 ff.

2 Hur denna inläsning kunde genomföras se Lindholm 1949 s 204 ff.

3 Ibm 1949 s 4 ff.

4 Ibm s 7.

5 Termen catechismus betydde under reformationstidevarvet både katekesen och den muntliga undervisningen ur katekesen. Lindholm 1949 s 1.

efter kyrkomötet i Uppsala 1536.⁶ Georg Norman uppmanade prästerna i *Articuli Ordinantie* att ordna sin predikan så att "den lärer in uppå någon av de artiklar i Catechismo, därutav folket ganska mycket förbättrat varder".⁷ I en stadga för pastorer från 1551 påbjöds, att på landsbygden skulle var helgdag efter evangelium uppläsas något stycke ur katekesen. Dessutom skulle alltid predikas ur katekesen vid kvatemberdagarna. I en stadga om predikan från 1561 talades om att en halv timme förkunna catechismus, den andra halvan förklara evangelium. Kyrkoordningen 1571 inskräpte dessutom, att prästen skall läsa ur bok eller bräde dvs orden skulle ha samma lydelse varje gång för att lättare kunna inläras. Vid Uppsala möte bestämdes, att på alla tidegärdsdagar skulle catechismus och ett stycke av Luthers förklaring utläggas. Det utmärkande för hela reformationstiden var att katekesen ej betraktades såsom en självständig lärobok av dogmatisk typ. Under reformationstiden betonades i stället, att katekesen innehöll summan av bibeln och skulle leda in i studiet av bibeln.

Denna historiska tillbakablick visar, att under reformationstiden folket ålades att inlära Luthers lilla katekes och enbart den. Dessutom inskräptes vikten av att det inlärdas skulle förstås. Detta senare krav ökade under 1600-talet. Det är dessa krav på förståelse av katekesens innehåll, som gav upphov till den mängd katekesförklaringar, som utkom under de följande århundradena.

"Catechismus facit miracula", med de orden kan sedan katekestraditionen beskrivas fram till tillkomsten av 1878 års katekes. Genom inläringen av katekesen fick den enskilde vägen målad till himmelen, kyrkan skyddades från irrlära, och riket åtnjöt fred och goda seder. Eftersom folkets förmåga att läsa innantill var klen, blev utanläsningen av katekesen det pedagogiska medel, som användes vid katekesundervisningen. Husförhörslängderna innehöll en kolumn för om man kunde Luthers lilla katekes utantill och en annan kolumn för om man förstod innehållet i katekesen. Denna historiska tillbakablick visar, att kyrkan bibehöll den reformatoriska principen, att folket skulle förstå vad det läste. Den kateketiska undervisningen var inte fotad enbart på utanläring. Kyrkolagen 1686 kap 2 § 9 stadgade även, att det inlärdas katekesstoffet skulle inläras men också begripas.

Denna syn på katekesundervisningen hade även ärkebiskop Svebilus, den ursprunglige författaren till den katekes, varom debatten stod under 1800-talet. Svebilus' katekes utkom först som stiftskatekes.⁸ Denna stiftskatekes

6 Kjöllström 1931 s 128 ff. Cf kap I s 25 not 98, där författaren hänvisar till en upplaga av katekesen från 1531.

7 Pleijel 1942 s 19 ff.

8 Svebilus 1714. Texten på titelbladet lyder: "Dhet Wördige och Hedervärde Presterskapet Uthi Upsala Stifft Är thetta til dienst uthgiwit och tilskrifwit med trogen önskan til alsköns wälsignelse Af Olao Swebilio, A." Wäktaren 1858 nr 50 s 3, Aftonbladet 1856 nr 119 s 4.

innehöll ett företal av Svebilus. I detta företal gav ärkebiskopen sitt prästerskap anvisningar om hur katekesen skulle inläras. Han överlämnade sin katekes till prästerna med orden: "Ingalunda till den ända, som ville man här med den enfaldige hopen besvära med några flera eller vidlyftiga katekeser; eller dem nödga till att läsa detta utantill, ord ifrån ord, som Lutheri uttydning lära måste. Ej heller är meningen denna, att catechisantes skola binda sig till de frågor och svar, som här införde äro, eller dem för var och en utan åtskillnad, och på en tid föreställa: utan härmed intenderas och sökas, att de som såvida komna äro och kunna fatta spörsmål, måge av dess flitiga betraktande, bättre akt giva på ordaförståndet uti katekesen." Svebilus tänkte sig alltså ingen utanläsning utöver Luthers lilla katekes. Utvecklingen av Luthers lilla katekes skulle hjälpa ungdomen förstå det redan inlärdas stoffet ur lilla katekesen. Svebilus hade nämligen erfarit att folket förstod mycket litet av det inlärdas stoffet. Svebilus hade som skäl till författandet av sin katekes det ovan nämnda, att folket skulle förstå sin katekes. Svebilus ville också hjälpa sina präster att nå detta mål i sin undervisning. Prästerna skulle använda utvecklingen såsom en kateketisk handbok, som de fritt fick ösa ur. Svebilus hade alltså inte tänkt sig en mekanisk utanläsning av sin katekesförklaring. Den skulle användas till fördjupning och som en lärarhandledning.

Utvecklingen blev dock en annan. Husförhörslängderna fördes med sådan noggrannhet, att de utvisade till och med vilka stycken som hade inlärts utantill.⁹ Detta innebar, att utanläsning av katekesen var en fast tradition i kyrkan, då Lindblom reviderade Svebilus' katekes.¹⁰ Lindblom gav även i sin katekes pedagogiska anvisningar. I kap. "Erinran för skollärare" anbefallde Lindblom "att icke, till utanläsning, förelägga barnet något, som det icke, efter sina förmögenheter, begriper, samt tillika erkänner såsom sant, nyttigt och användbart i levernet". För att nå detta mål angav Lindblom tre pedagogiska grundsatser:

1 Stoffet måste på ett åldersriktigt sätt prepareras. 2 Stoffet måste ges en verklighetsanknytning i barnets värld. 3 Läraren skulle kontrollera inhämtandet av kunskaperna genom att låta barnet återberätta stoffet med egna ord. Först när detta arbete var gjort, kunde läraren förelägga barnet till utanläsning "de således riktigt fattade grundsatser och lärostycken". Svebilus rekommenderade utvecklingen som en hjälpreda, där vissa partier kunde inläras. Lindblom däremot tänkte sig, att hela katekesutvecklingen skulle inläras, men ej mekaniskt.¹¹

⁹ Wilskman, 1781, I: 864 ff.

¹⁰ "Vid tidpunkten för införandet av den lindblomska katekesen, yttrade C. A. Torén, hade detta missbruk den gängse sedvänjans styrka och blev därigenom, utan någon ditåt syftande egentlig föreskrift, mer och mer härdvunnet." C. A. Torén i "utlåtande uti religionsundervisningsfrågan till chefen för ecclesiastik-departementet". Theologisk Tidskrift 1865 s 109.

¹¹ Cf Post och Inrikes Tidningar 1860 nr 137 s 2—3.

Folkskolan och katekesens utanläsning. Pedagogiska svårigheter.

De goda föreskrifter, som Lindblom lämnat i sin katekes, slog inte igenom. Kravet på utanläsning befästes i stället genom att folkskolan kom in i bilden.¹² Kommittén till överseende av rikets allmänna undervisningsverk 1828 fastslog i sitt betänkande, att religionen är rättesnöret både för staten och för den enskilde. Därför har staten rätt att fordra kunskaper i religionen. Det är prästernas plikt att ha uppsikt över undervisningen både före och under nattvardsberedelsen. För att prästerna skall kunna mottaga ungdomen till nattvardsläsning, bör ungdomen ha förvärvat följande kunskaper: A. Kunna väl läsa svenska och latinska tryckta stilar innantill; B. Känna bibliska historien efter en tjänlig lärobok, så att lärjungen kan göra redo för dithörande berättelsers innehåll. C. Hava läst och i minnet väl fäst en antagen lärobok i kristendomen (katekes).¹³

Detta inträdesprov till nattvardsberedningen "att ha i minnet väl fäst" en katekes återkom i propositionen 1840 om folkundervisningens befrämjande.¹⁴ K Maj:t föreslog ständerna, att församlingens ungdom vid fyllda 12 år skulle ha lärt sig att läsa svensk och latinsk stil och utantill Luthers lilla katekes med förklaring. Det hörde också till kraven för att vinna inträde vid ett seminarium att kunna Luthers lilla katekes med förklaring utantill.¹⁵

Det genomgångna materialet speglar två linjer. Den ena linjen gick från Luther, våra egna reformatorer via Svebilius och Lindblom. Alla dessa uttalanden gick stick i stäv mot en mekanisk utanläsning av katekesen. Kravet på utanläsning inskränkte sig dessutom merendels till Luthers lilla katekes. Den andra linjen speglar hur det i verkligheten gick till ute i församlingarna. Där förekom en mekanisk utanläsning av katekesen. Denna utanläsning av både Luthers lilla katekes och utvecklingen befästes genom 1842 års folkskolestadga. De pedagogiska ansatserna hos våra reformatorer och katekesförfattare spolierades i praktiken. Utvecklingen skulle bli ännu värre, vad utanläsningen beträffar.

Med folkskolans inrättande ökade nämligen kravet på katekesens utanläsning. Kravet kom från två håll, kyrkan och hemmen. Detta ledde till att katekesläsandet dominerade folkskolans schema. Folkskolan betraktades som en förberedande skola för nattvardsundervisningen.¹⁶ Inpluggandet av katekesen var ett krav från föräldrarnas och prästernas sida på skolan. Undervisning i andra ämnen ansågs överflödig.¹⁷ Folkskoletanken med allmän medborgerlig bildning hade inte slagit igenom hos allmogen, och barnen fick

12 Johansson E. 1972 s 77 ff.

13 Betänkande 1829 s 10 ff.

14 Svenska folkskolans historia 1942 II: 271 ff.

15 Beträffande striden om utanläsningen av katekesen se Richardson 1963 s 352 ff.

16 Vid folkskollärarmötet i Göteborg 1862 rapporterades att elever, som ej kunde katekesen utantill, avvisades från nattvardsläsning. Förhandlingar 1862 s 33.

17 Almqvist 1855 s 16.

ofta inte bevista undervisningen längre tid, än som åtgick för att inlära katekesen.

Denna bild av folkskolans verksamhet i dess första skede ger också folkskoleinspektörernas berättelser.¹⁸ En av inspektörerna i Västerås stift rapporterade från perioden 1864—1866, att katekesundervisningen bedrevs med förstånd i 49 skolor, mera mekaniskt i 50 och alldeles underhålligt i 7 skolor.¹⁹ Inspektören i ett av kontrakten av Skara stift rapporterade att katekesläsandet började alldeles för tidigt i skolan och att detta var ett krav från föräldrarnas sida.²⁰ Från samma stift sades, att kristendomsundervisningen blott undantagsvis behandlats på ett tillfredsställande sätt, dvs så att lärjungarna kan redogöra för vad de läst.²¹ En inspektör i Växjö stift tog upp inflytandet av denna mekaniska utanläsning. ”Katekesläsningen blir härigenom också ett tvångsarbete, som, med olust bedrivet, dödar eller åtminstone förslöar det religiösa sinnet, i stället för att väcka och utbilda detsamma.”²² Detta sätt att läsa katekesen höll i sig under hela 1800-talet. I rapporten från Härnösands stift 1867—1868 anmärktes: ”Katekesen blir av denna orsak icke så sällan föremål för utanläsning redan i småskolan.”²³ Ännu vid tillkomsten av 1878 års katekes ägde ett utbrett mekaniskt inlärande av katekesen rum. Inspektörerna anförde att utanläsning av katekesen i skolorna var ett krav från föräldrarna. Föräldrarna å sin sida trodde, att det var ett krav från kyrkans sida. Folkskolestadgan 1842 § 7 bekräftade detta antagande hos föräldrarna. Nämnda paragraf stadgade bl a, att varje elev skulle inhämta ”religionskunskap och biblisk historia till den grad, som erfordras för att kunna hos prästerskapet börja den egentliga nattvardsläsningen”. Innan detta krav var uppfyllt, fick eleven inte lämna skolan.²⁴

Om sambandet mellan utanläsning av katekesen i skolan och kyrkan vittnar följande berättelse från Östra Stenby i slutet av 1860-talet: ”Därefter förhördes katekes- eller bibliskhistorieläxorna, då vi gruppvis stodo i halvcirkel framför katedern. Allt skulle man kunna som rinnande vatten. Den, som inte kunde, fick läsa över på raster eller också sitta kvar någon timme efter skolans slut och läsa. Läraren vågade inte släppa efter eller se genom fingrarna, ty vår gamle prost, Öhrvall, fordrade vid konfirmationsläsningen ett absolut kunnande.”²⁵

Barnen mötte i katekesundervisningen tre lärarkategorier nämligen skollärarna, föräldrarna och prästerna.²⁶ Hemmen deltog ännu aktivt i barnens

18 Angående tillförlitligheten av dessa källor se Richardson 1963 s 353 not 2.

19 Folkskoleinspektörernas berättelser 1864—1866 Västerås' stift s 14.

20 Ibm 1861—1863 Skara stift s 13.

21 Ibm 1861—1863 Skara stift s 46.

22 Ibm 1861—1863 Växjö stift s 79.

23 Ibm 1867—1868 Härnösands stift s 40.

24 SFS 1842 19:7.

25 Hall 1933 s 82.

26 Tidning för Folkskolan 1881 s 85 ff.

undervisning. Under folkskolans första decennier undervisades i vissa stift mer än en tredjedel av de skolpliktiga barnen i hemmen.²⁷ Föräldrar och anhöriga var barnens lärare. Av denna grupp av lärare kan man knappast fordra någon större pedagogisk kunnighet. Inläring av katekesen genom att träna utanläsning var den enda metod, som föräldrarna behärskade.²⁸ De hade själva fått lära sig katekesen på detta sätt. Den förut nämnde publicisten C F Bergstedt skrev om katekesundervisningen i hemmet, att det sociala trycket, vad katekesen beträffade, var så stort, "att det driver mödrarna att vid sina barns uppfostran börja med det svåraste arbetet och glorfiera sig, när det lyckats dem att uppvisa små sex- eller sjuåriga stackare, som kunna hela katekesen med språken såsom vatten".²⁹

Hos lärarna i den första folkskolan var den pedagogiska färdigheten inte så mycket större.³⁰ Flera lärare hade själva aldrig gått i skola, än mindre bevistat ett seminarium.³¹

J J Holmberg har i sin bok *Grunddragen af Svenska Folkundervisningens Historia*, 1853, en karakteristik av lärarkåren vid folkskolans införande. Författaren indelade dem i tre grupper. Människor som på äldre dar börjat ägna sig åt lärarkallet, "sedan ungdomens obetänksamhet och häftighet givit vika för en lugnare besinning och jämnare sinnesstämning". Den andra kategorin utgjordes av sådana, som hade slagit sig på läraryrket, sedan de på ett eller annat sätt misslyckats i livet. Den tredje kategorin uppvisade den brokigaste samlingen. Den bestod av avskedade soldater, gamla betjänter, kuskar, sjömän och "varjehanda lösa personer".³² Folkskoleinspektörerna rapporterade även att lärarna saknade förmåga att gå igenom katekesen och utlägga den.³³ Utanläsning blev den vanliga arbetsformen i skolan.³⁴ I Göteborgs Handelstidning, Aftonbladet och i riksdagen relaterades fall från Göteborgs stift, där barn blivit skrämde från vettet genom lärarens och föräldrarnas hårda aga, då katekesen ej kunde inläras såsom ett "rinnande vatten".³⁵

Publicisten C F Bergstedt tillskrev statsrådet F F Carlson sina intryck av katekesläsandet i hem och skola samt kyrka. Han förklarade, att knappt 1 av 20 lärare kunde utlägga den svåra dogmatiken i katekesen.³⁶ Detta

27 Johansson E. 1972 s 123 ff.

28 Svenska folkskolans historia 1942 3: 360 ff.

29 Brev från C. F. Bergstedt till F. F. Carlson den 1 juli 1864. FFCS. RA.

30 Bröms 1964 s 36.

31 Vid folkskollärarmöten diskuterades allmänt problemet med katekesens utanläsning. Lärarna böjde sig för föräldrarnas krav. Barnen skulle kunna katekesen utantill och framstå som ljus vid husförhören och nattvardsläsningen. Cf Förhandlingar vid Femte Allmänna Svenska Folkskollärarmötet i Gefle 1865 s 6 ff.

32 Holmberg 1853 s 40 ff.

33 Folkskoleinspektörernas berättelser 1864—1866 Västerås' stift s 12. Cf brev från C. F. Bergstedt till F. F. Carlson 1 juli 1864. FFCS. RA.

34 Melander 1963 s 29 ff.

35 Aftonbladet 1857 nr 171 s 3.

36 Brev från C. F. Bergstedt till F. F. Carlson 1 juli 1864. FFCS. RA.

förklarar, varför utanläsandet blev så vanligt. Professor Landquist anför i sin bok "Pedagogikens historia", att denna utanläsning stod på ett lägre plan än den som förekom under Sveriges stormaktstid. Katekesförhöret hade då en upplyftande liturgisk omramning i samband med församlingens allmänna gudstjänst.³⁷

Den tredje gruppen av lärare, som barnen mötte, var prästerna. De ansåg i gemen, att utanläsning var ett gott betyg på inläring. Intressant är att jämföra folkskoleinspektörernas åsikt om utanläsningens följdverkan på intellektet med prästeståndets syn på samma fråga. Folkskoleinspektörerna, som ofta var präster, ansåg, att utanläsning verkade förslöande. Under debatter i prästeståndet hävdades däremot ofta, att utanläsning utvecklade sinnet. Människans egen natur inbjöd till att lära utantill. Folkskoleinspektörerna klagade också över att skolrådets ordförande — prästerna — inte stödde dem i reformeringen av kristendomsundervisningen.³⁸ Dessa skilda åsikter om utanläsningens nytta hade delvis sin grund i synen på kunskap. Prästeståndet anförde ofta i riksdagsdebatten, att minneskunskapen i form av utanläsning senare i livet kunde "smältas" och förvandlas till en levande tro. Folkskoleinspektörerna å andra sidan menade, att de religiösa sanningarna skulle begripas och upplevas direkt i skolsituationen. I annat fall verkade undervisningen förslöande på det religiösa sinnet.

Undantag fanns bland prästerna, när det gällde kravet på utanläsning. Ett exempel vid 1800-talets början är Schartau. Schartau fordrade utanläsning enbart av Luthers lilla katekes och i vissa kurser bara vissa delar av lilla katekesen såsom 10 Guds bud, andra artikeln och instiftelseorden till den heliga nattvarden. Hans grundfrågor var förståndsfrågor. Schartau var mån om noggrann inläring av Luthers lilla katekes, men han var lika mån om att barnen skulle förstå vad de lärt utantill. För detta senare syfte kom hans konfirmandkurser till och det var hans bestämda riktpunkt, att de skulle vara verkliga grundböcker, inga katekeser i vedertagen bemärkelse avsedda för utanläsning.³⁹ Men även inom den schartauanska väckelsen blev utanläsningen ett lika svårt problem, då flera av dessa präster fordrade utanläsning av både den officiella katekesen och någon av Schartaus grunder.⁴⁰

Förutom dessa pedagogiska brister hos de olika kategorierna av lärare bidrog även praktiska svårigheter till utanläsning av katekesen. De flesta skolor saknade ett schema. Folkskoleinspektörernas berättelser från Skara stift 1861—1863 har följande skildring i denna fråga: "Behörigen fastställd läsordning har i få skolor förekommit och på flera ställen, där en sådan varit antagen, har den av en eller annan anledning ansetts icke kun-

37 Landquist 1960 s 285.

38 Folkskoleinspektörernas berättelser 1864—1866. Västerås' stift s 14.

39 Schartau 1838 titelbladet. Erlandsson 1957 s 11 ff, s 14 ff.

40 Erlandsson 1957 s 11.

na följas.”⁴¹ Liknande iakttagelser rapporterades från andra stift. Eleverna hade dessutom en mycket oregelbunden skolgång. Inspektörerna rapporterade, att i vissa distrikt kunde hälften av barnen vara borta längre eller kortare tid från undervisningen. Föräldrarna hade inte råd med skor, kläder och matsäck åt barnen.⁴² Barnen behövdes dessutom i hemmen som arbetskraft. I denna situation med den ojämna skolgången gjorde läraren en läsordning för de barn, som kom till skolan, och utanläsning av katekesen blev den enda genomförbara undervisningsmetoden.

I folkskolans begynnelse hade man ännu ingen klassindelning. Sådan påbjöds först 1864.⁴³ Inspektörerna försökte lära ut metoden att dela in eleverna i läxlag. Detta förhindrades ofta av den oregelbundna skolgången och av att eleverna hunnit olika långt i utanläsning av katekesen. I samma lärosal samlades elever, som höll på med innanläsningens första grunder och avgångsklassen. Bestämmelsen om småskola infördes 1858, men det dröjde till in på 1870-talet, innan småskoletanken slog igenom.⁴⁴ I samma skolsal kunde upp till 80 elever undervisas.⁴⁵ Därtill kom att skollokalerna var bristfälliga. Detta ger en god bild av de svårigheter, som folkskolan arbetade under till långt fram på 1800-talet.⁴⁶ Det var omöjligt för läraren att hålla lektion i vanlig mening. Skolarbetet inskränkte sig till att förhöra en läxa och till att ge en ny läxa. Även dessa svårigheter främjade utanläsningen.

Problemet med de stora klasserna sökte man lösa genom användning av den sk Lancastermetoden i undervisningen. 1824 rekommenderades metoden och 1864 eliminerades verkningarna av den genom det K cirkuläret den 22 april 1864, som påbjöd klassindelning i skolorna.⁴⁷ Denna metod karakteriserades av ett slags gruppundervisning. De äldre eleverna tjänstgjorde som lärare eller handledare för de yngre under lärarens uppsikt. Men även denna undervisningsmetod vilade på ”själlös utanläsning”. Omkring 1850 var denna metod allmänt vedertagen.⁴⁸ Resultatet av denna metod, som ofta var pedagogiskt bristfällig, var med all säkerhet en av de främsta orsakerna till oppositionen mot katekesens utanläsning.⁴⁹

Att problemet med katekesens utanläsning aktualiserades på 1850-talet, sammanhänger med flera faktorer. Aftonbladet och Wäktaren drev en kampanj mot utanläsningen. Till den liberala synen hörde, att människan skulle vara fri även i detta stycke, och friheten skulle inte inskränkas av något

41 Folkskoleinspektörernas berättelser 1861—63 Skara stift s 8.

42 Ännu 1883 diskuterades frågan om barnens ojämna skolgång. Cf Berättelse om Allmänna Svenska Folkskollärarmötet i Upsala 1883 s 234 ff. Svenska Folkskolans historia 1942 III: 134.

43 Bröms 1964 s 65.

44 Tidning för Folkskolan 1870 s 165 ff.

45 Richardson 1963 s 240 ff.

46 Svenska folkskolans historia 1942 II: 349 ff, 420 ff. Aftonbladet 1859 nr 68 s 3.

47 Tidning för Folkskolan 1881 s 85 ff. E D registratur 22 april 1864 RA.

48 Arvastson 1956 s 91 ff.

49 Andersson A. P. 1922 s 13 ff.

katekestvång. Samtidigt med dessa liberala idéer ökade kyrkan kravet på katekeskunskaper. Från Lunds stift rapporterades hur Thomander uppmanade prästerna att vårda kyrkans förhørsinstitution. Liknande signaler kom från biskop Björck i Göteborg. I Visby stift ville man genom böter driva folk till kyrkans katekesförhör.⁵⁰ Högre ståndsklasser uteblev från förhören, och då var det ett rättvisekrav i samhället — jämlikhet inför lagen — att ej tvinga de lägre samhällsklasserna till utanläsning av katekesen. Det rådde alltså upprorsstämning mot katekesläsandet både inom skolans värld och inom kyrkan.

Ständernas skrivelse 1860 om förbud mot utanläsning av katekesutvecklingen.

En opposition mot katekesens utanläsning arbetade sig allt starkare under 1800-talet. Problemet har tidigare vidrörts i avhandlingen. J O Wallin utarbetade t ex på 1830-talet en kortare katekes. Under tävlingsperioden på 1840-talet försökte man få fram katekeser med två parallella kurser, där bara den ena kursen skulle inläras, den andra skulle utgöra läsebok.

Läraren vid Jönköpings skola K W Almqvist föreslog i sin år 1855 utgivna skrift "Om Christendomsundervisningen i Skolan", att utanläsningen skulle inskränkas till Luthers lilla katekes, bibelord och psalmverser. Denna reform hade redan genomförts i Tyskland bl a i Württemberg. I Stockholms folkskolor hade man infört en uppdelning av stoffet i katekesen. I första klassen skulle 1:a och 2:a huvudstycket genomgås, i andra klassen 2:a och 3:e huvudstycket och i tredje klassen 4:e och 5:e huvudstycket och därtill valda bibelspråk.⁵¹

Vid riksdagen 1834—35 förekom debatt om utanläsningen i samband med motionen om den nya katekesen. Debatten fortsatte i prästeståndet under 1840-talet. Den fick ny fart genom katekesförslaget 1856, som byggde på utanläsning. Vid riksdagen 1856—58 motionerade dessutom P R Tersmeden om att få det kungliga påbudet från 1810 om den lindblomska katekesens inlärande upphävt. "Doktor Luthers lilla katekes må vid kristendomsundervisningen i folkskolorna uteslutande varda begagnad, att för berörda undervisning i samma skolor daglig bibelförklaring måtte föreskrivas samt såväl denna, som utläggningen av sistnämnda katekes måtte, åt församlingens prästerskap uppdragas." Denna motion avlogs. Vid riksdagen 1859—60 motionerade i prästeståndet kyrkoherde N G Wennerström, i bondeståndet folkskollärare J M Lundahl och i adeln och riddarståndet friherre S Creutz om

50 Wäktaren 1858 nr 50 s 3, 1859 nr 30 s 3, 1860 nr 7 s 4, Aftonbladet 1856 nr 119 s 4, 1856 nr 290 s 2, 1857 nr 20 s 3, 1857 nr 171 s 3, 1858 nr 123 s 2, 1859 nr 246 s 3, 1860 nr 271 s 3, 1866 nr 37 s 1, 1866 nr 38 s 3—4, 1866 nr 48 s 3.

51 Almqvist 1855 s 15 ff Cf debatten om katekesstoffet Wäktaren 1855 nr 101. Bihang till nr 6. Ibm 1858 nr 50 s 3. Detta system med bestämda kurser tycks ej ha fungerat. Aftonbladet 1859 nr 246 s 3.

förbud mot utanläsning av katekesutvecklingen, den s k långkatekesen.⁵² Två av motionerna, Wennerströms och Lundahls, var föranledda av det nya katekesförslaget, som debatterades under denna riksdag. Katekesförslaget 1859 var avsett att inläras utantill. Wennerström och Lundahl ville förhindra detta bruk av katekesutvecklingen. Wennerström menade sig se en förklaring till de frireligiösa sekternas framfart i kristendomsundervisningens uppläggning. Den mekaniska utanläsningen av katekesen gav ingen verklig kunskap, grundad på religiös övertygelse. Utan denna kunskap blev människan lätt ett offer för sekteristernas verksamhet. Wennerström föreslog, att K Maj:t skulle upprepa sin tävlan från 1850-talet för att få fram tjänliga läroböcker, där utanläsning kunde undvikas.

J M Lundahl hade själv varit lärare i 21 år i folkskolan och hade alltså stor erfarenhet av katekesläsandet. Det nya katekesförslaget byggde på utanläsningens princip och Lundahl hade som lärare sett hur föräldrar och präster prisade utanläsning, när eleverna i själva verket ingenting förstod. Motionären föreslog bl a, att genom rikets ständer få förklarat mot bokstavstvängets förfäktare "att utanläsning av katekesen ej är nödvändig för saligheten men väl dödar mången människas andliga liv".

Den tredje motionen av S Creutz tog upp den allmänna debatten om utanläsningen som motiv för motionen. Kristendomsämnet var skolans viktigaste ämne, men undervisningen bedrevs så, att ungdomen fick avsmak i stället för kärlek till religionen. Creutz anförde tre auktoriteter på religionsundervisningens område, som hade pekat på nödvändigheten av en förändring, nämligen biskop Agardh, friherre T Rudenschöld, och nu hade också läroverkskommittén avgivit sitt betänkande, där religionsundervisningen behandlades.⁵³

Creutz anförde tre nackdelar med utanläsningen. Den var en plåga för eleverna och gav leda för kristendomsämnet för hela livet. Genom det ständiga upprepandet profanerades de heliga sanningarna och genom den mekaniska utanläsningen trängde dessa varken till hjärtat eller förståndet. Motionären ville nu, att både vid folkskolan och läroverket skulle de av läroverkskommittén föreslagna reformerna för ämnet kristendom genomföras.⁵⁴ Denna kommitté föreslog i sitt betänkande år 1858, att undervisningen vid läroverken skulle börja både med biblisk historia och katekes. Därvid skulle enbart Luthers lilla katekes inläras. Motivet till nedskärningen av pensum för utanläsning var just att den gamla metoden haft motsatt effekt på de unga sinnena. När detta stoff var genomgånget, skulle det direkta bibel-

52 Tersmedens motion: RD 1856—58 Ad 1:507 ff. Cf Aftonbladet 1857 nr 20 s 3. Creutz', Wennerströms och Lundahls motioner: RD 1859—60 Ad 2: 106 ff, Pr 1: 128 ff, Bd 2: 335 ff.

53 Kommitté för granskning av 1856 års läroverksstadga. Betänkande avgivet den 17 dec 1858.

54 Ibm.

studiet börja i 3:e klassen. Valda bibelspråk till katekesens huvudstycken skulle därvid läras utantill, likaså verser ur psalmboken. I läroverkets högsta klasser skulle en systematisk framställning av den kristna läran ges. I 5:e klassen skulle lärostoffet även innehålla kyrkohistoriska berättelser. Creutz föreslog nu att samma bestämmelser, som gällde för läroverkens tre första klasser, skulle gälla även för folkskolan.⁵⁵

Efter en livlig debatt enades adeln, borgar- och bondeståndet — prästeståndet motsatte sig beslutet — om att hos K Maj:t anhålla, ”att vid första kristendomsundervisningen, så inom församlingen, som vid folk- och elementarskolorna, endast må användas Luthers lilla katekes jämte nödig bibelförklaring och följaktligen utanläsning av den lindblomska katekesförklaringen eller den som i dess ställe må varda antagen, upphöra och denna i stället blott till ledning för läraren och såsom läsebok för barnen begagnas”. Ständernas skrivelse till K Maj:t den 15 sept 1860 innehöll fyra punkter till reformer.⁵⁶ 1 Luthers lilla katekes skulle utgöra grunden för kristendomsundervisningen såväl i skolorna som vid nattvardsungdomens handledning. 2 Ingen utanläsning fick åläggas lärjungarna, innan de genom föregående muntlig undervisning förmått att någorlunda redigt uppfatta innehållet. 3 Den förklaring som är eller varder antagen bör begagnas såsom handledning vid religionsundervisningen. 4 K Maj:t måtte vidtaga lämpliga åtgärder för erhållande av en för omförmälda syfte tjänlig katekesförklaring.⁵⁷

Skrivelsen gav uttryck åt den ovan angivna utvecklingen i Preussen, där katekesförklaringarna slopats i undervisningen och där enbart Luthers lilla katekes användes.⁵⁸ Även om inte den åsikten uttalades, skulle de av ständerna föreslagna åtgärderna ha medfört en återgång till det reformatoriska systemet. Förståelsen av lilla katekesens huvudstycken skulle inte längre hämtas ur katekesutvecklingen av typ Lindblom eller någon annan utan direkt ur bibeln.

Flera inlägg i debatten i prästeståndet kring dessa motioner avslöjade, att man i de föreslagna reformerna såg en fara för kristendomsämnets ställning i skolan. Genom att skära ned omfånget av utanläsningen skulle plats beredas för andra ämnen på skolschemat. Prästeståndet ansåg att kristendomsämnet var det bästa bildningsmedlet för Sveriges folk och man ville hävda ämnets plats. Ståndet ansåg det dessutom felaktigt att begära en lagstiftning kring en angelägenhet, som redan var lagfäst. Katekesens utanläsning reglerades genom kapitlet ”Erinran för folkskollärare” i 1810 års katekes. Det

55 Motionen åstadkom debatt. Cf Aftonbladet 1859 nr 981 s 3, Wäktaren 1861 nr 37, 38, 39, 52.

56 ED Statsrådsprotokoll 27 dec 1860 § 2. RA, ED Konseljakt 15 maj 1865 § 17. RA, RD 1859—60 B 10: 347 skrivelse nr 125.

57 Debatt om skrivelsen se Wäktaren 1861 nr 37, 38, 39 och 52.

58 Torén 1871 s 203. Uppsatsen publicerad redan 1863. Se Torén 1863.

var dessutom enligt prästeståndet olämpligt att lagstifta om en viss undervisningsmetod som den enda riktiga.⁵⁹ Prästeståndet biträdde därför icke denna skrivelse och tillställde K Maj:t ett särskilt memorial.⁶⁰ Under debatten hävdades även att besvarandet av de framställda önskemålen skulle ske i samband med granskningen av kommitterades katekesförslag. Prästeståndet försvarade utanläsningen inte bara av Luthers lilla katekes utan också av utvecklingen. Ståndet menade, att den själlösa utanläsningen av katekesen skulle avta i takt med folkskolans förbättring. Utan god pedagogisk ledning kan man läsa lika tanklöst innantill som utantill. Tydligheten och fullständigheten i läran fordrade en katekes av det omfång, som 1856 års katekesförslag hade. Att bygga en kristendomsundervisning enbart på bibelspråk avvisade prästeståndet. Denna metod kan inte ge en sammanhängande bild av kristendomskunskapen. Prästeståndet höll för troligt, att ett förbud mot utanläsning av katekesen skulle väcka större protester än de som hördes för dess avskaffande. Ett katekesförslag i akroamatisk form löste inte problemet. Då uppkom nämligen ett nytt problem: Konsten att ställa frågor.

Detta memorial avslöjade, att prästeståndet ånyo avvisade den pedagogiska utveckling, som vid upprepade tillfällen under 1800-talets första hälft krävde förbud mot utanläsningen. Ståndet försvarade utanläsningen och katekesens erotematiska form. Det avvisade vidare en undervisning, som enbart byggde på bibelordet. Katekesen borde vara ett teologiskt kompendium.

Prästeståndets linje från tävlingsperioden 1840—51 och från katekeskommittén 1852 höll i sig. Ståndets åsikt var att katekesen skulle memoreras. Denna åsikt hade sedan alla katekeskommittéerna under 1800-talet.⁶¹ Motivet till denna pedagogik låg dels i den ovan nämnda synen på kunskap, dels i synen på katekesen. Kunskap var det stoff, som var väl fästad i minnet. Utanläsningen befrämjade denna kunskap. Dessutom hade den synen på katekesen arbetat sig fram, att den var en församlingens bekännelseskraft. Bekännelsen kunde inte uttryckas med vilka ord som helst. Riktigast var att eleven lärde sig att bruka lärobokens ord. Även ur denna synpunkt var utanläsningen den bästa metoden.⁶² Utanläsningen av katekesen var dessutom en garanti gentemot den enskilde lärarens eventuella ensidighet och bristande renlärlighet.

59 RD 1860—61 Pr 1: 134 ff, 3: 130 ff, 7: 438 ff.

60 RD 1859 Supplb 9, memorial nr 3. Prästeståndets agerande omnämns i CCC 1859—60 s 35 ff.

61 Se kap V s 138 not 48.

62 Något längre fram vid debatten nämligen vid folkskollärarmötet i Linköping 1878 gav dåvarande akademiadjunkten G. Billing just denna syn på katekesundervisningen. Han yttrade bl a "Utanläsningens kateketiska betydelse är lätt att förstå. Katekisationens uppgift är att införa barnen i kyrkans bekännelse... Därav följer, att det måste hava en ej ringa betydelse, att barnet tillägnar sig själva denna formulering, och detta kan ej ske utan en åtminstone i det närmaste ordagrann utanläsning". Tidning för Folkskolan 1878 s 326.

Ständernas skrivelse föredrogs i statsrådet och skrivelsen gick sedan på remiss till samtliga konsistorier i riket.⁶³ 12 av 14 konsistorier avstyrkte ständernas skrivelse om förbud mot utanläsning av katekesförklaringen. Luthers lilla katekes var ej tillräcklig som lärobok. De flesta domkapitlen anförde, att vad ständerna begärde, var redan uppfyllt. Att Luthers lilla katekes skulle utgöra grunden för undervisningen, att läxorna i förväg skulle prepareras, att katekesutvecklingen är att betrakta såsom handledning vid undervisningen är redan fastställt genom gällande kyrkolag i dess 2 kap §§ 9 och 10 och 24 kap § 10. Den av ständerna föreslagna uppläggningsen var dessutom poängterad i kapitlet "Erinran för skollärare" i den lindblomska katekesen. Saken var alltså redan i lag fixerad och någon ny lagstiftning behövdes inte. Domkapitlen menade, att frågan om utanläsningen var en rent metodisk fråga. Det tillhörde kateketiken att lösa detta problem, och det var olämpligt att genom lag fastställa en viss undervisningsmetod såsom den enda rätta. Kalmar konsistorium anförde, att uppgiften för eleven att själv formulera och uttrycka kristna sanningar var för svår och att därför utanläsningen var nödvändig. Härnösands domkapitel påpekade, att Luthers lilla katekes var ofullständig vid framställningen av trosläran och att utanläsning av den lindblomska katekesen därför var nödvändig. Domkapitlen motiverade även sin inställning till utanläsningens nödvändighet med att katekesen var en lärobok för hela livet. Mycket av trosläran var för svårt att förstå i skolåldern, men vid mogen ålder kunde de inlärdas katekestyckena bli en verklig skattkammare för trons fördjupning och tillväxt.

Stockholms stads konsistorium och hovkonsistoriet tillstyrkte förbudet mot utanläsning av katekesförklaringen. I 7 konsistorier förekom starka reservationer för ständernas skrivelse. Bland reservanterna märktes biskoparna Thomander och Agardh och domprosten Wieselgren.⁶⁴ Wieselgren reserveerade sig mot beslutet i Göteborgs domkapitel. Han hade inget emot utanläsning av katekesen, men den skulle ges rimliga proportioner. Han föreslog en förminskning av det pensum, som krävdes för utanläsning. Kyrkan hade en gång ålagt utanläsning, då folket ännu inte kunde läsa innantill. Detta stoff fanns i de gamla ABC-böckerna och utgjordes av bibeltexterna till de fem huvudstyckena i katekesen med förklaringar av Martin Luther. Detta pensum borde räcka.⁶⁵ Behandlingen av detta ärende i konsistorierna visade på en splittrad pedagogisk situation. Flera förslag till lösningar av frågan förekom. Stockholms stads konsistorium och hovkonsistoriet föreslog en för-

63 Ständernas skrivelse anmäldes ED Statsrådsprotokoll 29.7 1860 § 2. RA. ED Konselj-akt 12 maj 1865. Under detta datum återfinns konsistoriernas svar på frågan om katekesens utanläsning liksom även cirkulären om utanläsningen till konsistorierna.

64 Vid folkskollärarmötet i Göteborg 1862 föreslog biskop Björck ett pensum för utanläsning som inskränkte sig i huvudsak till Luthers lilla katekes. Förhandlingar Vid Tredje Allmänna Svenska Folkskollärarmötet i Göteborg 1862 s 32.

65 Willke 1965.

bättrad pedagogik. Undervisningen skulle börja med biblisk historia. Enstaka bibelord kunde därvid läsas utantill. Därefter kunde Luthers lilla katekes inläras. Ovanpå denna undervisning skulle följa en översikt av de viktiga momenten i uppenbarelsens gång genom tiderna och en översikt över Jesu liv, dvs en kyrkohistorisk orientering. Undervisningen skulle sedan fortsätta vid nattvardsundervisningen och först då avslutas med en förklaring av Luthers lilla katekes. Denna katekes skulle ge eleven en uppfattning om den rena evangeliska läran. Hovkonsistoriet föreslog alltså en ny lärobok, som inom samma pärmar skulle innehålla följande moment: 1 En systematisk samling av bibelspråk och psalmverser ordnade efter katekesens fem huvudstycken. 2 En biblisk historia, som genom olika stilar vore avdelad i kurser för olika utvecklingsstadier. 3 Luthers lilla katekes reviderad, med därtill hörande vanliga bihang. 4 En utförlig katekesförklaring. En sådan kursuppdelning för olika åldersstadier skulle undanröja svårigheten med katekesens utanläsning. Västerås konsistorium föreslog mindre klassenheter som den bästa lösningen på frågan. Flera konsistorier hänvisade till det katekesförslag, som präteståndet 1860 överlämnat till K Maj:t som en lösning på problemet. För övrigt kontrasterade konsistoriernas och präteståndets avvisande hållning i denna fråga med den bild av katekesens utanläsning, som riksdagsdebatterna och folkskoleinspektörernas berättelse gav. I debatten skildrades katekesläsandet såsom en plåga för folket. Utanläsningen fördärvade därtill intresset för den kristna religionen. Präteståndet och konsistorierna däremot ansåg utanläsningen vara en nödvändig och riktig fostran av folket.

När ständernas skrivelse behandlades i konselj den 12 maj 1865, hade K Maj:t redan vidtagit flera åtgärder, som skulle minska den "själlösa utanläsningen" av katekesen både i folkskolan, elementarläroverken och vid nattvardsundervisningen. Impulserna till denna reformverksamhet kom bl a från domprosten i Uppsala C A Torén. För elementarläroverken infördes en ny undervisningsplan. Utanläsningen av den lindblomska katekesen var där slopad.⁶⁶ Till denna undervisningsplan hade Torén utarbetat anvisningar för kristendomsundervisningen.⁶⁷ Han föreslog, att endast viktigare stycken i förklaringen av Luthers lilla katekes skulle inläras.⁶⁸ För övrigt skulle förklaringen nyttjas som läsebok. Dessutom anvisade Torén en plan med stoffindelning för de olika klasserna. Förebilderna till en reformering av kristendomsundervisningen i Sverige fick Torén på en utrikes resa, som han företog mellan åren 1861—62. Den gjordes på uppdrag av ecklesiastikdepartemen-

66 Stadga 1860. Professor C A Torén fick i uppdrag att biträda statsrådet Thyselius dels med handläggningen av ständernas skrivelse om förbud mot utanläsning från 1860, dels präteståndets katekesförslag från 1860. Han fick vidare i uppdrag att göra en utrikesresa för att studera religionsundervisningen i andra länder. ED statsrådsprotokoll 27 sept 1861 § 37 RA.

67 Anvisningar 1865 s 3.

68 Ibm s 5 ff.

tet. Torén fick i uppdrag att studera skolförhållandena i Tyskland, England och Skottland. I dessa länder hade man reformerat kristendomsundervisningen. Man hade lämnat den erotematiska metoden med frågor och svar. En ny syn hade arbetat sig fram vad själva kristendomsämnet beträffade. Stoffet utgjordes inte av en samling dogmer, som skulle inläras. Man såg på kristendomen såsom en gudomlig uppenbarelse, och det var lärarens uppgift att förmedla "en stråle" från denna uppenbarelse till elevernas själar. "Den gamla mekaniska läsningen", skrev Torén, "enligt vilken de dyra, heliga, saliga satserna lades oförstådda, osmälta, oförbrukade i minnet, utan att tanken och hjärtat på samma gång fingo någon del därav, detta sätt att inhämta kristendom finner ej mera något försvar."⁶⁹

I rapporten från sin utrikesresa rekommenderade Torén, att bibelundervisningen skulle inträda före katekesundervisningen och att läraren vid lektionen skulle ge liv åt undervisningsstoffet.⁷⁰ I Tyskland var detta redan genomfört. I England dominerade bibelundervisningen helt skolans kristendomsundervisning. Den skotska frikyrkan hade genomfört bibelundervisningen såsom första moment. Katekesundervisningen där började först vid nio års ålder. Den skotska frikyrkan spelade en stor roll för debatten i svenska kyrkan under 1800-talet. Det framgår inte bara av Toréns rapport från sin utrikesresa. Flera forskare har skildrat denna kyrkas inflytande på olika sidor av kyrkans liv i Sverige. Detta inflytande gäller även om katekesdebatten i Sverige. Tidningen *Wäktaren* t ex föreslog som förebild för den nya katekesen just den skotska "The shorter Catechism of the reverend assembly of divines". Den innehöll enbart 107 frågor.⁷¹

Med ledning av de intryck, som Torén samlade under sin utrikesresa, avgav han på uppdrag av ecklesiastikdepartementet ett utlåtande om kristendomsundervisningen i Sverige.⁷² Torén omvittnade den skadliga utanläsningen av katekesen och förordade en undervisning, som talade till hela personligheten. Stoffet kunde utgöras av katekesen, textord ur bibeln och psalmverser.⁷³ Katekesförslaget från 1859 var ej antagbart. I väntan på den nya katekesen kunde en uppdelning av stoffet i den lindblomska katekesen göras. De två första avdelningarna dvs Luthers lilla katekes, nödigt förklarad, bibelspråken och psalmverserna skulle inläras, katekesutvecklingen skulle däremot brukas såsom lärarhandledning. Grundstommen i den nya katekesen skulle utgöras av Luthers lilla katekes. Därtill skulle komma en kateketisk handbok för lärarna. Torén föreslog dessutom en bättre pedagogisk

69 Torén 1871 s 197.

70 Ibm s 203 ff, 273 ff, 293 ff, 296 ff.

71 *Wäktaren* 1861 nr 52 s 2 ff.

72 *Teologisk Tidskrift* 1865 s 105 ff.

73 Psalmversar såsom en del av stoffet förekommer sparsamt i den kateketiska litteraturen men får från 1860-talet flera förespråkare. Cf i kap V debatten om katekesen vid KM 1868.

utbildning både för läroverkslärare och präster. Dessa åtgärder skulle förbättra kristendomsundervisningen i landet.

Ständernas skrivelse från 1860 med förbud mot utanläsning blev liggande i avvaktan på resultatet av konsistoriernas remissvar och rapporten från Toréns utrikesresa. Denna tid från 1860 till 1865 använde alltså ecklesiastikdepartementet till en successiv reformering av kristendomsundervisningen. Beträffande folkskolan hade t ex det K cirkuläret av den 22 april 1864 föregått frågans behandling i statsrådet 1865.⁷⁴ I detta cirkulär anbefalldes att läsning av biblisk historia "icke inträder efter utan föregår den kateketiska undervisningen".⁷⁵ Konsistorierna fick i uppgift att tillse, att detta cirkulär efterlevdes i skolorna. I folkskoleinspektörernas berättelser kan man se verkningarna av detta beslut. Från folkskolans tillkomst 1842 fram till 1860 hade bibliska historien haft en mycket blygsam ställning på skolans schema. Genom cirkuläret 22 april 1864 genomfördes en reform, som redan var föreslagen vid folkskolans tillkomst. E Tegnér bland andra föreslog vid utarbetandet av ny kyrkolag på 1830-talet, att jämte innanläsning och katekes skulle även biblisk historia läsas i folkskolorna.⁷⁶ Under perioden 1861—1863 meddelades t ex från ett kontrakt i Strängnäs stift, att omkring 45 % av eleverna läste biblisk historia.⁷⁷ En skolinspektör i Växjö stift gav en förklaring till den bibliska historiens trängda läge. "Sålunda märkes först, att kursen för nattvardsläsningen forceras på bekostnad av all annan undervisning . . . Katekesen är sålunda innan den blivit instuvad i minnet, nära nog skolans uteslutande läroämne, bredvid vilket inga andra få något utrymme. Det enda ämne, vari barnen allmänneligen få övas i skolan, under den tid då katekesläsningen varar, är innanläsning, emedan obehindrad färdighet däri även fordras vid nattvardsberedelsen." ⁷⁸ Efter 1864 fick bibliska historien en allmännare plats på skolschemat bredvid katekesen. Inspektörerna rapporterade, att även här blev utanläsning den vanligaste inlärningsmetoden.⁷⁹

I statsrådsprotokollet 12 maj 1865 beträffande utanläsning av katekesen i folkskolan hänvisades också till det goda inflytande som seminarierna utövat och på folkskoleinspektörernas gagnarika verksamhet. Dessutom skulle reglementet för seminarierna omarbetas och nya anvisningar för katekesundervisningen införas. Detta tillsammans skulle åstadkomma de förbättringar med folkskolans kristendomsundervisning, som ständerna önskade. I flytt-

74 Cirkulär den 22 april 1864 mom. 4. E D registratur 22 april 1864. RA. ED Statsrådsprotokoll 12 maj 1865 § 39 RA. Se även bilaga nr 4.

75 Denna uppläggnig av kristendomsämnet hade förordats av folkskollärarna. Cf Förhandlingar vid Fjerde Allmänna Svenska Folkskolläraremöter i Jönköping 1863 s 26.

76 Hippel 1914 s 255 ff.

77 Folkskoleinspektörernas berättelser 1861—63 Strängnäs stift s 33.

78 Ibm Växjö stift s 78 ff.

79 Utanläsning av biblisk historia se Tidning för Folkskolan 1881 s 121, Om metodik för biblisk historia se Sandberg 1870 s 48 ff.

ningsbetygen ströks vidare den kolumn, som upplyste om den flyttandes kunskaper i utanläsning av katekesen.⁸⁰

När det gällde nattvardsundervisningen hade statsrådet F F Carlson utarbetat ett cirkulär, som skulle tillställas samtliga konsistorier. Cirkuläret upprepade de önskemål, som ständerna hade uppräknat i sin skrivelse till K Maj:t. Vidare redogjordes för åtgärderna inom elementarläroverken och i folkskolan. Statsrådet F F Carlson ansåg det olämpligt att utfärda föreskrifter för nattvardsundervisningen men han avslutade cirkuläret den 12 maj 1865 till konsistorierna med redogörelse för K Maj:ts åtgöranden i fråga om katekesens utanläsning och påpekade till slut: ”och göra Vi Oss förvissade, att prästerskapet, då en själlös eller för långt driven utanläsning ingalunda överensstämmer med eller främjar denna undervisnings höga ändamål, vid densamma iakttagert ett sådant förfaringssätt, att de heliga sanningarna, jämte det de till sitt väsentliga innehåll klart och bestämt fästas i de ungas minne, tillika må levande uppfattas av deras begrepp för att bli fruktbärande för deras liv”. Detta cirkulär från statsrådet F F Carlson var en verklig pekpinne för kyrkan och det var anmärkningsvärt på så sätt att K Maj:t gav kyrkan råd, hur hon skulle sköta sin konfirmandundervisning.⁸¹

Ständernas skrivelse av den 15 sept 1860 till K Maj:t åstadkom inget förbud mot utanläsning av katekesutvecklingen. Det ledde i stället till pedagogiska anvisningar för kyrka och skola. För folkskolans del låg det nya i att bibliska historien fick en fast ställning på schemat och att undervisningen i biblisk historia och katekes sammankopplades. De var inte skilda ämnen. Bibliska historien skulle inleda undervisningen och sedan ligga i botten på all undervisning i katekes. Katekesen skulle sammanfatta denna bibelundervisning. Cirkuläret den 12 maj 1865 angav inget förbud mot utanläsning av katekesen, enbart pedagogiska anvisningar mot en själlös utanläsning. Cirkuläret blev likväl, som vi skall se, ett viktigt dokument i debatten. Kyrkan kunde inför kritiken peka på cirkuläret och försvara sig med den vidtagna åtgärden. Motståndarna mot katekesen efterlyste ständigt å sin sida den uteblivna effekten av detta cirkulär.⁸² Denna kompromiss med varken förbud eller påbud beträffande katekesens utanläsning hängde samman bl a med intryck från Toréns utrikesresa. När Torén gjorde sin resa bl a till Tyskland för att studera skolförhållandena där, fick han det intrycket, att man försökte hålla tillbaka den nya pedagogiken. Enligt de från Pestalozzi utgående impulserna skulle undervisningens mål vara att väcka elevens eftertanke och

80 Folkskoleinspektörerna drog upp riktlinjer för en bättre pedagogik. Cf Protokoll för folkskoleinspektörernas sammanträde i Stockholm 1862, 1864, 1867. Ecklesiastikdepartementets byråarkiv: Folkskolebyrån RA. Beträffande flyttningsbetyget se ED statsrådsprotokoll 20 jan 1865 § 27 RA. ED registratur 20 jan 1865 nr 40 RA.

81 ED Statsrådsprotokoll 12 maj 1865. RA. En liknande åtgärd företog F F Carlsson 1878 i samband med nattvardspetitionen. Eckerdal 1970 s 120.

82 Till Bengt J:son Bergqvist 1920 s 215 ff.

hans sanningssökande. Genom Diesterwegs verksamhet präglade denna syn den tyska folkskolan. I Tyskland inträffade en reaktion mot denna målsättning. Fredrik Wilhelm IV ansåg, att upploppen i Berlin 1848 bl a hade sin grund i folkskolans sätt att arbeta. I Preussen utfärdades 1854 de s k skolregulativen, där man sökte dämpa verkningarna av den nya pedagogiken. För kristendomsundervisningen innebar detta, att katekesen med dess färdiga satser skulle bibehållas.⁸³

Debatten om katekesens utanläsning avstannade ingalunda efter 1865, men den speglade nya aspekter på katekesens utanläsning såsom religionsfriheten, förhållandet mellan kyrka—skola och den pedagogiska debatten, vilket sammanhänge bl a med mottagandet av 1878 års katekes. I avslutningskapitlet kommer därför en redogörelse för denna senare debatt om katekesens utanläsning.⁸⁴

Problemet med katekesens utanläsning berörde vidare synen på folkskolans ställning. Den var svårplacerad i samhället. Diskussionen gällde, om den skulle betraktas som "kyrkans dotter" eller som en fristående storhet under samhällets ledning.⁸⁵ Uppläggningsen av undervisningen till enbart katekesplugg och träning i innanläsning var i själva verket ett uttryck för kyrkolagens kap 2 § 9—10. Folkskolan hade övertagit hemmens och prästerskapets folkfostrande uppgift. Detta var den allmänna uppfattningen om folkskolan. Folkskolan skulle förbereda barnen för konfirmationsundervisningen. Skolan var kyrkans tjänarinna.⁸⁶

Andra krafter i samhället ville se folkskolan som en bottenskola, där medborgarna skulle tränas i många ämnen. Skolan var en samhällets angelägenhet. Denna medborgarskola skulle göra dem skickliga till deras värv i samhället.⁸⁷ Det var utifrån sistnämnda synpunkt naturligt att kritisera det ämne, som upptog den mesta tiden på skolschemat, nämligen katekesläsandet.⁸⁸ Skolans emancipation från kyrkan är redan under denna period märkbar.⁸⁹ Tidningen *Wäktaren* skrev: "Det är ganska sant, och det torde ej böra förbises, att den starka agitationen emot katekesutanläsningen till en del har sin grund däruti, att man vill utbyta densamma emot minnesläxor uti andra nyare ämnen, som inkommit i skolan." Torsten Rudenschöld ville bryta ut kristendomsämnet ur skolans schema och förlägga all kristendomsundervis-

83 Torén 1871 s 227 ff, Melander 1963 s 74, Bloth 1966 s 158 ff.

84 Se avsnittet "Utblick" s 197 ff.

85 Bröms 1964 s 300 ff.

86 Ibm 1964 s 156 ff. Tidning för Folkskolan 1870 s 17 ff.

87 Hedin 1868. Cf Bröms 1964 s 35 ff, 65 ff. Redan 1860 stadfästes i Norge genom lag den allmänbildande synen på skolan. Se Ruge 1958 s 36.

88 En bidragande orsak till kritiken var svårigheten att undervisa ur den lindblomska katekesen. Diskussionen vid folkskollärarmötet i Göteborg avrundades med följande ord: "Som resultat av diskussionen i denna fråga förklarade mötet enstämmigt: Lindblomska katekesen är icke lämplig som lärobok i kristendomskunskapen." Förhandlingarne Vid Tredje Allmänna Svenska Folkskollärarmötet i Göteborg 1862 s 39.

89 Cf Aftonbladet 1856 nr 211 s 3.

ning till en enda dag i veckan och denna undervisning skulle ledas av prästerna.⁹⁰ Uppslaget att prästerna skulle övertaga folkskolans kristendomsundervisning stupade på att prästerna inte skulle hinna med uppgiften på grund av församlingarnas storlek och prästernas mångahanda göromål.

Detta band mellan kyrka och skola, som katekesen utgjorde, var båda parter till hjälp. Folkskoleinspektören i Stockholm C J Meijerberg förklarade, att katekesläsandet såsom förberedelse för konfirmandundervisningen gav folkskolan motivation och ett gott anseende hos folket. Under de första årtiondena motiverade detta folkskolans existens. Konfirmationen var porten ut i livet, och det gällde att klara detta prov.⁹¹

Debatten om katekesens utanläsning avslöjade även en nyorientering både i teologiska och pedagogiska spørsmål. Denna nyorientering hängde intimt samman med människoupfattningen.

2. EN NY MÄNNISKOSYN OCH EN NY PEDAGOGIK.

En ny människosyn och ett nytt stoffurval i kristendomsundervisningen.

Människosynen har fått belysa det historiska materialet i denna avhandling. Vid 1860-talet fanns det två tydliga grupperingar inom antropologin. Det var dels den klassiska från ortodoxin utgående, där människan betraktades utifrån det kollektiva människosläktet, dels den individualistiska med rötter inom pietismen och rationalismen. Under senare delen av 1800-talet produceras läroböcker utifrån båda dessa antropologiska synsätt. Det är därför nödvändigt att i korthet beskriva dessa två typer av antropologi.

Inom ortodoxin betraktades individen utifrån det kollektiva människosläktet. Arvsyndsläran var det normerande i synen på människan. Schemat — skapelse syndafall frälsning — lades på varje individ.⁹² Mot denna människosyn reste rationalismen många invändningar. Människan betraktades som individ fri från arvsynd, men även mot rationalismens människosyn kom en reaktion. Med hjälp av Hegels filosofi sökte man restaurera dogmat. Dessa strävanden inom reparationsteologin, särskilt nylutheranismen, fick för den svenska katekestraditionen avgörande betydelse. Bring satt i samtliga katekeskommittéer från 1852—1878 och utövade först som ledamot och sedan som ordförande ett stort inflytande på den nya katekesens utformning. Han hade tagit intryck av den ortodoxa hegelianismen liksom nylutheranismen. Bring hade påverkats av teologer sådana som K Daub, P H K Marheineke, Th Kliefoth, W Löhe och A F Ch Vilmar. Bring hade tillägnat sig deras högkyrkliga tankar om kyrka, prästämbete och bekännelse, men också

90 Svensk folkskolans historia 1942 II: 378. Cf Melander 1964 s 64. Wäktaren 1861 nr 52 s 2 ff.

91 Brev från C. J. Meijerberg till S. A. Hedlund 9.2 1890 SAHS GUB.

92 Den kristna människosynen och dess pedagogiska konsekvenser behandlas i Myhre 1959 s 174 ff.

den ortodoxa människosynen utifrån schemat — skapelse, syndafall, frälsning. Denna teologiska grundsyn återfinns även i katekesförslagen från 1856 och framåt och ingår även i 1878 års katekes.⁹³

Jämsides med denna ortodoxa människouppfattning framväxte den individualistiska.⁹⁴ Individen blev självständig i förhållande till kollektivet. Utgångspunkten för människosynen blev inte samhället eller samfundet utan individen själv. Dessa tankar var inte nya. De hade funnits i pietismen, rationalismen och i naturrättsfilosofernas samhällsteorier. Detta individualistiska tänkesätt fick hjälp av Schleiermachers teologi och hans tes om religionen såsom människans självmedvetande — Selbstbewusstsein. Bibelkritiken kommer också in i bilden. Genesisberättelserna om skapelse, syndafall och den därpå byggda läran om urtillståndet hade fallit sönder till en följd av bibelkritiken. Det växte fram en historisk-naturvetenskaplig antropologi och denna människosyn sammankopplades med framstegs- och utvecklingstanken. I stället för att restaurera det gamla dogmat underordnade sig denna teologi rationalistiska krav och uteslöt fundamentala delar av trosinnehållet.⁹⁵ Den bibliska urhistorien kunde t ex inte längre tjäna som antropologins fundament. Människan blev individ och betraktades inte utifrån syndafallet och människosläktet utan från individen, sådan den nu existerar. Den pessimistiska människosynen ersattes av en optimistisk-evolutionistisk betraktelse. Idealmänniskan var förverkligad icke i Adam utan i Kristus. Denna människosyn gav också utslag i katekesdebatten. Det kom krav på att åskådning och personlig erfarenhet skulle gå före utanläsning av katekesen. 1871 utgav P A Siljeström en katekes med titeln "Kristendomen enligt Kristus eller Jesu ord i Matthei evangelium". Målsättningen i denna lärobok var inte längre att ge en fullständig dogmatisk belysning av den kristna tron efter locimethoden utan att ge en bild av idealmänniskan Kristus. Allt i skriften var enhetligt sammanfattat i Jesus Kristus, hans person och verk. Kristus blev kunskapsgrunden för läran om Gud.⁹⁶ Detta synsätt började som sagt påverka katekesdebatten redan under förra hälften av 1800-talet. Det dröjde till 1919 innan detta synsätt helt kunde läggas till grund för den nya undervisningsplanen.

K Maj:ts åtgärder för att bereda plats åt bibelundervisningen på folkskolans schema var alltså ingen isolerad förreteelse utan stod i samklang med den teologiska utvecklingen i kyrkan. Bibelintresset hade ökat. Vid riksdagen 1856—58 hade Thomander motionerat om Svenska kyrkans egen organisation för bl a bibelspridning. De olika stiftens bibelsällskap pekade också på

93 Problemet individen se Wallgren 1959 s 139. För detta utvecklingsskede inom dogmhistorien se Hägg Lund 1956 s 316 ff.

94 Wallgren 1959 s 9 ff, Silén 1938 s 255 ff.

95 Fagerberg 1952 s 2 ff. Wallgren 1959 s 22.

96 1862 utkom Rydbergs skrift "Bibels lära om Kristus". Rydberg tecknade här bilden av Kristus såsom idealmänniskan. Cf Bröms 1964 s 22 ff.

det stora intresset för bibeln, som låg i tiden.⁹⁷ För folkskolans del var det ju tänkt, att biblisk historia skulle bli ett självständigt ämne redan från början.

Dessa strömningar fick, vad folkskolan beträffade, hjälp av herbartianismen och dess pedagogiska program om kristendomsundervisningens påverkan av eleven. Dessa strömningar gjorde sig märkbara i debatten i Sverige. Under 1800-talet betraktades människan individuellt. Människan hade olika anlag som kunde utvecklas och påverkas. Som medel för denna utveckling och påverkan passade bibelberättelserna bättre än katekesstoffet. Denna linje hade hela tiden praktiserats av pietismen.⁹⁸ Den fick nu förespråkare även i svensk skoldebatt. "Ändamålet med ungdomens undervisning i kristendom är", skrev rektor C E Wallander, Stockholm, "att dess hjärta göres öppet och tillgängligt för den nåd och sanning, som är kommen genom Jesus Kristus, att den steg för steg föres in i Guds rikes hemligheter, samt en rätt uppfattning av världen, en kraftig övertygelse och en helig håg hos densamma ingjutes. Endast Gud själv kan genomföra detta stora verk, men medlet är undervisningen i hans ord. Detta åter finnes oss i bibeln givet."⁹⁹

Nyevangelismen, som drog fram genom Sverige från 1800-talets mitt, hade samma syn. P P Waldenström utgav 1867 en skrift "Om bibelläsningen i skolan". Författaren tog där upp förhållandet mellan bibel och katekes. Waldenströms syn på den lindblomska katekesen överensstämde med läsar-nas: "Varför vill man ej heller låta detta monstrem gälla för vad det i verkligheten är värt — för träck och skada? Då kunde man hoppas att någon gång bliva densamma kvitt. Det är dock föga värdigt Kristi stridsmän att arbeta på att uppehålla förtroendet till en bok, som gjort och skall fortfara — tills den en gång är gömd och glömd — att göra en jämmerlig skada i Kristi rike."¹

Waldenström ville helt vända på problemet. I katekesen hade man använt bibelord för att bevisa riktigheten av katekestyckena. Waldenström ville göra katekesen till en handbok för att belysa bibelns sammanhang. "Från vilken sida vi alltså betrakta saken kunna vi icke komma till något annat resultat än detta, Bibeln är icke till för dogmatikens skull utan dogmatiken för bibelns: såsom sådan är den dogmatiska läroboken en handbok för belysning av bibelns sammanhang och icke bibeln en handbok av den dogmatiska lärobokens satser: är detta deras eget naturliga inbördes förhållande, så böra de ock i skolan behandlas i detta förhållande och icke i motsatt."²

97 Österlin 1960 s 442 ff.

98 Dessa av pietismen influerade läroböcker hade ett tvåfaldigt mål med undervisningen, både kunskap och omvändelse. Denna målsättning gjorde att alla sinnen: förstånd, känsla, vilja hos människan betonades. Känsla och vilja fick sin stora betydelse ur omvändelsens synpunkt.

99 Wallander 1861 s 3, Väktaren 1860 nr 7 s 4.

1 Waldenström 1867 s 49 ff.

2 Waldenström 1867 s 27. Tidning för Folkskolan 1870 s 33 ff.

Det gamla systemet med lösryckta bibelord under katekestyckena, liknades av kritikerna vid ett herbarium med torra växter, som läraren använde för att ge katekestycket åskådlighet. Detta "torra" studium ville man nu ersätta med ett studium direkt ur bibeltexterna. Detta krav markerade slutet på en 200-årig utveckling. Svebilius' katekes trycktes 1689 med bara hänvisningar till bibeln. I senare upplagor av denna katekes trycktes bibelorden. Man spårar här som ovan är sagt en påverkan både från pietismen och från upplysningen. Båda riktningarna slog vakt om bibelordet men från olika utgångspunkter. Pietismen hade ett bättre utgångsmaterial i bibelordet än i dogmat då det gällde att omvända människan. Upplysningen gick till bibelordet för att kunna komma bort från det dogma, som var stötande för förnuftet. Det var alltså teologiska motiveringar till att bibelordet arbetade sig fram till en position bredvid katekesstoffet. På 1860-talet inleddes slutfasen i denna utveckling. Bibeltexterna skulle nu ersätta katekesen. Bibelordet hade från början den bevisande uppgiften. Det skulle verifiera katekesens innehåll. Det var till för dogmatikens skull, som P P Waldenström uttryckte det. Utvecklingen ledde nu till att bibeltexterna fick ersätta katekesen. Katekesens dogmer skulle plockas fram vid bibelläsningen och vid studiet av kyrkohistorien.

Waldenström tog här upp den linje, som vi mött redan under tävlingsperioden 1840—1851. Då försökte man skriva bibelkatekeser. Genom att sammanställa bibelord sökte författarna ge en samlad bild av den kristna tron. Waldenström gick ett steg längre. Han ville ersätta katekesläsandet med bibelundervisning. För läroverken utarbetade han en timplan för de olika klasserna, där katekesundervisningen ersatts med *lectio continua* efter reformert mönster. Katekesen blev en uppslagsbok vid bibelläsningen.

Waldenströms program genomfördes inte. Förändringarna var för vittgående. Att mer eller mindre tränga ut katekesen från elementarläroverken och folkskolan gick inte. Konfessionalismens och kyrkans grepp om skolvärlden var ännu för stark. Katekesens ställning som folkbok var däremot rubbad. Bibeln hade vunnit terräng på katekesens bekostnad.³

Denna debatt om katekesen eller bibeln som lärobok i kristendomsundervisningen avslöjar ett byte i uppfattningen om läroboken. Detta byte förklaras å andra sidan av en skiftning i den systematiska teologin. Handböcker och läroböcker hade i stor utsträckning stått under inflytande av den herbart-zillerska metoden. Allt stoff skulle behandlas i fem stadier: analys, syntes, association, system och metod. Mot mitten av 1800-talet kom opposition mot detta systems slutenhet och mot det intellektuella draget i denna pedagogik. Katekesstoffet passade bra till den analytiska metoden, men när

3 Debatten om förhållandet bibel—katekes se Berättelse 1850 s 40 ff, Berättelse 1867 s 84, Berättelse 1870 s 159 ff, Berättelse 1873 s 113 ff, Berättelse 1876 s 76. Lizell 1920 s 5.

undervisningens mål blev stoffets påverkan på eleven låg de bibliska texterna närmare till hands än katekesens stoff. Det K cirkuläret 1864 ville förverkliga något av denna syn på ämnets uppläggning.

Cirkuläret 1864 tillkom alltså vid en tidpunkt mellan en äldre ortodox kristendomsundervisning enligt locimetoden och den individualistiska, där inte dogmat utan människans känsla var religionens centrum. Denna teologiska kantring på kontinenten gav utslag även i den kateketiska debatten i Sverige. Förut är nämnt, hur den ortodoxa kunskapsuppfattningen med dogmat som fundament för läroframställningen fick företrädare i den svenska debatten inom den lundensiska högkyrkligheten. Pietistisk och liberal teologi tog upp den andra linjen med betonandet av känslan och att lärostoffet skulle påverka känslan. Denna senare målsättning krävde ett nytt stoffurval i kristendomsundervisningen. Bibeltexterna passade då bättre än katekesstoffet. Dessa pedagogiska förändringar belyses i nästa avsnitt.

Pedagogiska krav på realism och påverkan i kristendomsundervisningen.

Den nämnda förskjutningen i människosynen från den klassiska ortodoxa uppfattningen: skapelse — syndafall — frälsning — till den individualistisk rationalistiska, hade till följd att somliga teologer lade en annan aspekt på katekesstoffet. Swebilius utgick ifrån att alla människor var kristna. Hans första fråga löd: "Är du en kristen?" och på det svarades: "Ja." Katekesutläggningen skulle sedan hjälpa människan till en rätt uppfattning av den rena läran. Att skapa renlärliga bekännare var undervisningens mål. Människan var ännu en del av kollektivet. Med den individualistiska människouppfattningen skedde här en förskjutning. Undervisningens mål var påverkan.⁴ Redan pietismen hade slagit in på denna väg.⁵ Frankes mål var inte att skapa renlärliga teologer utan att omskapa människors hjärtan. Studiet skulle skapa en hjärtats kärlek till Gud. Människan skulle också visa sin tro genom att vara nyttig i samhället. Bibelläsningen kom även här till hjälp och fick en stor plats på schemat.⁶ Francke genomförde även en ny metodik. Eleven skulle inte bara rabbla upp läxan och detta skulle vara allt. För Francke var det viktigare, att läraren samtalade med eleven om stoffet. Bibel-

4 "Att där låta allt eller det mesta stanna vid ett minnesverk, som icke genast ställes i levande samband med och förhållande till personligheten med alla dess övriga förmögenheter och själskrafter, har man överallt lärt sig att betrakta såsom en verklig förseelse mot all äkta levande pedagogik." C. A. Torén i "Utlåtande uti religionsundervisningsfrågan till chefen för ecklesiastikdepartementet", Teologisk Tidskrift 1865 s 105.

5 Hübner talade redan i sin 1714 utgivna bibliska historia "Zweimal zweieundfünfzig auserlesenen biblischen Historien" om människan utifrån förstånd, känsla, vilja: "Von diesen drey herrlichen Talenten muss keines vergraben werden, sondern ein iedvedes muss seinen Wucher bringen." Undervisningens resultat skulle både ge kunskap och fromhet. Citerat eft Teologisk Tidskrift (finsk) 1896 s 99. Hübner 1727 s 3.

6 Den svenska utvecklingen är beroende av motsvarande utveckling inom religionsundervisningen i Tyskland. Teologisk Tidskrift (finsk) 1896 s 97 ff, där motsvarande reformsträvanden i Tyskland får sin belysning. Bröms 1964 s 31 ff.

läsningen gav ett mer realistiskt drag åt undervisningen än vad katekesläsandet gjorde. Likartade pedagogiska grundtankar går igen i Rousseaus uppfostringsprogram. I sin debattbok "Émile" lät Rousseau Émile utvecklas genom upplevelser i verkligheten. När det gällde kristendomsundervisningen skulle bibelläsningen motsvara verkligheten och elevens upplevelse av bibeltexten skulle påverka hans utveckling. Rousseau hävdade alltså, att undervisningen skulle gå från den åskådliga situationen till en analys av dess lagar och överhuvud från det konkreta innehållet till det abstrakta begreppet. Dessa pedagogiska idéer fullföljdes sedan av Pestalozzi och Herbart.⁷ Först åskådlighet och sedan bildande av begrepp blev ett pedagogiskt program. Varken katekesläsning eller predikningar hade något varaktigt inflytande på ungdomens fostran enligt Pestalozzi. Detta berodde på att man gav dem moral- och religionsläxor, som gick utöver barnens erfarenhet. Samma regler, menade Pestalozzi, gällde för den moraliska uppfostran som för den intellektuella, nämligen åskådning först och begrepp sedan. Med åskådning på det moraliska området menades den personliga erfarenheten. I kristendomsundervisningen spelade därvid exemplet den bärande rollen. Exemplet kunde hämtas ur bibeltexter, utgöras av lärarens personlighet, eller ges vid lärarens samtal med eleverna. Pestalozzi inskränkte dessutom dogmernas antal. Han talade om en allgod skapare, som skapat allt det sköna, och om människans förnuftiga och odödliga ande, men till skillnad från många i sin samtid hävdade han värmen i denna tro. Religionens värme skulle genomtränga och förädla människans karaktär.

Dessa idéer fick tidigt på 1800-talet förespråkare i Sverige.⁸ Rektor J H Ekendal utgav 1842 boken "Brev från Ferdinand till Fredrika. Om undervisning och uppfostran".⁹ I denna skrift förordade Ekendal denna nya pedagogik för ämnet kristendom. Åskådning och personlig erfarenhet av tros-satserna skulle gå före utanläsningen av katekesen. Den bibliska historien gav den åskådliga ramen åt kristendomsundervisningen.

Det var som ovan är sagt, när dessa pedagogiska och teologiska idéer fått fäste i Sverige vid mitten av 1800-talet, som man började kämpa för att den bibliska historien, som var ett lättare stoff, skulle föregå undervisningen i katekes.¹⁰ Dessutom skulle bibelstoffet ge den realistiska ram, i vilken katekesens lärdomar skulle stoppas in. Bibeln var åskådligare, därför skulle den vara stommen i undervisningen. Upplýsningen och neologin hade kämpat för detta program. I Lindbloms katekes kan vi se en liten ansats till denna pedagogik i det inledande kapitlet: Kort religionshistoria. Lindblom menade, att eleven först måste ha en ram att stoppa in detaljkunskapen i. Sko-

7 Landquist 1960 s 100 ff, 145 ff. Lizell 1920 s 3 ff.

8 Betänkande 1825 s 5 ff, Bjelfvenstam 1927.

9 Ekendal 1842, Cnattingius 1843.

10 Tidning för Folkskolan 1870 s 33 ff.

lans målsättning förändrades också. Målet var inte längre att bara skapa renläriga elever. Nu kom kravet, att uppfostrans mål var att skapa omvändelse och kärlek till Gud. Stoffet skulle påverka eleven.¹¹

Även inom bibeltexterna skedde ett urval. Waldenström ville i Gamla testamentet enbart läsa kristologiska texter och i Nya testamentet ville han koncentrera bibelläsandet till Jesu person och verk. Detta hängde även ihop med människosynen. Genom bibelkritiken hade centrum för människosynen flyttats från den 1:e Adam till den 2:e Adam. Jesus Kristus var idealmänniskan. Detta återspeglades i texturvalet med koncentration på Jesusgestalten. 1871 utgav P A Siljeström, som ovan är nämnt, en katekes: "Kristendomen enligt Kristus eller Jesu ord i Matthei evangelium."¹² Denna katekes var ett utslag av den nya människosynen och den nya pedagogiken. Bland bibeltexterna passade skildringen av Jesu person och verk bäst för att påverka eleverna. Hans ord och handlande skulle vara föredömet. Denna urvalsprincip bland stoffet i Siljeströms bok stämde med Schleiermachers teologi och sedan med den liberala strömningen. Människan skulle komma i kontakt med mänsklighetens heroer och ta intryck av dem. Genom bibelkritiken växte sig den synen stark, att Gamla testamentet var en historisk urkund för det judiska folket. Det nya gudsfolket hade Nya testamentet som sin urkundssamling.¹³ Ännu vid mitten av 1800-talet var dessa idéer bara ansatser, men mot slutet av den period, som här undersökes, har dessa idéer många förespråkare. Under 1900-talet kommer denna pedagogiska nyorientering att helt bestämma katekesdebatten. 1919 avskaffades den dogmatiska läroboken — katekesen — i folkskolan och bibeltexterna blev centrum i undervisningen. Detta belyses i avhandlingens sista kapitel — "Utblick".

Till denna utveckling bidrog väckelsens folk. De upplevde katekesen som statskyrkans dogmatiska tvångströja. Barnen tvingades att vara med om en konfessionell undervisning, som föräldrarna ogillade. Väckelsens alternativ var bibelstudium i stället för katekesläsning. Detta är utgångspunkten för en utveckling, där katekesen så småningom helt sköts åt sidan. 1962 års läroplan för grundskolan bildade slutpunkten i denna utveckling.¹⁴ Där lades bibeltexterna till grund för den objektiva undervisningen i religionskunskap.

Katekesdebatten på 1860-talet visade här på en utveckling i svenska kyrkan, som även var märkbar på andra områden. Först sökte kyrkan lösa sina problem med hänsyn till väckelsen. 1852 års katekeskommitté arbetade för att åter inlemma de skismatiska rörelserna i kyrkan. Detta misslyckades av

11 Myhre 1967. Avsnittet bygger på framställningen i Myhres bok. Oeschlies 1969 s 161 ff.

12 Bröms 1964 s 42 ff. Här tecknas konturerna av P. A. Siljeströms pedagogiska insatser. Han ville avskaffa katekes och bekännelseskriterier i undervisningen och införa bibelundervisning.

13 Teologisk Tidskrift (finsk) 1896 s 190 ff.

14 Läroplan 1962 s 217 ff.

flera orsaker. Nästa steg i utvecklingen blev att väckelsens folk i samarbete med liberala krafter i samhället styrde utvecklingen i kyrkan. Först sökte kyrkan ge väckelsen en katekes, som skulle passa dess folk. Nästa steg i utvecklingen blev de frikyrkligas krav, att katekesen skulle bort ur läroplanen för folkskolan. Detta program genomfördes också.¹⁵ K cirkuläret 22 april 1864 markerade början på denna reformverksamhet. Än så länge skulle bibelundervisningen föregå katekesstudiet. Nästa steg blev att bibeltexterna skulle ersätta katekesen. Kravet kom bl a från de frikyrkliga grupperna i samhället.¹⁶ Med stöd av liberala krafter i samhället och en liberal teologi inom kyrkan kunde dessa grupper styra utvecklingen inte bara ifråga om katekesen utan även i andra för kyrkan viktiga frågor. Katekesdebatten på 1860-talet och framöver är ett exempel bland många på kyrkans svårighet att fungera som folkkyrka i ett alltmer pluralistiskt samhälle.¹⁷

15 Salqvist 1947 s 198 ff.

16 P. Waldenströms agerande är tidigare omnämnt. Kap IV s 123 ff. ED statsrådsprotokoll 27 sept 1861 § 37 RA.

17 Rodhe 1912 s 13 ff.

Spänningen mellan dogmatisk och pedagogisk målsättning i katekesfrågan.

Katekeskommittén 1869

1. KATEKESKOMMITTÉN 1869 OCH DESS VERKSAMHET.

Olika initiativ i katekesfrågan på 1860-talet.

Det var på ett sätt förklarligt, att K Maj:t dröjde med ett initiativ beträffande 1860 års katekesförslag. Det fördes som ovan är visat en intensiv debatt om katekesens form och inläring. Prästeståndet ansåg, att katekesförslaget i sin helhet skulle memoreras, medan ständerna krävde förbud mot utanläsning. Ständerna hade dessutom begärt i sin skrivelse 1860, att enbart Luthers lilla katekes skulle bli grunden i kristendomsundervisningen.

Det var under denna motsättning mellan prästeståndet och riksdagen i övrigt som statsrådet Thyselius skall ha vänt sig till domprosten i Uppsala C A Torén för att få råd.¹ Torén fick i uppdrag att göra en utrikesresa för att studera skolförhållandena i andra länder.² Detta samarbete resulterade i de åtgärder för elementarläroverket, folkskolan och konfirmandundervisningen, som genomfördes i början på 1860-talet och som tidigare skildrats i föregående kapitel.

Statsrådet Thyselius var inne på tanken att genom tävling få fram en enkel lärobok. Den skulle vara ett slags kommentar över katekesförklaringen och användas av lärarna i undervisningen, men också såsom lärobok för de mera försigkomna lärjungarna. Denna lärobok skulle inte antagas för hela kyrkan, men på något sätt rekommenderas.³ Statsrådet sökte alltså förverkliga den plan med folkskolans kristendomsundervisning, som redan var genomförd vid läroverken. Där användes förklaringen av Luthers lilla katekes som en kommentar och som en läsebok. Förklaringen lästes också parallellt med lilla katekesen. I ett brev till E G Bring skall statsrådet ha bett om förslag på fyra lämpliga personer, som skulle uppmanas att tävla för att få fram

1 Brev från E. G. Bring till H. Reuterdaahl 13 okt 1861. RS, LUB. ED statsrådsprotokoll 27 sept 1861 § 37 RA.

2 Torén 1863. Cf Brev från E. G. Bring till H. Reuterdaahl 13 okt 1861. RS, LUB.

3 Anvisningar 1865 s 4 ff. Brev från E. G. Bring till H. Reuterdaahl den 19 sept 1861. RS, LUB.

denna kateketiska läsebok.⁴ Bring i sin tur överlade med ärkebiskop Reuter-dahl om katekesen och om de initiativ, som Thyselius hade tagit.⁵ Enligt statsrådet skulle eleverna börja med biblisk historia. Därefter skulle de läsa Luthers lilla katekes och samtidigt en språkbok dvs en samling av bibelord, som anslöt till katekesen. Dessa krav på lärostoffets omfång och krav på utanläsning sammanföll med ordningen inom Sachsens skolväsende. Torén hade rekommenderat dessa reformer i rapporten från sin utrikesresa.⁶ Av ovan nämnda brevväxling framgår, att Thyselius ansåg, att det av prästeståndet överlämnade katekesförslaget skulle av K Maj:t stadfästas. Föreskrifter skulle skapas, så att den illa bedrivna utanläsningen skulle förekommas. Det intressanta är, att ännu 1865 hade statsrådet för avsikt att stadfästa det av prästeståndet 1860 överlämnade katekesförslaget.

Denna idé att använda differentierade läroböcker i kristendomsundervisningen och att anknyta katekesstoffet till bibliska historien växte sig starkare under 1860-talet. Professorn i Uppsala C A Hultkrantz hade i Teologisk Tidskrift en uppmärksamman artikel om 1810 års katekes och det av prästeståndet överlämnade katekesförslaget från 1860.⁷ Författaren rekommenderade där samma uppläggning av undervisningen i kristendom som statsrådet Thyselius. Undervisningen skulle börja med genomgång av bibliska berättelser.⁸ Katekesundervisningen skulle sedan uppläggas så, att den inte framstod som ett nytt ämne. Katekesen skulle i stället sammanfatta och systematisera vad eleverna hade lärt under bibelundervisningen. När eleven t ex lärde sig 1:a trosartikeln, skulle skapelseberättelsen läsas. Samtidigt med de 10 budorden skulle man läsa bibliska berättelser om lydnad och olydnad mot Gud. Professor Hultkrantz rekommenderade också, att en biblisk historia utarbetades. Den skulle ligga till grund för undervisningen i hela landet. Hultkrantz ville som tredje bok utöver katekes och biblisk historia ha en kateketisk läsebok. Denna läsebok skulle komplettera innehållet i katekesen och användas både i folkskolan och i nattvardsundervisningen. Utöver dessa tre böcker i undervisningen ville Hultkrantz ha en ny kateketik "såsom hjälpredda för sådana enfaldige föräldrar, lärare och lärarinnor, som icke äga tillräcklig bildning och insikt i kristendomen" för att kunna undervisa barnen utifrån de böcker, som ovan presenterats.

I detta program för kristendomsundervisningen fullföljde Hultkrantz det pedagogiska program, som är skildrat i föregående kapitel. Erfarenheten

4 Brev från E. G. Bring till H. Reuter-dahl 19 sept 1861. RS. LUB.

5 Brev från E. G. Bring till H. Reuter-dahl 15 sept 1861. RS. LUB.

6 Torén 1871 s 230 ff.

7 Teologisk Tidskrift 1864 s 185 ff. Cf IbM 1868 s 65 ff. Den sistnämnda artikeln är skriven av kyrkoherde J. Granqvist. Se brev från J. Granqvist till C. L. Anjou 14 sept 1869 okat UUB.

8 Hultkrantz omnämnde i artikeln i Teologisk Tidskrift 1864 fördelen med bibliska tavlor och planscher. Hovkonsistoriets remissyttrande om katekesens utanläsning tog upp samma förslag. Se ED konseljakt 12 maj 1865 RA. Detta är de första ansatserna till pedagogiska hjälpmedel i kristendomsundervisningen, som omnämnts i materialet.

skulle gå före systematiserandet av kunskapen. Den ur verkligheten hämtade erfarenheten representerades av bibeltexterna, systematiseringen av katekesen.⁹ Den deduktiva metoden vid kristendomsundervisningen skulle ersättas med den induktiva. I Hultkrantz' uppläggning intog också bibliska historien den primära platsen.

Katekesen skulle ge den sammanhängande insikten i kristendomens tros- och sedelära. Den skulle vara renlärig, biblisk, ha en systematisk uppställning av stoffet, bestämd i uttrycken och så kort som möjligt.

Hultkrantz kritiserade utifrån dessa principer både den lindblomska katekesen och katekesförslaget från 1860. Stora delar av stoffet i dessa böcker kunde överlämnas åt läraren vid den muntliga katekisationen. Flera frågor hörde till den bibliska historien och kunde därför uteslutas ur katekesen. Stora partier av utvecklingen var upprepning av stoff, som redan var genomgången i Luthers lilla katekes. "Men ännu bättre och tjänligare torde det vara att inskjuta de nya styckena på vederbörliga ställen uti själva den lilla katekesen."¹⁰ Utifrån denna princip redigerade Hultkrantz som exempel första huvudstycket i katekesen. Denna princip blev sedan utgångspunkten för den katekeskommitté, som tillsattes 1869. Fördelen med denna metodik var, menade Hultkrantz, att de partier av Luthers lilla katekes och utvecklingen, som hörde samman, kunde läsas samtidigt. Denna metod för katekesundervisningen, som redan praktiserades vid läroverken, skulle nu genomföras även i folkskolan och vid nattvardsundervisningen.

Även Svensk Kyrkotidning deltog i debatten. Där publicerades yttrandet från Lunds teologiska fakultet angående ständernas skrivelse den 15 sept 1860.¹¹ Fakulteten rekommenderade katekesförslaget från 1860 och tillika en ny pedagogik som lösning på läroboksproblemet inom kyrkan. Även Thomanders reservation mot detta utlåtande publicerades. Han accepterade ständernas skrivning och föreslog, att enbart Luthers lilla katekes skulle ligga till grund vid undervisningen. Samma åsikt framställde han i debattskriften "De kyrkliga frågorna". "Eget nog har den lindblomska katekesen hunnit bli så utlevad att man talar om henne såsom om en död." Thomander tog sedan upp svårigheterna att få fram en ny katekes. Tills vidare kunde man åtnöja sig med "Luthers lilla katekes, biblisk historia, någon nytestamentlig bok och bevisande språk".¹²

Olika sätt att lösa de största svårigheterna med den lindblomska katekesen praktiserades. Hultkrantz utgav 1867 en upplaga av Lindblom, där han med större stil utmärkte de stycken i läroboken, som borde inläras.¹³ Genom no-

9 Om förhållandet mellan åskådlighet och systematisering se Myhre 1967 s 302 ff.

10 Teologisk Tidskrift 1864 s 208.

11 Svensk Kyrkotidning 1860 s 305 ff. ED konseljakt 12 maj 1865. RA.

12 Thomander 1860 s 95.

13 Hultkrantz 1867. Denna upplaga ingick först i hans 1866 utgivna "Handledning wid Undervisningen i Katekesen". En omarbetad upplaga av den senare utkom 1874, "Kateketisk Läsebok för Skolan och Hemmet".

ter försökte han göra innehållet tillgängligt för både lärare och elever. Hultkrantz utgav även "Bibliska Exempel till Katekesen".¹⁴ Syftet med denna bok var att med "historiska exempel ur skriften belysa och åskådliggöra innehållet i katekesen".¹⁵ Hultkrantz ville förverkliga den plan att integrera undervisningen i biblisk historia med katekesläsandet, som det K cirkuläret av den 22 april 1864 bl a avsåg.

Vid kyrkomötet 1868 motionerade J Wahlström om kyrkomötets åtgärd för bestämmande av de delar av den lindblomska katekesen, som borde läsas utantill. Motionären påpekade, att det redan fanns förkortade upplagor av den lindblomska katekesen. Kyrkomötet borde ge denna utveckling en officiell sanktion. I Tyskland hade den evangeliska kyrkan redan slagit in på denna väg och svenska kyrkan borde följa efter. Motionen avslogs emellertid. Utskottet hänvisade till det K cirkuläret av 1865 och "Anvisningar och råd till lärare". Båda dokumenten inskränkte utläsningen. Dessutom hade kyrkomötet 1868 tillstyrkt tvenne motioner om ny katekes, varför ytterligare åtgärder ej var nödvändiga.¹⁶

Behovet av en kortare katekes var stort. I Västerås stift och Linköpings stift gjordes försök, liknande Hultkrantz', att förkorta den lindblomska katekesen. Orsaken var svårigheterna att undervisa enligt Lindblom. Folkskollärarna valde andra katekeser.¹⁷ Vid prästmötet i Västerås 1871 enades man om en av biskop C O Björling förkortad upplaga av den lindblomska katekesen.¹⁸ Biskop E G Bring vidtog en liknande åtgärd för Linköpings stift.¹⁹ Utanläsningen skars ned med 124 stycken i denna Linköpings upplaga av den lindblomska katekesen. Reformen gällde både läroverk, folkskola och nattvardsundervisningen.²⁰

Villervallan på detta område blev allt större, ju längre tiden led. Enskilda och institutioner utgav förkortade upplagor av den officiella katekesen. Av Lindbloms 371 stycken anbefallde E G Bring 246, Björling 225, Wagenius 149, Stockholms prästsällskap 134, Hultkrantz 111 och samfundet Pro fide et christianismo endast 78 stycken till utanläsning.²¹ Stoffurvalet gjordes så, att de föreslagna styckena skulle förklara Luthers lilla katekes. Detta system med olika stora kurser innebar stora svårigheter. Vid flyttning mellan olika

14 Hultkrantz 1868.

15 Ibm s 3.

16 KM 1868 motion nr 23, Tillfälliga utskottet nr 2, betänkande nr 3.

17 Björling 1871 s 3.

18 Björling, Västerås 1871. Katekesen utkom sedan i nytt tryck. Sthlm 1871. Cf Brev från C. O. Björling till E. G. Bring 15 nov 1871. EGBS, LUB. Cf Handlingar rörande Prestmöte i Västerås år 1871 s 41 ff.

19 Bring 1867.

20 Ibm 1867 s V.

21 S. H. Wagenius var seminarieföreståndare i Härnösand. Han utgav en förkortad upplaga av Lindblom. Stockholms prästsällskap utgav år 1866 "Förslag till Förteckning å stycken utur Lindbloms Catechesförklaring, vilka äro nödige att memorera, såsom supplement till Luthers lilla Cateches". I pro fides samlingar, Kungl Bibl, Sthlm, ligger ett liknande förslag. Cf Wäktaren 1873 nr 38—39, Myrberg 1873 s 86.

orter mötte människorna olika krav på utläsning allt efter den förkortade lärobok, som användes på de olika platserna.

Den lindblomska katekesens ställning underminerades alltmer. Flera faktorer samverkade till detta. En ny pedagogik med bibeltexterna i centrum i stället för katekesen hade vunnit insteg i vårt land. Ständernas skrivelse 1860 med förbud om utläsning av den lindblomska katekesförklaringen var ett tungt vägande inlägg. K cirkulär 1864 med föreskrifter att bibelundervisning skulle föregå undervisning i katekesen, liksom K cirkulär 1865 med föreskrifter för att stävja en själlös utläsning, förändrade situationen för katekesen. Därtill kom debatten inom kyrkan med krav på att enbart Luthers lilla katekes skulle läggas till grund för undervisningen i kristen tro både vid nattvardsberedelsen och i folkskolan. Reformen var redan genomförd vid läroverken. Dessutom hade kyrkan under tävlingsperioden 1840—1851 liksom katekeskommittén 1852 misslyckats med att få fram en godtagbar katekes på grundval av den lindblomska. Det var därför naturligt att den katekeskommitté, som tillsattes 1869, fick en helt annan instruktion än kommittén 1852. Utgångspunkten blev Luthers lilla katekes. Detta ställningstagande stämde väl med det stora intresse som nu fanns för Luther, bekännelseskrifterna och bibeln.²²

Denna utgångspunkt markerade en vändning i den kateketiska traditionen. 1700-talets senare hälft och början av 1800-talet hade ett svalt intresse för Luthers katekeser. Katekesidealet då var en lärobok i "naturlig ordning", dvs man hade lämnat Luthers disposition med de fem huvudstyckena och utgick i stället från bibelns frälsningshistoria som grundval för katekesens uppställning. Det tog inemot 100 år för Luthers lilla katekes att åter arbeta sig fram och bli utgångspunkten för den nya katekesen.²³

Kyrkomötet 1868 och en ny katekeskommitté 1869.

Prästeståndets skrivelse till K Maj:t den 1 nov 1860 med förslag till ny redaktion av den lindblomska katekesen blev vilande.²⁴ Biskop E G Bring uppmanade i ett brev ecklesiastikminister F F Carlson att ta upp frågan vid kyrkomötet 1868.²⁵ Bring betonade i sitt brev att ett sådant initiativ från ecklesiastikministerns sida var ett allmänt önskemål. Det framgick vidare av brevet, att Bring fortfarande tänkte sig en omarbetning av den lindblomska katekesen. Bring föreslog att prästeståndets utlåtande om katekesen vid 1850 års riksdag skulle ligga till grund för K Maj:ts skrivelse till kyrkomötet. Kyrkomötet skulle dessutom få tillfälle att uttala sig om det katekesförslag, som prästeståndet hade överlämnat vid riksdagen 1860. Bring om-

22 Uppgifter på olika upplagor av Luthers skrifter se Linnström 1883 del I "Martin Luther".

23 Lilja 1947 s 294 ff.

24 E. D. Statsrådsprotokoll 12 maj 1865. RA.

25 E. G. Bring t F. F. Carlson 2 april 1868. FFCS, RA.

nämnde även i sitt brev den tvekan, som F F Carlson kände, att på detta sätt aktualisera frågan om revision av den lindblomska katekesen. Denna tvekan hos statsrådet kunde tydligen inte Bring undanröja. Frågan kom i stället upp vid kyrkomötet genom tvenne motioner.

Domprosten i Uppsala C A Torén och domprosten i Strängnäs Th Strömberg motionerade båda vid kyrkomötet 1868 om att svenska kyrkan skulle erhålla ny katekes.²⁶ Båda motionärerna berörde de brister, som fanns i den lindblomska katekesen och det utbredda behovet av en ny katekes. Medan Strömberg kunde tänka sig den lindblomska katekesen som utgångspunkt vid revisionen, så framhöll Torén, att denna utgångspunkt för utarbetandet ej var den lämpligaste. "Vad som här erfordras", skrev Torén i sin motion, "är en alldeles ny, liten skrift, uppsprungen med kärlekens tvång och kärlekens frihet ur den nu varande församlingens hjärta och liv. Den egentliga uppgiften är, efter min ödmjuka övertygelse, att få den kristliga bekännelsens livsord ordnade inunder de motsvarande särskilda styckena av Luthers lilla katekes, ord, innehållande dels en kort utveckling av det viktigaste av nämnda kärnskrift, dels ett behöfligt tillägg av åtskilliga ytterligare huvudsanningar, jämte de till varje särskild läropunkt hörande bekräftelserna ur sanningsskällan, den heliga skrift. Vi skulle sålunda ej hava en liten och en större lärobok i kristendomen, utan en enda, utgörande den egentliga didaktiska grundfonden för barnets vetande i det kunskapsämne, som rör Gud, frälsningen i Jesu Kristo och det rätta livet för tiden och evigheten." Detta stycke ur Toréns motion har anförts, därför att denna skrivning fick utgöra grund för den instruktion, som gavs åt katekeskommittén 1869. Torén föreslog vidare en kommitté på högst 5 personer. Ledamöterna skulle inte själva författa ett katekesförslag, utan deras uppgift skulle vara att granska till kommittén insända arbeten och att avge yttrande till vederbörande myndigheter. Det nya katekesförslaget skulle föreläggas kyrkomötet 1873.

Strömberg anförde i sin motion, att katekesstoffet borde uppdelas i två kurser, och att Luthers lilla katekes skulle vara utgångspunkten. Dess olika stycken skulle utläggas och utgöra en första kurs. Den andra kursen skulle komplettera trosläran i Luthers lilla katekes. Till katekesen skulle fogas lämpliga bibelord, passande psalmverser och citat ur de kyrkliga perikoperna.²⁷ Denna senare kurs var tänkt för de äldre eleverna.²⁸ Strömberg föreslog vidare inrättandet av ett särskilt utskott vid kyrkomötet, som skulle

26 KM 1868 Toréns motion nr 4, Strömbergs motion nr 14. Detta var inte de enda motionerna om katekesen vid 1868 års KM. Motion nr 23 tog upp den segslitna frågan om katekesens utläsning. Motion nr 24 föreslog, att prästerna skulle övertaga kristendomsundervisningen i folkskolorna. Se kap IV s 121. Motion nr 28 tog upp sambandet mellan konfirmation och första nattvardsgång. Eckerdal 1970 s 116 ff. Motion nr 53 vill föranstalta om en normalupplaga av gällande katekes. Se kap II s 62 not 98.

27 Strömberg föreslog psalmverser och perikoper ur kyrkans evangeliebok. Torén skildrar i sin bok Om religionsundervisningen i några främmande länder, hur undervisningen i Tyskland uppdelades i tre områden: Biblisk historia, katekesen som kyrkans

arbeta dels med katekesförslaget från 1860, dels med av enskilda lärare enligt nyare grundsatser författade läroböcker. Av den händelse, att detta utskott ej hann bli färdigt, föreslog motionären, att en kommitté skulle tillsättas. Katekeskommittén skulle inbjuda goda författarförmågor att inkomma med förslag och på grundval av insänt material skulle kommitterade avgiva yttrande till nästa kyrkomöte. Det gemensamma i dessa motioner var enligt Tillfälliga utskottet följande 4 punkter:²⁹

1 Luthers lilla katekes skulle vara utgångspunkten och förklaringen skulle sprängas in i lilla katekesen. I fortsättningen skulle kyrkan ha blott en katekes och icke såsom nu två. 2 Innehållet i Luthers lilla katekes skulle kompletteras. 3 Den nya katekesen skulle författas i akroamatisk följd. 4 Till varje läropunkt i katekesen skulle fogas bevisande bibelspråk och hänvisningar ges till belysande bibelberättelser.

Tillfälliga utskottet föreslog en kommitté på 5 ledamöter. Genom offentlig tävlan skulle man få fram det nya katekesförslaget. Om de kommitterade ej erhöll något lämpligt katekesförslag, skulle de själva utarbeta ett sådant.

Vid debatten i kyrkomötet hävdade E G Bring, att ett katekesförslag utfört efter dessa principer skulle få svårt att bli antaget. Den officiella katekesen var till sina grunddrag 300 år gammal. Den nya katekesen borde ansluta sig till den lindblomska. Den borde vara kort. Utläggningen av Luthers lilla katekes skulle överlämnas åt läraren. Utvecklingen skulle endast komplettera innehållet i Luthers lilla katekes.³⁰ Efter debatt enades kyrkomötet om ett av biskop Björling framlagt förslag till skrivning: K Maj:t skulle "låta utarbeta en katekes i syfte att denna, på samma gång den sättes i nära sammanhang med Luthers lilla katekes, erhåller enkelhet och bestämdhet och därjämte bliver så kort att den blott kommer att innehålla de nödigaste förklaringar och tillägg till den lutherska katekesen".³¹

Innan statsrådet F F Carlson tillsatte den nya katekeskommittén och drog upp riktlinjerna för dess arbete, konfererade statsrådet per brev med biskop Bring om hur arbetet lämpligast borde läggas upp.³² Bring föreslog tre etapper i arbetet: 1 Med tanke på alla förarbeten, som var gjorda, borde endast två personer ingå i den nya katekeskommittén, förslagsvis Torén och Hultkrantz. 2 Ärkebiskopen skulle utöver dessa två utse en granskande kommitté på två eller tre personer. Båda kommittéerna skulle tillsammans upplägga planen för den nya katekesen. 3 Först när den granskande kommittén

tro och för det tredje deltagandet i församlingens gudstjänstliv. Under denna tredje ståndpunkt får man se förslaget om psalmversar och perikoper ur evangelieboken. Denna utveckling återfanns även i den skotska kyrkan. Torén 1871 s 287 ff.

28 Under kyrkomötesdebatten 1873 gjorde Strömberg förklarande tillägg till denna sin motion. KM 1873 s 649 ff.

29 KM 1868 s 295 ff.

30 KM 1868 s 298 ff.

31 KM 1868 s 303 ff.

32 Brev från E. G. Bring till F. F. Carlson 8 nov 1868, FFCS, RA. Se även not 33.

avgivit sitt omdöme och katekesförslaget blivit reviderat, utlämnas detta till offentlig granskning. Till den granskande kommittén föreslog Bring rektorn vid folkskoleseminariet i Lund C L Wåhlin och kyrkoherden i Linköpings stift C V Charleville. Av brevväxlingen framgår, att statsrådet F F Carlson accepterade Brings förslag med en mindre effektuerande kommitté och en större granskande kommitté.³³ Brings erfarenhet talade här sitt tydliga språk. Både han och F F Carlson kände till oenigheten i den förra katekeskommittén. Därför ville Bring ha den effektuerande kommittén liten. Båda visste hur det var att få ett arbete granskat efter andra premisser än dem man startat i. Därför ville Bring ha en granskande kommitté, som redan från början varit med och fastställt grunderna för kommittéarbetet. Av denna granskande kommitté blev dock intet. F F Carlson föreslog Bring, Torén och Hultkrantz till ledamöter i den nya katekeskommittén.

Även själva instruktionen för kommittén fick Bring utarbета.³⁴ I ett brev från Bring till F F Carlson av den 12 jan 1869 meddelade Bring ett förslag till instruktion.³⁵ Efter allmän tävlan och prövning av dessa förslag skulle de kommitterade utarbета en ny katekes. Det dröjde med tillsättandet av denna kommitté. Orsaken var domprosten Toréns vacklande hälsa, och att han behövdes i psalmbokskommittén.³⁶

I konselj den 23 april 1869 tillsattes katekeskommittén.³⁷ Instruktionen överensstämde med de önskemål kyrkomötet 1868 hade framställt.³⁸ Till ordförande i kommittén utsågs biskopen i Linköping E G Bring och till ledamöter professor C A Hultkrantz, kyrkoherden i Själevads pastorat i Härnösands stift S Brandell, kyrkoherden i Törnevalla pastorat i Linköpings stift C V Charleville och rektorn vid folkskoleseminariet i Lund C L Wåhlin.³⁹

Ledamöterna i katekeskommittén hade valts från olika riktningar inom kyrkan. Bring tillhörde förgrundsmännen i den lundensiska högkyrkligheten.

33 Brev från E. G. Bring till F. F. Carlson 10 dec 1868, FFCS, RA.

34 Brev från F. F. Carlson till E. G. Bring 7 jan 1869. EGBS, LUB.

35 Brev från E. G. Bring till F. F. Carlson 12 jan 1869. FFCS, RA.

36 Arvastson 1954 s 38 ff. Brev från F. F. Carlson till E. G. Bring 25 april 1869. EGBS, LUB.

37 ED Konseljakt 23 april 1869 § 2. RA. Brev från F. F. Carlson till E. G. Bring 25 april 1869. EGBS, LUB.

38 Katekeskommittén 1869 fick utöver uppgiften med katekesen uppdraget att revidera samtliga läroböcker i kristendom ända upp i elementarläroverket. Om katekeskommittén fullgjort denna andra uppgift, har inte kunnat klarläggas. Brev från F. F. Carlson till E. G. Bring 17 dec 1869. EGBS, LUB. Brev från E. G. Bring till F. F. Carlson 5 jan 1870. FFCS, RA.

39 Torén deltog även i arbetet i bibelkommissionen och på grund av bristande hälsa avböjde han ledamotskap i katekeskommittén. Han föreslog Hultkrantz, Brandell, Wåhlin och till ordförande Bring. Även sem.rektor Chr. Anjou i Linköping omnämndes. Dessutom ville Torén ha med en representant för den schartauska riktningen. Brev från C. A. Torén till F. F. Carlson den 15 jan 1869. FFCS, RA. Komminister Landahl i Slöta, Skara stift, föreslogs av biskop Butsch till ledamot i katekeskommittén. Han skulle representera församlingsprästerna. Brev från C. A. Torén till F. F. Carlson den 20 april 1869. FFCS, RA.

Charleville betraktades som moderat lågkyrklig. Wählin representerade en schartauansk kristendomstyp.⁴⁰ Brandell var son till den store väckelsepredikanten Per Brandell. Hultkrantz var universitetsläraren i kommittén enligt sedvanligt mönster och hade dessutom gjort sig känd som kateketisk författare.⁴¹

Av det protokoll, som kommittén efterlämnat, framgår att de kommitterade sammanträdde första gången i Linköping den 2 sept. 1869.⁴² Redan vid första sammanträdet hade två förslag till ny katekes inkommit.⁴³ Kommittén beslöt vidare att annonsera i Post och Inrikes Tidningar för att inbjuda intresserade att inkomma med katekesförslag.⁴⁴ Kommittén enade sig om de principer, som skulle ligga till grund för arbetet. Vilka dessa principer var, ger protokollet dock ej några upplysningar om.⁴⁵ I ett brev från Bring till Reuterdahl beskrevs arbetet från första sammanträdet i Linköping: "Vi hava arbetat i god sämja och med gemensam kärlek till arbetet. Men visserligen visa sig i formfrågor skiljaktigheter som icke så lätt torde utjämna sig."⁴⁶ Sammanträdet varade en vecka och därefter gjorde kommittén ett helt års uppehåll i sammanträdena. Under detta år skulle varje kommittéledamot utarbeta ett eget katekesförslag.

Katekesförslaget 1872. Pedagogiska principer.

Vid första sammanträdet enades de kommitterade om principerna för arbetet. Protokollet uppger som nämnts, inte vilka dessa var. Genom brevväxling mellan de kommitterade kan man ändå få en bild av dessa principer. Huvudprincipen för katekeskommittén skulle vara att bearbeta texten i Luthers lilla katekes. Kommitténs uppgift var enligt instruktionen inte att skapa två läroböcker utan i en enda sammanfatta och utlägga Luthers lilla katekes. Brandell skrev till Bring: "Det nya förslaget skulle således enligt min åsikt bli en bearbetning av Luthers lilla katekes icke en förklaring över den."⁴⁷

Brings svar på detta brev bekräftade denna grundsats. I läroboken skulle inte intagas "något annat, än själva lärosatserna, uttryckta genom Luthers ord (så vitt ske kan, då de lutherska styckena sönderdelas i flera) samt ge-

40 Wählin har uttalat sin syn på kristendomsundervisningen i ett föredrag på folkskollärarmötet i Lund 1871. Utgångspunkten var barndopet och målsättningen med kristendomsundervisningen var att "vinna hjärtan för Gud", Förhandlingar vid Sjunde Allmänna Svenska Folkskollärarmötet i Lund 1872 s 6 ff. Se även Wählin 1895 s 9 ff.

41 Erlandsson 1957 s 127.

42 ED konseljakt 30 maj 1873 nr 7: I—II.

43 Ett katekesförslag hade insänts av kh Bååth. Detta förslag har ej återfunnits. Det andra förslaget kom från pastor Berg i Kungsbacka. Handskriften ligger i E. G. Brings brevsamling LUB dat 7 aug 1869.

44 Annonser återfinns i Post- och Inrikes Tidningar 16 sept 1869.

45 Protokollet är mycket kortfattat och speglar blott undantagsvis diskussionen inom katekeskommittén.

46 Brev från E. G. Bring till H. Reuterdahl den 1 jan 1870. RS, LUB. Av brevväxlingen framgår att Wählin och Hultkrantz var varandras motpol inom kommittén.

47 Brev från S. Brandell till E. G. Bring 9 mars 1870. Okat acc 1968/5, UUB.

nom de allra nödvändigaste tillägg till vad hos Luther förefinnes".⁴⁸ Denna princip att sönderdela Luthers förklaringar och använda uttrycken i katekesutvecklingen sammanföll med den metod Löhe använt vid utarbetandet av sin katekes. Torén skrev om denna katekes efter sin utlandsresa, att den utgjorde en förklaring av texten i Luthers lilla katekes. "Den låter de kostliga pärlorna framstå i sin rena, genuina glans, utan några egentliga tillsatser av egna tankar och meningar." "Allt därimot", skrev Bring i ovan nämnda brev, "som avser utveckling, deduktion, tillämpning o. s. v., synes böra ur läroboken uteslutas och överlämnas åt lärarens katekisation."⁴⁹ Brevet upplyste om att även Charleville hyste samma åsikt om kommitténs arbete. Liknande tankar uttryckte Wählin i brev till biskop Flensburg.⁵⁰ Hultkrantz hade redan i sitt kateketiska författarskap visat, att katekesen borde revideras enligt ovanstående princip.⁵¹ Motiveringen till detta grepp skulle vara att katekesen skulle bli kort. Även denna grundsats med en kort katekes och att överlämna åt läraren att "måla" evangeliet för eleverna hade kommittén lånat från kontinenten. Torén skildrade detta system i rapporten från sin utrikesresa.⁵²

Vid genomgången av katekesförslagen 1856—1859 framkom det inflytande på katekesförslagen, som den lundsiska högkyrkliga teologin utövade. Detta teologiska inslag förmärktes även nu i katekeskommittén 1869. Denna nya princip — ett sönderdelande av Luthers lilla katekes — har tyska förebilder och just från de teologer, hos vilka lundahögkyrkligheten hämtade teologiska impulser såsom W Löhe och Th Kliefoth. Löhe utgav "Haus-, Schul- und Kirchenbuch für Christen des lutherischen Bekenntnisses".⁵³ Den innehåller bl a en utläggning av Luthers lilla katekes. Där har denna pedagogiska princip genomförts, att textstyckena i Luthers lilla katekes styckats upp i små korta svar. Dessa får bli svaren i utvecklingen. Själva katekesförklaringen placeras i stället i frågan. Frågan blev det viktigaste och den var så formulerad, att den hjälpte eleven fram till svaret. Detta blev ett slags motsvarighet till Schartaus alternativa frågor, där svaret lades i elevens mun. Frågesättet återfinns även i Gråberg: "Catechetisk barnalära." Den utkom 1759 men nyttjades ännu på 1800-talet.⁵⁴ Denna uppläggning av katekesen och målet att göra den till en bekännelseskraft hade förebilder i olika tyska kyrkor. Löhe hade, som ovan nämnts, denna uppläggning. Även i Hannover och Mecklenburg sökte man 1853 införa en katekes i form av en bekännelsebok.⁵⁵ Principens fördelar låg i att katekesens omfång

48 Brev från E. G. Bring till Brandell utan datum. Okat acc 1968/5, UUB.

49 Torén 1871 s 232 ff Löhe 1858.

50 Brev från Wählin till Flensburg utan datum. Okat acc 1968/5, UUB.

51 Teologisk tidskrift 1864 s 185 ff.

52 Torén 1871 s 203 ff.

53 Löhe 1858.

54 Schartau 1827, förordet.

55 Torén 1871 s 256 ff.

kunde nedbringas. Utanläsningen blev inte betungande. De ord, som eleven mötte i Luthers lilla katekes, inlärde eleven ånyo i förklaringen och det var dessutom Luthers egna ord som inlärdes. Principen med förklaringen insprängd i Luthers lilla katekes hade dessutom praktiserats i den av C F Balslev för Danmarks kyrka utgivna "Luthers Catechismus med en kort Förklaring".⁵⁶ Katekeskommitténs beroende av denna danska katekes är uppenbar. Inledningen t ex är till sin uppläggning överensstämmande. Katekeskommittén hade alltså många källor att ösa ur, då den skulle utarbeta den nya katekesen.⁵⁷

Källmaterialet avslöjar mycket sparsamt hur de kommitterade arbetade. Brandell var färdig med sitt katekesförslag den 9 mars 1870.⁵⁸ Av brevväxling mellan Bring och Hultkrantz framgår att i september månad 1870 var ledamöterna klara med sina utkast till ny katekes.⁵⁹ Flera av dessa utkast finns bevarade.⁶⁰ Från den 30 sept 1870 till den 13 dec samma år sammanträdde katekeskommittén i Linköping för att arbeta ihop sina olika katekesförslag. Bring redogjorde vid detta sammanträde först för resultatet av den allmänna inbjudan att delta i katekestävlan i Post och Inrikes Tidningar.⁶¹ Följande förslag hade inkommit: "Katekesförslag" av prosten U. Lundgren.⁶² "Predikningar över 10 Guds bud" av P Wieselgren.⁶³ "Doctor Mårt. Luthers Lilla katekes med förklaring" av A A Appelqvist.⁶⁴ "Doktor M. Luthers lilla katekes med förklaring och språkbok" av P J C Wollin (manuskript).⁶⁵ "Doct. Mårt. Luthers Lilla Cateches, med försök till förklaring" av P G Lindberg.⁶⁶ Dessutom hade insänts en utveckling av 1:a huvudstycket i Luthers lilla katekes av en anonym deltagare (manuskript).⁶⁷

Protokollet upplyser, att dessa inkomna arbeten granskades, men att kommittén fann, att intet av dem kunde läggas till grund för utarbetande av ett katekesförslag. Under sammanträdet utarbetades ett gemensamt katekesförslag.⁶⁸ Detta förslag fick sedan varje kommittéledamot bearbeta enskilt fram

56 Balslev 1849. Cf NTU (Rosenqvist) II: 251 ff.

57 I finska kyrkan pågick samtidigt en katekesrevision. Cf Iisalo 1968.

58 Brev från S. Brandell till E. G. Bring den 9 mars 1870. EGBS, LUB.

59 Brev från Hultkrantz till E. G. Bring den 23 sept 1870. EGBS, LUB.

60 Utkasten ligger på UUB okat acc 1968/5.

61 ED konseljakt 30 maj 1873 nr 7: I—II. Protokoll 30 sept 1870.

62 Man kan anta att författaren tävlade med den 4:e upplagan av "Doct. Mårt. Luthers lilla katekes med förklaring — utan den i föregående upplagor i noter tillagda utläggningen". Eskilstuna 1869. Med andra upplagan av samma katekes tävlade författaren vid RD 1847—48.

63 Det ovannämnda tävlingsbidraget har inte återfunnits. 1870 utgav samme författare "Gamla Testamentets Tio Guds Bud i Nya Testamentets förklaringsljus". Göteborg 1870. 1:a upplagan utkom 1850. Om denna skrift är identisk med tävlingskriften är svårt att avgöra.

64 Appelqvist 1867.

65 Förslaget har inte återfunnits.

66 Lindbergs lärobok utkom i tre upplagor 1866, 1868 och 1877.

67 Handlingen har ej återfunnits.

68 Ett sådant förslag ligger i Okat acc 1968/5 UUB.

till nästa sammanträde i Ramlösa den 19 juni 1871.⁶⁹ Vid sammanträdet avgav ledamöterna skriftliga anmärkningar mot katekesförslaget.⁷⁰ Det rådde delade meningar om placeringen av Luthers lilla katekes. Hultkrantz och Charleville ansåg, att den skulle uppdelas och placeras först vid varje huvudstycke i förklaringen och således ej ingå som särskild bok i katekesen. Förslaget föll, då kommittén i övrigt ansåg ett sådant införande olämpligt.⁷¹ Övriga ville i stället ha Luthers lilla katekes avtryckt i början. Egenskapen av bekännelseskraft motiverade detta. Ett sönderstyckande av lilla katekesen vid början av varje huvudstycke i förklaringen skulle dessutom medföra att alla uttryck i lilla katekesen krävde förklaring. Detta förfarande skulle göra katekesen för omfångsrik. Den 9 augusti avbröts kommitténs arbete. Någon fullständig genomgång av katekesen hade ej medhunnits.⁷² Kommitténs tredje sammanträde började i Stockholm den 16 jan 1872 och protokollet är slutjusterat den 19 april samma år.⁷³ Samtliga ledamöter i katekeskommittén avgav särskilda reservationer.⁷⁴ 1872 års katekesförslag var färdigt. Under titeln "Doktor Mårten Luthers Lilla Katekes med Kort Utveckling (Underdånigt förslag, utarbetadt af dertill i Nåder utsedde Komiterade)" utkom katekesförslaget både i Linköping och Stockholm.⁷⁵

Katekesförslaget 1872 inleds med en skrivelse, där de kommitterade redogjorde för olika motiv till disposition och innehåll i katekesförslaget 1872.⁷⁶ Oenigheten i katekeskommittén berodde delvis på en oklar instruktion. Det förelåg en viss skillnad i uttryckssätten mellan kyrkomötets formulering 1868 och K Maj:ts skrivelse av den 23 april 1869. K Maj:t angav att den nya katekesen skulle "sättas i nära samband med Luthers lilla katekes, förena enkelhet med bestämdhet samt vara så kort, att den blott innehåller de nödigaste förklaringar och tillägg till den Lutherska katekesen". Kyrkomötets skrivelse talade om samma sak men hade dessutom tillägget att sålunda "i stället för en mindre och en större lärobok, uti en enda böra sammanfattas den egentliga didaktiska grundvalen för barnets kristendoms-kunskap".⁷⁷ På grund av denna oklarhet kom kommittén i två svårigheter:

69 Vid Ramlösa brunn brukade familjen E. G. Bring ha sin sommarvistelse. Se E. G. Brings familjekrönika, sammanställd av S. C. Bring. EGBS, LUB.

70 ED Konseljakt 30 maj 1873 nr 7: I—II. RA. Kommitténs prot för den 21 juni 1871 § 2.

71 Ibm 27 juni § 1.

72 Bring blev sjuk. Brev från Ulla Bring till Sven Bring 7 aug 1871. SLBS, LUB.

73 Sammanträdet i Stockholm hade en något lugnare atmosfär än det i Helsingborg. Brev från E. G. Bring till U. Bring 18 jan 1872. UBS, LUB.

74 Dessa reservationer är avtryckta i katekeskommitténs inledande skrivelse till K. Maj:t i Katekesförslaget 1872.

75 ED Statsrådsprot 12 juli 1872. RA. Katekesförslaget 1872 går på remiss. Beträffande tryckningen av förslaget i 750 ex se brev från G. Wennerberg till E. G. Bring den 6 maj 1872. EGBS, LUB. På grund av stor efterfrågan på katekesförslaget utkom ytterligare på privat initiativ en upplaga, utgiven i Sthlm 1872.

76 Katekesförslaget 1872 s 1 ff.

77 Cf debatten i Aftonbladet 1872 nr 267.

först om Luthers lilla katekes helt borde uteslutas i katekesförslaget? Den andra svårigheten gällde, om Luthers lilla katekes skulle avtryckas dels i början av katekesförslaget, dels i själva förklaringen allra först under varje huvudstycke. Det framgår av protokollet, att Bring hade författat den inledande skrivelsen.⁷⁸ Han försvarade här de kommitterades åtgärd att avtrycka Luthers lilla katekes i förslagets början och utesluta den i utvecklingen. Den var bekännelseskraft och detta motiverade, att eleverna fick se den i ostympat skick. Luthers stora katekes inleddes med textorden till den lilla katekesen. De kommitterade hade även där en förebild hos Luther. Det blev alltså två läroböcker i stället för en enda, och kyrkomötets hemställan blev ej uppfylld. Kyrkomötets andra önskan blev ej heller den uppfylld, att den kristliga bekännelsens viktigaste lärosatser bör ordnas under de motsvarande styckena av Luthers lilla katekes. Pluraliteten bland de kommitterade ansåg, att denna disposition skulle göra katekesförslaget för vidlyftigt och förslaget skulle dessutom ge ett tråkigt intryck genom lilla katekesens ständiga upprepande. Om denna disposition hade genomförts, skulle eleven ha mött Luthers ord på tre ställen i katekesen, först i Luthers lilla katekes, sedan i början av varje huvudstycke i utvecklingen och därpå i själva katekesstyckena. 70 stycken i förslaget var nämligen ett upprepande av orden i Luthers lilla katekes. Endast själva textorden i Luthers lilla katekes infördes i utvecklingen. Hultkrantz och Charleville reserverade sig mot detta beslut. De ville införa både textorden och Luthers förklaringar i den lilla katekesen i utvecklingen, ”så att följaktligen allt vad förslaget innehåller ordnas i sammanhang med och under den lilla katekesens stycken”.⁷⁹

Hultkrantz hade flera motiv till sitt ställningstagande. Det fanns fortfarande år 1872 en stor grupp barn, som inte fick gå i skola. Skolgången var dessutom bristfällig på många orter, där skolor fanns. Hultkrantz menade, att dessa barn, som inte hade tillgång till lärare, lättare kunde hålla ihop lilla katekesens ord med utvecklingen, om lilla katekesens både textord och förklaring avtrycktes i utvecklingen. ”Däriigenom kan man således hoppas att kraftigt kunna förebygga ett sådant bruk av katekesförslaget, varigenom detta läses och begagnas såsom en särskild katekes, en bok för sig, utan att städse jämföras med lilla katekesen.” Hultkrantz menade, att införandet av lilla katekesen i utvecklingen gav både disposition och sammanfattning åt det övriga stoffet, och materiellt skulle förslaget vinna på detta arrangemang, formellt — genom ett bättre sammanhang, materiellt — genom en motivation till stoffurvalet. Hultkrantz hade dessutom flera förslag till ändringar

78 Kommitténs prot. ED Konseljakt 30 maj 1873 nr 7: I—II. Cf brev från E. G. Bring till Ulla Bring, odat. UBS, LUB.

79 Katekesförslaget 1872 s IX ff. Bring talar ofta i sina brev om Hultkrantz. Den ”hultkrantzka stormen” så betecknade Bring samarbetet med honom. Brev från E. G. Bring till U. Bring påsktiden 1872. UBS, LUB.

och förkortningar i katekesförslaget. Dessa utförde han i ett separat katekesförslag, som han bifogade sin reservation.⁸⁰

Med denna genomförda plan, där svaren hämtats ur Luthers lilla katekes, ville de kommitterade, att den nya läroboken skulle framstå "icke såsom en annan än Luthers, utan såsom den lutherska katekesen själv i bearbetad och utvidgad gestalt". Denna ansats i orienteringen mot Luthers lilla katekes märktes redan i katekeskommittén 1852, nu dominerade den helt arbetet på den nya katekesen.

Katekesförslagets karaktär av bekännelseskraft är även bevarad från förslaget 1856. Därpå tydde det stora beroendet av Luther. Vidare är samma pedagogiska grundsats gällande även 1872, "att läroboken varken kan eller skall innehålla all den undervisning, som åt barnen bör meddelas, utan endast utgöra ett schema och en grundval för lärarens katekisation och en för lärjungarna lätt överskådlig sammanfattning av undervisningens huvudpunkter". Fortfarande var tanken levande att utge en handbok, där exempel och ledning för den muntliga katekisationen kunde ges. De kommitterade tänkte sig, att förslaget i sin helhet skulle memoreras. Av hänsyn till ständernas skrivelse med önskan om förbud mot utläsning var denna eftersträövade korthet i förslaget fullt begriplig.

Katekesförslagets omfång är redan omnämnt. Kommittén kunde inte bortse från ständernas agerande vid riksdagen 1860. De kommitterade ville författa en kort katekes. Med principen att läroboken varken kan eller bör meddela all undervisning, utan endast utgöra ett schema och en grundval för lärarens katekisation, kunde de kommitterade nedbringa volymen till hälften av den lindblomska.⁸¹

Katekesförslaget 1872 hade 254 stycken. Drar vi därifrån de 70 stycken, som var en upprepning av orden i Luthers lilla katekes, blir omfånget bara hälften av Lindbloms 371 stycken. Vad kortheten beräffade, fick kyrkomötet sin önskan uppfylld. Ett sätt att förkorta katekesutvecklingen var nämligen att hämta svaren ur Luthers lilla katekes. 70 stycken i katekesförslaget 1872 utgjorde nämligen delar av Luthers lilla katekes uppstyckad i korta satser. Som exempel kan anföras fråga 112 i katekesförslaget: "Varifrån har Jesus Kristus återlöst dig?" Svaret på denna fråga togs ur Luthers förklaring till andra trosartikeln: "Ifrån alla synder, ifrån döden och djävulens våld", eller fråga 113: "Vad gott har Jesus Kristus berett dig genom återlösningen?" Även detta svar återfinns i andra trosartikeln: "Evig rättfärdighet, oskuld och salighet." Detta uppstyckande av Luthers förklaringar skulle underlätta inlärandet av katekesen. Wählin anförde i sin reservation, att på flera ställen utvecklande och förklarande tillägg borde ha gjorts till dessa korta stereo-

80 Katekesförslaget 1872 s XVI ff.

81 Ibm 1872 s IV.

typa svar.⁸² Luthers lilla katekes undanträngde alltså den lindblomska katekesen.

Katekesförslaget 1872 hade behållit den erotematiska formen. Kyrkomötet hade anhållit om en katekes i akroamatisk form. De kommitterades åtgärd att frångå kyrkomötets hemställan motiverades med att Luthers lilla katekes hade den erotematiska formen och eftersom utvecklingen skulle ansluta sig till Luthers lilla katekes, passade den erotematiska formen bäst. Charleville önskade svar i form av fullständiga satser. Detta hade ej iakttagits på alla ställen i katekesförslaget.

Bibelorden var färre än i den lindblomska katekesen. Endast stycke 74 erhöll inte mindre än 13 stycken bibelord. Dessa bibelord skulle ersätta styckena 116—131 i den lindblomska katekesen. Dessa stycken belyste Guds egenskaper. De 13 bibelorden under stycke 74 valdes så, att Guds olika egenskaper skulle belysas. Brandell ville dock ha färre bibelord i katekesförslaget.⁸³

Skriftermålet fick en ny placering i katekesförslaget. Luther placerade skriftermålet såsom ett bihang till fjärde huvudstycket. I stora katekesen motiverade han denna placering utifrån sin syn på boten. Att göra bot var för Luther att leva i sitt dop. Därför hörde dessa båda moment samman. Lindblom hade skriftermålet som inledning vid 5:e huvudstycket. Han anknöt med sin placering av skriftermålet till kyrkolagen 1686 kap 8, där skrift och avlösning skall föregå nattvardsfirande. Katekeskommittén 1869 placerade skriftermålet vid utläggningen av kyrkan och ämbetet.⁸⁴ Denna förflyttning motiverade katekeskommittén med att "skrift och avlösning i och för sig, enligt sitt ursprungliga och egentliga syfte, hava en vidare och allmänna betydelse än att blott utgöra en förberedelse till nattvardshandlingen".⁸⁵ Redan nu hade högkyrkligheten fått ett sådant fäste, att man tänkte sig bikten inför en präst som ett särskilt led i församlingssjälavården.⁸⁶ Ur denna synvinkel passade placeringen av skriftermålet i samband med kyrkan och ämbetet väl in i bilden.

Språket i katekesen sökte de kommitterade anpassa efter den dåvarande tidens språkbruk.⁸⁷ De undvek ett föråldrat språk, som skulle försvåra förståelsen av katekesen. Undantagna var trosartiklarna och bönen Fader vår. Båda dessa moment ingick i kyrkans handbok och kunde därför inte ha olika lydelse i katekesen och i handboken.⁸⁸ Katekeskommittén moderniserade

82 Ibm s XV.

83 Ibm s XV.

84 Ibm st 152—154. Denna placering markerar en förskjutning i teologiskt tänkande. För den vidare utvecklingen se Persson 1961 s 246 ff.

85 Katekesförslaget 1872 s VI.

86 Olbers 1862 s 59 ff.

87 Katekesförslaget 1872 s VI ff. Hultkrantz arbetade hårt för ett modernt språk i katekesförslaget. Cf brev från E. G. Bring till U. Bring vid påsktiden 1872. UBS, LUB.

88 Katekesförslaget 1872 s VI.

även språket i bibelorden. Denna åtgärd vidtog ej katekeskommittén 1852. Hultkrantz och Brandell ville gå ännu längre i modernisering av språket, medan Wählin ansåg, att kommittén gått för långt.⁸⁹ Anslutningen till Luthers lilla katekes märktes även vid fastställandet av katekesens bihang. Inga andra bihang togs in i förslaget än dem, som Luther hade med i sin lilla katekes, nämligen hustavlan, morgon- och aftonböner samt bordsböner. I jämförelse med det katekesförslag, som prästeståndet överlämnade vid 1860 års riksdag till K Maj:t, innebar detta ett slopande av följande bihang: syndabekännelsen, Davids botpsalmer, den lilla morgon- och aftonbönen, Fader vår, välsignelsen, athanasianska trosbekännelsen, Laurelii spörmål och Johan Arndts regler vid den heliga skrifts läsning. Likaså hade de kommitterade uteslutit kapitlet "Erinran för skollärare".

Teologiska och pedagogiska motsättningar inom katekeskommittén.

Två ledamöter i kommittén, Hultkrantz och Brandell, representerade en lågkyrklig riktning. Detta förhållande avtecknade sig i deras reservationer.⁹⁰ Katekesförslaget 1872 innehöll stycken belysande ämnen, som både Hultkrantz och Brandell ville ha bort. Dit hörde definitionen på nycklamakten med löse- och bindenycckeln (frågorna 153, 154); kännetecknen på ett sakrament (fråga 207); den objektiva synen på dopets nåd (fråga 223), och frågor rörande församlingens kristna ansvar (såsom 229, 252 och 253). Reservationerna mot dessa stycken och anhållan att de skulle tagas bort berodde bl a på konfrontationen mellan en lågkyrklig uppsaliensisk teologi och lundahögyrkligheten. Utläggningen av ämbetet, nycklamakten, sakramenten, den objektiva synen på frälsningen, församlingens kristna ansvar var dessutom stoff som icke överensstämde med Hultkrantz' och Brandells teologiska grundsyn, men framställningen stämde väl in i den lundensiska högyrkligheten. Därtill kom ännu en sak. Reservationerna avslöjade en delad syn på katekesens funktion. Hultkrantz och Brandell såg på katekesen som på en lärobok för barn. Bring såg på katekesen både som lärobok för barn och församlingsbok och tog med stoff ur båda synvinklarna.⁹¹

Efter folkskolans tillkomst började katekesen alltmer att få karaktären av barnabok. Detta berodde delvis på att folkskolan ersatte kyrkans förhørsinstitution. Katekesen nyttjades enbart av barnen, då de vuxna inte behövde repetera den inför de olika förhören. Från 1888 var ingen skyldig att bevista katekesförhör.⁹² Frågor rörande församlingens ansvar borde av den anledningen inte vara med i katekesen. Ett par exempel må anföras: Fråga 229:

89 Ibm s XII ff, XV.

90 Ibm s IX ff.

91 Om katekesen såsom församlingens bekännelseskraft som överlämnades till individen cf Wallgren 1959 s 182 ff.

92 RD 1888 K. Maj:t prop nr 13. Cf Melander 1963 s 49 ff.

”Huru bör Kristi församling hos de döpta barnen befrämja ett rätt användande av döpelsenåden?” Fråga 253: ”Vilken ordning är i församlingen antagen till befrämjande av nattvardens rätta bruk?” Dessa stycken borde enligt Hultkrantz och Brandell inte återfinnas i katekesen, då de talade om en församlingens angelägenhet och därmed inte hörde hemma i en lärobok för barn. Bakom dessa ställningstaganden låg olika teologiska ståndpunkter. Hultkrantz och Brandell representerade båda en lågkyrklig ståndpunkt, medan katekesförslaget 1872 dominerades av en högkyrklig teologi. Båda reservanterna hade dessutom den individuella synen på katekesen. Den skulle handla barnet på dess väg i sökandet efter saligheten. Katekesförslaget 1872 däremot innehöll genom sina definitioner av ämbete, nycklamakt och sakrament den objektiva synen på frälsningen, församlingens kristna ansvar m fl frågor.

Två frågor dominerade katekesdebatten under 1800-talet: synen på människan, den antropologiska frågan, och läran om människans frälsning, den soteriologiska frågan. Det var ju kring dessa punkter som striden stod vid katekesförslagen 1856—1859. Även 1869 års katekeskommitté hade svårt att enas om dessa frågor. Bland reservanterna vid dessa delar av katekesförslaget märktes Wåhlin och i vissa frågor även Bring. Frågorna 64—72 handlade om hur Gud drar försorg om sin fallna skapelse, och både Wåhlin och Bring reserverade sig mot utläggningen av dessa frågor. Till dessa frågor utarbetade Wåhlin en egen utläggning. Wåhlin stod den schartauanska traditionen närmast.⁹³ Denna teologiska inriktning präglade även hans förslag till alternativ utläggning av flera stycken i katekesförslaget.

Wåhlin förklarade själv syftemålet med sina ändringsförslag. Han ville låta lagen framstå i all sin stränghet ”och följaktligen låta lagens hotelse och löfte sammanstämmande ådagalägga, att ’allt är beslutat under synd’, på det att lagen, just därigenom, att han utan åtskillnad fördömelse predikar, må för alla bliva och vara en ’tuktomästare till Kristus’ ”.⁹⁴ Lagens tredje bruk talade Luther sparsamt om. Häri ligger bl a den stora skillnaden mellan Wåhlins reservation och katekesförslaget. Katekesförslaget 1872 talade nämligen redan under 1:a huvudstycket i fråga 72 om lagen som rättesnöre för människan, medan detta ord inte återfinns i Wåhlins alternativa utläggning. Lagens tredje bruk fick däremot en stor plats i reformert och pietistisk teologi. Wåhlin ville karakteristiskt nog hänföra lagens tredje bruk till helgel- sen (fr 141, 143, 144). Lagen fick behålla platsen som rättesnöre, enligt Wåhlins disposition, först vid skildringen av den omvända människan under 3:e trosartikeln. Wåhlin anförde: ”men låta lagens s. k. ’usus tertius’, för så vitt den angiver, huru lagen upprättas genom tron, få sin plats i läran om tron och helgelsen.” Tidigare har citerats konkordiebokens syn på männi-

93 Katekesförslaget 1872 s XIII, Erlandsson 1957 s 127.

94 Katekesförslaget 1872 s XV.

skan. Denna syn ville Wåhlin slå vakt om: "allt är beslutat under synd." Lika markant som Wåhlin ville framställa lagens suveränitet, lika tydligt ville han framställa Guds vilja att frälsa människan i sin reservation till styckena 91—95. Katekesförslaget framställde ej Guds försyn som en följd av Guds frälsningsråd, vilket däremot Wåhlin klart ville markera. "Genom det senare förslaget (91—95) vinnes måhända: 1:o att man icke dröjer längre vid negerandet av det fallna människosläktets förkastande än nödigt är för att finna utgångspunkten för läran om Guds försyn."

På grund av den splittring, som var rådande inom och utom kyrkan rörande synen på människans frälsning, ville Wåhlin ha styckena 113 och 114 förtydligade. Frågorna gällde: "Vad gott har Jesus Kristus berett dig genom återlösningen? Svar: Evig rättfärdighet, oskuld och salighet. Varmed har Jesus Kristus återlöst Dig? Svar: Icke med guld eller silver utan med sitt heliga och dyra blod och med sitt oskyldiga lidande och död." Katekesförslaget använde alltså Luthers ord ur lilla katekesen till förklaring av dessa stycken. Wåhlin anförde: "Efter mitt förmenande hade utvecklande och förklarande tillägg bort på några ställen införas vid sidan om de lutherska lärosanningarna, t ex vid frågorna 113 och 114, där, fast vägledning förutan, önskvärd läroenhet i synnerligen viktiga ämnen icke lär vara att förvänta."

2. DEN STORA KATEKESSTORMEN. KATEKESFÖRSLAGET 1872 PÅ REMISS TILL HELA PRÄSTERSKAPET.

Kritiken av katekesförslaget 1872.

Den 12 juli 1872 anmälde statsrådet Wennerberg i konselj biskop Brings skrivelse om det färdiga katekesförslaget.⁹⁵ I konseljen bestämdes, att, sedan prästerskapet kontraktvis blivit hörda, liksom lärarna i kristendomskunskap vid seminarierna, skulle varje domkapitel avge remissutlåtande senast 1 februari nästkommande år. Stockholms stads konsistorium, hovkonsistoriet och de teologiska fakulteterna i Lund och Uppsala skulle likaledes avge yttrande. Dessutom kunde envar insända utlåtande över katekesförslaget 1872 direkt till biskop Bring.⁹⁶ Förfarandet att rådfråga svenska prästerskapet är en nyhet. Detta gjordes inte vid remissförfarandet av katekesförslaget 1856, vilket man då kritiserade. Man menade, att domkapitlens ledamöter inte hade direktkontakt med kyrkans undervisning och att de därför inte kunde avge ett adekvat omdöme om katekesförslaget. Församlingsprästerskapet var där-

95 ED konseljakt 12 juli 1872 § 1. RA.

96 Lärarna vid elementarläroverken var undantagna. Detta kan möjligtvis förklaras av katekeskommitténs andra uppgift att överse läroböckerna i kristendom vid elementarläroverken. ED utg. diarium 17 dec 1869. Brev från F. F. Carlsson till E. G. Bring 17 dec 1869, EGBS, LUB. Enligt kommitténs protokoll den 2 maj 1873 § 3 medhåns ej detta arbete. ED konseljakt den 30 maj 1873 nr 7: I—II. RA.

för en lämpligare remissinstans.⁹⁷ Remissförfarandet 1872 beskrevs av samtiden som den stora katekesstormen över Sveriges land. Remissmaterialet blev också mycket omfattande.⁹⁸ Samtliga 14 konsistorier avgav yttrande, likaså prästerna i 146 kontrakt i riket och 108 enskilda prästmän. Flera av dessa hade utarbetat egna katekesförslag. Yttrande inkom också från lärare vid 8 seminarier, 14 enskilda personer och teologiska fakulteterna i Lund och Uppsala hade inkommit med utlåtande. Detta väldiga remissmaterial har de kommitterade sammanfattat i katekesförslaget 1873.⁹⁹ Remissmaterialet omfattar omkring 2000 handskrivna foliosidor. Innehållet skall här sammanfattningsvis återgivas.

Uppsala teologiska fakultet ansåg förslaget tarva en genomgående omarbetning och kunde icke tillstyrka dess antagande, förrän en sådan omarbetning skett. Ändringarna skulle bestå i en nyöversättning av Luthers lilla katekes, kompletteringar i framställningen av den kristna läran, uteslutning av de 70 stycken, som utgjorde en upprepning av orden i Luthers lilla katekes och därtill flera smärre förändringar. Uppsala domkapitel instämde med teologiska fakulteten i dess kritik. Ordföranden A N Sundberg och dåvarande teol adj Martin Johansson fann däremot förslaget ganska gott och önskade efter slutlig revision dess snara antagande. Domkapitlet uttalade även behovet av en kateketisk handbok för lärarna.

Prästerskapet i ärkestiftet tillstyrkte i allmänhet förslaget. Resultatet av granskningen blev att 18 kontrakt tillstyrkte, två kontrakt tillstyrkte men med vissa ändringar, två kontrakt hade inget yrkande, två kontrakt hade ej enats om ett gemensamt uttalande, prästerna i det ena av dessa kontrakt var för ett tillstyrkande i det andra för ett avstyrkande. Prosten C J Lenström i Väster-Lövsta hade utarbetat ett eget katekesförslag. Han ansåg, att de kommitterade hade frångått instruktionen och skapat två läroböcker i sället för en. De kommitterade hade dessutom förbigått flera viktiga läropunkter i kristendomen.

Seminariektor W Norlén gick på professor Hultkrantz' linje och föreslog, att lilla katekesen skulle avtryckas i utvecklingen i spetsen för varje huvudstycke. Han ansåg dessutom, att förslaget skulle bli mer brukbart genom omarbetningar på enskilda ställen.

Biskop Bring, katekeskommitténs ordförande, fick glädjen att se katekesförslaget rekommenderas av sitt eget domkapitel. Utlåtande hade inkommit från 21 kontrakt och samtliga förordade katekesförslaget. 18 prästmän hade ingivit egna utlåtanden, varav 15 rekommenderade förslaget till allmänt bruk efter vissa smärre förändringar. Komminister A Törnfeldt i Gryt hade utar-

97 Wäktaren 1857 nr 22 bihang nr 22.

98 Myrberg 1873 s 1. Materialet finns i ED konseljakt 30 maj 1873 nr 7: I—II.

99 Katekesförslaget 1873 s XXVII ff.

betat ett eget katekesförslag: "Förslag till doktor Mårten Luthers lilla katekes omarbetad och utvidgad."

Seminarierektor Chr L Anjou anförde i sitt remissyttrande: "Förslaget synes mig så tillfredsställande, att jag, äfven om någon ändring icke finge ifrågasättas, skulle anse den nya läroboken, såsom ägande ett betydande företräde framför den hittills i vår församling begagnade, kunna i oförändradt skick med stor framgång bliva använd till den första undervisningen i kristendomsläran."

Biskop J A Butsch satt som ordförande vid behandlingen av katekesförslaget 1872 i Skara domkapitel. Han var väl förtrogen med problemen. Som tidigare är nämnt, var han ordförande i 1852 års katekeskommitté. Skara domkapitel klagade över lärans ofullständiga framställning i katekesförslaget 1872. De gudomliga attributen, begreppen bättring och omvändelse saknade förklaring i katekesförslaget. Första huvudstycket hade fått en mindre tillfredsställande utläggning. Efter omarbetning kunde förslaget dock antagas. Domprosten A F Sondén reserverade sig och anförde, att efter vissa ändringar kunde förslaget hänskjutas till nästa kyrkomöte.

Av 11 kontrakt i Skara stift tillstyrkte fem förslaget, två kontrakt hade funnit förslaget i dess helhet tillfredsställande men framställde samtidigt åtskilliga anmärkningar. Ett kontrakt tillstyrkte förslagets antagande på villkor att Hultkrantz' disposition av katekesförslaget och Wåhlins reservation beträffande utläggningen av första huvudstycket blev genomförda. Ett annat kontrakt anförde enbart rektor Wåhlins reservation som villkor för förslagets antagande. Ett kontrakt påpekade, att, om det skulle välja mellan Lindbloms katekes och katekesförslaget 1872, valet föll på det senare. 19 enskilda prästmän hade avgivit egna remissvar, varav samtliga, på en när, förordade förslaget. 12 stycken önskade en katekes efter Hultkrantz' disposition.

Seminarieläraren A Arvidson ville helst se professor Hultkrantz' och rektor Wåhlins reservationer genomförda och önskade dessutom, att alla åldriga böjningsändelser i svenskan blev uteslutna.

Strängnäs domkapitel liksom Skara klagade över ofullständigheten i läroframställningen. Beroendet av Luthers lilla katekes var för stort. Domkapitlet ansåg, att de kommitterade inte fullt lyckats i sina strävanden att framställa en barnalära. Även i Strängnäs domkapitel satt en man väl förtrogen med problemen att ge svenska kyrkan en ny kateketisk lärobok, nämligen biskop T Annerstedt. Han var först ledamot och sedan under Butschs sjukdom ordförande i 1852 års katekeskommitté.

11 kontrakt i stiftet yttrade sitt gillande av förslaget men med åtskilliga förslag till ändring av läroframställningen. 8 enskilda prästmän hade avgivit utlåtanden, varav 3 förordade förslaget.

Biskop C O Björling i Västerås hade aktivt deltagit i debatten om kateke-

sens utformning ända sedan 1840. Han hade dessutom varit ledamot i 1852 års katekeskommitté och utgivit egna katekeser. Han arbetade hela tiden med den föresatsen, att den nya katekesen skulle vara en revision av den lindblomska katekesen. Denna utgångspunkt blev också bestämmande för det omdöme över katekesförslaget, som domkapitlet i Västerås avgav i sitt remissyttrande. Domkapitlet föreslog, att de ordagranna upprepningarna ur Luthers lilla katekes skulle slopas, svaren skulle göras mer praktiska och skulle ha en större anslutning till stoffet i den lindblomska katekesen och därmed även till den svebiliuska katekesen. Kompletteringar i läroframställningen var nödvändiga och likaså en ny redaktion av tredje trosartikeln. Domkapitlets remissvar åtföljdes av ett katekesförslag, där ovanstående principer hade realiserats.

5 av 8 kontrakt uttalade sig för förslagets antagande med smärre anmärkningar. 18 prästmän hade insänt särskilda vota, där 11 hade förordat förslaget.

Ett mycket positivt mottagande fick 1872 års katekesförslag i Växjö domkapitel och av prästerskapet i Växjö stift. Kapitlet påtalade det stora behovet av en kateketisk handbok för lärarna. 10 av 12 kontrakt rekommenderade förslaget, likaså seminarieläraren därstädes. "Förslaget synes motsvara alla billiga fordringar, såsom icke allenast upptagande vår kristliga bekännelses viktigaste lärosanningar utan därjämte innehållande en kort, klar och redig utveckling av Luthers lilla katekes tillika med de nödigaste tillägg till densamma", yttrade seminariektor J P Dahlstedt i Växjö.

Teologiska fakulteten i Lund ansåg, att det mindre lyckade resultatet av katekeskommitténs arbete delvis berodde på kyrkomötets instruktion, delvis på att arbetet utförts av en kommitté och ej av en enda man. Fakulteten lovordade bekännelsetroheten, kortheten och bestämdheten i uttrycken. Förslaget hade, menade fakulteten, dock vunnit på en större anslutning till den svebilio-lindblomska katekesen. Det var betänkligt att bryta en 300-årig kateketisk tradition. Bemödandet att göra katekesen kort medförde en dunkel och abstrakt framställning av läran. Den praktiska tillämpningen i läran på religiösa och etiska förhållanden omöjliggjordes genom detta förhållande. Ett alltför stort antal stycken var bara en upplösning av den lutherska texten. Vissa viktiga problem i kyrkan som barndopet, confirmationen, läran om kyrkan m m hade blivit förbigångna. Lika litet kunde fakulteten godkänna flera av de definitioner, som katekeskommittén anfört i katekesförslaget. Till detta resultat kom Brings förutvarande kolleger vid fakulteten. Remissutlåtandet är undertecknat av Clas Warholm, C Olbers och W Skarstedt. I domkapitlet satt biskop W Flensburg som ordförande och de övriga ledamöterna utgjordes av de nämnda fakultetsmedlemmarna. Domkapitlet anslöt sig till fakultetens utlåtande.

Betydligt positivare mottagande fick katekesförslaget bland stiftets prä-

terskap, där inte mindre än 22 av 24 kontrakt tillstyrkte förslaget. Till handlingarna har fogats utlåtanden från 20 enskilda prästmän, varav 13 förordade förslaget efter revision. Seminarielärare Peter Wingren uttalade den önskan, att "det till läroinnehållet och framställningssätt goda förslaget måtte ju förr dess hellre varda antaget till lärobok för den 1:a religionsundervisningen".

I Göteborgs domkapitel möttes katekesförslaget av två teologer, som ivrigt deltagit i katekesdebatten, nämligen G D Björck och P Wieselgren. Båda förordade katekesförslaget, sedan det genomgått en viss revision. Domkapitlet fann förslaget i sin helhet ha den förtjänstfulla beskaffenhet, att det skulle, även om detsamma oförändrat antages, bereda kyrkan verklig fördel. Inom 8 kontrakt tillstyrkte prästerskapet förslaget. 4 kontrakt hade ej enat sig om något bestämt uttalande. M Hallén, lärare i kristendom vid folkskoleseminariet, anförde: "Om mina anmärkningar över föreliggande katekesförslag i ringaste mån skulle förhindra dess antagande eller fördröja detsamma, skulle de helt utebliva; ty nämnda förslag äger för dess rena innehåll, enkelhet och kortfattlighet så stora förtjänster, att dess snara användande till allmänt bruk är synnerligen önskvärt."

Kalmar domkapitel ansåg, att de kommitterade brutit mot instruktionen genom att avtrycka Luthers lilla katekes i förslagets början och genom att ej ordna förklaringarna under motsvarande huvudstycke av Luthers lilla katekes. Domkapitlet föreslog alltså en disposition efter Hultkrantz' modell. För övrigt hade domkapitlet ingenting särskilt att anmärka utan framhöll enkelheten, klarheten och bestämdheten som goda egenskaper i läroframställningen. 5 kontrakt hade avgivit utlåtande med blandade omdömen av klander och gillande. 8 enskilda prästmän hade begagnat sig av möjligheten att avge särskilda vota.

Biskop C H Rundgren i Karlstad hade redan före katekesförslagets utarbetande rekommenderat Bring att så vitt möjligt ansluta katekesförslaget till den lindblomska katekesen. De kommitterades instruktion medgav detta, och domkapitlet i Karlstad anförde just brottet i katekestraditionen såsom en brist. Förslaget bar prägeln av en rent dogmatisk utveckling och var därför inte lämpad som lärobok för barn och för den stora allmänheten. Från sju kontrakt hade utlåtanden inkommit, varav tre kan tolkas såsom ett godkännande av katekesförslaget. Seminariektör C Kastman yttrade sig tillsammans med prästerskapet i Kils kontrakt. Professor Hultkrantz' disposition förordades. Moderniseringen av språket i Luthers lilla katekes kunde anstå tills den nya bibelöversättningen var antagen. Svaren borde utgöra en fullständig sats i enlighet med Charlevilles reservation. Förslaget gavs företräde framför den lindblomska katekesen.

Härnösands domkapitel med biskop A F Beckman i spetsen anförde följande brister i förslaget: frågor och svar hade inte den enkelhet, som man

kunde fordra av en barnalära. Vissa bestämmningar av lärobegreppen var onödigt tyngande: fråga och svar korresponderade inte alltid med innehållet: styckenas inbördes förhållande var inte alltid det bästa: somliga lärostycken tycktes onödiga: de 70 styckena ur Luthers lilla katekes omöjliggjorde den fullständighet, tydlighet och språkriktighet, som fordrades i en barnalära. Domkapitlet önskade dessutom en bättre språkvård och en större konsekvens i citeringen av Luthers lilla katekes. Vissa lärobestämmningar kunde domkapitlet inte helt acceptera. Trots det stora behovet av ny katekes kunde domkapitlet inte tillstyrka förslaget. Sex kontrakt hade insänt utlåtande till förslagens fördel.

Seminarielärare S H Wagenius anmärkte på att 1872 års katekesförslag helt avvek från vår kateketiska tradition. "Icke torde väl heller alla stycken i den Lindblomska katekesen kunna anses så underhaltiga, att de bort, såsom nu skett, förkastas och ersättas av nya." Allmänheten önskade även i den nya katekesen igenkänna "det gamla goda, som den ifrån barnaåren inhämtat och som även därför blivit kärt för dess hjärta".

Biskop L A Anjou och domkapitlet i Visby ansåg, att katekesförslaget av 1872 hade företrädde men att det tarvade en grundlig revision på vissa punkter, särskilt 3:e trosartikeln, där de kommitterade behandlade den helige Andes nådeverkningar före läran om kyrkan. Domkapitlet önskade tillbaka flera av katekesens bihang, såsom syndabekännelsen, botpsalmerna och athanasianska trosbekännelsen. De 70 styckena ur Luthers lilla katekes borde ersättas av annan undervisning. De kommitterade hade slagit in på rätt väg vid reformering av svenska språket men ibland gått väl långt i närmandet till talspråket.

Stiftets tre kontrakt var splittrade i inställningen till den nya katekesen. Två kontrakt gav det förord, ett kontrakt först efter verkställd revision.

Från Stockholm kom utlåtande dels från hovkonsistoriet, dels från Stockholms stadskonsistorium. Hovkonsistoriet ville införa en ny disposition av stoffet. Först skulle bara textorden till de fem huvudstyckena i Luthers lilla katekes tryckas, sedan skulle Luthers lilla katekes i sin helhet tryckas tillsammans med utvecklingen. Om de 70 styckena uteslöts ur förslaget, skulle plats lämnas för lärobestämning av många begrepp, som nu var utelämnade. Dit räknade konsistoriet faddrar, konfirmation, döpelseförbund och att nådemedlen skulle förvaltas "genom det av Gud förordnade predikoämbetet". Konsistoriet fann, att 3:e trosartikeln ej vunnit på de kommitterades omarbetning. Katekesförslaget innehöll dessutom ett religiöst språk, som var svårfattligt för barnen såsom "människans sak hos Gud" eller "bära det kors, som Gud pålägger". Konsistoriet ville i stället se, att den nya katekesen mer anslöt till den lindblomska. Det nya förslaget skulle skada religionsundervisningen.

Stockholms stadskonsistorium förordade professor Hultkrantz' disposi-

tion av katekesen och önskade en bättre lärobestämmning av flera begrepp i den kristna tron. Lärarna vid seminariet Hugo Crona och F Sandberg ansåg, att katekesförslaget hade så många företräden framför den lindblomska katekesen, att de obetingat gav katekesförslaget sitt förord. De önskade dock först en revision av läroframställningen.

Utöver utlåtanden från dessa 14 konsistorier hade 14 enskilda personer insänt utlåtande över katekesförslaget. Folkskolläraren C A Wallin i Enhörna, Strängnäs stift, hade insänt ett eget katekesförslag, uppsatt utan den sedvanliga frågeformen. Bruksägaren C P Lundberger i Töreboda, kyrkoherde C J Pålman i Rappestad, kyrkoherde C E Sandgren från Segerstad på Öland, kyrkoherde G Hultgren i Vendel och kyrkoherde G E Lundgren i Regna kritiserade flera lärostycken i katekesförslaget men gav det företräde framför den gällande katekesen. J Månsson, Lund, ville ha en nyöversättning av Luthers lilla katekes.

Fångårdspredikant Th Wallerius, Göteborg, pastorsadjunkten D Sillén, Rännelanda, kyrkoherde P Bråkenhielm, Tvååker, J Fr Åkerblom, Folkärna, J H Holmquist, Kville, och folkskoleinspektör K J Lönnroth, Kalmar kom med flera detaljanmärkningar mot katekesförslaget men avgav inget slutomdöme. Kyrkoherde J J Ålander hade ingivit ett förslag till utläggning av 1:a huvudstycket och då utan frågeform.

Sammanfattar vi resultaten av remissförfarandet, var det bland domkapitlen endast Växjö domkapitel, som obetingat ville antaga katekesförslaget 1872.¹ Linköpings och Göteborgs domkapitel förordade förslaget men önskade smärre förändringar. Omarbetning önskades av domkapitlen i Uppsala, Skara, Strängnäs, Västerås, Kalmar, Lund, Härnösand, Visby och Stockholms stadskonsistorium. Betänkligheter mot förslagets användbarhet anförde Karlstads domkapitel. Hovkonsistorium ogillade helt förslaget. De båda teologiska fakulteterna föreslog omarbetning. Av seminarielärarna förordade 6 förslaget, men efter vissa ändringar. En seminarielärare ogillade helt katekesförslaget.

Präster i 100 kontrakt och 41 enskilda prästmän förordade katekesförslaget 1872. Förord med mindre ändringar avgavs av 23 kontrakt och 24 enskilda prästmän. Betänkligheter mot förslagets användbarhet framfördes av 3 kontrakt och av 2 prostar å kontraktets vägnar. Ogillande av katekesförslaget förekom dessutom hos 20 enskilda kritiker.

En översikt av kritiken visar, att katekesförslaget hade sitt starka stöd hos församlingspräster och hos seminarielärarna. Inte mindre än 123 av 146 kontrakt förordade katekesförslaget. 7 av 8 seminarielärare avgav positivt förord. Förhållandet var helt annorlunda i domkapitlen. Av 14 konsistorier var det bara 3, som förordade katekesförslaget. Den skarpaste kritiken gav

1 Katekesförslaget 1873 s XXXIII.

Västerås domkapitel. Stiftets biskop C O Björling hade arbetat med katekesfrågan sedan 1840-talet och hela tiden utgått från den lindblomska katekesen. Björling vidhöll denna princip i kritiken av katekesförslaget 1872.

En översikt av kritikens innehåll är svårt att ge. Samma egenskaper i katekesförslaget fick både beröm och klander allt utifrån det pedagogiska och teologiska program, som kritikern företrädde.

Domkapitlens remissvar inleds ofta, som ovan är redovisat, med en uppräkningslista av katekesförslagets fördelar. Ärkebiskop A N Sundberg jämförde katekesförslaget med 1810 års katekes och fann det mycket bättre. Förslaget var fritt från neologi, det var kort, det var pedagogiskt utarbetat, det slöt sig nära till den heliga skrift och kyrkans bekännelse.

De flesta remissinstanserna anförde att katekesförslaget var bibel- och bekännelsestroget, men motsatta röster förekom också.² Lunds domkapitel berörde i sitt remissyttrande den möjliga orsaken till att katekeskommittén hade misslyckats. En katekeskommitté, sammansatt av representanter för olika riktningar inom kyrkan, kunde omöjligen skriva en god katekes.³

Katekeskommittén hade ansträngt sig att skriva ett kort katekesförslag. Debatten om katekesens utläsning pågick samtidigt med att kommittén arbetade. Kortheten i förslaget mottogs mycket tacksamt, men kortheten hade den effekten, att katekesförslaget gav en kompendieartad framställning av trosläran. Denna egenskap klandrades av lika många. Den kristna tron blev ofullständigt framställd.⁴ De kommitterade hade som princip att endast utlägga textorden i Luthers lilla katekes dvs 10 Guds bud, trons artiklar, Fader vår, instiftelseorden till dopet och nattvarden. Däremot hade de kommitterade ej tänkt att utlägga Luthers ord i förklaringarna till dessa textord. I instruktionen stod, att utgångspunkten skulle vara Luthers lilla katekes, och de kommitterade brukade därvid samma ordalydelse vid förklaringen av textorden i katekesförslaget 1872, som Luther hade brukat. De kommitterade sönderstyckade därvid Luthers långa förklaringar i små stycken. Någon fullständighet i framställningen av den kristna läran hade de kommitterade inte åsyftat med sin framställning. De kallade även sitt katekesförslag ”Doktor Mårten Luthers Lilla Katekes med Kort Utveckling”. Denna de kommitterades princip underkändes av de flesta kritiker.⁵ De 70 styckena ur Luthers lilla katekes ansågs inte vara en förklaring utan blott en upprepning och ett sönderstyckande av vad Luther redan hade sagt.

Vi finner här två principer, som stred mot varandra. Flera kritiker ville

2 Uppsala teol. fak. anklagade katekeskommittén för att ge en antinomistisk framställning av lagen.

3 Man menade i Lunds domkapitel att E. G. Bring ensamt borde fått utföra revisionen. Den lindblomska katekesen borde ha fått vara utgångspunkten i enlighet med E. G. Brings yttrande vid kyrkomötet 1868. Brev från G. Billing i EGBS, LUB.

4 Hovkonsistoriet, Stockholms stads konsistorium, Lund, Västerås, Strängnäs och Uppsala domkapitel kom med denna anmärkning.

5 Katekesförslaget 1872 s III.

ha en katekes, som var ett sammandrag av dogmatiken. De viktigaste läropunkterna — loci — i läran skulle utläggas. Mot denna locimetod stod kravet att katekesutvecklingen enbart skulle utlägga Luthers lilla katekes. De kommitterade hade följt denna senare modell, som också angavs i deras instruktion. Kommitténs pedagogiska princip att till läraren överlämna uppgiften att konkretisera och exemplifiera stoffet underkändes. Katekeskommittén hade uteslutit många teologiska frågor som läran om änglarna, Guds attribut och den detaljerade skildringen av syndafallets följder. Genom dessa uteslutningar blev skillnaden mellan 1810 års katekes och förslaget 1872 för stort. Det var olämpligt att överlämna en helt ny katekes till församlingen. Brottet mellan gammalt och nytt var för stort. Domkapitlen i Lund och Västerås anmärkte just på detta brott i den kateketiska traditionen. Seminarieläraren i Härnösand S H Wagenius gav en principiell pedagogisk motivering till denna anmärkning. För barnet var katekesens form och innehåll så intimt förknippat, att antagandet av en så annorlunda katekes skulle åstadkomma en rubbning i barnatron. Kritikerna fann, att ur denna synpunkt var katekesförslaget från 1856 bättre.

Katekesförslaget förhållande till Luthers lilla katekes var föremål för både klander och beröm. Hovkonsistoriet, Visby, Härnösand, Lund, Västerås, Strängnäs och Uppsala domkapitel liksom många enskilda kritiker klandrade de kommitterade för det stora beroendet av Luthers lilla katekes. För mycket av Luther och för litet av Lindblom, så kan mycket av kritiken karakteriseras.

70 stycken i katekesförslaget var en nästan ordagrann upprepning av orden i Luthers lilla katekes. Detta föranledde många kritiska kommentarer. Uppsala teologiska fakultet framhöll att "blott sönderdela Luthers stycken till lika många svar, som meningar fanns i dessa stycken, ett sådant förfarande kan näppeligen få namn av en kort utveckling, då man ju icke alls utvecklat utan blott sönderstyckat ifrågavarande delar av Luthers lilla katekes".⁶ Fakulteten betonade, att svaren var korta, men frågorna var invecklade och långa. "Och det besynnerliga inträffar att den undervisning, som lämnas, ofta är att hämta snarare ur frågan än ur svaret." Detta gjorde katekesen än mer svårlärd, då eleven måste kunna memorera både fråga och svar för att kunna få ett sammanhang i texten. Svårigheterna blev än större för memoreringen, då de kommitterade inte alltid ordagrant upprepade Luthers ord i utvecklingen.

Språket i katekesförslaget är återigen ett exempel på svårigheten att skriva en katekes, som kunde accepteras av hela kyrkan. Moderniseringen av språket fick mycket beröm. Andra kritiker menade, att de kommitterade genom denna modernisering gjort samma misstag som Lindblom gjorde 1810, då

⁶ Katekesförslaget kritiserades utifrån samma utgångspunkt av domkapitlen i Strängnäs, Västerås, Lund, Skara, Hovkonsistoriet och Stockholms stads konsistorium.

han moderniserade språket i sin katekes. De kommitterade hade ej gjort någon nyöversättning av Luthers lilla katekes.⁷ Detta föranledde mycket kritik. Flera kritiker ville dessutom ha bibelns form och uppställning på de tio budorden. Kritikerna ville ha med bildförbudet vid andra budet som ett särskilt bud och sammanslå nionde och tionde budet. Detta är den reformerta kyrkans redaktion av de tio budorden.

Utöver denna kritik förekom debatt om 1872 års katekesförslag i tidskrifter. Rektorn vid folkskoleseminariet i Linköping Chr L Anjou har i Tidning för Folkskolan sammanfattat denna debatt.⁸ Anjou stod biskop Bring nära och hade troligen på ett tidigt stadium fått ta del av katekesförslaget. Det gick nämligen före publicerandet på remiss till ett utvalt antal kritiker. Inofficiellt fick Bring på detta sätt en sådan granskande kommitté, som han redan vid kommitténs tillsättning hade önskat sig.⁹ Meningen med denna granskande kommitté var, att katekesförslaget skulle kritiseras utifrån de premisser, från vilka det var skrivet. Anjou berörde först den rationalistiska kritiken. Katekesförslaget 1872 utkom då Strauss-debatten pågick i vårt land. Dessa kritiker av den rationella skolan ville, att katekesen skulle återspegla resultaten av den moderna teologiska forskningen dvs den rationalistiska teologin. Både urkyrkans och reformationstidens bekännelseskritiker borde ur den synvinkeln reformeras. Treenighetsläran, försoningsläran, rättfärdiggörelseläran och helgelsläran borde omarbetas. Mot denna kritik anförde Anjou, att de kommitterade haft den åsikten att överlämna ett katekesförslag, som överensstämde med svenska kyrkans gemensamma bekännelse.

En andra grupp av kritiker tog upp de kommitterades förhållande till Luthers lilla katekes.¹⁰ Kyrkomötet 1868 hade uppställt tre grunder för den nya läroboken, nämligen att lärosatserna skulle ordnas under de motsvarande styckena av Luthers lilla katekes, att den nya läroboken behövde komplettera läroinnehållet i Luthers lilla katekes och att i stället för en större och en mindre lärobok uti en enda sammanfatta grundvalen för barnets kristendomskunskap. Dessa grundsatser var ej uppfyllda.

Såsom rationalisterna kritiserade läroinnehållet i jämförelse med en viss teologisk utveckling fram till 1870-talet, så kritiserade denna grupp Luthers lilla katekes i jämförelse med den pedagogiska utvecklingen fram till 1800-talets slut. Denna grupp av kritiker önskade verkligen en ny lärobok, helt frigjord från Luthers lilla katekes, där frågeformen var utbytt mot samman-

7 Bland okat. material från katekeskommittén på UUB finns även en nyöversättning av Luthers lilla katekes. Okat. 1968/5 UUB, Katekesförslaget 1872 s VII.

8 Anjou 1873 s 2 ff, s 17 ff, s 33 ff, s 49 ff, s 81 ff, s 293 ff. Tidningen Wäktaren innehöll en lång debatt med anledning av katekesförslaget. Se bl a nr 39, 43, 44, 45, 46, 48, 50/1872, nr 2, 5, 8, 10, 11, 12, 13, 23, 31, 33, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 47/1873. Bidragen är skrivna under signatur.

9 Myrberg 1873 s 90.

10 T ex L—m i Wäktaren nr 50/1872, C. H. L. i Aftonbladet nr 267/1872.

hängande stycken. Stoffet i Luthers lilla katekes var för svårsmält. Anjou försvarade de kommitterade med att katekesen skulle inläras precis som alla andra läroböcker. Skallet på Luther pekade på att andra auktoriteter ville intaga Luthers plats och följden härav skulle bli, "att de ännu ivrigare sträva att förkättra varandra, än de nu äro att med samlad kraft försöka störta gamle Luther av sätet."

Till den tredje gruppen av kritiker hörde de, som anmärkte mot katekesförslagets innehåll och utformning. Till de kritiserade egenskaperna hörde den bibehållna frågeformen i katekesförslaget. Kyrkomötet hade yrkat på en lärobok utan frågor och svar. Nu kom kritiken. Den hävdade, att lärobokens uppställning i frågor och svar befrämjade tanklöshet och mekanisk läsning både hos lärare och barn. Ett annat argument i kritiken var att frågeformen hade försvunnit i andra läroböcker; varför behövde den då bibehållas i katekesen?

De kommitterade försvarade sig med den iakttagelsen, att även i ämnen, där läroboken saknade frågeformen, florerade ett tanklöst utanläsande.¹¹

Konsten att ställa frågor var heller inte så lätt, som kritikerna gjorde gällande. Frågeformen utgjorde dessutom en garanti för en viss enhetlighet i undervisningen. Barnen mötte under skoltid och konfirmationstid flera lärare. Katekesförslagets uppställning i frågor och svar garanterade en viss enhetlighet i undervisningen. Katekesen innehöll dessutom de "viktigaste evighetssanningarna" i största korthet sammanträngda. Man kunde i sådana sammanhang inte röra sig med vilka uttryck som helst utan måste välja de rätta definitionerna. Katekisationen skulle införa barnen i kyrkans gemensamma tro och bekännelse.

Lärobok i kristendom utan frågemetoden hade inte brukats i kyrkan förut. Det ansågs som en för stor nyhet att införa en lärobok utan frågeform. Metodens duglighet måste först prövas. De kommitterade efterlyste den idealkatekes utan frågor, som kritikerna talade om men som ännu ej sett dagens ljus.

Till denna tredje grupp av kritiker hörde de, som ogillade de 70 stycken, som utgjorde en upprepning av Luthers ord i lilla katekesen. Kommittén försvarade sig med att det ej hörde till det enklaste att uppdelade Luthers långa förklaringar i små stycken. De kommitterade arbetade även med föresatsen, att katekesen skulle vara kort och lättlärd. Det var, menade de, enbart en fördel för barnen att i utvecklingen på nytt möta Luthers ord i exakt samma formulering, som de hade i Luthers lilla katekes.

Till den fjärde gruppen av kritiker hörde alla de, som i enskildheter kritiserade katekesförslaget 1872. Dit hörde bl a insändaren "missionsvän" i tidningen Wäktaren.¹² Enligt hans åsikt innehöll förslaget oriktiga och krång-

11 Wäktaren nr 10/1873.

12 Ibm nr 50, 51/1872.

liga svar. Viktiga frågor hade utelämnats. Bristerna gjorde, att förslaget ej motverkade det onda och befrämjade det goda.

Mot dessa kritiker av enskildheter i katekesförslaget föreslog Chr Anjou, att mycket kan ändras, men mycket av denna kritik får läggas åt sidan inför kyrkans stora behov av en ny katekes. Lindbloms katekes hade verkligen överlevt sig själv. Kyrkan stod dessutom i en nödsituation. Det fanns, ytttrade Anjou, "våldiga makter, som rusta sig för att rycka ifrån vår kyrka och skola all sund, frisk och kraftig kristendomsundervisning". Utöver dessa makter fanns de "till utseendet kristendomsvänliga", som ville ersätta "Guds rena och klara ord, i beaktelsens fasthet" med "fromma känslor, rörelser och stämningar". Inför detta tryck borde kyrkan ena sig om att antaga katekesförslaget 1872.¹³

Ett nytt katekesförslag 1873.

Den 7 febr 1873 överlämnade K Maj:t remissmaterialet till de kommitterade.¹⁴ Redan den 11 febr är katekeskommittén samlad i Linköping för att omarbeta katekesförslaget från 1872. Sammanträdet pågick till den 5 maj.¹⁵ Till skillnad från protokollen från de tidigare kommittésammanträdena innehåller protokollet från detta sammanträde detaljerade underrättelser om splittringen inom kommittén. Kommittén arbetade särskilt med språket, bibelordens lydelse och en kollationering av språket i lilla katekesen utifrån Luthers grundtext. De kommitterade sysslade dessutom med redaktionella förändringar i själva katekestyckena. Någon genomgripande omarbetning blev det inte. 11 nya stycken inarbetades och 4 stycken uteslöts ur katekesförslaget 1872. Katekesförslaget 1873 innehöll 260 stycken, en ökning med sex. Omkring 40 stycken erhöll en ny redaktion.¹⁶ Den omfattande kritik, som riktats mot katekesförslaget 1872, avvisades av de kommitterade. De fasthöll vid sina principer beträffande omfånget, innehållet och det allmänna framställningssättet. Kompletteringskraven i läran avvisades. Av de begärda tilläggen bland bihangen intogs syndabekännelsen. Den ingick i den allmänna gudstjänsten och det var önskvärt, att eleverna redan i skolan gjorde bekantskap med detta moment.

13 Anjou 1873 s 89. Domprosten i Skara A. F. Sondén uppmanade kyrkans ledare till samling på samma villkor inför katekesförslaget 1872. Teologisk Tidskrift 1872 s 294 ff.

14 E. G. Bring ville ej att den gamla katekeskommittén från 1869 skulle verkställa omarbetningen av katekesförslaget 1872. Brev från E. G. Bring till A. N. Sundberg 8 nov 1873 G 268 e. UUB.

15 Katekeskommitténs protokoll från detta sammanträde ligger i ED konseljakt den 30 maj 1873 nr 7: I—II. RA. Akten innehåller dessutom som ovan är nämnt domkapitlens och enskildas utlåtanden över katekesförslaget 1872. Där ligger även handskriften till själva katekesförslaget. Katekesförslaget 1873 inleds dessutom med en skrivelse till K. Maj:t där de kommitterade redogör för omarbetningen av katekesförslaget 1872.

16 Katekesförslaget 1873 s IV ff. Förslaget trycktes i 2 000 ex. Upplagan 1872 hade visat sig för knapp. Brev från G. Wennerberg till E. G. Bring 30 maj 1873 EGBS, LUB.

De begärda förändringarna i katekesförslaget innehåll avvisades av de kommitterade i de flesta fall. Dessa krav var av flera slag: de 70 styckena ur Luthers lilla katekes borde tas bort; fler stycken ur den lindblomska katekesen borde återfinnas i förslaget; flera kritiker önskade kompletteringsfrågor, som skulle belysa den nya situationen i kyrkan. Till dessa frågor hörde frågor om konfirmation, faddrar, barndop, vådan att försumma nattvarden. Dessa krav avvisades av de kommitterade. Hultkrantz' reservation fick ett starkt stöd bland kritikerna men avvisades. Däremot föranledde Wåhlins förslag till ny redaktion av syndafallets följder i styckena 64—72 den begärda förändringen.

Mycken kritik hade riktats mot framställningssättet i katekesförslaget 1872, bl a moderniseringen av språket både i katekesens textord och i bibelspråken. De kommitterade avvisade denna kritik. Den begärda nyöversättningen av Luthers lilla katekes uteblev. Anmärkningen, att katekesförslaget 1872 var ett dogmatiskt schema utan liv och konkretion, avvisades. De kommitterade hänvisade till vikten av att eleverna inlärde en kort och koncis definition av trons lärosatser.

I flera remissvar fanns den anmärkningen, att de kommitterade missuppfattat instruktionen och skrivit 2 läroböcker i stället för en. Kyrkomötet hade begärt en enda. Kritiken föranleddes av att de kommitterade avtryckte Luthers lilla katekes i förslagets början. Även denna anmärkning avvisades. De gjorda invändningarna mot dispositionen hade varit berättigade, menade de kommitterade, om katekeskommittén hade utarbetat ett förslag, som inte anslutit sig till Luthers lilla katekes.

Uppbyggelsemomentet i katekesförslaget 1872—1873.

Uppbyggelsemomentet i 1872 års katekesförslag blev ofta föremål för debatt. ”I sammanhang med frågan om förslagets omfång har från flera håll blivit anmärkt, att detsamma allt för mycket bar prägeln av en rent dogmatisk utveckling, att det icke, såsom tillbörligt vore, oupphörligen förenar lärans teoretiska framställning med dess tillämpning, att det icke tillräckligt tillfredsställde anspråken på uppbyggelse.”¹⁷ Denna önskan om mer uppbyggelse pekade på en förändring i synen på urvalet av katekesstoff. Debatten om stoffurvalet i kristendomsundervisningen är tidigare omnämnd i samband med debatten om katekesens utamläsning. Kravet på att stoffet skulle påverka inte bara elevens minne utan även hans känsla och vilja arbetade sig starkare.¹⁸ Kritikerna av katekesförslaget 1872 önskade sig mer stoff i katekesen av uppbyggelsekaraktär. Detta krav avvisade de kommit-

¹⁷ Katekesförslaget 1873 s VIII ff.

¹⁸ Bröms 1964 s 181 ff. Det fanns nu inte bara en teologisk syn på människan — utan även en psykologisk syn, där människolivet sågs ur både förståndets, känslans och viljans aspekt.

terade. "Det kan icke vara tjänligt att i en lärobok, som har till sitt närmaste syftemål att bibringa barnen kunskap, i lika grad tala till känslan och fantasien som till förståndet." Bakom detta ställningstagande låg den gränsdragning mot den pietistiska katekestraditionen, som även katekeskommittén 1852 hade gjort. Katekeskommittén 1869 fullföljde denna linje. Den anknöt till ortodoxin och dess höga uppskattning av kunskapen. De kommitterade ansåg, att grunden för all sann kristlig uppbyggelse var, att man lät sitt förstånd upplysas av sanningen.¹⁹

Denna ortodoxins uppfattning av kunskapen kontrasterade mot strömningar inom pietismen. Den betonade en annan sida av tron. Man talade så om värmen och livet i trosinnehållet, att själva lärobegreppet blev tillbakaskjutet. Vid denna tid bytte katekesen ofta namn. Själavårdslära blev den allmänna benämningen. Denna syn på katekesen fick stor utbredning under 1800-talet.²⁰ I remissvaren förekom ofta denna benämning på katekesen. Schartaus katekeser var, samtidigt som de gav kunskap, själavårdsläror.

Genom denna protest mot ortodoxins påstådda formväsande i läran banade pietismen väg för rationalismen. För ortodoxin blev läroframställningen ofta ett dogmatiskt skelett. Pietismen gick en annan väg. Den betonade så starkt de praktiska konsekvenserna av tron att själva trons fundament i dogmläran underminerades. Denna ensidighet i pietismen tog rationalismen upp, särskilt den moraliserande rationalismen. Den betonade moral och nytta under förbiseende av dogmat. Det var detta sista synsätt, som var förhärskande, då Lindblom skrev 1810 års katekes. Denna syn på katekesen levde långt in på 1800-talet. Detta katekesprogram ärvdes sedan under 1800-talets andra hälft av liberalismen, och detta program blev ofta pedagogernas syn på katekesstoffet. Inom pietismen började kunskapsmomentet att skjutas åt sidan, och den beredde därmed vägen för kravet på en dogmfri kristendomsundervisning. Man ville förvandla katekesen från att vara i första hand en lärobok till en uppbyggelsebok, där stoffet skulle påverka känsla och vilja. Katekeskommittén 1869 tog avstånd från denna syn på katekesen. I instruktionen för de kommitterade stod: kommitténs uppgift var att skapa en ny lärobok, som skulle sammanfatta grundvalen för barnets kristendoms-kunskap. Denna uppgift att katekesen skulle grundlägga barnets kristendoms-kunskap fullföljde de kommitterade och kravet på uppbyggelse i annan mening än fast kunskap avvisades. De kommitterade gick därmed emot en stark strömning inom kyrkan. Detta visade debatten vid kyrkomötet 1873. Det var bl a på grund av de kommitterades grundsyn i denna fråga, som katekesförslaget ej kom att godkännas. Majoriteten av kyrkomötets ledamöter hade en annan grundläggande uppfattning.

19 Cf Sundberg 1862—1863 s 349 ff.

20 Lilja 1947 s 326.

Kritiken av det omarbetade katekesförslaget. Grupperingarna inför kyrkomötet 1873.

Katekesförslaget 1872 gick på remiss till hela prästerskapet. Det stod även fritt att insända kritik direkt till katekeskommitténs ordförande. 14 kritiker hade begagnat denna möjlighet.²¹ Andra tryckte sin kritik i böcker och tidskrifter. Det går knappast att finna någon kyrklig eller pedagogisk tidskrift vid denna tid, som inte har artiklar i katekesfrågan, de dagliga tidningarna likaså.²² Det pågick ett sorts diplomatiskt spel även kring katekesförslaget 1873. Krafter var i verksamhet, som arbetade för förslagets antagande, andra krafter ansträngde sig för att underminera dess anseende.

De kyrkliga böckerna har alltid präglats av den tid, under vilken de kom till. Så var förhållandet omkring 1810, och så var förhållandet även då den nya katekesen utarbetades på 1870-talet. Omkring 1870 kämpade flera riktningar inom kyrkan att prägla katekesen just med sin religiösa särart. Det var rationalisterna. De ville ha en betydande revision av de gamla dogmerna. En annan riktning var den pietistiska. Den hade starka fästen inom och utom kyrkan. Denna riktning strävade för en innerlig känslobetonad kristendom. Lundahögkyrkligheten, med dess betoning av det objektiva i den kristna tron, var representerad i själva katekeskommittén. Katekesen skulle vara en bekännelseskraft. Alla dessa riktningar ville sätta sin prägel på den nya katekesen. De ville låta sin kristendomsuppfattning återspeglas i katekesförslaget. Dessa grupperingar märktes i kritiken av katekesförslagen 1872—1873.²³

Rationalisterna anmärkte, som redan är nämnt, på att förslagen inte överensstämde med kyrkans lära. Det nittonde århundradets upplysning fordrade enligt rationalisternas åsikt en betydande revision av de gamla dogmerna, såsom de var avfattade i bekännelseskrafterna. Katekesen var en folkbok och där skulle resultaten av den moderna teologiska forskningen avspeglas. Rationalisterna ville ge en ny tolkning av treenighetsläran, försoningsläran, rättfärdiggörelse- och helgelseläran, läran om bönen, kyrkan och sakramenten.²⁴ Denna riktning ville sätta sin prägel på kyrkans nya lärobok.

Den pietistiska kritiken sköt in sig på kommitténs fasthållande vid dispo-

21 Katekesförslaget 1873 s XLIV.

22 Tidningen *Wäktaren* har en lång artikelserie. Se not 8 s 155 *Aftonbladet*, *Tidning för Folkskolan*, *Teologisk Tidskrift* och *Svensk Kyrkotidning* publicerade artiklar vid nämnda tid om katekesförslagen.

23 Redan vid kyrkomötet 1868 märktes denna gruppering. Bring berättade att vid kyrkomötet 1868 företogs valen till utskotten efter tre listor: en rationalistisk, en pietistisk och en konfessionell. Se den Bringska släktrönikan. I professor Ragnar Brings ägo. Cf brev från E. G. Bring, datum svårläst, 1868 till U. Bring. UBS, LUB.

24 *Wäktaren* 1872 nr 43, 44, 45. *Tidning för Folkskolan* 1873 s 17 ff. *Aftonbladet* 1872 nr 267, *Aftonbladet* 1874, 31 jan. Till denna typ av kritik kan i viss mån räknas stockholmsprästen J. M. Almqvists skrift: "Betänkande över den nya katekesen", Jönköping 1873. Hans inlägg exemplifierar den teologiska liberalismen. Cf *Svenskt biog. lex* 1: 522 Sthlm 1918.

sitionen och uttryckssätten i Luthers lilla katekes. Denna kritik tog fasta på att kyrkomötet hade begärt en enda ny lärobok, medan de kommitterade hade författat en katekes. Vidare hade katekesförslaget utformats som ett dogmatiskt schema. Det saknade uppbyggelsemomentet och lärans exemplifikation i ett kristet liv. Pietisterna önskade ett mer biblicistiskt katekesförslag. Professor O F Myrberg och P P Waldenström utgav skrifter, där katekesförslagen kritiserades efter dessa principer.²⁵

Den debatt, som fördes mellan Myrberg och katekeskommittén, återspeglar något av den spänning, som fanns mellan lundahögkyrkligheten å ena sidan och den uppsaliensiska lågkyrkligheten å den andra sidan. Problemet rörde huvudfrågan i den teologiska debatten vid slutet av 1800-talet. Den kan uttryckas i orden: "Var står det skrivet" och rörde förhållandet mellan bibelordet och bekännelseskrifterna. För E G Bring existerade inte något motsatsförhållande mellan bibelordet och bekännelseskrifterna. De utgjorde en riktig tolkning av bibelordet. O F Myrberg intog en helt annan hållning. Allt beröm för bekännelsetrohet, som katekesförslaget 1873 fått, tolkade Myrberg som ett klander. Utifrån frågeställningen "Var står det skrivet" ville han gå förbi bekännelseskrifterna och gå direkt till bibelordet. Bekännelseskrifterna var uttryck för en mänsklig tolkning av Guds ord. Därför önskade sig Myrberg en katekes, som var "en bibel i smått".

Vid prästmötet i Uppsala 1871 och i andra skrifter gav professor O F Myrberg ett kateketiskt program utifrån denna syn på bibeln och bekännelsen.²⁶ Han kritiserade, att den nya katekesen skulle vara ett verk av kommitterade. Katekesen borde i stället vara en enda mans verk. Den skulle vara en snilletts produkt. Den skulle vidare vara en lekmännens bibel. "Det är katekesens verkliga uppgift", yttrade Myrberg, "att vara så att säga en bibel i smått, som återgiver bilden av den Heliga skrift i stort, så vitt det inom ett så inskränkt utrymme kan ske."²⁷ Bibeln var både gudomlig och mänsklig till sitt innehåll och språk. Den skildrade en levande verklighet och språket bar även denna prägel. "Det är i högsta måtto önskvärt", fortsatte Myrberg, "att den katekes, som en gång kommer att efterträda den närvarande, måtte tala ett mindre abstrakt och mera mänskligt språk i alla avscenden än det nu på katekesens område vanliga." Enligt Myrberg borde katekesen "måla",

25 Waldenström 1873, Myrberg 1873.

26 Protokoll och Handlingar Rörande Prestmöte i Upsala 1873 s 133 ff, Myrberg 1873. Där upprepar professor Myrberg sina anmärkningar i Teologiska fakultetens i Uppsala protokoll den 11 jan 1873 § 2 mot katekesförslaget 1872. Cf brev från J. Linnarsson till Hultkrantz 13.7 1871, MS okat. Acc 1968/5, UUB. Linnarsson anholder i brevet om bibliska utläggningar i katekesen i st. f. dogmatiska. I Post och Inrikes Tidningar förde O. F. Myrberg, E. G. Bring m. fl. en debatt om katekesförslaget 1873 utifrån problemställningen bibel—bekännelse. Post och Inrikes Tidningar 1873/nr 237, 243, 266, 268, 269.

27 Protokoll Och Handlingar Rörande Prestmöte i Upsala 1873 s 134. Liknande tankar hade Torén i sin motion vid 1868 års kyrkomöte och i Torén 1863.

dvs ge en åskådlig och levande bild av Jesus Kristus.²⁸ Detta mål med undervisningen kunde inte vinnas genom att överföra skolteologins abstrakta läroformler till katekesen. Skolteologins sönderdelning av teologiska begrepp, begreppsdefinitioner och termer hade influtit i katekesförslaget för att ge intryck av ren lära och ren bekännelse. Detta har också haft till följd, att de kommitterade börjar med en dogmatisk utläggning och sedan övergår på dess tillämpning. Luther däremot ansträngde sig att måla upp ett personligt förhållande mellan Gud och människan. Myrberg menade, att teologiska läroformler blev den medelpunkt, omkring vilken hela innehållet byggdes upp, och det var dessa läroformler, som skulle inpräglas genom katekesläsningen. Enligt Myrberg kunde detta tillvägagångssätt liknas vid ett bygge, där man intresserade sig mer för byggnadsställningarna än själva huset.

Myrberg önskade kyrkan en katekes, som var bibeln i smått, inte en abstrakt dogmatik. Myrberg hade även anmärkningar att göra på själva innehållet och dispositionen. Han fann det anmärkningsvärt, att dopet och nattvarden, dvs det 4:e och 5:e huvudstycket i katekesen, fick ett lika stort utrymme i dispositionen som buden och trons artiklar. Myrberg ansåg dessutom, att kyrkan inte slaviskt behövde följa den disposition, som Luther hade i sin lilla katekes. Likaså byggde seden att i katekesen placera buden först och därefter trosartiklarna på en schematisk uppfattning av lag och evangelium. De kommitterade förklarade begreppet lag på följande sätt: "Lagen är den del av Guds ord, som lärar oss, huru vårt hjärta och leverne böra vara beskaffade." Begreppet evangelium utlades: "Evangelium är den del av Guds ord, som förkunnar det ljuvliga budskapet om Jesus Kristus, syndares Frälsare."²⁹ Denna motsats leder till antinomism, menade Myrberg. Kristus har uppfyllt lagen. Han var Guds lagrättfärdighet i människonatur. "Lagen lärar oss, huru vårt hjärta och leverne böra vara beskaffade", fastslog Myrberg i sitt föredrag, men lagen är då icke tagen i motsatsställning till evangeliet utan lagen fattas som uttryck för Jesu ord: Himmel och jord skola förgås, men mina ord skola icke förgås. Detta lagens tredje bruk, lagen som rättesnöre för den kristne, återfanns i katekesförslaget 1872, men utgick i katekesförslaget 1873. Däremot låg detta lagens tredje bruk bakom uppställningen av katekesen inom den pietistiska traditionen. Följderna av denna förväxling hos de kommitterade av lagen såsom budord och av lagens fullkomning i Kristus, beskrev Myrberg med orden: "Det är antinomismens laglöshet som gör sitt intåg under kristendomens namn."³⁰ I utlåtandet från teologiska fakulteten i Uppsala 11 jan 1873 över katekesförslaget 1872 an-

28 Dessa åsikter om lärobokens form och språk överensstämmer med Toréns tankar om bibl. historien. Se Torén 1871 s 202.

29 KF 1872 fr 6, 7.

30 Protokoll Och Handlingar Rörande Prestmöte i Upsala 1873 s 140 ff. Denna påstådda brist på bekännelsetrohet påpekades även i en annan anonym skrift. Några frågor med avseende på det föreliggande kommittéförslaget till ny katekes. Uppsala 1873.

fördes: "I styckena 5—7 har den riktiga läran om lagens och evangelie betydelse och inbördes förhållande blivit på ett alltför knapphändigt och till missförstånd i antinomistisk riktning lätt ledande sätt utvecklad." ³¹

Om man lämnade den schematiska uppfattning av lag och evangelium, som bar upp de kommitterades förslag, och om man tillika lämnade uppställningen i Luthers lilla katekes, föreslog Myrberg, att katekesen kunde inledas med ett första kapitel om skapelsen och försynen enligt 1:a artikeln. Därefter skulle budorden komma och skildringen av Gamla Testamentet som en förberedelsetid till Jesus Kristus. Det tredje kapitlet skulle handla om Jesu Kristi verk här på jorden och i hans kyrka ända fram till fulländningen. Därefter skulle följa kapitlet om dopet och nattvarden i sammanhang med bekännelsen till Herrens namn och katekesen skulle avslutas med ett kapitel om bönen, i synnerhet Herrens bön. Även katekesen skulle åter spegla synen på kristendomen såsom uppenbarad religion. Myrberg menade sig med denna disposition av katekesen vinna både bättre ordning och sammanhang, och katekesen skulle få en lämplig början och ett bra slut. "Jag upprepar ännu en gång", framhöll Myrberg, "en bättre och naturligare uppställning av katekesens innehåll än den nuvarande, är en fordran, som är oeftergivlig." ³²

De kommitterade däremot ansåg, att uppgiften för eleven att själv uttrycka de kristna trossanningarna var för svår. "Uti en katekes, där de allra viktigaste evighetssanningarna i största korthet äro sammanträngda, framstår mycket mer vikten av att icke röra sig med vilka uttryck som helst utan att framför allt välja det rätta uttrycket." ³³ Detta ledde de kommitterade att själva formulera både fråga och svar i de enskilda styckena. Detta förfaringssätt underkände Myrberg både av pedagogiska och teologiska grunder. Katekesens uppställning i frågor och svar ledde till en mekanisk undervisning. "Därvid må först rörande frågans och svarets inbördes förhållande anmärkas", framhöll teol fak i Uppsala i sitt remissvar, "dels att svaret någon gång snarare är en omsägning än en utveckling av frågans föremål, dels att på andra ställen bristande överensstämmelse råder mellan fråga och svar". ³⁴ Men metoden hade även andra avigsidor. Utgjorde det nya katekesförslaget en bekännelseskraft, yttrade Myrberg, så lade man i lärarens och elevens mun trossatser, som eventuellt inte var deras bekännelse. Metoden tvingade barnen att säga sig själva tro och bekänna, vad som icke kan vara deras egen tro. Denna metod framstod som så mycket vanskligare som katekesen kunde innehålla stoff, som stred mot den kyrkliga bekännelsen.

Utifrån den uppsaliensiska teologin med synen på kristendomen som up-

31 ED konseljakt 30 maj 1873 7: I—II. RA.

32 Protokoll Och Handlingar Rörande Prestmötet i Upsala 1873 s 143.

33 Tidning för Folkskolan 1873 nr 1, 2, 3, 4, 6.

34 ED konseljakt 30 maj 1873 nr 7: I—II. RA.

penbarad religion, där uppenbarelsen fortgår ännu alltjämt, skulle katekesen fått en helt ny disposition, som börjar i skapelsen dvs 1:a trosartikeln och slutar med bönen Fader vår. Katekesen skulle ha fått sammanhängande stycken i stället för frågor och svar. Den skulle vidare ha fått en innerlig och biblisk ton i stället för skoldogmatikens torra formler. Frågemetoden låste både lärare och elev, inte minst i ämnet kristendom, där den andliga och personliga erfarenheten spelade en så stor roll. Katekeskommittén anknöt till en strömning ute på kontinenten. C A Torén rapporterade att utöver biblisk historia skulle eleverna införas "till deltagande uti församlingens bekännelse. Denna har sitt förnämligaste uttryck i dess symboliska katekes, vilken är antingen den lilla lutherska eller ock den heidelbergiska." ³⁵

Ett sista önskemål från professor Myrbergs sida var en återgång till en mer bibelenlig lydelse av dekalogen, där bildförbudet infördes som ett särskilt bud och nionde och tionde buden sammanslogs till ett enda bud. Luther hade på denna punkt varit för konservativ. Myrberg anförde också, att Jesus själv läst och undervisat utifrån budens lydelse i 2 Mos 20. Myrberg anförde en egen översättning och sammanställning av budorden. ³⁶ Varken pietet mot Luther eller vanans makt fick hindra en återgång till en mer bibelenlig version av budorden i katekesen. Dessa önskemål från professor Myrberg återspeglade i stort den pietistiska biblicistiska kritiken av katekesförslagen 1872—1873. Denna teologiska kritik av rationalistisk och pietistisk typ liksom pedagogiska anmärkningar bemöttes som ovan är nämnt av seminarie- rektorn Chr L Anjou i Linköping och domprosten A F Sondén i Skara. ³⁷ Både Sondén och Anjou publicerade artiklar i *Wäktaren* med försvar för katekesförslaget 1873. ³⁸ Katekesförslagets antagande skulle vara en verklig vinning för både skolan och kyrkan enligt deras mening.

Detta var positionerna kring katekesförslaget inför kyrkomötet 1873. Starka opinionsyttringar ville förhindra katekesförslagets antagande till allmän lärobok i kristendom för skola och kyrka, andra såg det som en lösning på kyrkans läroboksproblem.

Kyrkomötet 1873. Pedagogiska brister fällde katekesförslaget.

Enligt kyrkomötesförordningen skulle katekesen såsom hörande till de kyrkliga böckerna först behandlas av prästerliga utskottet vid kyrkomötet. ³⁹

³⁵ Torén 1871 s 203.

³⁶ Protokoll Och Handlingar Rörande Prestmötet i Upsala 1873 s 151 ff. Det finns två något olika versioner av budorden i GT 2 Mos. 20: 1—17 och 5 Mos. 5: 6—21. I den romerska och den lutherska kyrkans tradition räknar man bildförbudet som en utvidgning av första budet med förbud mot andra gudar. I den gamla kyrkan, liksom senare i den grekisk-ortodoxa och i den reformerta traditionen räknas bildförbudet som ett självständigt bud, det andra budet. I denna reformerta tradition sammanslås 9—10 buden till ett enda bud. Cf Bibelsyn 1970 s 112.

³⁷ *Tidning för Folkskolan* 1873 nr 1, 2, 3, 4, 6.

³⁸ *Wäktaren* 1872 nr 44, 45, 1873 nr 12.

³⁹ K. Förordning om kyrkomöte den 16 nov 1863 § 10.

För att underlätta arbetet i det prästerliga ledamöternas avdelning tillsattes en fyramannadelegation med uppgift att utarbeta ett utlåtande över den kritik, som inlämnats mot katekesförslaget.⁴⁰ I denna fyramannadelegation ingick biskoparna C O Björling, Gustaf D Björck, kontraktsprosten Elof Quiding och professor Clas Warholm. Kritiken mot katekesförslaget hade inlämnats av lektor Brodén, professor Olbers, domprosten Strömberg, prosten Holmquist och kyrkoherde Lagström. Dessutom hade de kommitterade själva anmärkningar att göra.⁴¹ De anmärkningar mot katekesförslaget, som de delegerade framställde, gällde främst förändringar i Luthers lilla katekes, enskilda katekestycken, buden, trons artiklar och bönen Fader vår. Sedan dessa ändringar blivit gjorda, kunde kyrkomötet ingå till K Maj:t med anhållan, att katekesförslaget måtte anbefallas till antagande såsom lärobok vid kristendomsundervisningen. Björling och Quiding reserverade sig. De föreslog, att "sedan åtskilliga väsentliga brister, som finns i förslaget, blivit avhjälpta", kunde kyrkomötet hemställa att få katekesförslaget antaget till allmän lärobok.

Detta utlåtande av fyramannanämnden inom de prästerliga ledamöterna röstades bort.⁴² Sammanträdet med de prästerliga ledamöterna, då katekesförslaget behandlades, leddes av A N Sundberg. Han lyckades samla utskottet kring ett helt annat utlåtande, där bl a troheten mot kyrkans bekännelse betonades och där det underströks att katekeskommittén följt de principer, som kyrkomötet 1868 hade framställt. I detta yttrande hette det att förslaget stod i "nära sammanhang med Luthers lilla katekes, är enkelt och bestämt och tillika så kort, att det blott innehåller de nödigaste förklaringar och tillägg till den Lutherska katekesen". Anmärkningar förekom, men de var ej av den vikt, att de föranledde omarbetning eller revision. Utskottet föreslog därför att katekesförslaget skulle antagas till allmänt bruk.

Efter detta korta och till det yttre samstämmiga betänkande inträffade det märkliga, att inte mindre än 17 stycken av de prästerliga ledamöterna reserverade sig.⁴³ Av dessa 17 reservanter var 6 biskopar.⁴⁴ Vidare ansåg 13 av reservanterna, att bristerna i katekesförslaget var så stora, att det framlagda katekesförslaget ej kunde antagas. Utlåtandet från Björling, Quiding, Björck

40 KM 1873. Supplb. Utlåtande, med anledning av de anmärkningar, som flera av kyrkomötets prästerliga ledamöter gjort vid det av i nåder tillsatta kommitterade uppgjorda förslaget till kort utveckling av Luthers lilla katekes.

41 Dessa skriftliga anmärkningar har inte återfunnits på RA.

42 KM 1873 Supplb Kyrkomötets prästerliga ledamöters betänkande. Litt C.

43 Omröstning företogs vid ett tillfälle, då många ledamöter var frånvarande. Detta förklarar, varför utskottet först godkände katekesförslaget och att därefter 17 reservanter anmälde sig. Cf Erlandsson 1957 s 136.

44 Bland reservanterna fanns: Björling, Rundgren, Olbers, Lindgren, Brodén, Linder, Holmquist, Quiding, Groth, Lagström, Strömberg, Widén och Lyth. Biskop Björck och Beckman hade egna reservationer. Biskoparna Genberg och Anjou reserverade sig utan särskild anmärkning.

och Warholm hade röstats bort i prästerliga utskottet. Det kom nu tillbaka i form av denna mycket starka reservation.

Prästerna och seminarielärarna hade gett katekesförslaget 1872—1873 sitt stöd vid det stora remissförfarandet till hela Sveriges prästerskap. Detta innebar, att prästerna och seminarielärarna, som arbetade med katekesen, var nöjda med katekesförslaget. De prästerliga ledamöterna vid kyrkomötet hade en annan åsikt. Där fanns det starka reservationer mot förslaget. De prästerliga ledamöterna representerade mer den kritik, som rikets domkapitel hade avgivit, än väljarkåren bland rikets prästerskap. Vid debatten i kyrkomötet följde kritiken de banor, som tidigare är redovisade.⁴⁵ Kritiken gällde katekesförslagets omfång, innehåll och framställningssätt.⁴⁶ De kommitterade hade ansträngt sig att utarbeta ett till omfånget litet katekesförslag. Kommittén ansåg, att katekesen skulle memoreras. Svaren blev därför korta.⁴⁷ I den muntliga undervisningen skulle läraren ge dessa korta svar liv och åskådlighet. De kommitterade tänkte hela tiden sitt katekesförslag i en pedagogisk situation. Denna princip underkändes av kyrkomötet.

För mycket av Luther och för litet av Lindblom, så karakteriserade biskop Rundgren katekesförslaget 1873.⁴⁸ De kommitterade hade i sin instruktion fått uppgiften att utgå från Luthers lilla katekes. När kyrkomötet 1873 granskade vad det 1868 hade beslutat om, saknade ledamöterna uttrycks-sätten i Lindbloms katekes och önskade dessa tillbaka. Biskop C O Björling kritiserade just detta brott i den historiska kontinuiteten, som 1873 års katekesförslag innebar.⁴⁹ Björling föreslog vid kyrkomötet 1868, att utgångspunkten för katekeskommittén 1869 skulle vara Luthers lilla katekes, men han ville däremot inte att Luthers lilla katekes skulle mekaniskt sönderdelas och att Lindbloms katekes helt skulle skjutas åt sidan. Han hade till remisssvaret från Västerås domkapitel utarbetat ett eget katekesförslag. Detta underkändes av katekeskommittén.⁵⁰ På ett sätt vidhöll Björling hela tiden sin tes från 1840-talet, att den nya katekesen skulle vara en revision av den lindblomska katekesen. Tidigare är redovisat, att Lindbloms katekes sköts åt sidan vid undervisningen. De katekeser, som fått komplettera framställningen i den lindblomska katekesen, hade alla ett fylligt framställningssätt. Lärarens katekisation var med i själva läroboken. Dit kan man räkna bl a

45 KM 1873 prot s 577—689.

46 Cf Sondéns yttrande KM 1873 prot s 583 ff.

47 Frågan om katekesens längd var ytterst angelägen. Vid kyrkomötet 1873 debatterades katekesens utanläsning med anledning av C. Treffenbergs motion nr 32 i samma ärende. Cf Brev fr E. G. Bring till Brandell ödat Ms okat Acc 1968/5. UUB. Bring ville ha ett kort katekesförslag därför att det skulle memoreras.

48 KM 1873 prot s 622 ff.

49 KM 1873 supplb. Kyrkomötets prästerliga ledamöters betänkande Litt C.

50 Debatten i kyrkomötet 1873 visade att behovet av en kateketisk läsebok var stort. Både biskoparna Björck, Anjou och professor Hultkrantz utgav kateketiska läseböcker. Anjou och Björck byggde sina på katekesförslaget 1873.

Schartaus, Gagners och Hultkrantz' katekeser.⁵¹ De gav åskådlighet och liv åt läran i själva läroboken. En viss sedvänja hade alltså uppstått i kyrkan inför denna typ av läroböcker. 1873 års katekesförslag var ett brott mot denna sedvänja. De kommitterades arbetssätt, att blott sönderdela Luthers förklaringar till lika många stycken, som där fanns meningar, underkändes därför av kyrkomötet. Det räckte inte med att de kommitterade hänvisade till en kommande kateketisk läsebok, där exempel och åskådlighet åt läran skulle ges. Kritiken samlade sig därför kring problemet, att katekesförslaget innehöll för mycket dogmatik och för litet etik.⁵²

Framställningssättet var för svårsmält för barn. Enligt domprosten Strömberg innehöll katekesförslaget 1873 en dogmatisk terminologi, som gjorde det svårt att fatta för både barnets hjärta och förstånd.⁵³ Debatten i kyrkomötet följde alltså i stort sett det mönster, som remissvaren uppvisade.

Till kritiken mot framställningssättet hörde även den erotematiska metoden. Kyrkomötet hade framställt önskemål om en lärobok i akroamatisk form.⁵⁴ När den två dagar långa debatten var avslutad, förelåg inte mindre än 6 förslag till skrivning, även detta ett uttryck för de åsiktsskillnader, som präglade debatten redan från början. Det gemensamma i alla yrkanden var behovet av katekesförslagets omarbetning. Det som skilde var olika önskingar om, hur revisionen skulle tillgå. Vid en omröstning kring de prästerliga ledamöternas utlåtande blev röstsiffrorna 22 ja och 33 nej. För antagande fordrades $\frac{2}{3}$ majoritet. Till sist segrade biskop Rundgrens förslag till skrivning: "Kyrkomötet anser det av kommitterade utarbetade förslaget till utveckling av Luthers lilla katekes äga väsentliga företräden framför den nu begagnade förklaringen i avseende på korthet, bestämdhet och systematisk anordning, men funnit detsamma alltför mycket bära prägeln av en rent dogmatisk framställning, och i sammanhang därmed sakna de tillämpningar i etiskt hänseende, som i en lärobok för barn och den stora allmänheten äro oumbärliga; på grund varav kyrkomötet, som icke kan tillstyrka, att ifrågasvara katekesförslag antages till allmänt bruk såsom lärobok vid kristendomsundervisningen i svenska kyrkan, underdånigst anhåller, att det må varda översett och omarbetat, och därefter ett blivande kyrkomötes prövning underställt." ⁵⁵

51 Schartaus "Undervisning i christendomskunskapen för barn enligt doctor Luthers lilla cateches" utkom i 21 upplagor med omk 178 000 ex. Uppgiften hämtad ur CWK Gleerups förlagskostnader 1826—1871 Gleerups Arkiv, Öresundsvägen, Lund. Gagners katekes utkom i 37 000 ex, Hultkrantz katekes i 24 upplagor.

52 "För min del måste jag", yttrade Björling, "dock uttala den åsikt att detta förslag i någon mån övergår till det slag av ensidighet, varom jag först talade, nämligen att det dogmatiska systemet är framställt på ett något torrt sätt och utan det liv som erfordras för att göra det nyttigt och verkligt levande hos Sveriges allmoge." KM 1873 prot s 601.

53 KM 1873 prot s 649 ff. Detta krav på enkelhet i uttryckssätten återkom ofta i debatten om katekesen.

54 Beträffande skillnaden mellan dessa system se Gerdin 1881, Wäktaren 1873 nr 5, 11.

55 KM 1873 prot s 689.

De kommitterades princip, att den nya läroboken skulle vara en kortfattad bekännelseskrift och att lärans exemplifikation och åskådlighet ej skulle ingå i själva läroboken fällde katekesförslaget 1873. Problemet sades vara pedagogiskt, men bakom den pedagogiska aspekten låg skilda teologiska uppfattningar. I kyrkomötets skrivning hette det, att det etiska momentet inte var utvecklat. Kyrkomötet önskade alltså en katekes, som till sin typ överensstämde med den pietistiska katekestraditionen. Denna typ av katekeser hade utförliga etiska beskrivningar "för att göra människan lycklig här i tiden och salig i evigheten". Anhängarna av denna katekestyp segrade över den konfessionella högkyrkliga linjen vid kyrkomötet 1873. Prästeståndet hade under 1840-talet avvisat den pietistiska katekestraditionen. Katekeskommittéerna 1852, och 1869 hade gjort sammalunda. Vid kyrkomötet 1873 segrade däremot den pietistiska linjen över den konfessionella linjen.⁵⁶ Pedagogiska brister fällde katekesförslaget, men bakom denna kritik låg teologiska skillaktigheter. Reaktionen inför kyrkomötets beslut i katekesfrågan var delad. Kyrkan önskade en ny lärobok. Många ansåg nu, att detta mål var avlägsnare än någonsin. Splittringen inom och utom kyrkan bara ökade.⁵⁷ Att kunna enas om en enda katekes som lärobok för hela kyrkan syntes omöjligt. Motståndarna till katekesförslaget menade, att detta förtret fick kyrkan ta i väntan på ett bättre katekesförslag.

56 En pietistisk vind blåste genom kyrkan. 1870-diskuterade folkskoleinspektörerna vid sitt sammanträde hur sockenbibliotekens "ändamålsenliga förökande bäst befrämjas". De föreslog böcker av Arndt, Bengel, Bauner, Fjellstedt, Brolin, Bunyan, Fresenius, Funcke, Glaser, Hagerup, Tomas a Kempis, Kurz, Landgren, Luther. Det pietistiska inslaget i bokvalet är markant. ED byråarkiv Folkskolebyrån. Överläggningsämnen vid folkskoleinspektörernas sammanträde Sthlm 15—17 juni 1870. RA.

57 Teologisk Tidskrift 1874 s 175 ff.

Konfessionalismens seger. Katekeskommittén 1875

1. KATEKESKOMMITTÉN 1875.

Arbetet inom katekeskommittén 1875.

Den 7 okt 1873 skrev kyrkomötet till K Maj:t och anhöll att 1873 års katekesförslag skulle bli översett och omarbetat.¹ Det dröjde till den 29 jan 1875 innan K Maj:t tillsatte den nya katekeskommittén.² Till ledamöter i denna kommitté förordnade K Maj:t ärkebiskop A N Sundberg, biskop Bring och rektorn vid folkskoleseminariet i Uppsala M W Norlén.³ Ärkebiskopen skulle vara ordförande och sammankallande. Statsrådet Wennerberg var tydligen angelägen, att arbetet skulle komma i gång. Nämda statsrådsprotokoll anger nämligen både tid och plats för första sammanträdet.

Tiden innan den nya katekeskommittén tillsattes utnyttjades till debatt om katekeskommitténs sammansättning. Statsrådet Wennerbergs åsikt var att uppdraget att revidera 1873 års katekesförslag skulle utföras av en enda man. Wennerberg följde här en linje, som ständigt återkommer i debatten. Att skriva en ny katekes borde vara en enda mans verk. Katekeskommittéerna 1852 och 1869 började även sitt arbete med att utlysa allmän tävlan. Kommittéerna ville först pröva denna väg. Katekesen skulle vara ett verk av en enda man.⁴ Uppdraget gick till Bring. Bring hade tydligen tillskrivit Sundberg och bett honom åtaga sig uppdraget. Sundberg ansåg däremot Bring vara mannen för denna revision av katekesen. Sundberg böjde sig för Brings önskan att inte komma ifråga, men ställde det villkoret, att han ville ha

1 KM 1873. Kyrkomötets skrivelse nr 15. Se även ED statsrådsprotokoll 29 jan 1875 RA.

2 ED statsrådsprotokoll 29 jan 1875 § 1. Ärkebiskop A. N. Sundbergs arkiv. Statsråden Wennerbergs och Carlsons brevväxling om den nya katekeskommittén. 29 jan 1875 och 27 april 1877.

3 Svenska män och kvinnor 5: 542. Lundgren 1899.

4 Brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring 14 okt 1873. EGBS LUB. Katekesens revision av en enda man var ett önskemål i debatten vid kyrkomötet 1873. KM 1873 prot s 657, 662.

Bring till medarbetare och ännu en man. Bring föreslog på denna post prosten J Andersson, sedermera biskop i Växjö.⁵

I breven diskuterades även en annan möjlighet. I ett brev från Sundberg till Bring av den 3 nov 1873 drog Sundberg den slutsatsen, att eftersom statsrådet inte hört sig för skulle den gamla katekeskommittén verkställa omarbetningen.⁶ Enligt ett brev från Hultkrantz till oviss adressat har också 1869 års katekeskommitté varit inkopplad på frågan. "Vad du skriver rörande katekesförslagets öde är sorgligt nog. Det är ej lätt att säga, vilket av de båda av statsrådet nämnda alternativ som skulle komma att mest befrämja kristendomens sak i Sverige. Med varje dag som går synes mig en god lösning av katekesfrågan bliva allt svårare. Många andra moln hota även kyrkan för framtiden med faror och upplösning", skrev Hultkrantz.⁷

Statsrådet Wennerberg har tydligen diskuterat möjligheten antingen att ge uppdraget åt den gamla katekeskommittén eller att uppdraga åt en enda man att verkställa revisionen. Inget av dessa förslag kunde realiseras. I stället utsågs Sundberg, Bring och Norlén till den nya katekeskommittén.

Det pågick en intern debatt inom episkopatet i svenska kyrkan, hur det reviderade katekesförslaget skulle se ut. I ett brev från biskop Rundgren i Karlstad till Bring diskuterades problemet. Rundgren hänvisade till sitt yttrande vid kyrkomötet 1873. Där hade han tydligt sagt ifrån hur han ville att en kyrklig lärobok skulle se ut. Nu skrev han: "Ett kan jag blott säga, att jag önskar en närmare anslutning till vår nu gällande katekes, så att vi inte får en ny, utan en omarbetad." Rundgren motiverar även denna sin åsikt. Om katekesen anslöt till 1810 års katekes, skulle föräldrarna kunna hjälpa barnen vid inlärandet av katekesen. Rundgren fortsatte: "Förkorta den gamla, ändra vad som måste ändras, ställ om tredje artikeln i bättre system, upptag där ett och annat från fjärde huvudstycket, om möjligt är — Hultkrantz' katekes visar hur man kan förkorta. Därmed är folkskolan, nattvardsundervisningen och menigheten hjälpta. Men vad som behövs nytt är en lärobok för läraren. Där kan och bör den stränga dogmatiken vara herre." Det är alltså ett mycket klart kateketiskt program, som biskop Rundgren avgav, men han var pessimistisk. Han slutade sitt brev med att fastslå, att den som begär råd, är redan fast i sin uppgift och "rådet blir alltså till intet nyttigt".⁸ Brings syn på hur den nya katekesen skulle se ut var tydligen känd och svår att ändra på.

Katekeskommittén hade troligtvis i förväg informerats av statsrådet Wennerberg om sina uppgifter. Redan i december 1874 hade Norlén och Bring haft ett första sammanträffande i Linköping. Kommittéarbetet hade alltså

5 Med prosten Andersson menas troligen Johan Andersson fr 1879 biskop i Växjö. Brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring 14 okt 1873. EGBS LUB.

6 Brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring den 3 nov 1873. EGBS, LUB.

7 Okat 1968/5 UUB.

8 Brev från C. H. Rundgren till E. G. Bring den 5 nov 1875. EGBS LUB.

kommit i gång innan katekeskommittén var tillsatt. Redan den 30 jan 1875 förelåg ett katekesförslag, som skulle ligga till grund för det fortsatta arbetet. Sundberg föreslog, att kommittén när som helst skulle sammanträda. Redan på detta stadium har svårigheterna i den nya katekeskommittén visat sig. Sundberg beklagade i brevet, att Norlén inte hade sökt upp honom och redogjort för arbetets förlopp.⁹ Tydligt fanns det motsättningar redan från början mellan Norlén och de två andra kommittéledamöterna. Det är enbart genom brevväxling inom kommittén, brevväxling mellan enskilda kommittéledamöter och utomstående och genom den inledande skrivelsen till katekesförslaget 1877, som man kan följa kommitténs arbete.¹⁰ Något protokoll från kommitténs arbete har inte återfunnits. För renskrivningsarbete utnyttjades sekreteraren i 1869 års katekeskommitté, fångvårdspredikanten N P Kallander, Linköping.¹¹

Från den 20 april 1875 till början av maj hade kommittén sammanträde i Uppsala. Under brevväxlingen mellan Sundberg och Bring fällde Sundberg följande omdöme om det reviderade katekesförslaget: "Det förefaller mig vara ganska bra, men är kanske väl kort. Mycket tror jag icke det gamla förslaget hava vunnit på bearbetningen."¹² Sundberg uttryckte efter sammanträdet sin glädje över samstämmigheten i åsikter med Bring, men var samtidigt rädd att detta skulle bli till hinders i arbetet.¹³

Under våren 1876 hade katekeskommittén ett andra sammanträde.¹⁴ Då reviderades ånyo det katekesförslag, som redan låg färdigt våren 1875.

I ett brev till Bring av den 6 juni 1876 berörde Sundberg arbetet inom kommittén. Bring hade då färdigställt det katekesförslag, som kommittén hade arbetat med under våren 1876. Norlén var ej nöjd med arbetet och hade utarbetat ett eget alternativt förslag.¹⁵ Detta irriterade Sundberg mycket. Meningen var nämligen att katekeskommittén skulle utskicka det reviderade katekesförslaget till landets biskopar och representanter för de teologiska fakulteterna i Lund och Uppsala för yttrande. Behovet av samarbete i katekesfrågan var tydligt stor. Remissen till biskoparna fick även ersätta ett sedvanligt remissförfarande. Sundberg vägrade emellertid att sända ut två katekesförslag till biskoparna och översände därför båda förslagen till Bring för yttrande. "Jag vägrar", skrev Sundberg till Bring, "för min del att bidra till den löjligheten att till biskoparna utsända två i stället för ett för-

9 Brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring den 30 jan 1875. EGBS LUB.

10 Skrivelsen ligger i ED konseljakt 1878 den 24 aug nr 15 RA. I den inledande skrivelsen till K Maj:t omnämnes detta sammanträde. Skrivelsen var avsedd att inleda katekesförslaget 1877.

11 Brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring den 10 april 1877. EGBS LUB.

12 Brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring den 17 mars 1876. EGBS LUB. Se även brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring 3 april 1876. EGBS LUB.

13 Brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring 15 maj 1876. EGBS LUB.

14 ED konseljakt den 24 aug 1878 nr 15 RA. Brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring 15 maj 1876. EGBS LUB.

15 I handskriften K 127 A UUB finns två ex av detta katekesförslag.

slag . . . Emellertid fördröjer denne asinello saken mer än en månad; ty jag vill intet åtgöra förrän du yttrat dig om den för mig oväntade produkten.”¹⁶

Norléns handlande i katekeskommittén kom tydligen som en överraskning. Sundberg fick ge med sig. Till landets biskopar utsändes både det bringska och det norléniska katekesförslaget.¹⁷ Biskoparnas svar skulle vara ärkebiskopen tillhanda senast i slutet av september 1876. Denna remiss till landets biskopar och till de teologiska fakulteterna kan man förstå. Katekesförslaget skulle nämligen inte gå på remiss till domkapitlen, och kommittén ville naturligtvis före kyrkomötet 1878 höra biskoparnas utlåtanden. Vid kyrkomötet 1873 inträffade nämligen, att inte mindre än 6 biskopar reserverade sig mot det då framlagda katekesförslaget.¹⁸ Detta ville tydligen inte kommittén skulle upprepas.

Norléns katekesprogram.

Redan i början av kommittéarbetet skrev Sundberg till Bring, att han befarade svårigheter med samarbetet inom kommittén. Bring och Sundberg överensstämde i åsikter. Båda hade arbetat med katekesfrågan redan på 1840-talet och sedan framöver i kommittéer och utskott. W Norlén var en nykomling i kommittéarbetet. Det är därför motiverat att något utförligare beskriva hans kateketiska program. Förslaget 1873 föll på grund av pedagogiska brister. Man insatte nu en pedagog i katekeskommittén för att rätta till dessa brister. Det blev rektorn vid seminariet i Uppsala W Norlén. Hans arbete blev inte lätt. Det låg för det första ett färdigt katekesförslag, som skulle revideras, och vidare hade hans medarbetare Sundberg och Bring båda redan tydligt visat, hur den nya katekesen borde se ut enligt deras åsikt. Katekesen skulle vara en kortfattad bekännelsetrogen utläggning av Luthers lilla katekes. Det var församlingens bekännelse, som överlämnades åt den enskilde församlingsmedlemmen, och det var i och med församlingen som denna bekännelse skulle avläggas och tros. Katekesen borde vidare vara kortfattad, utgöra ett dogmatiskt schema. Livfullheten och åskådligheten skulle ges av läraren vid den muntliga katekisationen. Detta var Brings och Sundbergs samstämmiga åsikt om katekesen.

16 Brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring den 6 juni 1876. EGBS LUB.

17 1876 den 3 juli tillskrev Sundberg samtliga biskopar, pastor primarius i Stockholm, de teologiska fakulteterna i Lund och Uppsala och bad om utlåtande om den nya katekesen. I handskriften K 127 A UUB ligger biskoparnas remissvar. Svar från biskoparna Beckman, Flensburg och Annerstedt återfinns ej i denna handskrift. Av professorernas yttrande återfinns ett från professor Cornelius. I samma handskrift ligger ett ex av det reviderade katekesförslaget med anteckningar av Sundberg. Detta katekesförslag innehåller dessutom Norléns alternativa förslag. Handskriften innehåller även ett ex med anteckningar av biskop Rundgren. I T 68 UUB finns ännu ett ex av det reviderade katekesförslaget med yttrande av biskop Anjou. Bland okat 1968/5 UUB finns två ex av det reviderade katekesförslaget. I Ms okat Acc 1954/13 ligger Björcks utkast till kritik av katekesförslaget.

18 Brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring 11 aug 1877. EGBS LUB. Se även nedan not 43.

Norlén omfattade däremot det pietistiska katekesprogrammet. Detta program hade först prästeståndet och sedan de olika katekeskommittéerna 1852 och 1869 avvisat. Det var därför ganska naturligt, att det redan från början skulle uppstå svårigheter inom katekeskommittén 1875. Ja, redan innan kommittén hade börjat sitt arbete, skrev Björling till Wennerberg och karakteriserade Norlén såsom tillhörig läsarna.¹⁹ Det går att få en ganska god bild av Norléns åsikter om hur kristendomsundervisningen skulle gå till. Förutom prästexamen hade han avlagt folkskollärarexamen, och hans huvudsakliga gärning var som rektor och lärare vid seminariet i Uppsala. 1865 gjorde han med ekonomiskt stöd från ecklesiastikdepartementet en resa till Tyskland och Schweiz för att studera skolväsendet i dessa länder.²⁰ Han hade tydligen under denna resa mottagit ungefär motsvarande intryck som C A Torén gjort på sin tidigare gjorda resa i Europa.²¹ Norlén representerar också linjen från Torén—Hultkrantz i katekesdebatten. Grunden till denna utveckling lades med cirkuläret 1864 om att bibelläsningen skulle föregå kristendomsundervisningen och där även rekommenderades att undervisningen i biblisk historia och katekes skulle knytas ihop.²² Det skulle ej längre vara två fristående ämnen. Katekesundervisningens uppgift var att sammanfatta bibelundervisningen. ”Den heliga skrift måste såväl omedelbart som medelbart vara källan för kristendomsundervisningen”, yttrade Norlén i ett anförande om kristendomsundervisningen vid folkskollärarmötet i Örebro 1868.²³ Som en följd av denna målsättning föreslog redan Torén på kyrkomötet 1868 en katekes, där förklaringen var insprängd i Luthers lilla katekes. Denna linje fullföljde Hultkrantz utan framgång i katekeskommittén 1869. Norlén fick i egenskap av huvudlärare i kristendom vid folkskoleseminariet i Uppsala 1872 års katekesförslag på remiss. I sitt yttrande gick han på Hultkrantz’ linje. Norlén förklarade att förslaget skulle ha vunnit på den av Hultkrantz föreslagna dispositionen med katekesutvecklingen insprängd i Luthers lilla katekes. Katekeskommittén hade använt bibelordet såsom ”bevis” på katekestyckenas riktighet. Detta användande fann Norlén mindre lämpligt. Han önskade bibelstoff, som påverkade elevens hjärta och samvete.²⁴

”Vid valet av bibelspråk”, yttrade Norlén, ”borde ock synnerligt avseende fästas vid sådana, som framställa sanningen i en kraftig, innerlig bild, emedan dessa dels vinna djupare inträde i barnets själ, dels äro lättare för läraren att behandla.” Denna linje i kristendomsundervisningen, där det etiska

19 Brev fr C. O. Björling till G. Wennerberg 17.2 1875. GWS RA.

20 Lundgren 1899 s.72.

21 Ibm s 76.

22 Ibm s 117.

23 Förhandlingar vid Sjette Allmänna Svenska Folkskolemötet i Örebro 1868, bilagor s 44 ff.

24 ED konseljakt 30 maj 1873 7: I—II RA. Norléns utlåtande ligger i Uppsala Domkapitels remissvar.

momentet fick samma plats som det dogmatiska, fullföljde Norlén senare i sitt kateketiska författarskap. Konflikten inom kommittén röjde alltså dju-past sett målsättningen. Bring och Sundberg hade som mål med katekesen att ge en klar uppfattning av den evangelisk-lutherska läran. Norlén såg även detta som sin uppgift, men läran var för honom ett medel, och målet var, att läran skulle utformas så, att elevernas hjärtan och samvete påverkades. Denna påverkan var Norléns primära målsättning med katekesen.²⁵ Båda parter utgick ifrån dopet. Den nåd som Gud skänker människan i dopet ansåg Bring och Sundberg vara början till ett kristet liv. Norlén räknade med att denna dopets nåd ofta förkvävdes, varför undervisningen måste syfta till en förändring av hjärta och sinne.

Detta synsätt präglade sedan Norléns författarskap. 1884 utgav Norlén "Kristendomsundervisningen i Folkskolan. Metodiska Anvisningar".²⁶ 1890 utgav han "Katekesens 1:a och 2:a Huvudstycken förklarade".²⁷ Dessutom lät han trycka sitt separata katekesförslag med åtföljande reservation mot det beslut om katekesförslaget 1877, som Bring och Sundberg hade träffat.²⁸ I sin reservation anförde Norlén, att de kommitterade ej hade följt de anvisningar, som kyrkomötet 1873 och som K Maj:t hade givit. Förslaget bar ännu alltför mycket prägeln av en ren dogmatisk behandling av läran, "dels att sanningen syntes mig stundom endast på ett halvt sätt eller på ett oklart och vilseledande sätt uttalad, dels att stycken inom förslaget förekomme av ett sådant innehåll, att ensamt dessa vore tillräckliga att grunda mitt omdöme om förslaget såsom i sitt då varande skick icke lämpligt till antagande".²⁹ Norlén var irriterad över att den inledande skrivelsen med hans reservation ej hade blivit tryckt i början av katekesförslaget. Genom detta förfarande gav förslaget sken av en enighet, som inte fanns i verkligheten. I sitt privata katekesförslag från 1877 dokumenterade Norlén ännu tydligare sitt avståndstagande från den kateketik, som Sundberg och Bring redovisat i sista katekesförslaget.

Målsättningen vid utarbetandet av katekesförslaget, att det skulle vara en bekännelseskraft, underkände Norlén helt. Luther kunde inleda katekesförklaringen med orden "jag tror att", men att använda samma uttryckssätt nu gjorde katekesen till en "handledning i skrymteri".³⁰ Norlén underkände därför sådana stycken som fråga nr 1: "Varför kallas du kristen?" Svar: "Jag kallas kristen, emedan jag genom dopet är upptagen i Jesu Kristi församling och med församlingen tror och bekänner honom vara min Frälsare

25 Lundgren 1899 s 141.

26 Norlén 1884.

27 Norlén 1890.

28 Norlén 1877.

29 Ibm s 3 ff.

30 Ibm s 4 ff.

och saliggörare.”³¹ Fråga 211 är ett annat exempel på hur en färdig tro lades i barnets mun. ”Vad lärar dig ordet Amen, som är tillagt bönerna i Fader vår?” Svar: ”Ordet Amen lärar mig, att jag skall vara viss därom, att sådana böner äro vår himmelske Fader behagliga och hörda av honom, ty han har själv befallt oss bedja så och lovat, att han vill höra oss.” Norlén menade att denna typ av katekes gav de unga en felaktig uppfattning av tro och kristet liv. Katekesens ord och uttryck förklarade dem för troende fastän de icke vore det. Katekesen blev därigenom inte en lärobok i kristen tro utan en ”handledning i skrymteri”.³² Denna Norléns inställning till äktheten i den kristna bekännelsen och att tron hos människan skulle vara personligen upplevd var tidstypisk, och dessa åsikter debatterades ivrigt på 1870-talet. Vid prästkongressen i Stockholm 1877 överlämnades en petition till kongressen om konfirmationstvångets upphörande. Uttrycket ”jag tror” i konfirmationsritualet kränkte alltför många samveten.³³

Norlén opponerade även mot sättet att upplösa Luthers förklaringar i lilla katekesen och göra dem till objektiva stycken i utvecklingen. Luthers lilla katekes var en bekännelseskraft och den gick inte att göra om till normerande stycken. Själva förfaringssättet gjorde dessutom läroframställningen oklar och osammanhängande.

Norléns eget katekesprogram gick däremot ut på att med undervisningens hjälp skapa en kärlek till Gud. ”Men kristendomen är icke en lära, icke ens den renaste, från himmelen härstammande lära, utan kristendomen är liv eller livsgemenskap med Gud.”³⁴ Norlén inledde sitt katekesförslag med frågan: ”Vad är varje människas högsta angelägenhet?” Svaret lyder: ”Varje människas högsta angelägenhet är att känna och älska Gud.” Som tidigare har redovisats brukade frågor av denna typ inleda katekeser av pietistiskt snitt. Bakom detta sätt att skriva katekes låg en människosyn, som varken Sundberg eller Bring delade. Norlén hade 1800-talets individualistiska människosyn, där frälsningen var en ”privatsak” mellan Gud och människan. Sundberg och Bring skrev sin katekes för människor tillhörande ett kollektiv — tillsammans med församlingen trodde människan att Jesus Kristus var hennes Frälsare och saliggörare. Katekeskommittén 1875 blev återigen ett exempel på att det var i synen på människan och hennes frälsning, som meningarna delade sig.

31 Frågan fanns både i Spegels katekes och i Swebilius'. Den utelämnades i den lindblomska och återupptogs i 1856 års katekesförslag, utelämnades ånyo i förslagen 1872, 1873 men upptogs ånyo 1877 och finns med i 1878 års katekes.

32 Bakom detta uttalande dolde sig olika uppfattningar av sakramenten mellan Norlén och de två andra kommittéledamöterna. Med den objektiva synen menade lundahögyrkligheten, att något av dopets nåd kvarblev livet ut hos människan. Grunden var lagd för ett riktigt förhållande mellan Gud och människor. Norlén menade, att människan måste födas på nytt för att kunna ta emot nåden. Cf Newman 1932 s 244 ff.

33 Wäktaren 1878 nr 7.

34 Norlén 1884 s 1.

Arten av stoff i 1877 års katekesförslag är redan berört. Sundberg och Bring tog sin utgångspunkt i Luthers lilla katekes och nyttjade skolteologins klassiska formuleringar. Inte mindre än 118 av de 267 styckena hade katekeskommittén hämtat från Svebilius' år 1689 utgivna katekes. Norlén hade däremot den för uppsalafakulteten typiska åsikten, att hela kristendomsundervisningens innehåll bör direkt eller indirekt hämtas ur den heliga skrift.³⁵ Norlén framhöll vidare att denna kristendomsundervisning skulle ha sitt centrum i Jesus Kristus.³⁶

1877 års katekesförslag hade bevarat frågeformen. Källorna ger inget besked om hur Norlén ställde sig till denna anordning av stoffet. Han har däremot i sin 1890 utgivna katekes en framställning i sammanhängande stycken.³⁷

Norléns katekesprogram skilde sig alltså från de kommitterades på mycket väsentliga punkter. Resultatet blev därför att han redan från början kom att stå utanför kommitténs arbete. Till denna utveckling bidrog säkert även Sundbergs personlighet. Han hade svårt att tåla motstånd, vilken form det än hade. Seminarierektorn i Linköping Ch Anjou fick inofficiellt ersätta honom.³⁸ Anjou var väl förtrogen med uppgiften. Han hade noggrant satt sig in i 1872 års katekesförslag och redan då visat, att han delade Brings uppfattning om katekesens utformning.³⁹

Biskoparnas ställningstagande till det reviderade katekesförslaget.

Inom det svenska episkopatet omkring 1876 fanns flera som hade försökt sammanställa kateketiska läroböcker. Dit hörde de biskopar, som deltagit i katekeskommittéernas arbete, såsom Björling och Bring. I anslutning till katekesförslaget 1873 hade även biskoparna Björck och Anjou utgivit kateketiska läroböcker. Denna aktivitet inom biskopskollegiet märktes vid remissvaren på det av Sundberg utsända katekesförslaget. Det är nämligen Björck, Björling och Anjou som har de gravaste anmärkningarna mot katekesförslaget. Alla tre hänvisade till sina egna katekeser som den bästa lösningen i läroboksfrågan. Biskop Björling skrev om de dogmatiska formuleringarna i katekesförslaget: "Man bör i en folkets bok ej övergiva de gamla goda auktoriteterna och slå in på nya vägar." Björling ville ha bort de 70 styckena, vars lydelse hämtats ur Luthers lilla katekes. Han önskade ny redaktion på ett flertal ställen. Anjou kunde inte godtaga den tredje trosartikelns utformning. Den

35 Norlén 1877 s 5, 1884 s 4 ff.

36 Norlén ansåg bibliska historien som skolans viktigaste ämne, ej katekesen. Tidning för Folkskolan 1888 s 237 ff.

37 Lundgren 1899 s 76. Norlén hade studerat denna metodik under sin tyska resa.

38 Brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring den 21 febr 1877. EGBS, LUB.

39 ED konseljakt 30 maj 1873, 7: I—II, utlåtandet av Chr. L. Anjou från folkskoleseminariet i Linköping.

skulle öka splittringen inom kyrkan. Biskoparna Anjou och Björling kunde inte rekommendera det reviderade katekesförslaget. Biskop Hultman i Växjö framförde som en hälsning från stiftets prästerskap, där man kontraktssvis behandlat katekesfrågan, att så stor anslutning som möjligt till den lindblomska katekesen var en allmän önskan.

Biskop Sjöbring i Kalmar och professor Cornelius i Uppsala framhöll, att Norlén's separata katekesförslag borde avlägnas, innan förslaget kom upp på kyrkomötet. Cornelius yttrade om Norlén's alternativa utläggningar: "Ut-om att de delvis synes innehålla rätt betänkliga innovationer, äro de flerstädes så dunkla och svävande, att de i en lärobok för barn lätt kunna föranleda missuppfattning." Det rådde alltså enighet bland biskoparna och i de övriga remissvaren att tillstyrka det reviderade katekesförslaget av 1877, även om flera hade invändningar att göra. A F Sondén hade i en artikel i Teologisk Tidskrift 1876 berört katekesförslagets fall 1873 och föreslagit en ny tågordning inför nästa kyrkomöte. Sondén påpekade, att splittringen inom kyrkan bara ökade och att de skismatiska rörelserna bara tillväxte. De olika teologiska lägren inom kyrkan måste därför göra eftergifter och förena sig om en lärobok. Detta beslut om eftergifter måste de olika parterna träffa, innan de samlades till nästa kyrkomöte.⁴⁰ Det är tydligt, att det var detta program som biskoparna hade följt. Alla hade invändningar att göra, men de flesta avstod från att föra fram dem i debatten, bara för att katekesförslaget skulle bli antaget. Denna nya katekes skulle i sin tur skapa enighet i den splittrade kateketiska situation, som rådde ute i kyrkan.

Tillkomsten av 1877 års katekesförslag.

I ett brev till Bring den 24 okt 1876 berörde Sundberg remissyttrandena. Flensburgs och lundaprofessorernas tystnad tolkade Sundberg som ett missnöje med förslaget. Annerstedts tystnad tolkades däremot som ett uttryck för hans olust inför varje slag av skrivelser.⁴¹ "Alla de övriga, som yttra sig, äro ganska välvilligt stämde. Anmärkningar hava dock icke uteblivit; de flesta såsom man kunde vänta sig av Björling. Anjou vidhåller den egendomliga åsikt, han vid sista kyrkomötet uttalade."⁴² Sundberg översände kritiken från biskoparna till Bring för yttrande. Med Norlén ansåg Sundberg det tills vidare vara överflödigt att konferera. Intressant är att se, hur ärkebiskop Sundberg hade behov av att konferera med de övriga biskoparna i denna

40 Teologisk Tidskrift 1876 s 405 ff. Wadström 1897 III: 93 ff. Brandell meddelade författaren att ännu 1878 läste halva antalet barn i Skellefteå Svebilus katekes.

41 Annerstedts syn på katekesen framgår av ett brev till F. F. Carlson. Annerstedt ville ha vissa delar ändrade, "men dessa mindre betänkligheten måste vika för den stora angelägenheten att få en lärobok, som följdes och vilken i allt det väsentliga är så tillfredsställande, som den föreslagna". Th. Annerstedt till F. F. Carlson 26 aug 1878 FFCS, RA.

42 Brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring 24 okt 1876. EGBS, LUB.

fråga. Detta behov växte sig ju allt starkare och ledde slutligen till bildande av biskopsmötet.⁴³

Redan den 1 nov 1876 ville Bring komma till Uppsala för att konferera om katekesen.⁴⁴ Sedan är det i breven tyst om katekesarbetet under hösten. Den 25 jan 1877 är katekeskommittén på nytt samlad i Uppsala.⁴⁵ Av den fortsatta korrespondensen framgår, att det reviderade katekesförslaget omarbetades på nytt under januarisammanträdet. Biskoparnas och enskildas kritik av katekesförslaget behandlades på detta sammanträde, och det var utifrån denna kritik som katekesförslaget reviderades.⁴⁶ Sundberg gav Bring befogenhet att göra ändringar i förslaget. Ändringarna gällde framställningen av lag och evangelium. Brevet upplyste vidare om att Anjou, rektorn vid seminariet i Linköping, utnyttjades i kommittéarbetet. "Gott om vi från första stund haft honom med oss i stället för den lilla råttan från Uppsala."⁴⁷ I ett brev av den 16 mars 1877 godkände Sundberg de ändringar som Bring vidtagit. Detta brev visar att Sundberg och Bring vidtog ändringar av redaktionell art i katekesförslaget även efter det kommittén upplöstes den 3 febr 1877, det datum då skrivelsen till K Maj:t är dagtecknad.⁴⁸

I maj 1877 var katekeskommittén färdig att trycka katekesförslaget.⁴⁹ K Maj:t gav kommittén i uppdrag att trycka förslaget i 2000 ex. Domkapitlen skulle inte avge remissyttrande, men varje domkapitel, pastorat och läroverk skulle tillsändas ett exemplar av förslaget för kännedom.⁵⁰ Förhållandet att domkapitlen ej skulle avge remissyttrandet är märkligt och tyder på att 1875 års katekeskommitté var att betrakta såsom en redaktionell kommitté med uppgift att bearbeta 1873 års katekesförslag. Detta förslag var redan remissbehandlat.

Med tryckningen förelåg flera problem. Det gällde för Sundberg och Bring att dölja svårigheterna i samarbetet med Norlén. De tidigare omnämnda katekesförslagen brukade inledas med en skrivelse till K Maj:t, i vilken de kommitterade redogjorde för sitt uppdrags utförande. En sådan inledande skrivelse uppsattes även denna gång, men den inkom ej i katekesförslaget 1877. I skrivelsen redogjordes först för arbetet inom katekeskommittén och kommitténs olika sammanträden. De kommitterade hoppades, att de följt

43 Även efter ständsriksdagens fall hade biskoparna behov av enskilda överläggningar. Om biskopsmötets framväxt se Jergmar 1970. Redan vid 1:a kyrkomötet omnämnes en sådan. Se Carl Gustaf Hammarskjölds brev från kyrkomötet 1868 utgivna av Georg Landberg KÅ 1941 s 188 ff. Eckerdal 1971 s 93 ff.

44 Brev från E. G. Bring till A. N. Sundberg den 26 okt 1876. G 268 e UUB. Se även brev från E. G. Bring till A. N. Sundberg den 23 nov 1876. G 268 e UUB.

45 Brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring den 15 jan 1877 EGBS LUB.

46 Sammanträdet omtalas i ED konseljakt den 24 aug 1878 nr 15 RA.

47 Brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring den 21 febr 1877 EGBS LUB.

48 Brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring den 16 mars 1877 EGBS LUB. Cf Waldenström 1877 s 321.

49 Brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring den 11 maj 1877 EGBS, LUB.

50 KM 1878. K Maj:ts skrivelse nr 4.

den en gång givna instruktionen. Dessa grundsatser hade ju bekräftats av det senaste kyrkomötet. Framför allt hade de kommitterade vinnlagt sig om förslagets korthet och anslutningen till Luthers lilla katekes. Norlén vidhöll hela tiden sin åsikt om hur den nya katekesen skulle se ut. Han anmälde också i skrivelsen till K Maj:t avvikande åsikter gentemot de båda andra ledamöterna. Norlén menade, som ovan är nämnt, att de båda andra ledamöterna ej vederbörligen löst sina uppgifter utifrån K Maj:ts skrivelse till katekeskommittén ej heller utifrån de önskemål, som kyrkomötet hade framställt. Förslaget var i sitt nuvarande skick icke lämpligt till antagande. Norlén ansåg dock att "med hänsyn till arten av kommitténs uppdrag och den punkt, varpå frågan för närvarande befinner sig, har jag icke ansett mig böra påyrka att de formulerade, alternativa förslag, jag för kommittén företett, må såsom bilaga medfölja".⁵¹

Den oenighet inom kommittén, som denna skrivelse avslöjade, fick Sundberg att anhålla hos statsrådet F F Carlson att få trycka katekesförslaget utan den inledande skrivelsen.⁵² Detta medgav även statsrådet, ty 1877 utkom katekesförslaget utan denna skrivelse.⁵³ Kommittén kallade sitt förslag "Doktor Mårten Luthers Lilla Katekes Med Kort Utveckling (Underdånigt Förslag, Utarbetadt Och Översedt Af Dertill I Nåder Utsedde Kommitte-rade)".⁵⁴

Katekeskommittén har i katekesförslaget 1877 en tablå över de förändringar, som den vidtagit.⁵⁵ De kommitterade hade uteslutit 14 stycken ur katekesförslaget 1873, lagt till 41, sammandragit 45 till 22 och omarbetat 151. Oförändrade var 53 stycken. Katekesens omfång hade till styckenas antal bara ökat med sju, men eftersom 45 dragits ihop till 22, var ökningen av förslagets omfång större än vad de sju styckena utvisade. Författarna hade även genom de 41 tillagda och genom de 151 omarbetade styckena försökt inskränka på det dogmatiska elementet i katekesförslaget och i stället utöka det etiska elementet. Likaså hade författarna velat minska antalet av de stycken i utvecklingen, som bara var en upprepning av orden i Luthers lilla katekes. Alla dessa förändringar är gjorda utifrån de önsksningar, som framställdes vid kyrkomötet 1873.

Katekesförslaget 1877 inleddes med Luthers lilla katekes och innehöll

51 Se brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring den 21 juli 1877 EGBS LUB. Se även ED konseljakt 24 aug 1878 nr 15 RA. I denna konseljakt ligger Katekeskommitténs skrivelse till K Maj:t.

52 Tillåtelsen att utesluta skrivelsen omnämns i brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring den 11 maj 1877 EGBS LUB. Se även not 51.

53 Aftonbladet 1878-nr 219 s 2. De två övriga skall enligt artikeln i Aftonbladet ha hotat att spränga hela katekeskommittén och därigenom fått Norlén att avstå från att publicera sin reservation och sitt separata katekesförslag i 1877 års katekesförslag. Cf Waldenström 1877 s 321.

54 Katekesförslag 1877. Cf brev från E. G. Bring till F. F. Carlson 21 okt 1878. FFCS, RA.

55 Katekesförslaget 1877 s 84.

allra sist följande bihang: hustavlan, morgon- och aftonböner, bordsböner, syndabekännelse och avlösning. Antalet stycken var 267, en ökning med sju jämfört med katekesförslaget 1873.

Bekymren var inte därmed ur världen. Norlén lät trycka sitt eget katekesförslag.⁵⁶ Sundberg skrev till Bring i slutet av sommaren 1877: "Norléns kateketiska visdom är för stor att stoppa i säcken. Han håller nu på att trycka sitt separatförslag, vilket förmodligen kommer att hälsas med bifall av alla dem, som önska ingenting högre än hela frågans fall. Bed Anjou i god tid taga produkten om hand och behandla den efter förtjänster. Omöjligt är icke att den lille författaren bliver så närgången mot dig och mig, att vi måste giva honom en upptuktelse. Bäst att vara beredd. Jag väntar allt av den andliga egenkärleken."⁵⁷

Bring kommenterade också Norléns utgivande av sitt katekesförslag.⁵⁸ "Norléns opus är nu ute. Märkvärdigt naivt är ock i sanning att utan betänkande anse sig kunna begära, att svenska kyrkan skall antaga en lärobok, vars innehåll i flera punkter är i sådan strid mot kyrkans bekännelse, att författaren själv knappt därom kan vara okunnig."

Bring rådde Sundberg att vänta och se, hur Norléns katekesförslag skulle mottagas. Om Norlén vann bifall till sitt katekesförslag, skulle Bring och Sundberg uppträda mot honom men först då.

Hur togs då 1877 års katekesförslag emot? Det utsändes till domkapitlet och det hölls tillgängligt i boklådorna. Någon uppmaning att insända kritik utgick inte. Den lät dock inte vänta på sig. Den svenska frikyrklighetens talesman vid denna tid P P Waldenström yrkade på katekesförslagets fall.⁵⁹ Det hade både pedagogiska och innehållsliga brister. Waldenström föreslog i stället en fri tävlan för att få fram bästa lärobok. En auktoriserad katekes för hela kyrkan behövdes ej. Denna recension av Waldenström bemöttes i Svensk Luthersk Kyrkotidning, där det påpekades, att det var omöjligt att skriva en katekes för den rena församlingen.⁶⁰

A Magnevill utgav 1877 en liten skrift om katekesförslaget. Författaren ansåg förslaget intaga främsta rummet bland de officiella katekesförslagen. Magnevill hade dock invändningar att göra och ville bl a ha en nyöversättning av Luthers lilla katekes. I utvecklingen var flera katekesstycken för långa. Bibelorden borde i förslaget ha fått en mer markerad sättning och satts med en större stilsort än själva katekesstyckena.⁶¹

Domprosten i Skara A F Sondén hade i Teologisk Tidskrift en recension över katekesförslaget 1877. Han hade förklarat sig nöjd redan med katekes-

56 Norlén 1877.

57 Brev från A. N. Sundberg till E. G. Bring den 28 aug 1877. EGBS, LUB.

58 Brev från E. G. Bring till A. N. Sundberg den 17 okt 1877. G 268 e UUB.

59 Vittnet 1877 s 225 ff, 267 ff, 289 ff, 321 ff.

60 Svensk Luthersk Kyrkotidning 1877 s 177 ff Artikeln signerad Chr. A. 1878 s 99 ff, 1878 s 113 ff, 1878 126 ff. Dessa senare artiklar är signerade J. F. H—g.

61 Magnevill 1877.

förslaget 1873. Av detta förslag var endast 53 stycken oförändrade. Men det gick inte bara att räkna de vidtagna förändringarna. Det dogmatiska elementet hade blivit tillbakaträngt och de etiska anvisningarna hade ökat. De från Luthers lilla katekes hämtade lärostyckena var mindre sönderdelade. Sondén önskade en omarbetning av 3:e trosartikeln och hade själv utarbetat en sådan. Han motiverade även den nya teologi, som låg bakom läran om dop, faddrar, konfirmation, skriftermål och bannlysning. Sondén förutspådde strid om katekesförslaget särskilt från dem, ”som fordra, utom mycket annat, skriftenlighet efter deras egen skrifttolkning och ingen annans”. Sondén upprepade sitt tidigare ställda förslag, att kyrkans ledare borde bortse från smärre fel och ena sig om detta katekesförslag.⁶²

Dessa röster ur katekesdebatten inför kyrkomötet 1878 ger en bild av det splittrade läget i katekesfrågan. Stora grupper inom och utom kyrkan kunde inte acceptera katekesförslaget 1877, andra såg det som en lösning av problematiken. Splittringen bottnade i betydande skiljaktigheter i fråga om såväl lära som kateketisk metod.

2. 1878 ÅRS KATEKES OCH DESS MOTTAGANDE.

Katekesens antagande.

Katekesförslaget överlämnades av K Maj:t till kyrkomötet 1878.⁶³ Förslaget gick först till kyrkomötets prästerliga ledamöter för yttrande. De behandlade inte enbart det nya katekesförslaget, utan även två motioner om katekesen. Den ena kom från biskop Björck med önskan om fortsatt revision av katekesförslaget. Den andra motionen kom från C Treffenberg med önskan om förbud mot utanläsning av katekesutvecklingen. Utvecklingen skulle enbart utgöra ledning och rättesnöre vid katekisationen.⁶⁴

De prästerliga ledamöterna enade sig om följande skrivning: ”De prästerliga ledamöterna hysa den övertygelsen, att det nu föreliggande katekesförslaget överhuvud är sådant, att det förtjänar föreslås till antagande inom vår församling.” Anmärkningar förekom men sådana höra till alla människoverk och borde inte förhindra katekesförslagets antagande. Stridsfrågorna var de gamla vanliga: Guds attribut i st 13, lagens tredje bruk i st 84; kritikerna saknade det stycke i den lindblomska katekesen, som handlade om människans förhållande till djuren. Ny redaktion önskades av stycke 125 om Kristi uppståndelse, ny definition på bönen i stycke 165, förklaringen av fjärde bönen i Fader vår stycke 195 och om nattvardens rätta bruk i stycke 262. Med iakttagande av ovanstående ändringar och vissa andra justeringar föreslog de prästerliga ledamöterna att kyrkomötet måtte besluta att avge

62 Teologisk Tidskrift 1877 s 325 ff.

63 KM 1878 supplb K Maj:ts skrivelse nr 4. Debatten vid kyrkomötet 1878 refererades utförligt i Wäktaren nr 40/1878.

64 KM 1878 supplb Betänkande litt B avgivet av mötets prästerliga ledamöter. Björcks motion nr 12, Treffenbergs motion nr 36.

följande svar å K Maj:ts skrivelse: "... att det nu ifrågavarande förslaget till katekes måtte, i den ordning K Maj:t kan finna lämpligt, såsom lärobok vid kristendomsundervisningen i svenska kyrkan till allmänt bruk vara antaget." ⁶⁵

Biskop Björcks motion om revision av katekesförslaget och Treffenbergs motion om förbud mot utanläsning av katekesförslaget avstyrktes av de prästerliga ledamöterna. Vi möter dessutom även denna gång biskop Björck som reservant till de prästerliga ledamöternas utlåtande. Han ville ha en fylligare undervisning om mened, bruket av Guds ord och behandlingen av 6:e budet.⁶⁶

Debatten om katekesförslaget vid kyrkomötet 1878 präglades av det förarbete, som katekeskommittén hade nedlagt före kyrkomötet för att få förslaget antaget. Genom att på ett tidigt stadium kontakta biskoparna och inhämta deras utlåtande, kunde de kommitterade påverka debatten. De flesta av biskoparna hade redan sagt sitt ja till förslaget. Därtill kom det nästan eniga betänkandet av de prästerliga ledamöterna med tillstyrkan av katekesförslaget. Riktig enighet mellan biskoparna lyckades dock Sundberg inte åstadkomma. Biskoparna Björck och Björling utgav inför kyrkomötet 1878 en liten skrift med förslag till ny redaktion av flera stycken i katekesförslaget 1877. Innehållet i skriften återkommer delvis i Björcks motion om ändringar i katekesförslaget. "Dock torde i avseende på vissa kristendomens huvudläror en något större tydlighet vara önskvärd till förekommande av en falsk eller oriktig uppfattning av de viktiga begrepp, som äro i fråga", yttrade biskoparna, "och denna tydlighet kan efter vår övertygelse vinnas med en liten förändring på några få ställen i förslaget." ⁶⁷ Stridsfrågorna i kyrkomötet vid debatten om katekesförslaget gällde bl a även denna gång människouppfattningen i frågorna nr 77, 78, 81 och frälsningen i frågorna 119 och 148.⁶⁸ Bland kritikerna märktes lektor S Ribbing. Han anförde fyra anmärkningar mot förslaget: 1 Bibelspråken skulle verkligen bevisa just vad uti stycket innehålles. 2 Här och var förekom luckor i framställningen och i tankegången. 3 Det förekom stycken, som var mindre lyckligt valda och till och med mindre korrekta. 4 Katekesförslaget 1877 var praktiskt och konkret till sina uttryck i jämförelse med förslaget 1873, men lektor Ribbing ville ha ännu mer av detta stoff. Detta inlägg av Ribbing får anses vara belysande för hela debatten.⁶⁹ Det var dessa önskemål, som ständigt återkom. Ärkebiskopen hade redan vid kyrkomötets öppnande uttryckt den öns-

65 Ibm Betänkande litt B avgivet av mötets prästerliga ledamöter.

66 Ibm Betänkande litt B avgivet av mötets prästerliga ledamöter.

67 Björck—Björling 1878. Debattskriften utkom före kyrkomötet. Björling hade dessutom på privat väg kritiserat katekesförslaget 1877. Brev från C. O. Björling till E. G. Bring 20 sept 1877 EGBS LUB.

68 KM 1878 prot. Debatten omfattar sidorna 170—227.

69 Ibm prot s 172 ff.

kan, att katekesförslaget skulle antagas och att ändringsförslagen skulle bli få.⁷⁰ Denna önskan verkade säkert återhållande på debatten. Norrléns separاتفörslag fann endast en förespråkare i debatten.⁷¹

Biskop Bring försvarade kommitténs förslag: "Jag vågar", yttrade han, "för övrigt för min del påstå, att, om en ytterligare revision verkligen bleve beslutad, detta icke skulle eller kunde leda till någonting annat, än att det reviderade förslaget, när det återkomme, skulle lämna anledning till lika många och lika mycket eller litet betydande anmärkningar, som det nu föreliggande, detta av det enkla skälet, att det aldrig inträffar, att allas meningar överensstämma och att således i vilket förslag som helst anledningar till anmärkningar alltid komma att uppletas. Ingenting vinnes således, enligt min tanke, genom en ny revision."⁷²

Med 55 ja och 5 nej antogs katekesförslaget 1877 med några få ändringar av kyrkomötet.⁷³ Samarbetet mellan katekeskommittén och landets biskopar, en allmän önskan om enhet i katekesundervisningen för hela kyrkan, tröttheten vad gällde Lindbloms katekes och rädslan att aldrig få en bekännelsestrogen katekes var tillsammans de faktorer, som medverkade till att katekesförslaget 1877 blev antaget. Åsikterna om hur denna lärobok skulle se ut var nämligen lika splittrade nu som tidigare under den undersökta perioden. Den 11 okt 1878 godkändes katekesen av konungen. Kyrkan hade fått en ny katekes.⁷⁴ Under titeln "Doktor Mårten Luthers Lilla Katekes med kort utveckling. Af Kgl Maj:t gillad och stadfäst den 11 okt 1878", utkom boken snabbt på ett flertal tryckerier i landet.⁷⁵ Förklaringen jämte Luthers lilla katekes blev genom K cirkuläret "såsom lärobok vid kristendomsundervisningen i svenska kyrkan till allmänt bruk antagen". Vid elementarläroverken, pedagogier och folkskolor skulle den nya katekesen användas från och med nästkommande läsår. De elever, som börjat läsa den gamla katekesen, fick fortsätta med den. Domkapitlen fick själva bestämma, när den nya katekesen skulle börja användas i nattvardsundervisningen. I stadfästelsebrevet av den 11 okt 1878 erinrades även om att de grundsatser, som uttalades i det K cirkuläret av den 12 maj 1865, skulle gälla även för den nya katekesen. Utanläsningen av den nya katekesen blev alltså inte för-

70 Ibm prot s 1 ff, s 186.

71 Ibm prot s 217 ff. Häradshövding A. G. Bergsten i Västerås tog upp Norrléns reservation till debatt.

72 Ibm prot s 207.

73 Ibm prot s 226. Björcks reservation till de prästerliga ledamöternas yttrande avslogs av kyrkomötet, men återkom ånyo som reservation till kyrkomötets skrivelse nr 10 om katekesförslagets antagande. Reservationen stöddes nu även av A. F. Beckman, H. Fleetwood, J. F. Liedholm, F. P. Hierta och C. S. Lindskog. De fem som röstade nej är att återfinna bland reservanterna.

74 Cirkulärbrev från F. F. Carlson till A. N. Sundberg 11 okt 1878. Ärkebiskoparnas arkiv, RA.

75 Doktor Mårten Luthers lilla katekes. Sthlm 1878. Orden "gillad och stadfäst" återfinns ej i det K cirkuläret 11 okt 1878 om den nya katekesen. Men det förekommer på titelbladet på vissa utgåvor såsom Sthlm 1878.

bjuden, men det kunde ske först efter noggrann genomgång av katekesens innehåll.⁷⁶ F F Carlson gör här samma påpekande som 1865. Hans rekommendationer om hur katekesläsandet borde tillgå från cirkuläret 1865 fick inte glömmas bort. Man märker även försiktigheten i påbjudandet av den nya katekesen. Domkapitlen fick bestämma lämplig tid, då den nya katekesen skulle nyttjas i konfirmandundervisningen. F F Carlson ville tydligen undvika oroligheter liknande dem, som uppstod i samband med införandet av den lindblomska katekesen.

Konfessionalismens seger. 1878 års katekes.

Den lindblomska katekesen av år 1810 hade både neologiska och pietistiska inslag. Katekesdebatten kom sedan att följa två linjer: en pietistisk och en konfessionell katekestradition. Prästeståndet vid riksdagarna 1840—1851 och sedan de olika katekeskommittéerna 1852, 1869 och 1875 avvisade den pietistiska typen av katekeser. Kommittéledamöter, som förespråkade en katekes av pietistisk typ, fick böja sig för pluraliteten inom kommittén. Kampen mellan dessa båda linjer i katekestraditionen har präglat debatten under hela undersökningsperioden.

Utgångspunkten för revisionen av den nya katekesen hade också växlat. Katekeskommittén 1852 fick i uppgift att omarbета den lindblomska katekesen. Katekeskommittéerna 1869 och 1875 fick Luthers lilla katekes till utgångspunkt vid utarbetandet av den nya katekesen.

Många olika typer av katekeser avvisades av prästeståndet och av kommittéerna under denna debatt. Rent neologiska katekeser framställdes ännu vid århundradets mitt. Bibelkatekeser med en läroframställning i form av bibelord förekom under hela perioden. Schartaus katekeser med starka självårdande inslag utkom i stora upplagor under den tid undersökningen omfattar. Alla dessa typer neologiska, biblicistiska och pietistiska katekeser avvisades. Detta avvisande låg helt i linje med lundahögkyrkligheten. Den kämpade för vad den menade vara en luthersk kyrko- och lärotradition i strid mot neologiska, pietistiska, reformerta och liberalistiska tänkesätt. Denna strid fortsattes av lundensiska teologer till århundradets slut.⁷⁷ Vilken typ representerar då 1877 års katekesförslag? Som tidigare är nämnt, hade 1869 års katekeskommitté som mål att göra en lärobok, som utgjorde Luthers lilla katekes i bearbetad och utvidgad form. Katekeskommittén 1875 fasthöll vid denna arbetsmodell. Kritiken vid kyrkomötet 1873 mot det dåvarande katekesförslaget dogmatiska tyngd hade visserligen den effekten, att det dogmatiska elementet sköts något tillbaka för det praktiska och det etiska. An-

76 Cirkuläret om den nya katekesen var även det utformat av E. G. Bring. Brev från E. G. Bring till F. F. Carlson 21.10 1878. FFCS, RA. Brev från F. F. Carlson till A. N. Sundberg 11 okt 1878. Årkebiskoparnas arkiv, RA. Lunds Domkapitels cirkulär 691 år 1878.

77 Wallgren 1959 s 10.

talet av de stycken, som utgjorde en upprepning av orden i Luthers lilla katekes, minskade något, men själva karaktären av katekesen förändrades inte. 1877 års katekesförslag var en bekännelseskraft av luthersk konfessionell typ.⁷⁸ Kyrkomötesdebatten 1878 omvittnade påtagligt just intresset för bekännelsetroheten i katekesförslaget.

Katekesen och bekännelsen är en lång linje i katekesdebatten. Redan när H Spegel utgav sin katekes 1686, kritiserades den för bristande bekännelsetrohet.⁷⁹ Kritikerna menade sig återfinna kalvinism och kryptokatholicism i Spegels katekes. Det finns många beröringspunkter mellan Spegels katekes 1686 och katekesförslaget 1878. Många stycken i Spegels katekes har via Svebilius' lärobok vandrat in i 1878 års katekes.⁸⁰ Katekeskommittén 1875 och Spegel hade dessutom samma utgångspunkt. Båda betraktade textorden i Luthers lilla katekes som utgångspunkt och ville enbart utlägga dem. De avstod ifrån att inom katekesens trånga ram skapa ett dogmatiskt kompendium efter locimetoden, såsom ortodoxin hade gjort, men ej heller att skriva en uppbyggelsebok, som pietismen sökte göra.⁸¹ Spegel liksom katekeskommittén 1875 tog sin utgångspunkt i dopet och såg nattvarens rätta begående som kateketikens mål. Människan skulle fostras till en självständig tro och bekännelse i församlingens gemenskap. På sätt och vis slutes cirkeln i katekesdebatten här. Den började med utgivandet av spörsmålsboken, som katekesutvecklingen kallades på Spegels tid. Denna lärobok blev indragen och förbjuden, men den återkom i 1878 års katekes. 1878 fick svenska kyrkan en ny katekes skriven efter samma premisser, som Spegel hade startat i.

A Erlandsson har i sin bok "En rätt Katechismi lära" en sammanställning av katekesstyckenas proveniens i Svebilius' katekes, i den lindblomska och i de olika katekesförslagen fram till 1878 års katekes. Denna sammanställning visar, att av de 267 styckena i 1878 års katekes var det inte mindre än 118 stycken ur Svebilius' katekes, 41 ur den lindblomska, varav endast 13 i ordagrann överensstämmelse, 51 ur 1856 års katekesförslag, 1 ur 1859 års katekesförslag, 131 ur 1872 års katekesförslag, 17 ur 1873 års katekesförslag, och specifika formuleringar för 1878 års katekes utgjordes av 25 stycken. De specifika formuleringarna rörde flera av samtidens stridsfrågor såsom nattvarden och dess välsignelse, likaså dopets förpliktelser och välsignelse, och barndopets innebörd. Under nådens ordning i 3:e trosartikeln har 1878 egna formuleringar om helgelse, nådens verk och upplysningen. Det omdebatterade stycket om människans förhållande till djuren (st 108) kom

78 Behovet att komplettera 1878 års katekes framkom snart. 1883 publicerade F. Landahl en upplaga, där lärarens muntliga katekisation var insprängd. Se Landahl 1883.

79 Spegel 1686. Handskriften T 158 LiSB innehåller utlåtande om den spegelska katekesen. Se särskilt "Observationes quaedam ad Catechesin Anno 1686 Svetica Lingua ab Episcopis Regni Sveciae editam". Cf Engeströmska samlingen B, X, 1, 60 K B Sthlm. Cf Helander 1899 s 64 ff.

80 Tottie 1890 s 34 ff.

81 Ibm s 20 ff.

in i 1878 års katekes. Likaså tillkom några nya stycken under de olika buden och vid de sju bönepunkterna under Fader vår.⁸² Sammanställningen visar, hur de kommitterade grep tillbaka på den kateketiska traditionen före Lindblom. Ortodoxin i Svebilus' katekes fick lämna ifrån sig mer stoff än den lindblomska. Katekesförslaget 1877 var konfessionalismens seger i debatten om den officiella katekesens utformning.⁸³

De kommitterade tog härmed ställning även mot den pedagogiska riktning, som i stället för 1700-talets dogmatik ville ge de unga ett begrepp om "religionens historiska utveckling och därvid i synnerhet göra dem förtrogna med Jesu enkla lära, i stället för att såsom hittills skett, hos dem inpräglade det sextonde århundradets dogmatik", som Aftonbladet skrev.⁸⁴ Denna pedagogiska strömning hade vid tillkomsten av 1878 års katekes flera förespråkare. Bakom dessa pedagogiska åsikter låg den pedagogik, som utgått från J F Herbart liksom impulser från liberalteologin. Herbart hävdade just att kristendomsundervisningens mål var att forma och påverka individen. Då passade det historiska stoffet och bilden av Jesu person och verk bättre än 1600—1700-talens dogmatik.⁸⁵ De kommitterade ville skydda kyrkan för den "otro", som kunde rymmas inför detta pedagogiska program. Det tillfredsställde de religiösa rörelserna mer än svenska kyrkan. Till detta slutresultat medverkade den lundensiska högkyrkligheten. E G Bring satt som ledamot av katekeskommittéerna från 1852 ända till antagandet av 1878 års katekes. Katekeskommittén 1852 fick stöd av ärkebiskop Reuterdahl, katekeskommittéerna 1869 och 1875 hade ärkebiskop Sundberg bakom sig. Båda ärkebiskoparna hade tillhört den s k stora fakulteten. De stod på samma linje som t ex Bring i katekesfrågan. Denna lundensiska högkyrklighet hade inte någon större anslutning inom kyrkan, men representanter för denna riktning besatte toptjänster inom kyrkan, såsom Flensburg, Bring, Reuterdahl och Sundberg.⁸⁶ Att samtiden observerade detta drag i den nya katekesen, framgår av en debatt i tidningen Aftonbladet 1878. Där beskrevs den nya katekesen med följande ord. Den präglades av "den starkt framträdande benägenheten för en högkyrklig teologi och mera än besynnerlig skolasticism i riktning av den inom svenska episkopatet så starkt representerade mecklen-

82 Erlandsson 1957 s 325 ff.

83 Om sambandet mellan 1700-talets ortodoxi och 1850-talets högkyrklighet se Newman 1932 s 205 ff. Om den lundensiska högkyrklighetens position i kyrkan ibm s 246 ff, för övrigt hänvisas beträffande lundahögkyrkligheten till Wallgren 1959.

84 Aftonbladet den 31 jan 1874 artikeln "Om religionsundervisningen i skolorna". I Aftonbladet 1878 nr 219, 221, 222, 225 publicerades under pågående kyrkomöte starkt kritiska artiklar mot katekesförslaget. Norrléns katekesförslag framhävdes. Nyluthe-
ranismen i katekesförslaget med dess människosyn och ämbets- och sakramentsuppfattning förkastades. Cf En blick på det av kommitterade framlagda förslaget till ny katekes. 1877.

85 Myhre 1967 s 304 ff. NTU III sp 297 ff (Lindeskog).

86 Newman 1932 s 226 ff.

burgskt katolicerande nylutheranismen från Svensk Kyrkotidnings dagar”.⁸⁷ Detta förhållande med flera högkyrkliga biskopar och ärkebiskop Sundbergs skickliga diplomati före kyrkomötet 1878 möjliggjorde, att svenska kyrkan fick en konfessionell katekes med accent i kyrko-, ämbets- och sakramentsuppfattning hämtade från den lundensiska högkyrkligheten.⁸⁸ Kritikerna hade i mycket rätt däruti, att den lundensiska högkyrkligheten i sin tur hämtade teologiska förebilder från den tyska nylutheranismen med företrädare som Kliefoth, Löhe och Vilmar.⁸⁹ Det märkliga är, att det, som inträffade 1878, blev en parallell till 1810 års katekes och dess tillkomst. 1810 var de främsta av kyrkans ledare neologer och kyrkan fick en katekes med neologisk färg. 1878 hade kyrkan flera ledare med konfessionell högkyrklig prägel och den nya katekesen fick färg därav. Det gemensamma för bägge dessa katekeser var även att författarnas teologiska färg i stor utsträckning saknade anknytning till samtidens kyrkoliv.

Katekesförslaget 1877 utgjorde Luthers lilla katekes i bearbetad och utvidgad form, men de kommitterade hade varit mer bundna vid själva ordalydelsen än andemeningen i Luthers lilla katekes. Vissa av de 70 stycken, vars ordalydelse var tagen direkt ur Luthers lilla katekes, uteslöts ur 1878 års katekes, men den mekaniska tendensen till uppspaltning av Luthers förklaringar kvarstod. Att detta var ett mindre lämpligt förfaringssätt framhöll också katekesnämnden, när man vid 1900-talets början skulle utarbeta en ny katekes. Katekesen mottogs med glädje i många grupper inom kyrkan, men det visade sig snart, att 1878 års katekes blev en isolerad företeelse i den svenska kateketiska traditionen. Det blev ett för stort brott mellan 1878 års katekes och den lindblomska. Den saknade tillräcklig förbindelse bakåt och delvis också anknytning till samtidens pedagogiska strömningar och till samtida kyrkoliv.⁹⁰ 1878 års katekes t ex kunde inte läggas till grund för den nya lärobok, som skulle utarbetas vid 1900-talets början. 1878 års katekes fick i den efterföljande debatten många försvarare, men det var ofta ett försvar utifrån den utgångspunkten, att man vet vad man har, men vet inte vad man får. Kyrkans ledare var inte nöjda med 1878 års katekes, men utvecklingen i samhälle och kyrka vid 1800-talets slut var sådan, att, om kyrkan gav efter för de radikala kraven, skulle hon få en helt annorlunda katekes eller ingen alls. Att denna bedömning var riktig, visade sedan utvecklingen vid början av 1900-talet.

Konfessionalismens seger i 1878 års katekes innebar också att de önske-

87 Aftonbladet 1878 nr 221 s 2.

88 Lundgren 1899 s 142. Aftonbladet 1878 nr 286. Aftonbladet påpekade att domkapitlen och den teologiska fakulteten hade förbigåtts vid granskningen av katekesförslaget och kallade tillvägagångssättet för ett biskopligt intrigerande.

89 Lizell 1920 s III: 19, Newman 1932 s 231 ff. Om den tyska teologiska bakgrunden se Fagerberg 1952.

90 Erlandsson 1957 s 119 ff. Lundgren 1890. Lundgren 1899 s 142 ff.

mål beträffande den nya katekesen, som framförts av vissa ledamöter vid Uppsala teologiska fakultet, sköts åt sidan. Dessa drev en stark biblicistisk teologi. Fakulteten såg på kristendomen som en religion, där uppenbarelsen ännu alltjämt pågick. Myrberg ville, som tidigare är omnämnt, bryta med dispositionen i Luthers lilla katekes i fem huvudstycken och införa en ordning av stoffet, som återspeglade uppenbarelsen. Myrberg ville börja med första trosartikeln och 10 Guds bud. Gud hade sedan fortsatt sin uppenbarelse i Nya Testamentet. Därför föreslog Myrberg som andra moment 2:a trosartikeln. Uppenbarelsen fortsatte i kyrkan och det motsvarades av 3:e trosartikeln och sakramenten. Gud uppenbarar sig ännu alltjämt, därför slutade Myrberg sin disposition av stoffet med Fader vår. Denna teologi fick inte medverka vid katekesens utformning, varken innehållsmässigt eller vad dispositionen beträffade.⁹¹

Konfessionalismens seger i 1878 års katekes stod i strid med starka pedagogiska intressen. Det fanns en pedagogisk linje i katekesdebatten med representanter både inom skolvärlden och inom kyrkan. Denna pedagogiska linje ville utbyta den deduktiva metoden mot den induktiva. 1878 års katekes utgick från ett färdigformulerat stycke, som förelades eleverna. Ur detta stycke skulle eleverna dra vissa lärdomar. Pedagogerna ville gå motsatta vägen. De ville börja med ett åskådningsmaterial och ur detta material skulle eleverna komma fram till det som i den deduktiva metoden motsvarade själva katekesstycket. Aftonbladet gjorde gällande, att "frånvaron av varje art av andlig lyftning så väl som åskådlighet, hjärtlighet och enkelhet, vilka allra minst i en barnbok borde saknas", utmärkte 1878 års katekes.⁹² Pedagogerna ville fullfölja de ansatser, som gjordes genom det K cirkuläret 1864, då det bestämdes, att bibelundervisningen skulle föregå katekesundervisningen. Inom pedagogiska kretsar ville man i kristendomsundervisningen ha åskådning före begrepp. Enligt detta program skulle bibelordet stå först och katekesstycket sist, dvs i motsatt ordning mot 1878 års katekes. Att 1878 års katekes även i detta stycke var en isolerad produkt, visar det faktum, att katekesnämnden 1911—17 lämnade dispositionen i 1878 års katekes och genomförde den induktiva metoden med bibelorden först och själva katekesstycket sist. Man lämnade även då frågemetoden för sammanhängande stycken och bibelorden placerades först med större tryckstil än själva katekesstycket.

Katekesen var den enda lärobok i skolan med bibehållen frågeform. I alla andra ämnen hade man övergivit denna metod. Likaså hade man differentierade läroböcker för olika åldersstadier. 1878 års katekes skulle brukas för alla åldrar i den första undervisningen och dessutom både inom kyrkan,

91 I tidskriften *Vittnet* utgiven av P. Waldenström och E. J. Ekman fanns ett förslag till en liknande disposition av katekesen. *Vittnet* 1878 s 238 ff.

92 Aftonbladet 1878 nr 221 s 2.

folkskolan och läroverket. Det fanns redan nu starka krav på att bekännelsemomentet i katekesen skulle skjutas åt sidan. Sakramenten skulle inte behandlas i skolans lärobok. Splittringen inom kyrkan och den framväxande frikyrkligheten motiverade detta. Pedagogerna önskade en åldersriktig lärobok, skriven efter barnens mottaglighet och behov. Dopets och altarets sakrament borde uteslutas ur skolkursen. Denna pedagogiska linje, som fick ett nedslag genom K cirkuläret 1864, hade växt sig starkare. De kommitterade tillmötesgick inte denna falang genom 1878 års katekes. Katekesnämnden vid 1900-talets början uteslöt däremot altarets sakrament i skolupplagan av sitt katekesförslag. Katekesen talade inte till barnens känsla. Personlighetens fostran, som ansågs vara kristendomsämnets viktigaste uppgift, försvårades genom katekesens dogmatiska innehåll. Det fanns 1878 en pedagogisk linje i katekesfrågan. Denna sköts åt sidan för den konfessionella. Kyrkan fick 1878 en katekes, men den saknade förankring i många grupper inom kyrkan. Det var särskilt i konfrontationen mellan katekesen och frikyrkan och mellan katekesen och skolfolk, som detta märktes. Dessa problem skall belysas i de två följande avsnitten.

Utvecklingslinjer i debatten efter 1878 års katekes.

I ett tidigare kapitel har människosynen inom ortodoxin blivit presenterad. Det var denna människosyn, som präglade 1878 års katekes. Utifrån schematisk skapelse — syndafall — frälsning sågs individen i 1878 års katekes. I stycke nr 83 frågas om människan kan leva så, att han blir rättfärdig inför Gud, och på detta svaras: "Vi kunna icke så leva efter Guds bud, att vi därigenom varda rättfärdige för honom, ty vårt medfödda syndafördärv kan aldrig här i tiden utrotas, och därför synda vi på mångahanda sätt." Detta är konkordieformelns ord i ny dräkt.⁹³ Neologin hade haft en ljusare syn på människan. Lindblom t ex avvisade denna människosyn i sin katekes 1810. Människan var inte bara "stock och sten" inför Gud utan hon hade en vilja, som hon kunde använda för att bli frälst. Denna uppfattning levde kvar inom olika kretsar under 1800-talet. Den ärvdes av den religiösa liberalismen och den återfanns inom liberalteologin. Konflikten mellan ortodoxins teologi och upplysningstidens teologi blev på så sätt bestämmande för frågeställningar fram till vår egen tid.⁹⁴ Vid 1800-talets slut fanns dessutom en ateistisk människouppfattning helt oberoende av gudstron med rötter i den framväxande rationalismen. Djävulstron var bortrensad. En stor optimism präglade synen på människan. Den teocentriska människouppfattningen hade ersatts av en antropocentrisk. Det var därför naturligt, att det blev konflikt

93 Se kap IV s 121 ff.

94 NTU: I sp 194 ff (Bring R.).

kring 1878 års katekes. Mot ortodoxins människoupfattning i den officiella katekesen stod en semipelagiansk och en antropocentrisk.⁹⁵

Några katekesstycken skall exemplifiera detta förhållande. En verklig stridsfråga vid slutet på 1800-talet var rättfärdiggörelsen. Katekesen ställde frågan (149): "Vari består rättfärdiggörelsen?" och svarade: "Rättfärdiggörelsen består däri, att Gud för Kristi skull förlåter människan alla hennes synder och upptager henne till sitt nådebarn." Helgelsen skildras sedan som människans ständiga återvändande till den nåd, som gavs henne i dopet (frågorna 134—139). Detta är återigen konkordieformeln uttryckssätt. Uttrycket "tillräknandet av Kristi rättfärdighet" hade de kommitterade undvikit. Detta föranledde kritik bl a av C O Björling, medan andra såsom P P Waldenström däri såg ett uttryck för kyrkans begynnande utveckling till frikyrka.⁹⁶

Med väckelserörelsen hade vuxit fram en annan syn på rättfärdiggörelsen och den sammanhängde med dess människosyn. Rättfärdiggörelsen var inte bara en handling, som Kristus utfört i vårt ställe och som människan enbart fick tillräkna sig. För väckelsen innebar pånyttfödelsen en påtaglig förvandling av människan.⁹⁷ Den nya födelsen var något påtagligt. Människan förblev inte en perverterad varelse gentemot Guds nåd. Hon blev i stället ett Guds barn, som med glädje tillhörde de frälsta.⁹⁸ Även i detta stycke motsvarade 1878 års katekes mer ortodoxins teologi än samtida väckelserörelser inom och utom kyrkan.

Fråga 146 i katekesen definierade en rätt tro på Kristus med dessa ord: "En rätt tro på Kristus består däri, att vi med hjärtats begär omfatta Kristus såsom vår frälsare och på honom allena grunda vår förtröstan om syndernas förlåtelse, liv och salighet." Inte heller här talade katekesen om att människan kunde bli helt fri ifrån synden. Det gällde i stället att grunda sin förtröstan på Kristus allena. Detta synsätt skall jämföras med de inom väckelsen samtida tankarna om syndfrihet, rena nattvardsbord och rena församlingar. 1878 års katekes tillmötesgick inte i något stycke denna teologi.

Med människosynen och förklaringen av frälsningens innebörd i 1878 års katekes sammanhängde även utläggningen av sakramenten och ämbetet. För väckelsen var den individuella människans beslut att börja ett kristet liv det avgörande. Det viktiga var den nya födelsen och i den omskapades männi-

95 Bröms 1964 s 20 ff. Även inom folkskollärarkåren fanns det olika grupperingar. J. Gerdin talade om tre grupper: Kristendomsfientlig men icke religionslös, kristendomsälskande och bekännelsetrogen och slutligen en kristendomsälskande men bekännelselös. *Tidning för Folkskolan* 1881 s 51.

96 Brev från C. O. Björling till E. G. Bring den 20 sept 1877. Cf Månsson 1916.

97 I de baptistiska rörelserna såg man på människan på individualistiskt sätt, och därmed var i själva verket tanken på arvsynd och skuld utesluten. Wallgren 1959 s 165 ff, 357 ff.

98 Borgenstierna 1942 s 270 ff. Kritiken från frikyrkohåll mot 1878 års katekes kom tidigt. Cf *Tidning för Folkskolan* 1879 s 3 ff.

skans hjärta. Kyrkan bestod av sådana väckta människor. 1878 års katekes hade däremot den objektiva synen på sakramentet, där Gud handlar oberoende av människans värdighet. Det hette också i fråga 151: "Det andliga livets uppkomst genom tron nämnes ny födelse, emedan människan genom tron återföres till det liv i Kristus, som hon i dopet undfick." Sakramenten blev nådemedel på helgelsens väg och katekesen hänvisade inte till den individuella pånyttfödelsen, när människan "blev frälst". Katekesen däremot hänvisade till pånyttfödelsen i dopet. Ordet och sakramenten konstituerade kyrkan i 1878 års katekes. Väckelsen däremot såg på kyrkan som en för-
ening av frälsta människor.

Synen på ämbetet och uppfattningen av bikten i 1878 års katekes har även samband med den människosyn, som fanns i katekesen. Den rättfärdighet, som Kristus förvärvat, skulle människan tillräkna sig. Det var predikoämbetet, som skulle tillsäga människan denna rättfärdighet. På fråga 245 "varuti består avlösningen?" får man detta svar: "Avlösningen består däri, att ordets tjänare, sedan vi bekänt våra synder, tillsäger oss å Kristi vägnar syndernas förlåtelse." I fråga 247 förklaras, att skriftermålet kunde ske såväl offentligen som enskilt, både med och utan sammanhang med nattvarden.⁹⁹ Stycke 248 talar om bannlysningen som en uppgift för prästämbetet. Denna syn på ämbetet och bikten betraktades av lågkyrkligheten i samtiden som ren katolicism.¹ Med den starka betoning på lekmännens roll i församlingslivet, som väckelsen hävdade både vid ordets och sakramentens förvaltande, var uttrycken i 1878 års katekes helt oacceptabla. Varken denna syn på ämbete eller synen på sakrament kunde väckelsen godtaga.²

Missnöjet bland läsarna visade sig ganska snart. 1884 kom en petition från läsarna i Norr- och Västerbotten.³ Katekeskommittén 1852 hade som en av sina principer haft att söka undanröja uttryck och formuleringar, som kunde missuppfattas av läsarna. Norrlandsläsarna ville behålla Svebilus' katekes. Katekeskommittén öste också flitigt ur innehållet i denna katekes. Likväl kunde läsarna inte acceptera den nya katekesen. Reaktionen gällde främst de tillskott, som den lundensiska högkyrkligheten bidragit med i 1878 års katekes. Dit hörde framställningen om dopet, helgelsen, den kristna fost-
ran, konfirmationen samt människosynen. Därför anhöll läsarna att ännu alltjämt få begagna Svebilus' katekes av 1689. Att denna gamla katekes verkligen nyttjades, därom vittnar flera upplagor från denna tid. Sista gången Svebilus' katekes omtrycktes var i Piteå 1928.⁴ Många svenskar hade ut-
vandrat till Nordamerika, flera av religiösa skäl, och där grundat sin egen

⁹⁹ Eckerdal 1970 s 94 ff.

¹ Aftonbladet 1878 nr 271.

² Waldenström 1877.

³ Petition 1891. Petitionen ingavs till K Maj:t 1884 och utkom i tryck 1891.

⁴ Svebilus 1928.

kyrka, den s k Augustanakyrkan. Det diskuterades, huruvida man där skulle införa 1878 års katekes, men Augustanakyrkan avböjde och föranstaltade om en egen katekes.⁵ 1878 års katekes innehöll ännu hustavlan, där man skilde mellan lärare och åhörare som två skilda stånd. Den samhällsuppfattning och det kyrkobegrepp, som möter oss i 1878 års katekes, var helt andra än frikyrklighetens.⁶

Det fanns 1878 förespråkare för den symboliska nattvardsuppfattningen, enligt vilken brödet och vinet enbart symboliserade Kristi lekamen och blod. 1878 års katekes väjde inte heller för denna stridsfråga. I svaret på fråga 252 lärdes: "Kristus giver med det välsignade brödet sin sanna lekamen och med det välsignade vinet sitt sanna blod." Med dessa ord ville de kommitterade uttrycka den realpresens i nattvarden, som Luther talade om.

Lika stor stridsfråga var vid slutet av 1800-talet dopet. Kravet på vuxendop såsom det enda riktiga växte sig allt starkare inom frikyrkligheten. 1878 års katekes ställde frågan (222): "Skola även barnen genom dopet göras till Kristi lärjungar?" och gav svaret: "Även barnen skola genom dopet göras till lärjungar, ty Kristus säger: låten barnen komma till mig och förmenen dem det icke, ty sådana höra Guds rike till; och: utan en varder född av vatten och Anden, kan han icke ingå i Guds rike." I styckena 222—240 framställdes sedan kyrkans dopsyn med kristen fostran av föräldrar, faddrar och församling, en fostran, som avslutades med konfirmation och första nattvardsgång. Det som i frikyrkligheten var falsk lära framställde 1878 års katekes som den enda rätta läran.⁷ Waldenström skrev också i sin tidning Vittnet 1877 att han önskade katekesförslagets fall. Dess innehåll återspeglade nämligen en människosyn, en kyrkosyn, en ämbets- och sakramentsuppfattning, som Waldenström icke delade.⁸

Det var naturligt, att det kom att stå strid kring en lärobok, vars innehåll var så kontroversiellt. Svenska kyrkan och frikyrkorna hade gemensamma intressen just i katekesfrågan. 1878 års katekes skulle vara den enda tillåtna läroboken i folkskola, elementarläroverk och pedagogier, liksom i kyrkans nattvardsundervisning. Eleverna kom från hem, som tillhörde både kyrka och frikyrka. Eleverna från de frikyrkliga hemmen "indoktrinerades" genom katekesläsandet med svenska kyrkans lära, en lära som på viktiga punkter avvek från de frikyrkliga samfundens. Det var naturligt, att man från frikyrkohåll reste det kravet, att elever från väckelsehem skulle befrias från katekesundervisningen. Detta är en av de orsaker, som ledde till katekesens

5 Westin 1932 s 500. Brev fr O. Olsson till T. N. Hasselquist 3 april 1879. Ibm s 514. Brev från T. N. Hasselquist till S. L. Bring den 16 mars 1880. Skand. Ev. Luth. Augustana-Synoden utgav 1879 Doktor Martin Luthers lilla katekes med förklaring. Den anknöt till den pietistiska katekestraditionen.

6 Pleijel 1951.

7 RD 1902. AK:s prot 35: 15 ff.

8 Vittnet 1877 s 225 ff, 267 ff, 289 ff, 321 ff.

avskaffande som lärobok i folkskola och läroverk. Krav framfördes till en början att stryka 4—5 huvudstyckena i katekesen i folkskolans läroplan. Dessa skulle genomgåas enbart i konfirmandundervisningen. Därmed skulle de konfessionella stötestenarna i 1878 års katekes något undanröjas. En liknande reform hade genomförts i Preussen 1872.⁹

Den enhet i katekesundervisningen, som 1878 års katekes skulle åstadkomma, uteblev. Den läromässiga uppbyggnaden i katekesen och dess möte med nya teologiska och pedagogiska idéer gjorde, att splittringen bara ökade.¹⁰

1878 års katekes och den pedagogiska frågan. Från deduktiv metod till arbetsmetodik.

Vid 1800-talets slut stod kyrkan inte ensam som vårdare av människans religiösa intressen. I föregående avsnitt om människosynen i 1878 års katekes har de skilda ståndpunkterna i teologiska frågor mellan kyrka och frikyrka fått sin belysning. Det fanns fler normleverantörer än kyrka och frikyrka. Dit hörde liberalismen och dess rationalistiska idéprogram.¹¹ Vidare hade pedagogiska strömningar från kontinenten fått förespråkare i Sverige. Den tyske pedagogen A Diesterweg utövade därvid ett stort inflytande i vårt land. Vad katekesen beträffade kan förändringen kortfattat uttryckas så, att dogmat avkläddes sin gudomlighet. Pedagogiska strömningar på kontinenten hade upptagit dessa tankar från upplysningen och de överfördes nu till den svenska skolsituationen.¹² Diesterweg hade lämnat den teocentriska människosynen. Bakom hans pedagogik låg en antropocentrisk människouppfattning. Ortodoxin utgick i sin människouppfattning från den förste Adam. Hos Schleiermacher flyttades centrum från förste Adam till andre Adam, Jesus Kristus. Bibelkritiken under 1800-talet gjorde, att man inte ville bygga människosynen på bibeltexter. Centrum för religionen förflyttades till människans inre, till den religiösa känslan. Vid 1800-talets slut mötte det tredje steget i denna utveckling. Intresset överflyttades till människan själv — till den individuella människan. Man såg på människan utan relation till Gud. Det mänskliga uppenbarade det gudomliga. Mänsklighetens andliga utvecklingshistoria ledde till allt större klarhet och i denna utvecklingshistoria uppenbarades Gud.¹³ Den teocentriska människouppfattningen ersattes med den antropocentriska. Människan är enligt denna uppfattning god, visserligen behäftad med brister, men det är pedagogikens uppgift att väcka de goda anlagen och låta dem segra över de sämre. Detta är en helt annan människouppfattning än den bibliska, där människan beskrivs såsom ond.

9 Tidning för Folkskolan 1877 s 112 ff.

10 Ibm 1879 s 3 ff, Aftonbladet 1878 nr 279.

11 Om förhållandet mellan kyrkan och samhället se Pleijel 1955 s 265 ff.

12 Wallgren 1959 s 26. Hammar 1972 s 161 ff.

13 Borgenstierna 1942 s 267 ff.

”Alla människor ha en Gud och en dygd och denna (dygden) finner sin stödjepunkt icke i dogmen utan i människonaturen själv”, menade Diesterweg.¹⁴

Denna antropocentriska människosyn medförde krav på en annan uppläggning av kristendomsämnet och krav på en ny pedagogik. Bergspredikan, liknelserna och kärnspråken i Jesu tal skulle eleverna lära känna. Vidare skulle valda delar av urkyrkans och reformationens historia ingå i kursen.

Eleverna skulle lära känna Jesus men inte som Gud eller halvgud utan som idealet av en människa.¹⁵ Det fanns alltså redan vid slutet av 1800-talet förespråkare för den reform av religionsundervisningen, som genomfördes 1919.

Författarna till 1878 års katekes ville med katekesen överlämna kyrkans bekännelse till eleverna. Med den nya pedagogiken ströks det konfessionella draget i undervisningen. Kravet blev i stället en lärobok ”lämpad efter barnets mottaglighet och behov”.¹⁶ Även i detta stycke fullföljde 1800-talet upplysningens principer. Den hävdade tolerans i trosfrågor och skolans frigörande från kyrkligt inflytande.¹⁷

1878 års katekes hade behållit frågeformen. Det fanns flera orsaker till detta. Katekesen var en bekännelseskrift, och det var en för svår uppgift för barnet att självt kläda bekännelsens sanningar i egna ord. Man ville också avvärja falsk lära i undervisningen genom att i läroboken ha fasta formulerade lärosatser.¹⁸

Med uppfattningen att människan i sig är god och att undervisningen skall framlocka dessa goda egenskaper kom kravet, att kunskapen skall påverka individen. Den schematiska dogmatik, som fanns i 1878 års katekes, fyllde inte detta mått. Då passade bibelberättelserna bättre och då framför allt Jesu liv och lära. Vidare kunde berättelser ur kyrkans liv och skildringar av kristna människors liv användas. Kravet på en historisk undervisning med detta innehåll framkom nu. Den dogmatiska undervisningen skulle ersättas

14 Tidning för Folkskolan 1881 s 109 ff.

15 Aftonbladet 1874 den 31 jan. Artikeln är en översättning av ett föredrag av doktor Moritz Schwalb, Tyskland. Jfr Schwalb 1871 s 3 ff. Denna utveckling se Bröms 1964 s 22 ff.

16 Tidning för Folkskolan 1880 s 279. Seminarierector Carl Kastman skisserade ett program för hur skoleleven skulle fostras till en levande medlem i kyrkan. Jfr Tidning för folkskolan 1879 s 51 ff. Enligt denna artikel skulle småskola och söndagsskola sköta den kristna fostran. Folkskolan skulle vara konfessionslös. Det var alltså två helt olika åsikter som kämpade om inflytandet över skolorna.

17 NTU III sp 311 ff (Lindeskog).

18 Tidning för Folkskolan 1878 s 326. ”Utanläsningens kateketiska betydelse är lätt att förstå. Katekisationens uppgift är att införa barnen i kyrkans bekännelse, yttrade G. Billing vid folkskollärarmötet i Linköping 1878. Jfr Tidning för Folkskolan 1881 s 109 ff. Det fanns andra uppfattningar om skolans uppgift. ”Hon skall utveckla de insikter och färdigheter, men även de åskådningar och sinnesriktningar, som fordras för att i ett civiliserat samhälle kunna föra ett liv, som är människor värdigt.”

av den historiska.¹⁹ Med hjälp av det historiska stoffet skulle eleven påverkas. Människan skulle fostras till humanitet och vidsynthet. De konfessionella skrankorna skulle brytas ned. Det gemensamma i alla religioner skulle framhållas.²⁰

Den teocentriska och den antropocentriska människosynen krävde var sin pedagogik. Denna avhandling har belyst läroböcker, skrivna efter den deduktiva metoden. Läroboken innehöll färdiga trossatser. Denna metod passade, då lärobokens uppgift var att överlämna en bekännelse till individen. När kravet på åskådning i undervisningen kom, ersattes den deduktiva metoden med den induktiva. Utifrån en bibeltext skulle eleven ledas fram till den formulerade trossatsen.²¹ Med den antropocentriska människosynen kommer en tredje metod. Det började nu utarbetas en metodik, som kan kallas arbetsmetodik. Undervisningen skulle uppläggas så, att den väckte intresse för religiöst liv. I stället för att eleven matades med färdiga trossatser, inkom aktivitetsmomentet. Eleverna själva skulle sysselsättas med studiet av religionen genom textanalys, arbetsblad m m. Denna metod hade sina förespråkare redan 1878, men först i dagens skola är metoden helt genomförd.

Med denna pedagogiska bakgrund kan man förstå den isolering, som uppkom kring 1878 års katekes. Den mottogs välvilligt av de grupper inom kyrkan, där ortodoxins teologi ännu levde kvar.²² I den pedagogiska världen och inom grupper utanför och innanför kyrkan var den redan vid utgivandet något av en förlegad bok. Nya kulturella strömningar hade medfört en annan syn på människan och på pedagogikens uppgift än den som fanns i 1878 års katekes. Detta förhållande blev utgångspunkten för mycken kritik av katekesen. Förut hade utanlärd kunskap betraktats som död kunskap. Nu vidgades kritiken till att bekännelse och ren lära är lika med död kunskap.²³ Tre år efter tillkomsten av 1878 års katekes anförde statsrådet Hammar-skjöld tvenne synpunkter på kristendomsundervisningen i folkskolan. Man klagade å ena sidan över att ämnet "urartat till ett känslösamt och pjunkigt talande i ämnet". Å andra sidan fanns en stark opinion mot tanklös och för långt driven utanläsning.²⁴ Uppbyggelsemomentet och kunskapsmomentet var tydligen svåra att balansera i undervisningen.

1878 års katekes tillkom i mötet mellan dessa pedagogiska linjer. Kristendomsämnets påverkan av individen till en moralisk, god människa betonades allt mer, medan kunskapsmomentet och det konfessionella draget sköts åt sidan. Detta förhållande gjorde, att uppläggningsen av stoffet i 1878 års kate-

19 Beträffande termen "historisk religionsundervisning" se Lönborg 1911 s 21. utveckling. Den bibliska historien höll på att uttränga katekesläsandet i skolorna. Ullman 1911. Hippel 1937 s 9 ff.

20 Tidning för Folkskolan 1881 s 121 ff.

21 Gerdin 1899.

22 Erlandsson 1967 s 119 ff.

23 Engström I—II 1929—1943.

24 Ibm 1881 s 151 ff.

kes inte passade in i debatten och den religiösa och pedagogiska utvecklingen. Detta märktes särskilt inom skolans värld. Det hade skett en förskjutning i målsättningen med den etiska fostran i skolan. Fram till 1800-talets slut hade den byggt på en kristen totalsyn. Människan var skapad av Gud, döpt till gemenskap med Gud och skulle fostras till ett kristet liv. Denna kristna totalsyn ersattes av en allmän demokratisk i vilken kristendomsämnet ingår som en del. Denna förskjutning i målsättningen avtecknas sedan tydligt i debatten under 1900-talet. Kristendomsämnet och de samhällsorienterande ämnena bytte plats såsom nyckelämnena, när det gällde elevens fostran. 1878 års katekes var skriven utifrån en kristen totalsyn men den skulle utgöra lärobok i en skola, som lämnat denna syn.

En sammanfattning av utvecklingen under perioden 1810—1878 ger vid handen, att 1800-talets förra hälft utgör en stor parentes i svensk idédebatt. Upplýsningen grundlade vissa värderingar på 1700-talet. Romantiken, nyhumanismen och en nyvaknande ortodoxi stoppade till en tid vid början av 1800-talet förverkligandet av dessa idéer. Mot 1800-talets slut kommer upplýsningstidens program dock tillbaka. 1800-talets rationalism, särskilt liberalismen, hade fört dessa idéer vidare. Upplýsningstidens människosyn, dess pedagogiska program och synen på förhållandet mellan kyrka och skola som skilda storheter sökte man nu förverkliga. Parentesen var upplöst.²⁵ Programmet kan betecknas som sekulariserande och det märkliga är att pietismen medverkat till denna utveckling. Pietismen betonade det inre livet, medan rationalismen betonade förnuftet och den naturliga moralen. Bakom båda tankegångarna låg den spiritualistiska uppfattningen av det inre livet hos människan såsom hemvisten för all sann kristendom. Pietismen kom genom sin kritik av kyrkans dogmer rationalismen till hjälp.²⁶

Vid 1800-talets slut upplöstes alltså parentesen inom idédebatten och 1878 års katekes blev genom mötet med detta nya idéprogram föremål för mycken kritik. Denna kritik hade delvis sin grund i att katekesen var skriven, medan den idémässiga parentesen ännu var ouppplöst, men den skulle nyttjas som lärobok i den nya kultursituationen. Avslutningsvis skall några linjer tecknas av den debatten.

25 NTU III sp 311 ff (Lindeskog).

26 NTU II sp 445 (Bring). Cf artikeln åttiotialismen. NTU III s 1240 ff (Ullstad) Den religiösa och politiska radikalismen bildade ofta en gemensam front.

Katekesfrågan efter 1878. En utblick.¹

Debatten om katekesen vid kyrkomöten och riksdagar efter tillkomsten av 1878 års katekes kom att koncentreras främst till fyra problem: katekesen och utarläsningen, katekesen och bekännelsedebatten, katekesen och religionsfriheten samt revision av 1878 års katekes eller utarbetandet av en helt ny lärobok. Dessa problem har följt framställningen under hela perioden men de får en ökad aktualitet efter tillkomsten av 1878 års katekes.

Detta hade flera orsaker. Tidigare är nämnt hur den nya katekesen var skriven för en enhetskyrka, medan den skulle användas av en folkkyrka i ett allt mer pluralistiskt samhälle. Detta intensifierade debatten kring katekesen. Problemet med katekesens utarläsning fick t ex ökad aktualitet efter tillkomsten av 1878 års katekes. Frågan behandlades ofta både i kyrkomötet och i riksdagen.² Bakom denna debatt dolde sig flera principiella frågor om skolan och kristendomsundervisningen, och det intressanta är, att de ofta angreps utifrån problemet om katekesen och utarläsningen.

Ett sådant bakomliggande problem var synen på folkskolan, dess ställning och uppgift. Mot slutet av 1800-talet var det en livlig debatt, huruvida skolan skulle stå under kyrkans eller statens ledning. Många krafter hade som mål att förvandla folkskolan från en katekesskola till en allmän medborgarskola.³ Konsekvenserna av en sådan uppfattning måste bli att katekesundervisningen måste inskränkas. Den upptog nämligen så mycket av skolans tid att andra ämnen blev lidande.⁴ Målet var att förvandla skolan såsom "kyrkans dotter" till en skola under statens ledning, och denna nya skola skulle ge allmän medborgerlig bildning. Denna strävan hade svårt att finna genklang hos föräldrarna, som vanligtvis ansåg att skolans viktigaste uppgift var

1 Detta avsnitt "Utblick" avser att i korta drag teckna bilden av katekesens öden fram till vår egen tid. Avsikten är inte att redovisa allt material. Dokumentationen har därför begränsats till det nödvändigaste.

2 KM 1883 motion nr 21, KM 1888 motion nr 46, KM 1893 motion nr 28.

3 Om folkskolans sekularisering se Tegborg 1969.

4 Ännu 1868 var innanläsning och katekes skolans enda ämnen på många platser. Se Uppgifter 1870.

att lära barnen läsa katekesen utantill. De stöddes i detta krav av prästerskapet.⁵

Bakom debatten om utanläsningen låg ofta även andra pedagogiska problem. Dit hörde skilda synsätt på kunskap. Ortodoxin värdesatte den exakta minneskunskapen. När de nya pedagogiska strömningarna medförde krav på att såväl stoffet som undervisningen i ämnet kristendom skulle påverka eleverna och bidra till deras fostran, krävde man, att katekesens utanläsning skulle ersättas med samtal kring bibliska texter och vissa delar av kyrkohistorien. Detta senare stoff skulle vara mer lämpat efter barnens ålder och mottaglighet.⁶ När dessa pedagogiska idéer slagit rot uppkom en ny svårighet. Lektioner med bara utanläsning kunde förvandlas till "pjunkiga uppbyggelsestunder".⁷

Kritiken av utanläsningen hade även teologiska grunder. Rationalismen ville dessutom utrensa alla dogmer, som förnuftet inte kunde acceptera. Den traditionella, av lundahögkyrkligheten kraftigt drivna, teologiska grundsynen å sin sida fattade dogmat som ett verk av Anden, som individen först skulle underordna sig till dess att han kunde bejaka stoffet.⁸ Enligt detta synsätt var det inget pedagogiskt fel att eleven inlärd ett stoff, som var svårsmält. Detta stoff kunde senare i livet påverka människan.

Det är alltså uppenbart att bakom debatten om katekesens utanläsning dölde sig många andra problem. Dessa ovan nämnda faktorer, en ny syn på skola, en ny pedagogik, olika uppfattning av kunskap och på dogma raserade grunden för 1878 års katekes. Både dess form och innehåll byggde nämligen på utanläsning av stoffet. Problemet med utanläsningen sammanhängde delvis med katekesens ställning som bekännelseskrift. Luthers lilla katekes räknas enligt 1686 års kyrkolag till kyrkans bekännelseskrifter. 1809 års regeringsform gör det däremot icke. Många ansåg att reformerna med att avlägsna katekesen ur skolan gick för sakta. Ett sätt att påskynda utvecklingen vore att beröva katekesen dess ställning som bekännelseskrift. Detta var grundmotivet till motionen om ändring av kyrkolagens 1 kap 1 § till likhet med regeringsformen vid riksdagen 1889. Denna motion blev sedan upphov till häftig debatt vid riksdagen 1893 och vid kyrkomötet 1893.⁹ Ändringen gick ut på att stryka kyrkolagens omnämmande av konkordieboken som bekännelseskrift och på så sätt få kyrkolag och regeringsform att överensstämma. Därmed skulle katekesens karaktär av bekännelseskrift

5 Svenska Folkskolans Historia III: 360 ff. Man sökte även förkorta 1878 års katekes för skolbruk. Genom fetstil eller på annat sätt utmärkte man alla viktiga stycken. Östrand 1879, Stenkula 1891, Steinmetz 1891. Väne lärarförening, Vänersborg, utgav 1903 "Förslag till ordnande av katekesläsningen i folkskolorna".

6 Bröms 1964 s 22 ff.

7 Tidning för Folkskolan 1881 s 151 ff.

8 Wallgren 1959 s 23.

9 RD 1889 FK:s motion nr 12, KM 1893 K Maj:ts skrivelse nr 5, kyrkolagsutskottets betänkande nr 12. Kjöllerström 1955 s 248 ff.

försvinna. Luthers båda katekeser ingår nämligen i konkordieboken. Att förslaget föll berodde delvis på att kyrkomötet önskade värna om katekesen i dess då trängda läge i kyrka och skola.

Katekesen användes som lärobok i folkskolan. Dit kom barn från hem, som tillhörde både kyrka och frikyrka. Katekesen blev därigenom ett problem sett ur religionsfrihetens synpunkt. Enligt dissenterlagen av 1873 ägde föräldrar, som utträtt ur statskyrkan, rätt att själva ombesörja sina barns undervisning i kristendomskunskap. Situationen var dock sådan att ett ytterst ringa antal föräldrar begagnat sig av denna möjlighet. Från de fria samfunden restes nu kravet att barn från frikyrkohem skulle slippa skolans katekesundervisning eller åtminstone de direkt kontroversiella, konfessionella delarna såsom dop och nattvard. Katekesundervisningen i folkskolan blev ett problem sett ur religionsfrihetens synvinkel.¹⁰ Denna konflikt kunde lösas på olika sätt. Det diskuterades redan nu att införa en objektiv kristendomsundervisning, som skulle tillfredsställa både kyrka och frikyrka. Katekesundervisningen skulle även kunna ersättas med en bibelundervisning. Bibeln som lärobok kunde både kyrka och frikyrka enas om.¹¹ En tredje lösning av detta problem var, att man skrev en helt ny lärobok lämpad efter barnens mottaglighet och behov.¹² 1903 års riksdag och kyrkomöte beslöt även att lösa frågan efter denna modell och hemställde till K Maj:t om en ny lärobok "lämpad efter barnets mottaglighet och behov".

Tanken på ny både läroplan och lärobok resulterade i att K Maj:t 1904 tillsatte en enmansutredning, som dock ej fullföljdes.¹⁴ K Maj:t förordnade då en nämnd med uppgift att granska förslag till läroböcker i den kristna tros- och sedeläran.¹⁵ Nämnden, som arbetade 1911—1917, fick även i uppdrag att utarbeta ett eget katekesförslag. 1917 var läroboken färdig, närmast utarbetad av hovpredikanten V E Rundgren, "Vår kristna tro Framställd i anslutning Till Martin Luthers Lilla Katekes". Vid utformningen av denna lärobok såg katekesnämnden som sin uppgift att koncentrera sig kring de ledande tankarna i Luthers lilla katekes. Den frångick upprepningen av Luthers förklaringar och lämnade vidare den deduktiva metoden. Bibelorden placerades först, det sammanfattande stycket sist under de olika rubrikerna. Det var alltså ett radikalt brott med både form och innehåll i 1878 års katekes. I 1878 års katekes fanns en teologisk styrning från lundahögkyrklig-

10 Om frihetsbegreppet i svensk religionsfrihetslagstiftning se Andrén 1968 s 155.

11 Waldenström 1900.

12 1899 års läroverkskommitté avgav sitt betänkande 1902. Redan där framfördes önskemål om en ny lärobok "lämpad efter barnets mottaglighet och behov". Rodhe 1930 s 215 ff. Cf Salqvist 1947 s 181 ff.

13 KM 1903 K Maj:ts skrivelse nr 7, ibm prot s 368.

14 ED statsrådsprot och konseljakt 10 juni 1904 § 37 RA.

15 Katekesnämndens handlingar, registratur och insända tävlingsförslag se kommitté nr 40 RA Se vidare Katekesnämndens meddelanden I—IV.

heten. Den hade i läroboken "Vår kristna tro" ersatts av den teologiska styrning, som nämndens ledamot professor Einar Billing utövade. Kring Guds-rikestanken, Jesus Kristus är Herre samt kring vissa etiska tankar är läroboken uppbyggd. Katekesnämnden lämnade alltså både teologi och metod i 1878 års katekes.

Icke från något håll vann detta katekesförslag oförbehållsamt stöd.¹⁶ Katekesnämnden hade hoppats, att dess lärobok skulle påverka det samtida arbetet med den nya undervisningsplanen. Resultatet blev det motsatta. Just därför att katekesnämnden hade misslyckats att framställa en ny lärobok, föreslog statsrådet V Rydén en lärobokslös kristendomsundervisning i folkskolan.¹⁷ Katekesen som kyrkans officiella lärobok i kristendomskunskap var därmed avskaffad i skolan. Undervisningsplanen för folkskolan angav i stället, att undervisningen skulle anpassas efter barnets mottaglighet och utveckling, meddela kunskap om kristendomens uppkomst, innehåll och utveckling med huvudvikten lagd på Jesu gärning och förkunnelse. Undervisningen skulle vara objektiv och genom undvikande av religiösa och konfessionella stridsfrågor skapa vidsynthet och fördragsamhet mot oliktankande. Först på folkskolans högsta stadium skulle undervisningen avslutas med en sammanfattning av den kristna tros- och livsåskådningen baserad på Jesu bergspredikan.¹⁸ Utgångspunkten för denna sammanfattning i Luthers lilla katekes hade man nu lämnat. Den konfessionella kristendomsundervisningen ersattes av den historiska.¹⁹ Luthers lilla katekes fick enligt undervisningsplanen 1919 visserligen läsas men som ett historiskt uttryck för reformationstidens etiska och moraliska tro. Bakom denna förändring låg politiska, teologiska och pedagogiska krav.²⁰

Den som närmast ansvarade för denna skolreform var ecklesiastikminister V Rydén. Bakom hans handlande låg bl a motivet att rädda folkskolans kristendomsundervisning och därmed bevara skolans enhet. En skola utan kristendomsundervisning, menade V Rydén, skulle leda till splittring i skolfrågan och medverka till uppkomsten av fria kristna skolor. Rydén ville med sitt agerande bl a förhindra denna utveckling.

Det beslut, som riksdag och kyrkomöte fattade 1903 om en ny lärobok, slutade alltså med 1919 års beslut om en lärobokslös undervisning, grundad på Jesu bergspredikan. Kyrkan hade förlorat kontrollen över både läroboken och undervisningen i ämnet kristendom i folkskolan. Den hade övertagits av

16 Salqvist 1947 s 187 ff. N. Söderblom intog t ex en avvikande syn på frågans lösning. Se Söderblom 1915 s 19 ff och Söderblom 1918. Söderblom fullföljde traditionen från Uppsala teol fak och menade, att utvecklingen av den kristna trons uppenbarelse skulle vara grundläggande för katekesens disposition. Se Söderblom 1919. Yttranden 1918 s 1 ff.

17 ED statsrådsprot 31 okt 1919 § 77 RA.

18 Moberger 1961—1962.

19 Beträffande termen "historisk religionsundervisning" se Lönborg 1911 s 21.

20 Hammar 1972 s 193 ff.

K Maj:t. Kyrkomötet och därmed kyrkans högsta representativa organ var ställt utanför.

En sammanfattning av kritiken mot denna undervisningsplan utgavs 1921 av Kungl Skolöverstyrelsen.²¹ Starka opinionsyttringar krävde nämligen katekesen tillbaka. Kyrkomötet anhöll hos K Maj:t att få katekesen tillbaka och att den skulle inläras i folkskolan. K Maj:t gjorde även försök att låta utarbeta en ny handledning för religionsundervisningen. Pristävlan utlystes och 30 olika tävlingsförsök inlämnades. Tävlingsnämnden kunde inte förorda något av dessa förslag som handledning.²² Ett exempel bland många på opposition mot skolreformen 1919 är den så kallade Bolstads skolkamp. Bolstads församling i Dalsland med dess kyrkoherde L M Engström vägrade nämligen att acceptera 1919 års skolplan och gick därigenom miste om statsbidraget till sitt skolväsende.²³

Kravet på ändring av undervisningsplanen växte. 1926 hade skolöverstyrelsen under ledning av generaldirektör O Holmdahl infordrat yttrande från samtliga domkapitel, folkskoleinspektörer, skolråd, folkskolestyrelser och lärarsammanslutningar. De flesta remissvar yrkade på att Luthers lilla katekes såsom en sammanfattning av den kristna tros- och livsåskådningen åter borde få komma till användning. Detta medgavs även genom K kungörelse den 6 dec 1929.²⁴

Striden kring undervisningsplanen gav till resultat, att man inom stora grupper av kyrkan accepterade, att bibeln skulle utgöra grundvalen för folkskolans kristendomsundervisning och att undervisningen skulle motsvara barnens mottaglighet och behov. Målet skulle vara att ge en levande bild av Jesus, hans liv och verk, med religiös och etisk fostran som mål. De frikyrkliga slöt upp redan från början kring denna linje i läroboksfrågan. Huvudskälet till denna utveckling inom kyrkan var sambandet mellan skolans kristendomsundervisning och religionsfriheten, ett samband som måste regleras så, att det ej hindrade undervisningens obligatoriska karaktär. När kyrkans ledning insåg detta samband, anslöt sig även den till den rydéska linjen.²⁵

Debatten under 1930-talet om katekesen och kristendomsundervisningen i folkskolan hade både radikala och konservativa inslag. Genom motioner i riksdagen föreslogs ämnets avskaffande, medan andra motionärer ville stärka dess ställning.

Under 1940-talet kom den stora utredningen om enhetsskolan, där inten-

21 Sammanfattning 1921.

22 K Maj:t utsåg en nämnd för bedömande av pristävlan rörande handledning i kristendom för lärare vid rikets folkskolor. I nämnden ingick G. M. Pfannenstill, G. P. Walli, P. A. Gierow, F. Berggren, E. Lundevall. 30 förslag inlämnades. ED statsrådsprot och konseljakt 5 nov 1920, ibm 22 juni 1921, ED konseljakt 10 mars 1922 § 93 RA.

23 Engström I—II 1929—1943.

24 Salqvist 1947 s 253 ff, Herrström 1966.

25 Betänkande 1948 s 171.

tionerna från 1919 års undervisningsplan fullföljdes. Det heter i 1946 års skolkommissions betänkande: "Undervisningen i kristendomskunskap skall alltså liksom undervisningen i andra skolämnen vara objektiv, d v s den skall meddela sakliga kunskaper utan att auktoritativt påtvinga eleverna en viss åskådning." ²⁶

Bergspredikan skulle enligt 1919 års undervisningsplan utgöra grunden för den etiska fostran. Denna ram vidgades nu till ett större antal bibeltexter. Undervisningens objektiva karaktär är bevarad även i grundskolans läroplan från år 1962.²⁷ Även där utgöres ramen av bibeltexter och av kyrkohistoriskt stoff. Det tog alltså omkring 100 år för bibeln att bli grundvalen för folkskolans kristendomsundervisning. Det började med ansatserna kring det K cirkuläret 1864, enligt vilket bibelundervisningen skulle föregå katekesläsandet. Genom läroplanen för grundskolan 1962 blev denna ansats helt förverkligad. Katekesen var borta från kristendomsundervisningen i grundskolan. Bibeln var ensam kvar.

Kristendomsämnets ställning på skolans schema har också förändrats under denna period. Från att ha varit skolans viktigaste ämne har det blivit ett orienteringsämne bland flera andra. Detta sammanhänger med skolans målsättning. Skolan ville tidigare ge eleven en kristen livssyn. Det var huvudprincipen vid fostran. Nu har denna målsättning förändrats till elevens integrering i samhället. Därmed har fostrans primära plats förskjutits från ämnet kristendomskunskap till ämnet samhällskunskap.²⁸ Detta sammanhänger i sin tur med människosynen. Redan under 1800-talets senare decennier började den kristna totalsynen i skolans fostrande uppgift att luckras upp. Den ersattes så småningom med en allmän demokratisk människoupfattning, där kristendomen är ett av de många fostrande elementen. Denna senare människosyn och därav följande målinriktning på fostrans område ligger bakom de senaste läroplanerna för grundskolan. Det är därför följdriktigt att kristendomsämnet blivit ett av orienteringsämnena. Religionskunskap är ett av de många utvecklande elementen i dagens skola.²⁹ I detta sammanhang fanns icke plats för en lärobok av den typ, som 1878 års katekesutläggning representerade.

Kyrkan har även sedan enhetsskola och grundskola införts, följt kristendomsämnets ställning i skolan och läroböckernas utformning i detta ämne. Frågan har ur olika synvinklar behandlats i kyrkomöte och biskopsmöte. 1953 överlät kyrkomötet åt sin utredningsnämnd att utreda hur garantier skulle skapas, så att läroböckerna i skolan ur saklig och pedagogisk synpunkt skulle vara fullgoda. 1957 anhöll kyrkomötet hos K Maj:t att ovan-

26 Betänkande 1948 s 173.

27 Läroplan 1968 s 217 ff.

28 Melander 1963.

29 Läroplan 1969 I Allmän del.

nämnda synpunkter beaktades vid granskningen av läroböcker i ämnet kristendomskunskap.³⁰

I all korthet har några drag tecknats i debatten om katekesen och skolan fram till vår egen tid. Katekesens andra stora användningsområde var inom kyrkan. Trots att kyrkan blivit utestängd från skolan, när det gällde uppläggningsen av ämnet kristendom och misslyckats med att framställa en acceptabel lärobok, fortsatte hon sina ansträngningar.³¹ Vid kyrkomötet 1929 anhöll man, att K Maj:t skulle låta utarbета en handledning för konfirmandundervisningen. Den skulle vara en kort, lättfattlig framställning av den kristna tros- och livsåskådningen samt en framställning av nutida kyrkligt liv. Liknande motioner har ofta förekommit på kyrkomötets dagordning och detta visar att intresset för en officiell lärobok för svenska kyrkan finns kvar.

Kyrkan har dessutom prövat en annan väg för att lösa problemet med den officiella läroboken. När kyrkans ledning insett svårigheten att skapa en gemensam lärobok för hela kyrkan, har man prövat ännu en väg för att ge en viss enhetlighet och stabilitet åt kyrkans undervisning. I stället för lärobok har biskopsmötet låtit utarbета läroplan för konfirmandundervisningen.³² Biskoparna Y Brilioth, B Jonzon och T Ysander fick uppdraget att utarbета en sådan. 1942 var de färdiga med sin uppgift.³³ Biskopsmötet anförtrorde sedan åt biskoparna T Ysander och B Jonzon att utifrån denna läroplan utarbета ny lärobok. Detta arbete resulterade i den år 1950 utgivna handledningen "Vägen till livet".³⁴ 1962 utgav biskopsmötet ånyo en sådan läroplan för konfirmandundervisningen.

En ny fas inleddes 1952, då biskopsmötet i stället för att själv utarbета läroplan och lärobok tillsatte en kommitté vid centralrådet för evangelisation och församlingsarbete med uppdrag att utreda de med konfirmationen sammanhängande problemen. Initiativet togs även denna gång av biskopsmötet.³⁵ Denna nämnd har granskat nyutkomna konfirmandläroböcker och gett råd i pedagogiska och innehållsliga frågor, och konfirmandkommittén har själv utgett skrifter med anknytning till konfirmandundervisningen.

Någon officiell lärobok utöver 1878 års katekes har kyrkan inte fått. Som läroböcker i kyrkans konfirmandundervisning nyttjas flera olika läroframställningar av skilda författare. Kyrkan har också uppgett försöken att skapa en enda lärobok gemensam för hela kyrkan. Detta innebär att perioden slutar som ett öppet fält. Någon ny officiell lärobok har kyrkan inte lyckats

30 KM 1953 motion nr 33, 34 KM 1957 skrivelse nr 22.

31 En översikt av katekesproblemet i kyrkan under 1900-talet se Ekman 1940, Klint 1948. För Växjö stift utarbetades en sådan plan 1940. Se Konfirmationsundervisningen 1940.

32 Åtgärder 1969 s 16 ff.

33 Brilioth—Jonzon—Ysander 1942.

34 Jonzon—Ysander 1950.

35 Läroplan för svenska kyrkans konfirmationsundervisning 1968.

framställa och 1878 års katekes är nästan helt bortlagd. Den användes endast i några få församlingar som lärobok i konfirmandundervisningen. Katekesen är alltså i egenskap av lärobok ett avslutat kapitel inom kyrkan.

Kyrkomötet antog 1970 en ny bönbok där Luthers lilla katekes icke ingår. Därmed kommer Luthers lilla katekes även att försvinna ur psalmboken.³⁶ Samma år var kyrkomötets utredning om kyrkans dopundervisning färdig. Där omnämns inte katekesen överhuvud i samband med församlingens fostran av sina döpta medlemmar.³⁷

Luthers lilla katekes fyller däremot alltså rollen av bekännelseskraft inom kyrkan. Kyrkomötet 1929 godkände den av K Maj:t föranstaltade nyöversättningen av Luthers lilla katekes.³⁸

Det återstår att säga ett ord om katekesens tredje användningsområde, nämligen i hemmet. Katekes för skola, kyrka och hem stod det på äldre läroböcker, och det är känt, att katekesen med sina bihang fungerade som andaktsbok i de svenska hemmen. Det är svårt att pejla dagens intresse för katekesen. Den ingår tills vidare i evangelieboken och finns på så sätt genom psalmboken i de svenska hemmen. Dessutom vittnar stora försäljningssiffror av 1878 års katekes från senare år om att boken alltså intresserar människor.³⁹

36 Se Bönbok 1970.

37 Brattgård 1970.

38 KM 1929 Kyrkomötets skrivelse nr 24.

39 Enbart Verbums bokförlag har sedan 1953 sålt dryga 110 000 ex av 1878 års katekes.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Katechismus von 1878

Die Diskussion über Form und Inhalt des Katechismus von 1810-1878

Die Aufgabe

Zu den Büchern der Kirche zählt man Bibelübersetzung, Bekenntnisschriften, Gesangbuch, Katechismus, Perikopenbuch, Agende sowie das Kirchenrecht. Alle diese Bücher waren während des Zeitraumes, den diese Abhandlung beleuchtet, Gegenstand der Überarbeitung. Diese umfassende Revision erhielt durch die Jubiläumsfeier in Uppsala 1793 eine erhöhte Aktualität. Auf Veranlassung Gustav III. hatte die damals versammelte Pfarrerschaft geeignete Massnahmen diskutiert, um die Gottesfürchtigkeit im Lande zu vergrössern. Im Zusammenhang hiermit wurden auch die Bücher der Kirche behandelt. Deren Überarbeitung war zwar schon vor der Jubiläumsfeier in Angriff genommen worden, aber sie bekam erneuten Antrieb durch die Beschlüsse, die in Uppsala während der Feier zum 200-jährigen Gedenken der Konferenz von Uppsala 1593 gefasst wurden.

Während der Jubiläumsfeier wurde der Beschluss zur Überarbeitung von Svebilius Katechismus gefasst, eine Arbeit, die im Katechismus von 1810 ihr Ergebnis fand. Diese Überarbeitung von Svebilius ist schon von D. Helander und E. Lilja beschrieben worden. Die vorliegende Untersuchung hat ihren Anfang in der Diskussion, die sich über den Katechismus von 1810 erhob, und folgt der Entwicklung, die zum Katechismus von 1878 führte.

Die Untersuchung will die Katechismusdiskussion während dieses Zeitraumes beleuchten. Die Aufgabe wurde auf die Diskussion über den Katechismus in seiner Eigenschaft als offizielles Lehrbuch der Kirche begrenzt. Vor allem werden die Bemühungen während dieser Zeit beachtet, ein neues Lehrbuch für die Kirche hervorzubringen. Die Arbeit der Kommission mit dem Katechismus und die verschiedenen Katechismusedwürfe spielen hierbei eine hervorragende Rolle.

Mit dieser Planung werden die einzelnen Katechismusabschnitte der Entwürfe nur insoweit Gegenstand der Untersuchung, als sie die eigentliche Diskussion erläutern.

Die grosse Anzahl gedruckter und ungedruckter Katechismen, die neben dem offiziellen Katechismus existierten und benutzt wurden, wird nur im dem Masse berücksichtigt, wie ihr direkter Einfluss auf die Diskussion über den offiziellen Katechismus nachgesagt werden kann. Die Untersuchung dieses Materiales liegt daher ausserhalb der Aufgabe dieser Abhandlung.

Die Arbeit mit dem Quellenmaterial hat gezeigt, dass bestimmte, übergreifende Prinzipien eine beherrschende Rolle in der Katechismusarbeit gespielt haben. Wenn es galt, die Entwicklungslinien zu schildern, haben darum diese Prinzipien als Einfallswinkel in das grosse Material gedient. Damit haben das Menschenbild und verschiedene pädagogische Stellungnahmen die Darstellung bestimmt.

Mit dem Ausdruck Katechismus werden im Folgenden verschiedene Typen von Lehrbüchern für den ersten Religionsunterricht in Haus, Kirche und Schule bezeichnet. Die Untersuchung der Katechismusbenutzung in Haus, Kirche und Schule ist auch eine selbständige Aufgabe und würde eingehende Studien der gesamten Schulsituation im 19. Jahrhundert erfordern.

Um die Darstellung nicht ins Uferlose gleiten zu lassen, ist sie auf die beherrschenden Züge in der Katechismuskussion konzentriert worden. Der Katechismus betraf zu dieser Zeit alle. Das Diskussionsmaterial ist daher ausserordentlich umfangreich. Mit dieser Abgrenzung der Aufgabe wurde die Untersuchung darauf gerichtet,

- als Einführung ein Bild von Form, Inhalt und Funktion des Lindblomschen Katechismus zu geben und die Diskussion um die reine Lehre in diesem zu beleuchten,
- zu schildern, wie die Kirche in den vierziger Jahren des 19. Jahrhunderts durch verschiedene Wettbewerbe das Problem zu lösen versuchte, einen neuen Katechismus zusammenzustellen,
- zu beleuchten, wie die Richtlinien für Form und Inhalt des neuen Katechismus in der Kommissionsarbeit der fünfziger Jahre des 19. Jahrhunderts gezogen wurden,
- den Streit um das Auswendiglernen des Katechismus und das Verhältnis von Katechismus zu biblischer Geschichte in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts zu analysieren,
- die Arbeit der Kommission während der siebziger Jahre des 19. Jahrhunderts und die Entstehung des Katechismus von 1878 zu beleuchten und
- zu schildern, wie der Katechismus von 1878 unmittelbar aufgenommen wurde und — in einem kurzen Ausblick — dessen weiteres Schicksal.

Kap. I. Der Lindblomsche Katechismus vom Jahre 1810

Jedes Jahrhundert hat den Büchern der Kirche Form und Inhalt gegeben, jeweils den zeitgenössischen theologischen und kulturellen Strömungen entsprechend. Die Entstehung des Katechismus von 1810 ist da keine Ausnahme. Das Menschenbild der Aufklärung spiegelte sich darin ebenso wider wie die pädagogische Diskussion. Erzbischof Lindblom schrieb an Gustaf IV. Adolf und motivierte den neuen Katechismus damit, dass „der grössere Schliff der Sprache“ und eine „genauere Aufklärung“ einen neuen Katechismus forderten. Die Neologie hatte ein festumrissenes theologisches Programm, aber die Zeit war nicht reif für so weitgehende Reformen, wie diese Theologie sie verlangte. Man musste mit Zugeständnissen arbeiten. Das galt insbesondere für den Katechismus. Lindblom und seine Helfer mussten ihre Dogmatik und Pädagogik den Umständen anpassen.

Der Katechismus von 1810 löste Svebilus' Katechismus von 1689 ab. Letzterer war zur Zeit der Orthodoxie geschrieben worden, und darin lag sowohl seine Stärke als auch Schwäche. Er gab die dogmatische Denkweise der Orthodoxie wieder. Der Stoff war vielfach für Kinder schwerbegreiflich. Sowohl bei der Geistlichkeit als auch in Büchern, Zeitschriften und Zeitungen war Svebilus' Katechismus der Kritik ausgesetzt. An diese Kritik hielt sich Lindblom. Er verminderte den schwerverständlichen dogmatischen Stoff und räumte der Ethik mehr Platz ein. Die Neologen verlangten, dass der Katechismus sowohl eine christliche Glaubenslehre als auch eine Sittenlehre beinhalten sollte. Ausserdem sollte der Katechismusstoff den Kindern pädagogisch angepasst sein. Die Neologen erhoben auch die Forderung nach einem altersrichtigen Stoff, d. h. differenzierte Lehrbücher für Kinder. Die Neologie mass dem Bibelstoff grosse Bedeutung bei. Sie nahm nicht den Umweg über die Dogmatik, um sich Kenntnisse zu verschaffen, sondern ging direkt zum Bibelwort. Die biblische Geschichte bekam eine stärker betonte Stellung im Unterricht. Die Neologie hatte auch eine andere Einstellung zu Luthers kleinem Katechismus. Svebilus war dessen Gliederung gefolgt. Neologische Autoren wollten stattdessen eine Stoffgliederung einführen, die der biblischen Zeitgeschichte folgte; als Anfang die Schöpfungsgeschichte, danach die Heilsgeschichte und als Schluss das Leben in der Vollendung. Orthodoxie und Neologie hatten völlig unterschiedliche Zielsetzungen mit dem Katechismusunterricht. Die Orthodoxie sah als ihre Aufgabe, die reine Lehre zu verteidigen, und darum enthielt der Katechismus die wichtigsten Punkte der Bekenntnisschriften. Für die Neologie war die Toleranz in Glaubensdingen eine Hauptfrage, und sie entfernte darum die Abschnitte des alten Katechismus, die von der orthodoxen Anschauung geprägt waren.

Während des 18. und am Anfang des 19. Jahrhunderts begegnet uns über

die Neologie hinaus noch eine theologische Strömung, nämlich der Pietismus. Dieser teilte mit der Neologie das Interesse am subjektiven Religionserlebnis. Dies resultierte u. a. in der Einführung der Ordnung des Heils im dritten Glaubensartikel.

Lindblom zitierte die Bibelstellen der Katechismusabschnitte aus einer versuchsweisen Bibelübersetzung. Dies gab Anlass zu starker Kritik. Die Gemeinde konnte jetzt das gleiche Bibelwort in drei verschiedenen Versionen hören, eine aus der Bibelübersetzung von 1703, eine aus dem Katechismus von 1810 mit dessen versuchsweiser Übersetzung der Bibel und eine dritte aus der Agende von 1811. Die Bibelstellen aus dieser Probeübersetzung waren eine der Ursachen dafür, dass viele glaubten, der Lindblomsche Katechismus enthielte falsche Lehre. Katechismus und Bibel stimmten nicht überein.

Um eine gewisse Einheitlichkeit beim Unterricht zu erreichen, führte Lindblom ein neues Kapitel ein, „Ermahnung für Schullehrer“, in dem er pädagogische Ratschläge zur Unterrichtsplanung gab. Auch fügte er dem Anfang des Katechismus eine kurze Religionsgeschichte hinzu und schloss das sechste Hauptstück von Luthers kleinem Katechismus über die Beichte aus. Man hielt es einer aufgeklärten Zeit nicht für gemäss, dass der Katechismus Anweisungen enthielt, wie man dem Pfarrer seine Sünde bekenne und Vergebung erhalte. Aus dem Anhang des Katechismus ausgeschlossen wurden von Lindblom christliche Fragen, Johan Arndts Regeln, das athanasianische Glaubensbekenntnis, die Auslegung des Eides und die kurze Erklärung des Vaterunser. Die grossen Veränderungen des neuen Katechismus betrafen allerdings den Inhalt. Er liess Text weg und fügte neuen hinzu, versetzte Abschnitte und arbeitete mehrere Fragen und Antworten um. Diese Revision von Swebilius' Katechismus war so durchgreifend, dass nur 60 von insgesamt 315 Abschnitten in den Katechismus von 1810 unverändert übernommen wurden. Es gab theologische und pädagogische Gründe für diese Änderungen. Die Orthodoxie versuchte mit Hilfe der Dogmen falsche von rechter Lehre zu scheiden. In der Neologie schob man die Dogmen zur Seite und meinte, dass der Kern aller Religionen ein und derselbe sei. Dieser Kern, der im Christentum am klarsten war, bestand aus bestimmten Vorstellungen von Gott, Tugend und Unsterblichkeit. Der christliche Glaube drückte sich weiterhin praktisch in der Ausübung der Tugend aus. Viele der redaktionellen und inhaltsmässigen Veränderungen im Katechismus von 1810 sind durch die Auffassung der Neologie bedingt.

Zu den pädagogischen Neuansätzen gehören die Kapitel „Ermahnung für Schullehrer“ und „Kurze Religionsgeschichte“. Im Kapitel „Ermahnung für Schullehrer“ bemerkt man die neuen pädagogischen Strömungen von Pestalozzi und Herbart mit dem Gewicht darauf, dass der Schüler den Stoff erst begreifen müsse, ehe er ihn als Aufgabe bekäme. Der Stoff sollte nämlich

nicht erlernt werden, weil es sich um die reine Lehre handele, sondern weil er den einzelnen Menschen beeinflussen solle. Lindblom legt im Einleitungskapitel dar, wie das Thema vorbereitet werden solle, damit der Unterricht dieses Ziel erreiche. Auch das Kapitel „Kurze Religionsgeschichte“ hat zu den neuen pädagogischen Strömungen Beziehung. Früher hatte der Schüler fertige Glaubenssätze eingepaukt. Jetzt erhoben sich Forderungen, dass Erfahrung vor Systematisierung rangieren sollte. Für das Fach Religion bedeutete dies, dass die Bibeltexte mit Vorrang vor dem Katechismus zu lesen seien. Der Schüler sollte zuerst eine religiöse Erfahrung bekommen, in der er später die fertigformulierten Glaubenssätze des Katechismus verankern könnte. Die kurze Religionsgeschichte sollte die erste Orientierung in der Welt des Glaubens geben.

1810 erschien der Lindblomsche Katechismus und hatte ein reiches Wirkungsfeld in Haus, Kirche und Schule. Er wurde ab 1842 in der neugegründeten Volksschule als Lehrbuch verwendet. Die Pfarrer benutzten ihn im Konfirmandenunterricht und bei der Überprüfung der Katechismuskennnisse der Leute bei verschiedenen Gelegenheiten. Der Katechismus fand ausserdem als Andachtsbuch in den Häusern Verwendung. Der Katechismus tat seinen Dienst anstelle der Bibel, die noch selten war. Der Katechismusanhang, bestehend aus Gebeten und Formeln, war dazu bestimmt, dem Einzelnen in seiner Religionsausübung behilflich zu sein. Ausserdem erhielten viele Kinder ihre gesamte Katechismusunterweisung zu Hause, da sich der allgemeine Schulbesuch nicht vor Ende des 19. Jahrhunderts durchsetzte.

Die Ansätze und Erwartungen in Verbindung mit dem Katechismus von 1810 waren gross, aber die Aufnahme war nicht überwältigend. Die Leute waren an die Formulierungen im alten Katechismus gewöhnt und wollten ungern zum neuen übergehen. Pietistische Kreise, besonders in Norrland, — die sogenannten Norrlandsleser — ,beschuldigten den Katechismus der falschen Lehre und verlangten vom König, entweder Swebilius' alten Katechismus von 1689 benutzen zu dürfen oder aber einen neuen Katechismus zu bekommen.

Im Reichstag 1834/35 beantragte man, dass die schwedische Kirche einen neuen Katechismus erhalten solle, und man einigte sich darauf, die Arbeit mit dem neuen Katechismus in Angriff zu nehmen, sobald die neue Bibelübersetzung abgeschlossen sei. Schon 25 Jahre nach seiner Entstehung war also der Lindblomsche Katechismus der Kritik ausgesetzt. Sie kam sowohl von Pietisten als auch von Orthodoxen und Rationalisten. Der Katechismus des Jahres 1810 entsprach weder nach Form noch nach Inhalt der neuen Situation in der Kirche. Neologie und Aufklärung waren nämlich von neuen theologischen und kulturellen Richtungen abgelöst worden.

Kap. II. Die Wettbewerbsperiode 1840-1851. Unterschiedliche Versuche, das Lehrbuchproblem der Kirche zu lösen

Es wurde früher erwähnt, dass Lindblom in seinem Katechismus Bibelstellen aus einer Probeübersetzung anführte. Diese für den Katechismus extra neuübersetzten Bibelworte veranlassten, wie gesagt, bald Kritik an und Misstrauen gegenüber dem Katechismus.

Beim Reichstag 1840/41 billigte der Pfarrerstand, dass der Katechismus auch mit Bibeltexten gedruckt werden durfte, die nach der Bibelübersetzung von 1703 zitiert waren. Dieser Beschluss, von dem man sich eine Erleichterung draussen in den Gemeinden erwartete, führte zu noch grösserer Zersplitterung. Die geltende Kirchenbibel hatte mehrere Ausgaben, einige mit andere ohne eine modernisierte Sprache. Die Buchdrucker verwendeten mehrere dieser Varianten der Bibelübersetzung von 1703, so dass wir Katechismusausgaben erhielten, in denen die Worte der Bibel von Ausgabe zu Ausgabe voneinander abwichen. Die Massnahme, die der Reichstag 1840/41 ergriff, und von der man eine Vereinheitlichung der Katechisation erhoffte, schaffte stattdessen noch grössere Zersplitterung. Nach vielem Debattieren empfahl der Pfarrerstand einen im Verlag Gleerups in Lund im Jahr 1843 herausgegebenen Katechismus als massgebend für den Neudruck des Katechismus mit Bibeltexten nach der Bibel von 1703.

Die vierziger Jahre des 19. Jahrhunderts bedeuteten auch, dass der Pfarrerstand zu den Forderungen nach einem neuen Katechismus Stellung nehmen musste. Der geistliche Stand fordert daher die Pastoren auf, Vorschläge für einen neuen Katechismus einzureichen. Dabei sprach man den Wunsch aus, dass der neue Katechismus so weit wie möglich dem Lindblomschen folgen sollte. Man wollte offensichtlich die Unruhe vermeiden, die bei der Verordnung des Lindblomschen Katechismus entstanden war, eine Unruhe, die ihren Ursprung in der allzu grossen Abweichung von der alten Fassung hatte. Es sollte weiterhin im neuen Katechismus ein theologisches Gleichgewicht zwischen Anthropologie und Soteriologie herrschen. Der geistliche Stand machte geltend, dass der neue Katechismus klar zum Ausdruck bringen sollte, dass dem Menschen jede Möglichkeit zur Gerechtigkeit und Heiligkeit fehle. Um gerettet zu werden, müsse sich der Mensch ganz auf die Gnade verlassen, die Jesus Christus ihm erwirkt habe. Der zweite Satz galt der Soteriologie. Der Mensch sollte, in diesem Glauben ruhend, die Sünde verabscheuen, Gott und den Nächsten lieben und in Gottes Wort und in einer ständigen Heiligung leben. Diese Sätze wären beide notwendig. Der eine Satz dürfte den anderen nicht verdecken. Dieser Hinweis des Pfarrerstandes hatte seinen Grund darin, dass der Katechismus von 1810 diese Begriffe vermischt hatte. Gewisse Ausdrücke konnten im semipelagianischen Sinn

ausgelegt werden. Dies veranlasste u. a. die heftige Kritik von Seiten der Lehrer. Diese Kritik wollte man jetzt ausräumen. Die Lehrer wiederum betonten die Gnade in Christus so stark, dass das christliche Leben verhüllt wurde. Auch diesen Fehler sollten die Katechismusverfasser vermeiden.

Mehrere Vorschläge für einen neuen Katechismus gingen bei den Reichstagen von 1840/41, 1844/45, 1847/48 und 1850/51 ein. Diese Katechismen waren von unterschiedlichen Zielsetzungen aus geschrieben worden. H. Schartaus Katechismus fing an, eine gewisse Verbreitung zu bekommen. Seine Lehrbücher waren keine Katechismen im herkömmlichen Sinne, dazu bestimmt, ganz auswendig gelernt zu werden. Sie enthielten auch die Auslegung des Lehrers bei der mündlichen Katechisation. J. J. Thomaeus übergab einen Katechismus mit solch einer Einleitung beim Reichstag 1840/41. Dieselbe Gliederung hatten J. A. Almqvist in seinem Beitrag zum Wettbewerb beim Reichstag 1847/48 und C. J. Holm beim Reichstag 1850/51. Der Katechismus war nicht nur Lehrbuch sondern auch eine Seelsorgelehre für den einzelnen Menschen. Der Pfarrerstand wollte das letztere Element aus dem Katechismus ausklammern. Daher wies er die Vorschläge ab. Der andere Katechismustyp waren die sogenannten Bibelkatechismen. Lindblom leitete seinen Katechismus mit einer kurzen Religionsgeschichte ein, in der die wichtigsten Ereignisse aus der Bibel vorgestellt wurden. Das war nur ein Ansatz. Jetzt versuchte man, Bibelworte zusammenzustellen, die zusammen genommen die Hauptstücke des Glaubens beleuchten sollten. Genau wie man auf reformiertem Gebiet versuchte, Gottesdienst- und Kirchenordnungen aus Bibelworten aufzubauen, so wollte man jetzt einen Katechismus allein aus Bibelzitaten zusammenstellen. Daniel Zielfeldt lieferte einen solchen Versuch beim Reichstag 1844/45 ab. Mit ähnlichen Katechismen konkurrierten J. M. Lindblad und Fr. Fröberg beim Reichstag 1847/48. Dieser Typ von Katechismus hatte sowohl pietistische als auch herrnhutische Vorläufer. Der Pfarrerstand empfand es als schwer, mit Hilfe losgelöster Bibelworte eine Darstellung der christlichen Lehre aufzubauen. Der neue Katechismus sollte ausserdem an die Form des Lindblomschen Katechismus anknüpfen, daher wurden auch diese Bibelkatechismen abgewiesen.

Zwei Probleme in bezug auf den Katechismus standen zu dieser Zeit zur Diskussion, und zwar das Auswendiglernen des Katechismus und die Benutzung desselben Lehrbuches für alle Altersgruppen. Während dieses Wettbewerbszeitraumes versuchten einige Verfasser, jene Problematik zu lösen. A. Almqvist, U. Lundgren und A. Lindeblad dachten sich differenzierte Lehrbücher für verschiedene Altersgruppen. Sie hatten den Stoff in verschiedene Schichten aufgegliedert, und nur ein geringerer Teil des Lehrbuches war für das Auswendiglernen vorgesehen. Der Pfarrerstand hatte auch hier eine klare Auffassung. Auswendiglernen war aus pädagogischer Sicht keine verkehrte Methode. Das Lehrbuch sollte so gestaltet werden, dass

es sowohl für die Unterweisung von Kindern als auch für den reifen Menschen geeignet war.

Der Pfarrerstand bekam eigentlich nur einen Vorschlag, den er zur weiteren Bearbeitung empfehlen konnte, als der neue Katechismus vorgelegt werden sollte. Dieser Vorschlag kam vom Dompropst und späteren Bischof in Västerås, C. O. Björling. Dieser Vorschlag hielt sich getreu an den Lindblomschen Katechismus. Der Lindblomsche Katechismus wurde zu Hause, in Kirche und Schule benutzt, und seine Stellung wurde immer mehr untergraben. Die Kritik der Norrlandsleser wurde schon erwähnt. Den Kritikern schlossen sich immer mehr Gruppen im Staat an. Bei den verschiedenen Lehrertreffen im Lande wurde offene Kritik am Katechismus geäußert. Sowohl einzelne Pastoren als auch der geistliche Stand wiesen auf die Mängel im offiziellen Lehrbuch hin. Am 28. August 1851 ersuchte auch die Geistlichkeit den König, eine Kommission mit der Aufgabe einzusetzen, den Lindblomschen Katechismus zu überarbeiten.

Kap. III. Die Debatte um die Katechismusform in den fünfziger Jahren des 19. Jahrhundert. Die Katechismuskommission 1852.

Am 9. Juli 1852 berief der König diese Kommission. Die fünfziger Jahre des 19. Jahrhunderts markierten eine neue Zeit für die schwedische Kirche. Ihr Charakter einer Einheitskirche war vorüber. Es gab starke separatistische Bestrebungen innerhalb wie auch ausserhalb der Kirche. 1848 hatte Schweden z. B. seine erste freireligiöse Gemeinde vom baptistischen Typ bekommen. Die Katechismuskommission hatte daher mit der Zielsetzung zu arbeiten, die Klüfte innerhalb der Kirche nicht zu vergrössern. Staatsrat Reuter-dahl nannte auch als Beweggrund für die Ausarbeitung eines neuen Katechismus die Kritik, welche die Norrlandsleser gegen den Lindblomschen Katechismus gerichtet hatten. Es bliesen ebenfalls frische theologische Winde an den beiden theologischen Fakultäten in Lund und Uppsala. Die Fakultät in Lund erhielt ihre Prägung durch eine hochkirchliche Theologie mit Beeinflussung von Hegel und deutschen Theologen wie Kliefoth, Löhe u.a. Das Objektive der Religion wurde betont im Gegensatz zu der von Schleiermacher ausgehenden Theologie, die das Gefühl als Mittelpunkt für jede echte Religion betonte. Die Hochkirchlichkeit von Lund fand in den Bekenntnisschriften eine richtige Auslegung des Bibelinhaltes. Die Theologische Fakultät in Uppsala vertrat eine niederkirchliche Richtung, welche die Souveränität des Bibelwortes betonte. Die Bekenntnisschriften waren Ausdruck einer menschlichen Auslegung und die Kirche sollte zur Orientierung in ihrer Arbeit direkt zum Bibeltext gehen. Wo steht das geschrieben, war die

grosse theologische Frage. Diese Spannung teils zwischen der offiziellen Kirchenführung und separatistischen Bewegungen, teils zwischen verschiedenen theologischen Richtungen an den Fakultäten in Lund und Uppsala beeinflusste die Diskussion über die Gestaltung des Katechismus.

Die Aufgabe der Katechismuskommission bestand entsprechend der Anweisung darin, eine neue Überarbeitung des Katechismus vorzuschlagen und zu vollziehen, ohne dass der Inhalt des Buches verändert würde. Dies war die Aufgabe der Kommission, aber sie musste, wie bereits gesagt, mit Rücksichtnahme auf die kirchliche Situation und auf die geführte Katechismuskommunikation arbeiten. Es gab nun u.a. zwei Katechismusarten. Die eine hatte eine pietistische Prägung und diente als eine Seelsorgelehre für den Menschen. Die andere war schlicht und einfach ein Lehrbuch des christlichen Glaubens. In dieser Situation entschloss sich die Katechismuskommission für den letzteren Katechismustyp. Die Kommissionsmitglieder setzten als Ziel, Luthers kleinen Katechismus auszulegen, und bei dieser Auslegung knüpften sie an die Katechismustradition des Lindblomschen Katechismus an, und zwar an Svebilus' alten Katechismus von 1689. Diese Zielsetzung bedeutete eine Grenzziehung sowohl gegenüber neologischen als auch pietistischen Katechismen. Das optimistische Menschenbild der Neologie wurde von der Orthodoxie ersetzt. Für den Pietismus waren Bekehrung und Wiedergeburt das Ziel der Unterweisung, und er gestaltete den Katechismus dementsprechend. Die Katechismuskommission von 1852 ging dagegen von der Taufe aus und gab dann eine objektive Darstellung der christlichen Lehre. Der Katechismus sollte die Bekenntnisschrift einer Gemeinde sein, die dem getauften Menschen zum persönlichen Gebrauch aber inmitten der Gemeinde übergeben wurde. Die Katechismuskommission nahm damit von der Betrachtungsweise Abstand, welche die Kirche als eine Vereinigung bekehrter Menschen sah. Die Gemeinschaft, die Kirche, existierte vor dem Individuum und hatte ihren Ursprung in Gottes Werk. Die Aufgabe des Katechismus war, den einzelnen Menschen am Glauben der Gemeinschaft teilhaftig werden zu lassen.

Mit dieser Zielsetzung wurde der Lindblomsche Katechismus vom neologischen Erbe gesäubert, und die Kommissionsmitglieder führten die alten Formulierungen aus Svebilus' Katechismus ein. Die Orthodoxie kam wieder zu Worte.

Was die pädagogische Gestaltung betraf, so entschloss sich die Kommission dazu, die Katechisation des Lehrers nicht im Katechismus wiederzugeben. Dieser enthielt auf diese Weise eine rein dogmatische Darstellung der christlichen Lehre. Im grossen und ganzen kann man sagen, dass die Katechismuskommission von 1852 Svebilus' Katechismus von 1689 wiederherzustellen versuchte. Klagen über die Länge des Katechismus und die Schwierigkeit des Lernens wurden oft vorgebracht. Der neue Katechismus-

entwurf von 1856 war kürzer, gründete sich aber nach wie vor auf das Auswendiglernen. Er hatte sogar die erotematische Form von Fragen und Antworten beibehalten.

Der Katechismus sollte von allen Richtungen innerhalb der Kirche benutzt werden. Es zeigte sich auch, dass die unterschiedlichen theologischen Strömungen die Gelegenheit wahrnahmen, den Katechismusentwurf sowohl aus pädagogischer als auch theologischer Sicht zu kritisieren. Zu den Klagen pädagogischer Art gehörte, dass die Sprache zu schwierig und abstrakt sei. Der Grundsatz, den Stoff, den der Lehrer benötigte, auszuschliessen, um der Katechisation Lebendigkeit und Anschaulichkeit zu verleihen, wurde völlig zurückgewiesen. Damit lehnte man auch das Prinzip der Kommissionsmitglieder ab, den Katechismus zu einer Bekenntnisschrift zu machen. Ebenso kritisierte man die Disposition des Katechismusentwurfes mit Fragen und Antworten und die Ansicht, dass der Stoff auswendiggelernt werden sollte.

Die theologische Kritik wies darauf hin, dass der Bruch mit dem Lindblomschen Katechismus zu gross wäre. Elf von vierzehn Konsistorien meinten, der Entwurf müsse neu bearbeitet werden. Im Reichstag 1856/58 wiederholte sich diese Kritik, so dass der Entwurf an die Kommission zur Bearbeitung zurückging. Er wurde in einer umgearbeiteten Fassung an den Reichstag 1859/60 geleitet und dann vom Pfarrerstand mit einem Antrag an den König genehmigt, diesen Katechismusentwurf zum offiziellen Lehrbuch der schwedischen Kirche zu erheben. Der König liess indes den Entwurf ruhen — nicht nur aus einem Grund. Während des gleichen Reichstages 1859/60 forderten sämtliche Stände ausser dem der Pfarrer ein Verbot des Auswendiglernens. Der Katechismusentwurf von 1859 baute auf diesem Prinzip auf. Hinzu kam die Deputiertenreform und man wartete die neue Synode ab. Der Katechismusvorschlag von 1859 blieb darum beim König liegen und wurde niemals als offizielles Lehrbuch der Kirche bekräftigt.

Kap. IV. Die Diskussion über das Auswendiglernen des Katechismus i den sechziger Jahr des. 19 Jahrhunderts

Im Mittelalter sollten die Glaubensartikel, das Vaterunser und das Ave Maria auswendig gelernt werden, und das war notwendig, da die Menschen zu jener Zeit nicht lesen konnten. Luther benutzte die katechetische Tradition seiner Zeit und erweiterte sie. Sein kleiner Katechismus enthielt die zehn Gebote Gottes, die Glaubensartikel, das Vaterunser und die Einset-

zungsworte für Taufe und Abendmahl. Als die Forderung nach dem Verständnis dieser Texte stärker wurde, wurden zum kleinen Katechismus sogenannte Fragebücher oder Erklärungen geschrieben. Luther, die schwedischen Reformatoren, Svebilius und Lindblom verlangten kein mechanisches Auswendiglernen, sondern ihre Absicht mit den Erklärungen war in erster Linie, die Katechisation zu vereinheitlichen. Weiterhin sollten Pfarrer und Lehrer die Erläuterungen als einen Vorrat benutzen, aus dem sie bei der Auslegung von Luthers kleinem Katechismus schöpfen konnten. Die Entwicklung verlief jedoch anders. Als im Jahr 1842 die Volksschule eingeführt wurde, forderte man von den Schülern, dass sie vor Schulabgang den Katechismus auswendig gelernt hatten. Den Schulunterricht sah man als eine Vorbereitung zum Abendmahlsunterricht des Pfarrers an. Auch der Mangel an gut ausgebildeten Lehrern bewirkte ein mechanisches Auswendiglernen. Die einzige pädagogische Fertigkeit, welche diese unausgebildeten Lehrer besaßen, war das Verteilen und Abhören von Aufgaben. Auch mehrere andere Schwierigkeiten in den Anfängen der Volksschule trugen dazu bei, das Auswendiglernen des Katechismus zu einer Geißel werden zu lassen. Hierzu gehörten die übergrossen Klassen und der unregelmässige Schulbesuch. Eine Schule für die ersten Klassen gab es anfangs nicht. Sowohl sie als auch die Schulabgänger sassen im selben Klassenzimmer. Hierzu kam, dass die Eltern die Forderung nach Auswendiglernen einzig und allein darum unterstützten, weil die Kinder den Konfirmandenunterricht absolvieren und am ersten Abendmahlsgang teilnehmen sollten. Dieser Akt war nämlich die Reifeprüfung, die ins Leben hinausführte.

Dieser Missbrauch des Auswendiglernens war oftmals Gegenstand der Diskussion. Im Reichstag 1859/60 verlangten die Stände, wie oben erwähnt, ein Verbot für das Auswendiglernen der Katechismuserklärungen. Luthers kleiner Katechismus allein sollte der christlichen Unterweisung zu Grunde liegen, und die Erklärungen zum Katechismus hätten nur als Lehrbuch zu dienen. Der Pfarrerstand lehnte diese Forderung schon im Reichstag ab und reichte eine eigene Denkschrift beim König ein, in der darauf hingewiesen wurde, dass das Geforderte bereits durch das Kirchengesetz von 1686 und im Einleitungskapitel des Lindblomschen Katechismus geregelt wäre. Zwölf von vierzehn Konsistorien lehnten in ihren Antworten die Forderung der Stände nach einem Verbot des Auswendiglernens ab. Das Schreiben der Stände wurde nicht vor 1865 erledigt. In der Zwischenzeit wurden vom Kirchenministerium mehrere Massnahmen ergriffen, um das Auswendiglernen zu verringern. Die Elementarschulen hatten einen neuen Lehrplan bekommen, in dem bestimmt wurde, dass nur gewisse Abschnitte in den Erklärungen zum Lindblomschen Katechismus auswendig gelernt werden sollten. Das Rundschreiben vom 22. April 1864 entschied, dass das Lernen der biblischen Geschichte Vorrang vor dem Katechismusunterricht haben solle. Ausserdem

sollten für die Seminare neue Vorschriften mit Regeln für die christliche Unterweisung erlassen werden. Dies zusammen sollte die Verbesserungen des Auswendiglernens bewirken, welche die Stände in ihrer Denkschrift gewünscht hatten. Der Geistlichkeit wurde ein gesondertes Rundschreiben zugestellt, in welchem sie ermahnt wurde, im Abendmahlsunterricht pädagogische Massnahmen zur Einschränkung des mechanischen Auswendiglernens zu ergreifen und dem Verständnis der christlichen Wahrheiten grosses Gewicht beizumessen. Das Schreiben vom Reichstag 1860 erwirkte kein Verbot des Auswendiglernens der Katechismuserläuterungen, wohl aber pädagogische Vorschriften gegen ein seelenloses Auswendiglernen. Die Diskussion verstummte nicht. Dieser Antrag auf Verbot des Auswendiglernens des Katechismus' kehrte oftmals bei Reichstagen und Kirchenversammlungen wieder. Im Kapitel „Ausblick“ wird das Problem wieder berührt werden. Die Debatte über das Auswendiglernen des Katechismus enthüllte auch eine Neuorientierung sowohl in theologischen als auch pädagogischen Fragen. Diese Neuorientierung war eng mit der Auffassung vom Menschen verknüpft. Als Folge der Bibelkritik verlor die Lehre vom Urzustand des Menschen an Bedeutung. Die biblische Urgeschichte konnte nicht länger mehr als Fundament der Anthropologie dienen. In dieser Situation wandte sich Schleiermacher dem einzelnen Menschen zu. Das menschliche Gefühl und das Religionserlebnis wurden zur neuen Grundlage für die Dogmen der Kirche. Man verliess das alte, klassische Menschenbild vom Schema Schöpfung — Sündenfall — Erlösung und ging zu einem individuellen, optimistischen Menschenbild über. Das Gefühl wurde also zu einem zentralen Begriff, und es galt, für die christliche Unterweisung einen Stoff zu finden, der das menschliche Gefühl beeinflussen konnte. Da eignete sich der Inhalt der Bibel besser als der des Katechismus'. Die Bibel war anschaulicher und gab den realistischen Rahmen ab, in den die Katechismuskennntnisse eingefügt werden konnten. Auch unter den Bibeltexten wurde eine Auswahl getroffen. Die Schilderung von Jesus' Person und Taten war am besten zur Beeinflussung der Schüler geeignet. Seine Worte und Taten sollten Vorbild für die Schüler sein. Während des 19. Jahrhunderts sind diese pädagogischen Ideen nur im Ansatz da, aber während des 20. Jahrhunderts sollten sie die Katechismusk Diskussion völlig bestimmen. Interessant ist also, dass die Richtlinien zur Reform des Faches Religion im 20. Jahrhundert zum grossen Teil schon während der Katechismusdebatte im 6. Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts gezogen wurden. Zu dieser Entwicklung trugen die Anhänger der Erweckungsbewegung bei. Sie empfanden den Katechismus als die dogmatische Zwangsjacke der Staatskirche. Die Kinder wurden gezwungen, an einem Unterricht teilzunehmen, den die Eltern dem Inhalt nach nicht guthiessen. Die Alternative der Erweckungsbewegung hiess Bibelstudium statt Katechismuserlernen.

Kap. V. Anhalten Spannung zwischen dogmatischer und pädagogischer Zielsetzung. Die Katechismuskommission 1869

Es war verständlich, dass der König den Katechismusedntwurf von 1859 nicht gutheissen konnte. Er baute auf das Auswendiglernen des Inhaltes auf, und die Stände hatten ihr Missfallen gerade am Auswendiglernen bekundet. Stattdessen versuchte man, eine Katechismuserläuterung zu bekommen, die als Lehrbuch dienen konnte. Sie sollte eine Art Kommentar zu Luthers kleinem Katechismus sein. Dompropst C. A. Torén in Uppsala bekam den Auftrag, eine Reise ins Ausland zu unternehmen, um an Ort und Stelle den Religionsunterricht zu studieren. Die Eindrücke, die C. A. Torén auf dieser erhielt, gewannen grosse Bedeutung für die schwedische Entwicklung. Ein Ergebnis von Toréns Reiseeindrücken haben wir schon gesehen, nämlich den Vorrang des Bibelunterrichtes vor dem Katechismusunterricht. Auch die Katechismusunterweisung selber wurde auf dem Kontinent nach neueren Grundsätzen betrieben. Die Erläuterungen zum Katechismus wurden nicht mehr zu einem selbständigen Buch zusammengesetzt. Das Interesse konzentrierte sich auf Luthers kleinen Katechismus. Eventuelle Erklärungen oder Kommentare wurden in den kleinen Katechismus eingefügt. Auf diese Weise handelte es sich nicht um zwei Lehrbücher, die beherrscht werden sollten, sondern nur um ein einziges. Dieses System hatte Torén unter anderem in verschiedenen deutschen Kirchen beobachtet. Dies sind auch die Eindrücke, die Torén inspirierten, als er zur Kirchenversammlung 1868 seinen Antrag auf einen neuen Katechismus einbrachte. In diesem neuen Katechismus sollten „die Lebensworte des christlichen Bekenntnisses in die entsprechend unterteilten Abschnitte von Luthers kleinem Katechismus eingeordnet“ werden. Luthers kleiner Katechismus sollte also Ausgangspunkt werden, und wir sollten ein einziges Lehrbuch anstelle von zwei bekommen. Dies entsprach auch dem Beschluss der Kirchenversammlung. Am 23. April 1869 wurde die Katechismuskommission unter der Leitung des Bischofs in Linköping, E. G. Bring, eingesetzt. Die übrigen Mitglieder der Katechismuskommission wurden so gewählt, dass sie verschiedene Frömmigkeitsrichtungen innerhalb der Kirche vertraten. Dieser Grundsatz erwies sich als unglücklich. Die verschiedenen Mitglieder hatten hierdurch unterschiedliche Idealvorstellungen vom Katechismus, und die Folge war, dass in der Kommission grosse Unenigkeit herrschte. Als die Arbeit beendet war und der neue Katechismusedntwurf 1872 vorgelegt wurde, hatten sämtliche Mitglieder Vorbehalte zur Gestaltung des Entwurfes anzumelden.

Mehreren der pädagogischen und theologischen Ansätze, die im Katechismusedntwurf von 1856 auftraten, war jetzt grösserer Nachdruck verliehen worden. Das Hauptprinzip war, den Text der fünf Hauptstücke von Luthers

kleinem Katechismus zu bearbeiten. Alles, was Erklärung und Anwendung des Katechismus betraf, wurde dem Lehrer bei der mündlichen Katechisation überlassen. Innerhalb der Kommission brach Streit darüber aus, inwieweit man der Empfehlung der Kirchenversammlung nachkommen und die Erklärung in den kleinen Katechismus einfügen oder aber sie gesondert ans Ende des Katechismus kommen lassen sollte. Die Schwierigkeit bestand darin, dass Luthers Katechismus Bekenntnisschrift war, und die Mehrheit der Kommission wollte Luthers kleinen Katechismus ohne Kommentar vorlegen. Es würde einen etwas gequälten Eindruck erwecken, nachher wiederum Luthers kleinen Katechismus im eigentlichen Katechismusentwurf zu wiederholen. Infolgedessen legte die Kommission ein Lehrbuch vor, das der üblichen Einteilung mit Luthers kleinem Katechismus zuerst und darauf den eigentlichen Katechismuserklärungen folgte.

Zur Verminderung des Textes, der auswendiggelernt werden sollte, verwendeten die Kommissionsmitglieder Luthers eigene Erklärungen im kleinen Katechismus. Siebzig Abschnitte erhielten auf diese Weise ihren Stoff aus dem kleinen Katechismus. Die objektive Darstellung der Glaubenslehre prägte auch den Katechismusentwurf von 1872. Die Mitglieder der Kommission selber präsentierten ihren Katechismusentwurf als "den Lutherischen Katechismus selber in bearbeiteter und erweiterter Gestalt". Der Entwurf war zum Auswendiglernen gedacht, hatte aber nur den halben Umfang des Lindblomschen Katechismus. Er hatte weiterhin die erotematische Form beibehalten, obgleich die Kirchenversammlung 1868 ein Lehrbuch in akroamatischer Form gefordert hatte. Die Sprache versuchten die Kommissionsmitglieder dem damaligen Sprachgebrauch anzupassen. Auch die Bibelsprache wurde modernisiert.

In der Kritik, die dem Katechismusvorschlag von 1872 folgte, trat eine neue Auffassung vom Katechismus zutage. Man fing an, ihn als ein Lehrbuch nur für Kinder zu betrachten. Die Entwicklung ging dahin, dass der Gebrauch des Katechismus bei den unterschiedlichen Abfragungen in der Kirche aufhörte. Ab 1888 war keiner verpflichtet, am Katechismusverhör teilzunehmen. Der Entwurf von 1872 wurde kritisiert, weil er Stoff enthielt, der für ein Kinderbuch ungeeignet war. Die Kritiker machten weiterhin geltend, dass eine bloße Wiederholung von Luthers Worten aus dem kleinen Katechismus keine Erläuterung sei. Die erotematische Form wie auch schwierige dogmatische Formulierungen waren für die Pädagogen die Hauptangriffspunkte beim Katechismusentwurf von 1872. Die theologische Kritik richtete sich gegen die Darstellung der Glaubenslehre, die ein trockenes dogmatisches Schema abgab. Das ethische Moment war zurückgedrängt. Die an der theologischen Fakultät Lund vorherrschende hochkirchliche Auffassung vom Sakrament der Kirche, vom Amt u.a.m. schien in den Formu-

lierungen der Katechismusabschnitte durch und wurde von der niederkirchlichen Bewegung kritisiert.

Der Entwurf ging zur erneuten Beratung an die Domkapitel, die theologischen Fakultäten in Lund und Uppsala, die Religionslehrer an den Seminaren des Landes und an die gesamte Pfarrerschaft. Aus diesem enormen Material kann man ersehen, dass der Katechismusentwurf seine grosse Unterstützung bei der Pfarrerschaft und den Seminarlehrern hatte, d.h. bei denen, die durch ihre tägliche Arbeit mit dem Katechismus befasst waren. Von vierzehn Konsistorien waren es nur drei, die den Katechismusentwurf befürworteten. Die schärfste Kritik kam vom Domkapitel in Västerås, welches den Bruch mit dem Lindblomschen Katechismus als allzu gross empfand.

Die Katechismuskommission erhielt darum den Auftrag, ihren Katechismusentwurf bis zur Kirchenversammlung 1873 umzuarbeiten. Irgendwelche grösseren Veränderungen wurden jedoch nicht durchgeführt. Die Kommissionsmitglieder wiesen die Forderung nach mehr erbaulichem Text zurück. An ihrer Zielsetzung, den Kindern Kenntnis von der rechten Lehre zu vermitteln, hielt man fest. Der Katechismus sollte eine Bekenntnisschrift sein, die von der Gemeinde an den einzelnen übergeben wurde. Die Kommission knüpfte damit an die Orthodoxie und deren grosse Wertschätzung des Wissens an. Dieses stand im Gegensatz zu neuen pädagogischen Strömungen, die sich einen Stoff im Katechismus wünschten, der auch das Gefühl und die Phantasie ansprach. Ausserdem erhoben sich jetzt Forderungen nach einer dogmenfreien christlichen Unterweisung. Man wollte den Katechismus vom Lehrbuch zum Andachtsbuch ändern, in dem der Inhalt Gefühl und Willen beeinflussen sollte. Die Katechismuskommission nahm von dieser Katechismusauffassung Abstand. Als die Katechismuskommission den überarbeiteten Katechismusentwurf 1873 vorlegte, hatte sie sowohl die pädagogische als auch die theologische Einstellung des Katechismusvorschlages von 1872 bewahrt. Die Kritik an diesen Grundsätzen war doch so heftig, dass die Kirchenversammlung den Vorschlag für einen neuen Katechismus nicht gutheissen konnte, sondern eine neuerliche Überarbeitung verlangte.

Kap. VI. Der Sieg des Konfessionalismus — Die Katechismuskommission 1875

Am 29. Januar 1875 berief der König die Katechismuskommission, die den Katechismusentwurf von 1873 bearbeiten sollte. Dieses Mal war Erzbischof A. N. Sundberg Vorsitzender der Kommission. Zu ihr gehörten ausserdem der Bischof in Linköping E. G. Bring, und der Rektor des Volksschulseminars in Uppsala, W. Norlén. Es bestand eine offene Diskussion darüber, wie man die Bearbeitung in Zukunft weiterführen sollte. Einige wünschten sich

eine grössere Annäherung an den Lindblomschen Katechismus, während Bring und Sundberg auf dem eingeschlagenen Weg weitergehen und den Katechismus zu einer Bekenntnisschrift machen wollten. Die Kommissionsarbeit wurde von der Uneinigkeit geprägt, die zwischen Bring und Sundberg einerseits und Norlén andererseits bestand. Die beiden ersten sahen als wichtigste Zielsetzung die objektive Darstellung der kirchlichen Lehre. Norlén dagegen sah in der Darstellung der Lehre den Weg zur Erreichung eines anderen Zieles, nämlich die Beeinflussung der Schüler durch den Unterricht, und dies war ihm das Wichtigste. Er wollte darum einen Katechismusstoff, in dem den Bibelstellen grösserer Platz eingeräumt wurde.

Erzbischof A. N. Sundberg schickte den Entwurf der Kommission an sämtliche Bischöfe, und die meisten von ihnen befürworteten ihn. Schon jetzt bemerkte man nämlich innerhalb der Kirche die Besorgnis, niemals einen bekräftigten, offiziellen Katechismus zu bekommen. Die Entscheidung über den neuen Katechismus musste darum vor der nächsten Kirchenversammlung getroffen werden, und daher schrieb Sundberg an die Bischöfe und erbat ihren Rat. Diese Aktion hatte auch die beabsichtigte Wirkung. Als der Katechismusedntwurf von 1877 der Kirchenversammlung 1878 vorgelegt wurde, hatten sich die meisten Bischöfe schon für den Katechismusvorschlag ausgesprochen. Nach einigen wenigen Abänderungen genehmigte die Kirchenversammlung den Katechismusedntwurf, und am 11. Oktober 1878 wurde der Katechismus auch vom König befohlen. Die Kirche hatte endlich einen neuen Katechismus erhalten. Man hatte gehofft, dass er der Katechisation Einheitlichkeit geben und die Splitterung in der Kirche ein bisschen überbrücken sollte. Diese Wirkung blieb aus. Der Katechismus von 1878 trug nämlich das Zeichen des Konfessionalismus. Er hatte mehr Stoff von Svebilus' Katechismus und damit von der Orthodoxie übernommen, als von irgendeinem anderen. Ja, das eigentliche Prinzip, Luthers kleinen Katechismus im bekenntnistreuen Gewand nur auszulegen, reicht noch weiter zurück, nämlich bis zu H. Spiegel und seinem Katechismus von 1686. Dies bedeutete einen zu grossen Bruch mit dem Lindblomschen Katechismus ebenso wie mit der pietistischen Katechismustradition, die mehr Bibeltext denn dogmatischen Stoff im Lehrbuch wollte. Gute Aufnahme fand der Katechismus dagegen in den Gebieten, in denen die Orthodoxie noch in Verkündigung und Gemeindeleben wirksam war.

Es gab um das Jahr 1880 herum Gruppen im Staat, die einen Katechismus nach rationalistischem Muster haben wollten, aus dem mehrere der kirchlichen Dogmen entfernt worden waren. Weder die reine Lehre noch die Wirkung des Stoffes war hier massgebend, sondern die Lebensbejahung. Der Mensch sollte sich selber verwirklichen. Das Programm, das die Aufklärung im 18. Jahrhundert eingeführt hatte, hatte weitergelebt, und Vertreter von Rationalismus, Liberalismus und Atheismus verlangten die Verwirklichung

dieses Programms. Das bedeutete einen völlig anderen Katechismus. Der Katechismus von 1878 hatte also infolge seines konfessionellen Zuges wenig Verbindung zum alten Katechismus aber auch zu den derzeitigen Strömungen im Kulturleben. Dies bemerkte man besonders deutlich im Verhältnis zu den Freikirchen. Was die Freikirche als Falschlehre betrachtete, stellte der Katechismus als das einzig Richtige dar. Das galt für mehrere wichtige Punkte wie die Auffassung von der Kirche, vom Sakrament, vom Gesetz, vom Evangelium u.a.m. Die Arbeit mit dem neuen Katechismus war in den fünfziger Jahren des 19. Jahrhunderts teilweise aufgrund der Kritik der Norrlandsleser begonnen worden. Es ist bezeichnend, dass nach der glücklichen Annahme des Katechismus 1878 die Norrlandsleser Beschwerden einbrachten und um Erlaubnis baten, noch nach wie vor Swebilius' alten Katechismus anwenden zu dürfen.

Der Katechismus von 1878 stand auch im Gegensatz zu starken pädagogischen Interessen. Der Konfessionalismus im neuen Lehrbuch hatte seine Wurzeln in der Orthodoxie. Sie legte Wert auf die feste, formulierte Kenntnis. Dazu passte die erotematische Methode mit formulierten Fragen und Antworten. Man empfand es als eine zu schwierige Aufgabe für den Schüler, den Inhalt des Bekenntnisses mit eigenen Worten auszudrücken. Als die Forderung aufkam, das Ziel der Katechese sei die Beeinflussung von Herz und Sinnen des Schülers, erforderte dieses Ziel auch eine neue pädagogische Methode. Der Schüler sollte sich selbst an die Glaubenssätze heranarbeiten. Die deduktive Methode wurde damit von der induktiven ersetzt. Der Katechismus von 1878 knüpfte auch nicht an diese pädagogischen Strömungen an. Zusammenfassend könnte also die Entwicklung folgendermassen skizziert werden. Das theozentrische Menschenbild im Katechismus von 1878 begegnete in der nachfolgenden Diskussion einem anthropozentrischen. Man sah den Menschen ohne Beziehung zu Gott, und dann bedurfte es ja keines Katechismus. Was die Pädagogik betraf, so gab es eine Entwicklung von der deduktiven Methode zur Arbeitspädagogik, und zu der letzteren Methode passten die Bibeltexte besser als der Katechismus. Auch aus pädagogischer Sicht befand sich der Katechismus mit seinem dogmatischen Stoff in einer bedrängten Lage.

Die Katechismusfrage nach 1878. Ein Ausblick

Die Ideendiskussion im 19. Jahrhundert hatte in Schweden eine ungewöhnliche Entwicklung. Die Aufklärung während des 18. Jahrhunderts gab gewisse grundlegende Maßstäbe, die am Anfang des Jahrhunderts bestimmte Spuren in den Büchern der Kirche hinterliessen, aber dann hatte dieser Ideenstrom ein Ende. Die Neuromantik, der Klassizismus und die neuwachende Orthodoxie zu Beginn des 19. Jahrhunderts hatten andere Ideale,

die älter als die Aufklärung waren. Andere Kulturbewegungen als die Aufklärung mit ihrem Rationalismus beherrschten die Entwicklung. Dieser neue Ideenstrom stellt eine Klammer in der Kulturdiskussion dar. Gegen Ende des 19. Jahrhunderts wurde diese kulturelle Klammer aufgelöst. Die pädagogischen und theologischen Ideen der Aufklärungszeit hatten allem zum Trotz weitergelebt. Liberalismus, Rationalismus, liberale Theologie und Theismus hatten sie fortgeführt. Gegen Ende des 19. Jahrhunderts begegnen uns starke Gruppierungen in der Gesellschaft, die gerade diese Ideale vertraten. Der Katechismus von 1878 war geschrieben worden, als die ideologische Klammer noch bestand, aber das neue Lehrbuch sollte in einer Gesellschaft benutzt werden, in der sich die neuen Kulturströmungen Gehör verschafften. Die Gegenüberstellung entwickelte sich zu einer enormen Diskussion, die mehrere Seiten sowohl des gesellschaftlichen als auch des kirchlichen Lebens berührte. Die Gesellschaft im ganzen und die Kirche trafen sich gerade in der Katechismusfrage spürbar. Der Katechismus war das offizielle Lehrbuch der christlichen Unterweisung sowohl im Konfirmandenunterricht als auch in der Volksschule und an verschiedenen höheren Bildungsanstalten, und der Staat wie auch die Kirche hatten Interessen in Schulfragen zu vertreten. Die Diskussion während der Reichstage und Kirchenversammlungen spiegelt die Konfrontation wieder, die unter vier verschiedenen Gesichtspunkten zusammengefasst werden kann: Der Katechismus und das Auswendiglernen, der Katechismus und die Religionsfreiheit, die Frage der Überarbeitung des Katechismus von 1878 oder die Ausarbeitung eines neuen Lehrbuches und schliesslich der Katechismus und die Bekenntnisdiskussion. Hinter dem Problem des Katechismus und des Auswendiglernens lag zutiefst die Problematik im Zusammenhang mit der Volksschule. Am Ende des 19. Jahrhunderts änderte sich die Auffassung von der Volksschule. Im Anfang sah man den Nutzen der Volksschule in der Vorbereitung der Schüler auf den Konfirmandenunterricht. Am Ende des Jahrhunderts sah man die Volksschule als eine allgemeine Bürgerschule, welche die Schüler für alle Berufe in der Gesellschaft vorbereiten sollte. Um dieses Ziel zu erreichen, musste man das Katechismusbildung einschränken und die Zeit für andere Fächer verwenden. Das Auswendiglernen des Katechismus berührte auch eine neue Auffassung von Wissen. Wissen war nicht mehr nur eine Frage des Gedächtnisses, sondern man begann, die Betätigung des Schülers selbst dazuzuzählen wie auch den Einfluss des Faches auf das Gefühls- und Gedankenleben des Schülers.

Der Katechismus und die Religionsfreiheit waren eins der am schwersten zu lösenden Probleme für Kirche und Gesellschaft. Den Katechismus von 1878 prägte ein orthodoxer Konfessionalismus, der oftmals gegen die Lehrauffassung der Freikirchlichen verstieß. Es war ein Vergehen gegen die Religionsfreiheit, von der Verfassung 1809 versprochen, dass Kinder aus freikirchlichen Häusern gezwungen wurden, am Religionsunterricht der

Volksschule teilzunehmen. Die Freikirchlichen forderten als Alternative zum Katechismusunterricht, dass die Bibeltexte dem Unterricht zugrundegelegt würden oder dass ihre Kinder vom Religionsunterricht befreit würden. Die Staatsgewalt ihrerseits war darum bemüht, den Religionsunterricht in der Schule zu bewahren und damit die Entstehung freier Schulen zu verhindern.

Angesichts dieser Schwierigkeiten mit dem neuen Katechismus wurde eifrig eine eventuelle Revision des Katchismus von 1878 erörtert. Die Frage wurde sowohl im Reichstag als auch bei der Kirchenversammlung 1903 besprochen. Reichstag wie Kirchenversammlung forderten ein neues Lehrbuch, auf Ansprechbarkeit und Bedarf der Kinder abgestimmt. Luthers kleiner Katechismus sollte auch weiterhin die Grundlage für das neue Lehrbuch sein.

Es gab viele Kritiker des Religionsunterrichtes in der Schule, die empfanden, dass die Reformen zu langsam vorankamen. Er hatte die kräftige Unterstützung des Katechismus in seiner Eigenschaft als Bekenntnisschrift. Was die Anzahl der Bekenntnisschriften betraf, so lag ein Unterschied zwischen der Verfassung von 1809 und dem Kirchengesetz von 1686 vor. Letzteres zählte das ganze Konkordienbuch und damit auch Luthers kleinen Katechismus zu den Bekenntnisschriften. In der Verfassung von 1809 war das Konkordienbuch dagegen gestrichen. Man beantragte 1889 im Reichstag die Änderung des Kirchengesetzes, damit dieses in Übereinstimmung zur Verfassung von 1809 käme. Das wirkliche Motiv für diese Anträge war der Wunsch, die Stellung des Katechismus als Bekenntnisschrift zu beseitigen. Zwei Reichstage hiessen die geforderte Veränderung gut, aber die Kirchenversammlung sagte nein. Sie wollte Luthers kleinen Katechismus und seine Eigenschaft als Bekenntnisschrift verteidigen und damit auch dessen Stellung als das offizielle Lehrbuch in Kirche und Schule.

Die Lösung der Probleme betreffend Auswendiglernen, Religionsfreiheit und Bekenntnisfrage sei, so glaubte man anfangs, in einem neuen Lehrbuch zu suchen. Der Auftrag ging zuerst an Professor F. A. Johansson, Lund. Da er die Arbeit nicht zuendeführen konnte, bekam ein Katechismusausschuss den Auftrag, Lehrbuchentwürfe zu begutachten, aber auch den, ein Lehrbuch zu verfassen. 1917 erschien des Ausschusses eigener Katechismusvorschlag: Unser christlicher Glaube. Als dieser erschien, hatte das Kirchenministerium bereits die Reform des Religionsunterrichtes in der Schule vorbereitet, die 1919 einsetzte. Der Unterricht sollte jetzt ohne Lehrbuch vorgenommen werden, und es waren in erster Linie Bibeltexte, die dem Religionsunterricht zugrunde liegen sollten. Der dogmatische Katechismusunterricht wurde von einem Unterricht mit historischem Stoff ersetzt. Der Katechismus durfte nur als Ausdruck des christlichen Glaubens zur Reformationszeit gelesen werden. Damit fand die Stellung des Katechismus als offizielles Lehrbuch in der Schule ein Ende. In den zwanziger Jahren des 20.

Jahrhunderts wurde erlaubt, dass bestimmte Teile gelesen werden durften, aber seine Stellung als anerkanntes Lehrbuch der Kirche in der Schule war vorüber.

Der Katechismus von 1878 und seine Stellung als offizielles Lehrbuch in der Kirche haben den selben Weg gehabt. Der Katechismus von 1878 ist de jure immer noch das offizielle Lehrbuch der Kirche, aber die Entwicklung hat es mit sich gebracht, dass er durch andere Bücher im Konfirmandenunterricht ersetzt wurde. Die Kirche hat Versuche zur Herstellung eines neuen Lehrbuches unternommen, das letzte Mal 1952, als die Bischöfe B. Jonzon und T. Ysander ein solches ausarbeiteten. Die Kirche hat auch einen anderen Weg als den der Herstellung eines für die gesamte Kirche gemeinsamen Lehrbuches ausprobiert. Die Bischofskonferenz hat nämlich einen Lehrplan empfohlen, der für die ganze Kirche gemeinsam sein sollte. Von diesem Lehrplan ausgehend, konnten dann die Schulbuchverfasser das Lehrbuch frei gestalten. Es ist noch ein Wort zum dritten Anwendungsgebiet des Katechismus im Hause zu sagen. Katechismus für Haus, Kirche und Schule stand oft auf dem Titelblatt älterer Katechismen, und der Katechismus wurde zu Hause wirklich als Lehr- und Andachtsbuch benutzt. Es ist schwer, die Benutzung des Katechismus in den Häusern zu messen, Luthers kleiner Katechismus gehört bis auf weiteres in jedes vollständige Gesangbuch und ist auf diese Weise in so gut wie jedem Haus zu finden. Grosse Neudrucke des Katechismus von 1878 zeugen ausserdem davon, dass das Lehrbuch immer noch ein gewisses Interesse bei der Allgemeinheit genießt, obgleich man doch zusammenfassend sagen kann, dass der Katechismus von 1878 als Lehrbuch im grossen und ganzen seine Rolle ausgespielt hat.

Übersetzung: *Theodor Arndt*

Källor och litteratur¹

OTRYCKTA KÄLLOR

GÖTEBORG

Göteborgs Universitetsbibliotek. (GUB)

Henrik Hedlunds samling (HHS).

Sven Adolf Hedlunds samling (SAHS)

KARLSTAD

Domkapitlets arkiv.

H I Bg Karlstads stifts Psalmboks- och katekessällskap och räkenskaper 1—4.

KRISTINEHAMN

Brogårdsskolans bibliotek.

Lignell XIII: 6 Om svenska språket i bibel, katekes, handbok m. m.

LINKÖPING

Stifts- och landsbiblioteket, (LiSB)

B 90. Handlingar rörande tillkomsten av 1810 års katekes.

T 66 Handlingar rörande tillkomsten av 1810 års katekes.

T 157 Förklaring öfver Dr. Mart. Luthers Lilla Cateches av O. Svebilius.

T 157 A Förklaring öfver Dr. Mart. Luthers Lilla Cateches av O. Svebilius.

T 158 Handlingar och stridsskrifter rörande den 1686 av trycket utgifne svenske catechesen.

T 257 Swebilius anteckningar i ett interfolierat exemplar af Hafenreffers Compendium doctrinae.

Brev till och från E. G. Bring.

Brev till och från J. A. Lindblom.

LUND

Landsarkivet i Lund, (LLA)

Lunds domkapitels arkiv. (LDA)

F IV 1876—1915 Provårsavhandlingar rörande ämnet kristendom från Katedralskolan i Lund.

¹) Förteckningen upprättad av pol. mag. Karin Andréén.

Lunds universitetsbibliotek (LUB).

Ebbe Gustaf Brings samling (EGBS).

Maria Ulrika (Ulla) Brings samling (UBS).

Sven Liebert Brings samling (SLBS).

Henrik Reuterdahls samling (HRS). Brev från E. G. Bring finns även i EGBS. LUB.

Dessa avskrifter har utnyttjats i avhandlingen.

Släkthistoria över biskop E. G. Bring med familj.

Bernhard August Cronholms samling (BACS).

Johan Henrik Thomanders samling (JHTS).

F. A. Johansson, Av författaren interfolierat ex. av hans katekesförslag.

Teologiska fakultetens seminariebibliotek, Lund.

Rodhe, E., Kristendomsundervisningen. Maskinskrivet ex.

CWK Gleerup bokförlag Arkiv.

CWK Gleerups förlagskostnader 1826—1871. Gleerups arkiv, Öresundsvägen, Lund.

SKARA

Stifts och Landsbiblioteket.

J. A. Butsch efterlämnade papper.

STOCKHOLM

Kungliga Biblioteket.

Ur Samfundets Pro Fide et Christianismo arkiv,

22: 5 Förteckning öfver de stycken ur Lindblomska katekesen, hvilka Samfundet Pro Fide et Christianismo Skol-utskott bestämt till utanläsning inom Samfundets katekeskolor i öfverensstämmelse med § 5 mom. 2 af gällande instruktion.

19: 1: 3 Project til Spörsmålen förbättring i Bihang til Svib. cateches.

19: 1: 10 Instruction för de i Stockholm förordnade Catecheter ... 1777.

A 498: 1—3 Seth Wallquist, Utläggning öfver Svebilii Cateches.

A 517 a Catechesförklaring (ryggtitel). Anteckningar i ett interfolierat ex. av Svebilii' katekes 1775.

Engeströmska Saml. B. X, 1, 60 Acta et observationes ad catechesin 1686 editam.

Nordiska Muséets arkiv.

Brev från A. E. Knös till L. A. Anjou.

Brev från A. E. Knös till A. Uppström.

Brev från A. E. Knös till H. Öfverberg.

Brev från E. G. Bring till N. Ignell.

Brev från Th. Wensjoe till O. Mörner.

Brev från Th. Annerstedt till L. A. Anjou.

Brev från Th. Annerstedt till H. Öfverberg.

Riksarkivet.

Statsrådsprotokoll i ecklesiastikärenden (ED) 1834, 1841, 1844, 1845, 1849, 1852, 1853, 1856, 1858, 1860, 1862, 1864, 1865, 1869, 1872, 1873, 1874, 1875, 1878, 1903, 1904, 1911, 1912, 1915, 1917, 1919, 1920, 1922.

Konseljakter i ecklesiastikärenden: 1849, 1853, 1855, 1865, 1871, 1872, 1873, 1874, 1878, 1903, 1904, 1911, 1915, 1919, 1920, 1921, 1922.
 ED Kommittéarkivet: 1825 års uppfostringskommittés arkiv.
 Kommitté nr 40 Dr nr 879/1908. Kungliga Katekesnämndens handlingar.
 ED Folkskolebyrån: Ecklesiastikdepartementet Folkskolebyrån. Protokoll från folkskoleinspektörernas sammanträde i Stockholm 1862, 1864, 1867.
 Byråarkiv. Överläggningsämnen vid folkskoleinspektörernas sammanträde 15, 16, 17 juni 1870, 17, 18, 20 juni 1881 § 16.
 Allmänna kyrkomötets arkiv.
 Ärkebiskoparnas arkiv. A. N. Sundbergs papper.
 F. F. Carlsons samling (FFCS).
 Gunnar Wennerbergs samling. (GWS)

STRÅNGNÄS

Roggebiblioteket. Filial till Kungl. Biblioteket.

Th. Annerstedts efterlämnade papper. Katekeskommittén 1852 och dess handlingar återfinns ej. Brev 12.4.1972.

UPPSALA

Uppsala Universitetsbibliotek (UUB).

G 268 e. Brev till ärkebiskop Anton Niklas Sundberg.
 K 127 a. Handlingar rörande katekesens revision 1876. (Biskoparnas remissvar till A. N. Sundberg angående katekeskommittén 1875 och dess arbete.)
 T 1 ca-ci. Sundberg, A. N., Efterlämnade manuskript.
 T 61. Försök att jämka öfversättningen af Doctor Luthers lilla Cateches närmare sitt original och n. v. språkbruk. (Interfolierat ex. av Svebilus' katekes, tr. Uppsala 1801.)
 T 62. Försök att jämka öfversättningen af Doctor Luthers Lilla Cateches närmare sitt original och nu varande språkbruk, samt Uppsala teologiska fakultets yttrande där-om, förhandlingar i prästeståndet m. m. (Förslag till bearbetning av Svebilus' lärobok av april 1807.)
 T 63. Handlingar och anmärkningar vid cateches-förslaget.
 T 68. Reviderat katekes-förslag. Med yttrande av biskop L. A. Anpou 15 sept. 1876. (Brev från L. A. Anjou till A. N. Sundberg 15.9.1876.)
 T 72 p: 8. Martin, C. R., Föreläsningar i kateketik. 1—2.
 X 269 am. Brev till domprosten A. E. Knös (från Afzelius-Hillberg).
 MS Okat. 1954/13 och 1968/5. Handlingar, katekesförslag och brev belysande tillkomsten av 1878 års katekes.

Landsarkivet i Uppsala.

Uppsala Domkapitels arkiv. I VI 24 D. Handlingar ang. katekesen.

VADSTENA

Landsarkivet i Vadstena.

Kalmar domkapitels diarium 9.11.1856. Anteckning om utlåtande om katekesförslaget 1856 från prästerskapet i Södra Møre kontrakt.
 E III: 43 K. skrivelse till Kalmar Domkapitel med anmodan att avge utlåtande över 1856 års katekesförslag.

VÄSTERÅS

Västerås domkapitels arkiv.

Domkapitlet kan ej återfinna C. O. Björlings efterlämnade papper. Brev från Domkapitlet 16.12.1971.

Stifts- och Landsbiblioteket.

Biskop C. O. Björlings papper återfinns ej. Brev 22 jan. 1971 och 4 juni 1971.

VÄXJÖ

Växjö Stifts- och Landsbiblioteket.

Katekesmanuskript inlämnade till Kungl. Katekesnämnden 1911—1917.

TRYCKTA KÄLLOR OCH ANFÖRD LITTERATUR

- Agardh, C. A.* 1858 Underdånigt utlåtande angående förslag till ny katekes (Utlåtanden rörande klandret emot svenska psalmboken samt förslagen till ny kyrkohandbok och katekes, afg. af domkapitlet och medlemmar af prestsällskapet i Carlstads stift).
- Abnfelt, P. G.* 1857 Herrar commiterades underdåniga förslag till förklaring af Dr M. Luthers lilla kateches 1856. En nyluthersk bekännelse. Enfaldeligen granskad.
- Ahrén, P.-O.* 1956 Kyrkomöte och synodalförfattning. En studie i svensk kyrkoförfattningsdebatt 1827—1865. (Studia theologica Lundensia II)
- 1967 Religionsfriheten, samhället och kyrkan (STK 43. 1967).
- Algård, N.* 1924 Johan Henrik Thomander. Kyrkomannen. Personligheten.
- Almqvist, A* 1842 Luthers lilla katekes och Svebilii förklaring med förbättrade frågor, och tillägg till förklaringsstyckena. 2 uppl.
- 1847 Dokt. M. Luthers lilla katekes med förklaring. Förslag till lärobok i christendomen inom svenska kyrkan.
- 1850 Förslag till lärobok i christendomen inom svenska kyrkan; utarb. enl de grunder, som bestämmes i högv. preteståndets utlåtande vid 1847—48 års riksdag...
- Almqvist, J. M.* 1873 Öfver nya katekesen, i underdånigt förslag till allmän granskning utg.
- Almqvist, K. W.* 1855 Om christendoms-undervisningen i skolan.
- Andersson, A. P.* 1922 Se: Lankasterskolor.
- André, C.-G.* 1957 Konfirmationen i Sverige under medeltid och reformationstid. (BTP 1)
- 1961 Konfirmationen och konfirmationsritualet (STK 37. 1961).
- 1962 Die Konfirmationsfrage in der Reformationszeit (Zur Geschichte und Ordnung der Konfirmation in der lutherischen Kirche. Hrsg. von K. Frör. München).
- 1968 Frihetsbegreppet i svensk religionsfrihetslagstiftning (STK 44. 1968).
- Anjou, Chr. L.* 1873 Den nya katekesen. 1—5 (Tidning för folkskolan 8: 1—4, 6).
- Anjou, L. A.* 1870 Om undervisningen i biblisk historia och katekes i folkskolan (Tidning för folkskolan 5: 3).
- 1875 Försök till förklaring öfver M. Luthers lilla katekes.
- Ankar, G.* 1918 Konfessionslös religionsundervisning.
- Anvisningar och råd till lärare angående tillämpningen af de till nådiga stadgan för

rikets allmänna elementarläroverk af den 29 januari 1859 hörande undervisningsplaner. 1865.

Appelquist, A. A. 1867 Doctor Mårt. Luthers lilla katekes med förklaring.

Arvastson, A. 1949 Den Thomander-Wieselgrenska psalmboken. (SSSKH 21)

1954 Psalmboksarbetet i Sverige vid slutet av 1800-talet. Förslagen 1889 och 1896. (SSSKH 31)

1956 Kyrka och folkskola i Sverige omkring 1850 (Svensk tidskrift 43. 1956).

1959 Psalmboken (Praktisk teologi. En handbok ... utg. av S. Kjölleström).

Arvastson, A & Andrén C.-G. 1967 Bibeln i blickpunkten. Svenska bibelsällskapets historia speglad i högtidstalen 1816—1965.

Askmark, R. 1952 Högkyrklighet (NTU 1).

1955 Kyrkans böcker (NTU 2).

Att bedja idag. En liten bönbok antagen av 1970 års kyrkomöte. 1970.

Aulén, G. 1953 Hundra års svensk kyrkdebatt. Drama i tre akter.

Avellan, G. 1797 Tankar om nyttan och nödvändigheten deraf, att Svebilii cateches, såsom en allmän lärobok för ungdomen vid våra församlingar bibehållen varder m. m.

Balslev, C. F. 1849 Luthers catechismus med en kort förklaring. Kjhvn.

Bang, N. 1921 Opdragelse og undervisning i det nittende aarhundrede. Kvhv.

Benzelius, J. 1735 Repetitio theologica summa doctrinae christianae capita ...

Berg, F. 1911 Minnesskrift tillägnad Fridtjuv Berg på 60-årsdagen.

Bergqvist, B. Jakobsson 1835 Enfaldig utveckling av Dr Luthers lilla cateches.

Bergqvist, B. J:son 1920 Till Bengt J:son Bergqvist den 5 okt. 1920.

Bergstedt, C. F. 1873 Se: Samtiden. Veckoskrift för politik och litteratur utg. af C. F. Bergstedt.

Berättelse 1850 Berättelse om det allmänna svenska läraremötet hållet i Stockholm 1849.

Berättelse 1867 Berättelse om det femte allmänna svenska läraremötet hållet i Stockholm 1866.

Berättelse 1870 Berättelse om det sjette allmänna svenska läraremötet i Uppsala 1869.

Berättelse 1873 Berättelse om det sjunde allmänna svenska läraremötet i Lund 1872.

Berättelse 1876 Berättelse om det åttonde allmänna svenska läraremötet i Jönköping 1875.

Berättelse 1883 Se: [Förhandlingar vid] nionde allmänna svenska folkskoleläraremötet i Uppsala 8—10 aug 1883. 1883.

Berättelse 1888 Se: [Förhandlingar vid] tionde allmänna svenska folkskolläraremötet i Stockholm 8—10 aug 1888. 1889.

Berättelser 1865—1883 Berättelser om folkskolorna i riket avgivna af tillförordnade folkskoleinspektörer.

Betänkande 1825 1824 års kongl. revision öfver rikets elem. läroverk vördnadsfullt underställt af en inom Skara stift vicarierande schollärare.

Betänkande 1829 Betänkande af comitén till öfverseende af rikets allmänna undervisningsverk i underdånighet afgifvet den 20 dec. 1828.

Betänkande 1858 Underdånigt betänkande och förslag afgifvet den 17 dec. 1858 af den för granskning af 1856 års skol-stadga i nåder förordnade komité. 1859.

Betänkande 1902 Betänkande afgifvet den 8 dec 1902 af den för utredning af vissa frågor rörande de allmänna läroverken den 26 maj 1899 i nåder tillsatta komité.

Betänkande 1946 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar. 4. Skolplikts-tidens skolformer. 2. Folkskolan. A. Allmän del. (SOU 1946: 11)

Betänkande 1948 1946 års skolkommisions betänkande med förslag till riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling. (SOU 1948: 27)

Betänkande 1968 Se: Nyöversättning av Nya Testamentet.

- Bibelsyn och bibelbruk. [Utg. av] biskopsmötets bibelkommission. 1970.
- Billing, E.* 1915 Striden om kristendomsundervisningen i folkskolan (Vår lösén 6. 1915).
- Billing, G.* 1873 Kateketikens begrepp. Ett försök i praktisk theologi. 2. uppl. 1878 Se: Folkskoleläraremötet i Linköping.
- 1886 Biskopen m. m. Ebbe Gustaf Bring. Några minnesblad.
- Bjelfvenstam, E.* 1927 Sverige och Pestalozzi.
- Björck, G. D.* 1854 Bidrag till granskning af vår nyare katechetiska litteratur (Pastoral tidning. Månadsblad, utg. af G. D. Björck 1854: 5, 8, 11).
- 1856 Det nya katechesförslaget (Pastoral tidning 1856: 9).
- 1874 Biblisk-kateketisk läsbok, med anslutning till nya katekesförslaget.
- Björck, G. D. & Björling, C. O.* 1878 Förslag till ändringar i katekesförslaget 1877.
- Björling, C. O.* 1851 Förslag till omarbetning af nu gällande kateches.
- 1871 Dokt. Mårt. Luthers lilla katekes och dokt. J. A. Lindbloms förklaring med några smärre förändringar i den senare.
- 1871a Lindblomska katekesförklaringen i förkortad form föreslagen till begagnande vid kristendomsundervisningen inom Westerås stift.
- En blick på det af komiterade framlagda förslaget till ny katekes. 1878.
- Bloth, H. G.* 1966 Adolph Diesterweg. Sein Leben und Wirken für Pädagogik und Schule. Heidelberg.
- Bohlin, T.* 1923 Religionsfrihetens genombrott i Sverige (I andliga tidsfrågor. Med förord av J. A. Eklund).
- Bugge, K E* 1965 Skolen för livet. Studier over N. F. S. Grundtvigs pædagogiske tanker. Khvn.
- Borgenstierna, G.* 1942 Om Kristi person och verk. Lärostrider i uppsvensk teologi under 1850-70-talen.
- Brattgård, K.-E.* 1970 Kyrkans dopundervisning. Utredning verkställd på uppdrag av Svenska kyrkans centralråd.
- Brilioth, Y., Jonzon, B. & Ysander, T.* 1942 Konfirmationsundervisningen. Grundplan utarbetad på uppdrag av biskopsmötet.
- [*Bring, E. G.*] 1867 Katekesen. Redigerad i öfverensstämmelse med en i Linköpings stift föreslagen plan vid kristendomsundervisningen i skolorna.
- Bring, R.* 1929 Dualismen hos Luther.
- 1952 Arvsynd (NTU 1).
- 1955 Kristendomens väsen (NTU 2).
- Bröms, K.* 1964 Fridtjuv Bergs pedagogik. Med tyngdpunkt på tiden före hans första statsrådsperiod. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria 44)
- Bygdén, L.* 1926 Hernösands stifts herdaminne. 1—4. 1923—26.
- Bönbok 1970. Att bedja idag. En liten bönbok antagen av 1970 års kyrkomöte.
- Carlquist, G.* 1957 Lunds stifts herdaminne. Ser. 2:2 ff. 1948 ff.
- Cederbom, L. A. & Friberg, C. O.* 1928 Skara stifts herdaminne 1850—1930. 1—2. 1928—31.
- Cirkulär angående antagande af ny katekes den 11 okt. 1878.
- Cleri comitalis cirkulär till samtliga herrar biskopar konsistorierna och presterskapet i riket. 1809—1865.
- Cnattingius, A. J.* 1843 Biblisk läsbok för ungdom, serdeles vid beredelsen till dess första nattvardsgång.
- Collijn, I.* 1927—31 Sveriges bibliografi intill år 1600. 2. 1530—1582.
- Dahlberg, R.* 1921 se: Canisius.
- Dahlbom, F.* 1927 Den svenska folkskolans kristendomsundervisning 1842—1919.

- Dahlgren, H.* 1911 Till frågan om undervisningens metod (Minnesskrift tillägnad Fridtjuv Berg på 60-årsdagen. 1911).
- Dalgren, L.* 1914 Sverige och Pommern 1792—1806. Statskuppen 1806 och dess förhistoria.
- Eckerdal, L.* 1969 "En liten bönbok" i svensk tradition (STK 45. 1969).
- 1970 Skriftermål som nattvardsberedelse. Allmänt skriftermål i svenska kyrkans gudstjänstliv från 1811 års till 1942 års kyrkohandbok. (BTP 23)
- 1971 Från kyrkomötets prästerliga beredning till beredningsutskottet. Ett led i kyrkomötets demokratisering? (KÅ 71. 1971).
- 1971a Rec. av J. Jergmar, Biskopsmötet i Sverige 1901—1924 (STK 47. 1971).
- Edestam, A.* 1965 Karlstads stifts herdaminne från medeltiden till våra dagar. 2.
- [*Ekendal, J. H.*] 1841 Bref ifrån Ferdinand till Fredrika om undervisning och uppfostran.
- 1849 Dr Martin Luthers lilla katekes och Olof Swebilii af J. Ax. Lindblom förbättrade förklaring.
- Ekman, K.* 1940 Luther och vår konfirmationsundervisning. En undersökning till andra trosartikeln. Avhandling till Uppsala stifts prästmöte 1941.
- Ekström, R.* 1942 Svensk högkyrklighet vid 1800-talets mitt (Ordet och kyrkan. En bok tillägnad L. M. Engström).
- Emigranterna och kyrkan. Brev från och till svenskar i Amerika 1849—1892. Med inledn. och reg. försedda och utg. av G. Westin. 1932.
- v. Engeström, S.* 1926 Luthers tankar om frälsningsvissheten i Romarbrevskommentaren (Till ärkebiskop Söderbloms sextioårsdag).
- Engström, L. M.* 1929—1943. Bolstads skolkamp. 1—2.
- Ericson, N. P.* 1842 Christeliga anmärkningar öfwer de hufvudsakligaste falska lärosatser, som finnas i den nya catechesen, psalmboken och kyrkohandboken.
- Eriksson, F.* 1885 Doktor Mårten Luthers lilla katekes med kort utveckling.
- Erlandsson, A.* 1957 En rätt katechismi lära.
- Fagerberg, H.* 1952 Bekenntnis, Kirche und Amt in der deutschen konfessionellen Theologie des 19. Jahrhunderts.
- Fant, G. F.* 1794—95 Historia librorum catecheticorum in Svecia. 1—3.
- Flodman, J. C.* 1850 Doct. Mårt. Luthers lilla cateches med förklaring af Olof Swebilius och J. A. Lindblom — jemte hjelpreda.
- Folkskoleläraremötet i Linköping. Tredje mötesdagen (Tidning för folkskolan. 13: 21. 1878).
- Forsswall, M.* 1793 Första grunderna uti christendomskunskapen.
- Fröberg, F.* 1850 Försök till förklaring af Luthers cateches med bibelns egna ord.
- 1861 Förklaring öfver Luthers cateches ur bibeln och till bibeln.
- Fält, H.* 1952 Om Orsaläseriet 1852—1853.
- Förhandlingar vid organist-, klockare-, kantors- och folkskolläraremötet i Örebro den 12, 13 aug. 1851. 1852.
- Förhandlingar vid tredje allmänna svenska folkskolläraremötet i Göteborg den 9, 10, 11, 12 juli 1862. 1862.
- Förhandlingar vid fjerde allmänna svenska folkskolläraremötet i Jönköping den 7, 8 och 9 juli 1863. 1863.
- Förhandlingar vid femte allmänna svenska folkskolläraremötet i Gefle den 25, 26 och 27 juli 1865. 1866.
- Förhandlingar vid sjettem allmänna svenska folkskolemötet i Örebro 28—30 juli 1868. 1869.
- Förhandlingar vid sjunde allmänna svenska folkskolläraremötet i Lund den 15, 16 och 17 aug. 1871. 1872.

- Förhandlingar vid åttonde allmänna svenska folkskoleläraremötet i Linköping den 20—22 aug 1878. 1879.
- [Förhandlingar vid] nionde allmänna svenska folkskoleläraremötet i Upsala 8—10 aug 1883. 1883.
- [Förhandlingar vid] tionde allmänna svenska folkskoleläraremötet i Stockholm 8—10 aug 1888. 1889.
- Förslag till evangelie- och epistelbok. 1—2. 1819—20.
- Förslag till förteckning å stycken utur Lindbloms cateches-förklaring, hvilka äro nödige att memorera, såsom supplement till Luthers lilla cateches. 1866.
- Förslag till kyrkolag och särskilde lagar rörande kyrkoväsendet samt kyrkostadgar. 1847.
- Förslag till kyrkolag och kyrkostadgar jemte underdånigt betänkande och motiver afgifna den 2 oktober 1873 af den för revision af 1686 års kyrkolag i nåder förordnade komité. 1873.
- Förslag till ordnande af katekesutanläsningen i folkskolorna. Utg. af Väne lärareförening. 1903.
- Försök till en mindre lärobok i kristendomskunskapen. 1805.
- Gagner, L. P. 1831 Catechetisk lärobok eller Doct. Mårt. Luthers lilla cateches.
- [Gerhardson] Gehardson, G. 1821 En christelig trosbekännelse, utgifwen af Läsare-sällskapet i Skellefteå, efter befallning af herr doct. Hambræus i Umeå, att för consistorium i Hernösand uppvisa.
- Geijer, E. G. 1820 Thorild, tillika en filosofisk eller ophilosophisk bekännelse.
- Gerdin, J. 1881 Den syntetiska och analytiska metoden vid katekesundervisningen (Tidning för folkskolan. 17—21).
- 1899 Katekesmetodik. En undersökning.
- Gierow, A. 1908 I katekesfrågan. (Särtryck ur Kristendomen och vår tid)
- 1910 Religionsundervisningens omläggning. (Särtryck ur Kristendomen och vår tid)
- Green, A. 1961 Achatius Kahl. Lundapäst och Tegnérskildrare (Det gamla Lund. 43. 1961).
- Gråberg, O. 1820 Catechetisk barna-lära hwaruti genom frågor och svar gifwes anledning att, ord ifrån ord utreda, och tillika enfaldigt förstå doctor Mart. Lutheri lilla chatechismus. 10 uppl.
- Gustafsson, P. E. 1963 Hans Henrik von Essen och den nyevangeliska kolportörsverksamheten. (Studia historico-ecclesiastica Upsaliensia 5)
- Gustafsson, S. 1962 Nyevangelismens kyrkokritik. (BTP 12)
- Göransson, S. 1955 Prästutbildningens omläggning under 1800-talet (Ny kyrklig tidskrift 24. 1955).
- 1965 Konfessionalism, religionsfrihet, statskyrklighet (KÅ 64. 1964).
- Hafenreffer, M. 1693 Compendium theologiae uttålkade aff L. Laurinus.
- Hagner, J. R. 1942 Då väckelsen kom till Västra Dal (Ordet och kyrkan. En bok tillägnad L. M. Engström).
- Hagström, K. A. 1899 Strenäs stifts herdaminne. 1—4. 1897—1901.
- Hall, B. R. 1933 Se: Hågkomster från folkskola och folkundervisning.
- 1948 Undervisningshistoriska interiörer. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria 74)
- Hammar, K.-G. 1972 Liberalteologi och kyrkopolitik. (Bibliotheca historico ecclesiastica Lundensia 1)
- Hammar skjöld, C. G. 1941 Carl Gustaf Hammar skjölds brev från kyrkomötet 1868 utg. av G. Landberg (KÅ 41. Meddelanden och aktstycken. 1941).
- Handbok 1811 Kyrko-handbok hwaruti stadgas, huru gudstjensten i svenska församlingar skall behandlas. 1810.

Handlingar rörande jubelfesten uti Upsala 1793. 1793—94.

Handlingar rörande prästmöten.

Uppsala 1832, 1843, 1852, 1875.

Linköping 1843.

Strängnäs 1847.

Västerås 1842, 1871.

Växjö 1836, 1859.

Lund 1814, 1826.

Göteborg 1822, 1831, 1836.

Karlstad 1831, 1847. 1875.

Handlingar vid prestmötet i Piteå stad 1842. 1842—45.

[*Hedberg, F. G.*] 1845 Pietism och christendom.

1892 Anmärkningar emot den lindblomska katekesen. (Särtryck ur Evangelisten)

[*Hedin, S. A.*] 1868 Hvad folket väntar af den nya representationen.

Der Heidelberger Katechismus. Hrsg. von A. Lang. Lpz 1907. (Quellenschriften zur Geschichte des protestantismus. H. 3)

Helander, D. 1939 Den liturgiska utvecklingen i Sverige 1811—1894.

1938 Kyrkans texter. Tillkomsten av 1862 års texter.

1947 Den Lindblomska katekesen. (SSSKH 14)

Helander, J. 1899 Haquin Spegel. Hans lif och gärning intill år 1693.

Hellern, V. 1968 Den norske skoles idégrunnlag. En idéhistorisk fremstilling av den pedagogiske debatt i Norge inntil 1900. Oslo.

Herrström, G. 1966 1927 års skolreform. En studie i svensk skolpolitik 1918—1927. (Studia historica Upsaliensia 23)

Hippel, O. 1914 Kyrkolagskommittén 1824—1846. En historisk och kyrkorättslig studie.

1924 Om den kyrkligt religiösa brytningen under 1800-talets andra årtionde med särskild hänsyn till nyromantiken.

1937 Kyrka och skola. Studier till det praktiska kyrkolivet.

Holm, C. J. 1834 Christendomsförhör med skriftebarnen. 3:dje omarb. uppl.

1856 Anmärkningar vid den af committerade utgifvna förklaring öfver Doctor Luthers lilla cateches.

Holm, S. 1873 Frågor rörande catechesen.

Holm, S. 1959 Oplysningstiden. Tanker og livssyn. Khvn. skall behandlas. 1810.

Holmberg, J. J. 1853 Grunddragen af svenska folkundervisningens historia.

Holmquist, Hj. 1952 Handbok i svensk kyrkohistoria 3. Från romantiken till första världskriget. 2. uppl.

Hultcrantz, C. A. 1866 Handledning vid undervisning i katekesen.

1867 Doct. Mårt. Luthers lilla katekes och den antagna förklaringen. Med korta anmärkningar och tillägg.

1868 Bibliska exempel till katekesen.

1874 Kateketisk läsebok för skolan och hemmet.

Hübner, J. 1727 Twå gånger twå och femtijo utwalda bibliska historier.

Hågkomster från folkskola och folkundervisning. N. F. Skildringar av f. d. elever och lärare. Utg. av B. R. Hall. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria 38)

Hägglund, B. 1956 Teologins historia. En dogmhistorisk översikt.

1959 De homine. Människouppfattningen i äldre luthers tradition. (Studia theologica Lundensia 18)

- Hök, G.* 1944 I vad mån tillvaratar "nådens ordning" det specifikt lutherska i vår tro? (STK 20. 1944).
- Iisalo, T.* 1968 Suomen koulujen uskonnonopetus 1843—1883. Det Religionsunterricht in den finnischen Schulen 1843—1883. (Finska kyrkohistoriska samfundens handlingar 78)
- Ingman, L. J.* 1896 Tyska reformsträfvanden på religionsundervisningens område (Teologisk tidskrift. 1. Hki 1896).
- Instruktion för en seminarieinrättning wid dess Akademi i Upsala. 1807.
- Ivarsson, G.* 1971 "På lärdomens vägnar skall ingen brist finnas". Kyrkoordningen 1571 och skolordningen (Den svenska kyrkoordningen 1571 jämte studier kring tillkomst, innehåll och användning. Utg. av S. Kjellerström).
- Janson, J.* 1964 Debatten om civiläktenskapets införande i Sverige.
- Jergman, J.* 1970 Biskopsmötet i Sverige 1902—1924.
- Johannesson, L.* 1955 Se: Schartau, H., Biblisk cateches.
- Johansson, E.* 1972 En studie med kvantitativa metoder av folkundervisningen i Bygdeå socken 1845—1873. (Stenc.)
- Johansson, F. A.* 1908 Handledning för den första kristendomsundervisningen med anslutning till Luthers lilla katekes.
- Johansson, K. H.* 1938 Kyrkobruk och gudstjänstliv under 1700-talet.
- Jonzon, B. & Ysander, T.* 1950 Vägen till livet. Kristendomens huvudstycken till församlingarnas tjänst framställda enligt Luthers lilla katekes.
- Kahl, A.* 1857 Anmärkningar öfver "Underdånigt förslag till förklaring öfver. D:r Mårten Luthers lilla katekes, uppgjort af dertill i nåder utsedde comitterade"; jemte grunder för en blifvande katekesrevision.
- Kastman, C.* 1881a Öfverblick öfver utvecklingen af svenska folkskolan med hänsyn till hennes inre anordning (Tidning för folkskolan 1881: 8).
- 1881b Några den moderna pedagogikens villfarelser (Tidning för folkskolan 1881: 10).
- 1881c Undervisning i bibliska historien (Tidning för folkskolan 1881: 11).
- Katekes 1810 Se: Lindblom, J. A. 1811.
- Katekes 1878 Se: Luther, M.
- Katekesförslag
- 1856 Förklaring öfver D:r Mårten Luthers lilla katekes. Underdånigt förslag uppgjort af dertill i nåder utsedde comitterade.
- 1859 Förklaring öfver Doctor Mårten Luthers lilla cateches. Underdånigt förslag, på nådigste befallning ånyo öfversedt af dertill i nåder utsedde comitterade och af Kongl. Maj:t genom nådig remiss öfverlemnadt till preste-ståndets slutliga handläggning och utlåtande.
- 1872 Doktor Mårten Luthers lilla katekes med kort utveckling. Underdånigt förslag, utarbetadt af dertill i nåder utsedde komiterade.
- 1873 Doktor Mårten Luthers lilla katekes med kort utveckling. Underdånigt förslag, utarbetadt och öfversedt af dertill i nåder utsedde komiterade.
- 1877 Doktor Mårten Luthers lilla katekes med kort utveckling. Underdånigt förslag, utarbetadt och öfversedt af dertill i nåder utsedde komiterade.
- Kilström, B. I.* 1958 Den kateketiska undervisningen i Sverige under medeltiden. (BTP 8)
- Kjellerström, S.* 1931 Vår första lutherska katekes och dess översättare (KÅ 31. 1931).
- 1942 De kyrkliga böckernas antagande i vårt land (STK 18. 1942).
- 1955 Domprosten Carl Olbers och den ostympade beaktelsen (Nordisk teologi. Idéer och män. Till Ragnar Bring den 10 juli 1955).

- Klint, A.* 1948 Katekesproblemet. Jämförande studier i anslutning till några kateketiska huvudfrågor.
- Konfirmationsundervisningen och skolans kristendomsundervisning. Betänkande av särskilda kommitterade för Växjö stift med förord av Y. Brilioth. 1940.
- [*Koppé, C. R. B.*] 1792 Lärobok i christendomen. Öfversättning från tyskan. — 2. uppl. 1799.
- Krummacher, F. A.* 1827 Bibel-kateches. Öfvers. efter 8. original-uppl. af O. U. Uddén.
- Kyrkolagen 1686. 1686 års kyrkolag. Utg. av Samfundet Pro fide et christianismo med inledning av G. Thulin. 1936.
- Kyrkolagsförslag
- 1846 Förslag till kyrkolag och särskilde lagar rörande kyrkowäsendet samt kyrkostadgar. 1847.
- 1873 Förslag till kyrkolag och kyrkostadgar jemte underdånigt betänkande. Kyrkomötesprotokoll. Allm. kyrkomötets protokoll... 1868 ff.
- Kyrkoordningen 1571 Den svenska kyrkoordningen 1571 jämte studier kring tillkomst, innehåll och användning. Utg. av S. Kjellerström. 1971.
- Landahl, F.* 1883 Den antagna utvecklingen af doktor Mårten Luthers lilla katekes försedd med förklarande anmärkningar och tillägg.
- Landberg, G.* 1941 Se: Hammarskjöld, C. G., Brev från kyrkomötet 1868.
- Landquist, J.* 1960 Pedagogikens historia. 6. genoms. uppl.
- Lang, A.* 1907 Se: Der Heidelberger Katechismus. Hrsg. von A. Lang.
- Lankasterskolor. Interiörer från Dalarna, Gästrikland, Uppland, Småland, Västergötland, Halland och Skåne av A. P. Andersson m. fl. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria 6)
- Leufvén, E.* 1926 Se: Parallelltexter till 1810 års katekes.
- Liedgren, E.* 1946 Neologin, romantiken, uppvaknandet 1809—1823. (SKH 6:2)
- Lignell, A.* 1857 Om svenska språket i bibel, katekes och handbok samt försök öfver begreppen samvete och samvetsfrihet. 2. uppl.
- Lilja, E.* 1947 Den svenska katekestraditionen mellan Svebilus och Lindblom. (SSSKH 16)
- Lindberg, P. G.* 1868 Doct. Mårt. Luthers lilla kateches, med försök till förklaring. Nyköping 1866. 2:a omarb. uppl. Sthlm 1868.
- Lindblad, J. M.* 1847 Försök till undervisningsbok i salighetsläran genom bibelspråk eller en cateches ur bibeln.
- 1860 Summan af christna tros läran. En cateches med endast 36 stycken jemte några anmärkningar.
- Lindblom, J. A.* 1811 Doct. Mårt. Luthers lilla cateches med förklaringar af doct. Olof Svebilus. På Kongl. Maj:ts nådiga befallning öfversedd.
- 1844 Doct. Mårt. Luthers lilla cateches med förklaring af O. Svebilus... öfversedd och förbättrad af J. A. Lindblom. 2. korrekta uppl., med språken efter den till allmänt bruk nu gällande kyrkobibeln. Lund.
- 1848 Föreläsningskatekes eller doct. Mårt. Luthers lilla cateches med förklaring af O. Svebilus... Med bibelspråk så väl utur allmänna kyrkobibeln som ur den nyare bibelöfversättningen. Gefle.
- 1867 Se: [Bring, E. G.] 1867 Katekesen.
- Lindeblad, A.* 1847 Lärobok i christendomen för barn. Efter M. Luthers kateches.
- Lindeskog, G.* 1957 Religionspedagogik (NTU 3).
- 1957a Religionsundervisning. Historiskt. Sverige (NTU 3).
- Lindholm, S.* 1949 Catechismi förfremielse. Studier till catechismusundervisningen i svenska kyrkan 1593—1646.
- Lindroth, H.* 1952 Dogm (NTU 1).

- Lindhardt, P. G.* 1955 Lågkyrklighet (NTU 2).
- Lindström, A.* 1924 Gerhard Gerhardsson. En norrländsk läsare och schartauan (Från bygd och vildmark 11. 1924).
- Linnström, Hj.* 1883 Svenskt boklexikon. Åren 1830—1865. 1.
- Lizell, G.* 1920 Den katekesiska undervisningen med särskild hänsyn till konfirmandskolan. 1—4.
- 1928 Se: Sveriges kyrkolag.
- Lundgren, F.* 1890 Katekesens vanrykte.
- 1899 Wilhelm Norlén. Anteckningar om hans förflutna lif.
- Lundgren, U.* 1846 Doct. Mårt. Luthers lilla kateches med förklaring. 2:a uppl.
- 1866 Biblisk historia utur den hel. skrift.
- 1869 Doct. Mårt. Luthers lilla kateches med förklaring. (Utan den i föregående upplagor i noter tillagda utläggningen.)
- Lundström, H.* 1917 Historisk-kritisk utredning angående Luthers lilla katekes med särskild hänsyn till frågan om en svensk normaltexts fastställande. (Meddelanden från kungl. katekesnämnden 3)
- Luther, M.* 1878 Doktor Mårten Luthers lilla katekes med kort utveckling. Af Kgl. Maj:it gillad och stadfäst den 11 okt. 1878.
- Läroplan för grundskolan 1962. (Kungl. Skolöverstyrelsens skriftserie 60)
- Läroplan för grundskolan. 2 uppl. 5 tr. 1968. (Skolöverstyrelsens skriftserie 60)
- Läroplan för grundskolan. Lgr 69. 1. Allmän del. 1969.
- Läroplan för svenska kyrkans konfirmandundervisning. Antagen av biskopsmötet 1968. 1969.
- Löbe, W.* 1858 Haus-, Schul- und Kirchenbuch für Christen des lutherischen Bekenntnisses. 3. verb. Aufl. Stuttgart.
- Lönborg, S.* 1911 Historisk religionsundervisning. (Särtryck ur Göteborgs högre samskolas 10-årsskrift)
- Löthman, A.* 1843 Bibelns svar på människans viktigaste frågor om Gud och hans frälsnings medel för hennes eviga lif i honom.
- Magnevell, A.* 1877 Försök till granskning af komiterades katekesförslag.
- Martling, C. H.* 1958 Nattvardskrisen i Karlstads stift under 1800-talets senare hälft. (BTP 9)
- Meddelanden från kungl. katekesnämnden. 1—4. 1913—17.
- Melander, E.* 1963 Etisk fostran i svensk obligatorisk skola från 1842. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria 109)
- Moberger, K.* 1961—62 Religionsenhet och religionsfrihet i folkskolans kristendomsundervisning 1911—1919. 1—2 (KÅ 61—62. 1961—62).
- Myhre, R.* 1959 Innføring i pedagogisk filosofi. Oslo.
- 1967 Innføring i pedagogikk. Oslo.
- Myrberg, O. F.* 1873 Frågan om ny katekes.
- Månsson, F.* 1916 Rättfärdiggörelsen genom tron. Skildringar från den frikyrkliga rörelsens genombrott. 1—2.
- [*Möller, J.*] 1781 Försök till en mindre lärobok i christendoms-kunskapen.
- 1785 Försök till en mindre lärobok i christendoms-kunskapen.
- 1793 Memorial, ing. vid det i Upsala nyligen hållna möte.
- 1804 Barnabok eller hjälpreda wid första barna-undervisningen. 9. uppl.
- 1805 Försök til en mindre lärobok i christendoms-kunskapen. 8. uppl.
- Nelson, G.* 1944 Nådens ordning enligt Schartau (STK 20. 1944).
- 1945 Till frågan om nådens ordning hos Schartau och dess genesis (STK 21. Diskussionsinlägg. 1945).

- Nerman, T.* 1960 Hjalmar Branting. Fritänkaren.
- Newman, E.* 1925 Nordskånska väckelserörelser under 1800-talet.
- 1931 "Hedbergianismen" i Sverige (Finska kyrkohistoriska samfundets årsskrift 21).
- 1932 Svensk högkyrklighet, lågkyrklighet och frikyrklighet. Kyrkohistoriska studier.
- 1939 Gemenskaps- och frihetssträvanden i svenskt fromhetsliv 1809—1855.
- Nikander, G.* 1913 Jacob Tengström såsom akademisk lärare och biskop intill 1808.
- Nohrborg, D.* 1783 Salighetsläran, kort och enfaldigt föreställd genom frågor och svar.
- Norbeck, A. E.* 1840 Lärobok i theologien för gymnasier.
- Nordström, S. G.* 1968 Hjälpsskolan och särskolan i Sverige t. o. m. 1921. Utvecklingen i relation till differentieringsproblemet. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria 119)
- Norlén, W.* 1877 Förslag till omarbetning i vissa delar af komiterades senaste framlagda katekesförslag.
- 1884 Kristendomsundervisningen i folkskolan. Metodiska anvisningar.
- 1890 Katekesens 1:a och 2:a hufvudstycken förklarade af W. N.
- Nygren, A.* 1947 Vår skola och kristendom.
- Nyman, H.* 1949 Den bidande tron hos Paavo Routsalainen. Hfors. (Lutherska litteraturstiftelsens svenska publikationer 4)
- 1952 Frälsningsvisshet (NTU 1).
- 1955 Nådens ordning (NTU 2).
- Nyström, L.* 1893 Upsala ärkestifts herdaminne. N. F. 4.
- Nyöversättning av Nya testamentet. Behov och principer. Betänkande avgivet av 1963 års bibelkommitté. 1968. (SOU 1968: 65)
- Några frågor med afseende på det föreliggande kommittéförslaget till ny katekes. 1873.
- Ohlson, N. G.* 1939 Det pedagogiska problemet i Sverige under frihetstiden och gustavianska tiden (till omkring år 1805). En översikt.
- Olbers, C.* 1862 Confirmand-själavården. Ett försök i den practiska theologien.
- Olsson, B.* 1947 Kalmar stifts herdaminne 1—4. 1947—51.
- Oschlies, W.* 1969 Die Arbeits- und Berufspädagogik August Hermann Franckes (1663—1727). Witten. (Arbeiten zur Geschichte des Pietismus 6)
- Palmer, Chr.* 1848 Evangelisk katechetik.
- Parallelltexter till 1810 års katekes. Svebilii katekes, Åströmska katekesförslaget, Lindbloms katekes jämte anmärkningar av Edv Leufvén. 1926.
- Persson, P. E.* 1961 Kyrkans ämbete som Kristus-representation. En kritisk analys av nyare ämbetsteologi. (Studia theologica Lundensia 20)
- Petersson, F.* 1940 Olaus Svebilius intill ärkebiskopstiden. En biografisk studie. (SSSKH 3)
- Petition af läsarena i Norr- och Westerbotten ingifwen till hans Kongl. Maj:t år 1884. 1891.
- Petri, O.* 1526 Een nyttwgh wnderwijsning.
- 1530 Een lyten postilla.
- 1531 Swenska songer eller wysor.
- Pleijel, H.* 1941 Bibeln i svenskt fromhetsliv. En historisk översikt. (Skrifter i teologiska och kyrkliga ämnen 20)
- 1942 Katekesen som svensk folkbok. En historisk översikt. (Skrifter i teologiska och kyrkliga ämnen 22)
- 1951 Från hustavlans tid. Kyrkohistoriska folklivsstudier.
- 1955 Gottfrid Billings samhällssyn (Nordisk teologi. Idéer och män. Till Ragnar Bring den 10 juli 1955).

- Pontoppidan, E.* 1846 Sanning till gudagtighet; uti en enfaldig och grundelig förklaring öfwer D. Lutheri lilla cateches. 7. uppl.
- Prenter, R.* 1955 Menneske (NTU 2).
- Psilander, Hj.* 1926 Den lindblomska revisionen av Luthers lilla katekes (KÅ 26. 1926).
- Pädagogisches Lexikon.* In Verb. mit der Gesellschaft für evangelische Pädagogik... hrsg. von H. Schwartz. 1—4. Bielefeld & Lpz 1928—31.
- Quensel, O.* 1900 En liten katekes från 1830-talet (Kyrklig tidskrift 6. 1900).
- Rambach, J. J.* 1864 Kort undervisning om rätta sättet att katechetisera. Öfvers. och bearb. af A. F. Beckman. 2. uppl.
- Rehnberg, B.* 1966 Präteståndet och religionsdebatten 1786—1800. (Studia historico-ecclesiastica Upsaliensia 10)
- Reuter Dahl, H.* 1840 Om hufvudstyckena af en luthersk cateches. Anmärkningar i anledning af en derom väckt fråga (Theologisk Quartalskrift N. F. 5. 1840).
- 1920 Ärkebiskop H. Reuter Dahls memoarer. Utg. av L. Weibull.
- Ribbner, T.* 1957 De svenska traktatsällskapen 1808—1856. Verksamhet och litteratur (BTP 3)
- Richardson, G.* 1963 Kulturkamp och klasskamp. Ideologiska och sociala motsättningar i svensk skol- och kulturpolitik under 1880-talet. (Studia historica Gothoburgensia 2)
- Riksdagshandlingar
Riksdagarna 1809—1962.
- Rodén, N.* 1938 Herrnhutismen i Norrland (KÅ 38. 1938).
- Rodhe, E.* 1905 Jacob Axelsson Lindblom såsom biskop i Linköping.
- 1908 Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet. En kyrkohistorisk undersökning. (LUÅ N. F. Avd. 1 Bd 3: 3)
- 1912 Kyrkligt nutidsläge. (Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie 19)
- 1930 Svenska kyrkan omkring sekelskiftet.
- Rodhe, S.* 1957 Skola och kyrka. Sverige (NTU 3).
- Rosenmüller, J. G.* 1805 Christlig lärobok för ungdom.
- Rosenquist, G. O.* 1955 Katekes (NTU 2).
- 1955a Kateketik (NTU 2).
- Rudenschöld, T.* 1848—50 Tankar om vår tids samhällsfrågor tillagnade Skaraborgs läns hushållningssällskap af dess sekreterare. 1—2.
- 1853 Några tankar om folkskolan.
- Ruge, H.* 1958 Hva er almenskolens mål? (Pedagogisk orientering. En essaysamling. Red.: T. Harbo, H. O. Tønnessen. Oslo. 1958).
- Rundgren, V.* 1917 Vår kristna tro. (Meddelanden från kungl. katekesnämnden 4)
- Rydberg, V.* 1862 Bibelns lära om Kristus.
- Salqvist, B.* 1947 Folkskolans kristendomsundervisning med särskild hänsyn till 1919 års undervisningsplan.
- Sammanfattning av vissa under år 1920 till Kungl. Maj:it ingivna framställningar angående kristendomsundervisningen i folkskolorna utarbetad genom kungl. skolöverstyrelsen. 1921.
- Samtiden. Veckskrift för politik och litteratur utg. af C. F. Bergstedt.
- Sandberg, F.* 1870 Undervisningslära med särskilt hänsyn till folkskolan. Anteckningar och bidrag.
- Sandevall, A.* 1952 Separatismen i övre Norrland 1820—1855. (Skrifter utg. av Svenska kyrkohistoriska föreningen II. N. F. 4)
- Schartau, H.* 1825 Försök at, i öfverensstämmelse med den heliga skrift, i frågor och svar, föreställa den evangelisk-lutherska församlingens lära om nådavalet.

- 1827 Frågor hörande till första undervisningen i salighetsläran jemte vägledning för dem som skola undervisa.
- 1833 Undervisning i christendomskunskapen för barn, enligt doctor Lutheri lilla cateches och Laurelii spösmål.
- 1835 Undervisning i christendomskunskapen. Tvänne utförligare äldre arbeten.
- 1838 Försök att till det mesta med alternativa frågor bibringa det aldri nödvändigaste af christendomskunskapen.
- 1846 Underwisning i christendomskunskapen. Twänne utförligare äldre arbeten. 4. uppl.
- 1955 Biblisk cateches. Utg. av L. Johannesson.
- Schmidt, A. N.* 1843 Erinringar från folkskolläraremötet i Upsala 1843.
- Schwalb, M.* 1871 Jesu lära framställd efter de tre första evangelierna. Tvenne föredrag.
- Sefström, A. G.* 1845 Doct. Mårt. Luthers lilla cateches.
- Setterlund, S.* 1849 Bibelkatekes för hemmet, skolan och kyrkan.
- Silén, S.* 1938 Den kristna människoupfattningen intill Schleiermacher.
- Siljeström, P. A.* 1871 Kristendomen enligt Kristus eller Jesu ord i Matthei evangelium.
- Sjövall, B.* 1898 Filantropinismen. En skolreform i slutet av förra århundradet.
- [*Sondén*], *A. F.* 1877 Katekesförslaget (Teologisk tidskrift 17. 1877).
- Sparrman, N.* 1786 Korrt sammandrag af de viktigaste bibliske historier till sann tro och gudaktighets befordran, egentligen för allmogen och dess barn.
- Spegel, H.* 1686 D. M. Lutheri catechismus med enfaldige spösmål förklarad...
- Spener, Ph. J.* 1844 Förklaring öfver d:r M. Luthers lilla cateches. Övers. af J. H. Ringström.
- Stadga 1860 Kongl. Maj:ts förnyade nådiga stadga för rikets allmänna elementar-läroverk. Gifven 1859.
- [*Steinmetz, A.*] 1891 Doktor Martin Luthers lilla katekes med kort utveckling. Till folkskolans tjänst utgifven.
- [*Stenkula, A. G.*] 1891 Dr Mårten Luthers lilla katekes med kort utveckling. Gleerupska skolupplagan med beteckning för ordagrann utanläsning.
- Stier, R.* 1839 Luthers Katechismus als Grundlage des Konfirmanden-Unterrichts im Zusammenhang erklärt. 4. verb. Aufl. Berlin.
- 1846 Hülfsbüchlein des Lehrers zu meinem Katechismus für den Konfirmanden-Unterricht. 2. verb. Aufl. Berlin.
- Sundberg, A. N.* 1863 till wördiga presterskapet i Carlstads stift (Svensk kyrkotidning 1862/63).
- Svebilius, O.* 1689 Enfaldig förklaring öfwer Lutheri lilla catechismum stält genom spösmål och swar. (Faks. ed. 1942)
- 1714 Enfaldig förklaring öfwer Lutheri lilla catechismum, stält genom spösmähl och swar. Thet wördige och hederwårde prästerskapet uthi Upsala stiftt är thetta til dienst utg. och tilskrifwit.
- 1799 Enfaldig förklaring öfwer d. Martin Luthers lilla cateches, stäld genom spösmål och swar.
- 1807 Enfaldig förklaring öfwer d. Martin Lutheri lilla cateches stäld genom spösmål och swar.
- 1928 Enfaldig förklaring öfwer D. Martin Lutheri lilla cateches stäld genom spösmål och swar.
- Svensk bokkatalog för åren 1866—1875. 1878.
- Svenska folkskolans historia. 1—5. 1940—50.
- Svenska kyrkans bekännelseskriter. Utg. av Samfundet Pro fide et christianismo. 3 uppl. 1969.

- Den svenska kyrkoordningen 1571 jämte studier kring tillkomst, innehåll och användning. Utg. av S. Kjöllström. 1971.
- Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok. 1—8. 1942—55.
- Then svenska psalmboken 1695. Faksimiledition efter 1697 års originalupplaga. 1939.
- Svenskt biografiskt lexikon. 1 ff. 1918 ff.
- Sveriges kyrkolag av år 1686 jämte dithörande stadganden, som utkommit till den 1 jan. 1928. Utgiven av G. Lizell och E. Leufvén. 1928.
- Söderblom, N. 1915 Om undervisningen i kristendom. Till frågan om katekesen. (Föredrag vid prästmötet i Uppsala 1915)
- 1918 Religionen och staten.
- 1919 Levnaden, tron och bönen. Ur bibeln och psalmboken i anslutning till Martin Luther.
- Söderlind, N. 1968 Katekes och kyrkvigsel (KÅ 68. 1968).
- Söderlind, P. 1915 Carl Johan Holm, några ord in memoriam (Från ådalar och fjäll. 3. 1915).
- Tegborg, L. 1969 Folkskolans sekularisering 1895—1909. Upplösning av det administrativa sambandet mellan folkskola och kyrka i Sverige. (Studia historico-ecclesiastica Upsaliensia 14)
- [Thomaeus, J. J.] 1833 Korta granskningar af svenska församlingens nya kyrko-psalmbok, nya handbok, nya kateches, samt förslag till ny evangeliebok jemte anmärkningar öfver kyrkolagen.
- 1840 Omarbetning af den Svebilianska-Lindblomska förklaringen öfver Luthers lilla kateches.
- 1845 Minnesbok för svenska präster. Efter författarens död utg... tillökt med författarens nekrolog af P. Wieselgren.
- Thomander, J. H. 1838 Kateches.
- 1839 Några allmänna frågor rörande idén af en luthersk kateches i våra dagar (Theologisk Quartalskrift N. F. 4. 1839).
- 1850 Doct. Mårt. Luthers lilla cateches jemte doct. J. A. Lindbloms förklaring. Den sistnämnda öfversedd.
- 1860 De kyrkliga frågorna.
- 1879 Några allmänna frågor rörande idén af en luthersk kateches i våra dagar (Thomander, J. H., Skrifter 2).
- Torén, C. A. 1863 Om religionsundervisningen i några främmande länder.
- 1865 Utlåtande uti religionsundervisningsfrågan till chefen för ecclesiastik-departementet (Theologisk tidskrift 5. 1865).
- 1871 Uppsatser i andliga och kyrkliga ämnen.
- Tottie, H. W. 1891 Haqvin Spiegel såsom kateket och homilet. (UUA 1891)
- Tvånne bref från år 1815 angående det s. k. Norrlandsläseriet (KÅ 9. Meddelanden och aktstycken. 1908).
- [Tybeck, J.] 1822 Försök att göra Luthers lilla cateches och dess förklaring genom rättelser nyttig både för tänkande christne och för svenska ungdomen.
- Ullman, U. L. 1911 Bibeln och modern pedagogik.
- Ullstad, E. 1957 Ättiotalismen (NTU 3).
- Uppgifter om folkskoleväsendets tillstånd åren 1867 och 1868 ur folkskoleinspektörernes berättelser sammandragna och utgifna af ecclesiastikdepartementet. 1870.
- Upsala domcapitels circularer till presteskapet i ärkestiftet. 4. saml. 1836—1845.
- Utdrag af protokollet, hållet i Stockholms consistorio, den 4 februarii 1800. (Finns i Codex Lincopensis T 66)

- Utlåtanden rörande klandret emot svenska psalmboken samt förslagen till ny kyrko-handbok och katekes, afgivne af domkapitlet och medlemmar af prestsällskapet i Carlstads stift. 1858.
- Wadström, B. 1897 Ur minnet och dagboken. Anteckningar från åren 1848—1902. 3.
- Wagenius, S. H. 1854 Läse- och lärobok i christendomen för barn. Försök.
- Wahlbisk, J. 1889 Den kateketiska undervisningen i Sverige ifrån reformationen intill 1811. Bidrag till svenska folkundervisnings historia.
- Waldenström, P. 1867 Om bibelläsning i skolan.
- 1873 Försök till granskning af "Doctor Mårten Luthers lilla katekes med kort utveckling, Underdånigt förslag, utarbetadt af dertill i nåder utsedde komiterade".
- 1877 Rec. av Doktor Mårten Luthers lilla katekes med kort utveckling, underdånigt förslag utarbetadt och öfversedt af dertill i nåder utsedde komiterade (Vittnet 1. 1877).
- 1900 Reform af kristendomsundervisningen vid det högre allmänna läroverket. Betänkande ingifvet till statsrådet och chefen för kongl. ecklesiastikdepartementet.
- Wallander, C. E. 1861 om utanläsning av katekesen. (Redogörelse för Nya elementarskolan i Stockholm 1860—61)
- Wallgren, E. 1959 Individ och samfundet. Bidrag till kännedom om samfundstänkandet i Svensk kyrkotidning 1855—1863. (Studia theologica Lundensia 16)
- Wallin, J. O. 1831 Katechesen omarbetad för Nya elementar-skolan.
- Wallqwist, S. 1825 Frågor och svar, ledande till att riktigt förstå de fyra första hufvudstyckena af Luthers cateches.
- Westerlund, J. A. & Setterdahl, J. A. 1919—1933 Linköpings stifts herdaminne. 1—4.
- Westin, G. 1932 Se: Emigranterna och kyrkan.
- Westling, G. 1916 Om "upplysningstidens" svenska kyrka med särskildt afseende på Linköpings stift (KÅ 17. 1916).
- [Wieselgren, P.] 1845 Se: Thomaes, J. J. 1845 Minnesbok.
- 1870 Gamla testamentets tio Guds bud i Nya testamentets förklaringsljus.
- Wijkmark, H. 1923 "Upplysningens" fromhetsliv och vår tid (I andliga tidsfrågor).
- 1925 Se: Ödman, S., Skrifter och brev.
- Wilskman, S. 1781 Swea rikes ecclesiastique werk, i alphabetisk ordning sammandragit utur lag och förordningar, privilegier och resolutioner samt andra handlingar. 1—2.
- Willke, I. 1965 ABC-Bücher in Schweden. Ihre Entwicklung bis Ende des 19. Jahrhunderts und ihre Beziehungen zu Deutschland.
- Virdestam, G. 1931 Växjö stifts herdaminne. 1—8. 1921—34.
- Wollin, P. J. Ch. 1897 Kort konfirmandundervisning efter Luthers lilla katekes och den antagna utvecklingen.
- Wåhlin, C. L. 1895 Skoltal. Utg. efter hans död.
- Yttranden i katekesfrågan av Lunds domkapitel m. fl. 1918.
- Åberg, B. 1968 Individualitet och universalitet hos Waldemar Rudin.
- Åtgärder för förbättrad konfirmandundervisning. Betänkande avgivet av särskildt tillkallad utredningsman [E. Åberg]. Utbildningsdepartementet 1969. Stencil U 1969: 6.
- Ödman, S. 1925 Samuel Ödmanns skrifter och brev med levnadsteckning och kommentar utg. av H. Wijkmark. 1—2.
- Österlin, L. 1960 Thomanders kyrkogärning. (SSSKH 37)
- [Östrand, C. J.] 1879 Doktor Martin Luthers lilla katekes med kort utveckling, af Kungl. Maj:t antagen den 11 okt. 1878. Efter den s. k. Hultcrantzka katekesens plan utg.

TIDNINGAR OCH TIDSKRIFTER

Aftonbladet
 Allmänna journalen
 Evangelisk kyrkowän
 Evangelisten. Luthersk tidskrift för alla tider
 Folkskolans vän
 Föreningen. Tidskrift för Sveriges allmänna folkskollärareförening
 Journal för litteraturen och theatern
 Journal för prester
 Kyrklig tidskrift
 Kyrkohistorisk årsskrift
 Läsning i blandade religionsämnen
 Lyceum
 Nordisk kyrkotidning
 Ny ecklesiastik-tidning
 Pastoral-Tidning
 Pedagogisk tidskrift
 Phosphoros
 Pietisten
 Poetisk kalender
 Post och Inrikes Tidningar 1873
 Samtiden. Veckoskrift för politik och litteratur
 Stockholms dagblad
 Svea. Tidskrift för vetenskap och konst
 Svensk ecklesiastik-tidning
 Svensk kyrkotidning
 Svensk litteraturtidning
 Svensk läraretidning
 Svenska Dagbladet
 Svenskt gudstjänstliv
 Teologisk tidskrift (Finsk)
 Theologisk Quartalskrift
 Tidning för folkskolan
 Tidskrift för folkskolelärare och folkskolebildningens vänner
 Tidskrift för folkundervisningen
 Tidskrift för kyrkomusik och svenskt gudstjänstliv
 Tidskrift för svenska kyrkan
 Verdandi. Tidskrift för ungdomens målsmän o. vänner i hem o. skola
 Vittnet. Kristlig månadsskrift.
 Wäktaren

Personregister

Personnamnen i termerna

Lindbloms katekes,

Luthers lilla katekes och

Svebilius' katekes

är ej registrerade.

Agardh, C A 38, 89, 92f., 112, 115
Ahnfelt, P G 55f., 70, 89, 91f., 95
Almquist, E A 33f., 49
Almqvist, A 55—57, 59—62, 67
Almqvist, J M 160
Almqvist, K W 111
Andersson, J 170
Anjou, Chr. 136, 148, 155—157, 164,
176f., 180
Anjou, L A 99, 151, 165f., 172, 177
Annerstedt, Th 56, 73f., 83, 85, 148, 172,
177
Appelqvist, A A 139
Arvidson, A 148
Augustinus 20
Balslev, C F 139
Beckman, A F 150, 165, 172, 183
Berg, J 137
Berggren, F 201
Bergqvist, B 40, 47, 54, 57, 67
Bergqvist, E 51
Bergstedt, C F 108
Bergsten, A G 183
Bexell, C E 61, 88
Billing, E 200
Billing, G 77f., 114, 153, 194
Björck, G D 89f., 92, 96f., 111, 115, 150,
165f., 172, 176, 181—183
Björling, C O 60—63, 67, 73—76, 132,
135, 148, 153, 165—167, 173, 176f.,
182, 190
Brandell, P 137
Brandell, S 136f., 139, 143—145, 177
Brilioth, Y 203
Bring, E G 61, 70—74, 81, 83, 85, 88,
97f., 121, 129f., 132—141, 144—147,
149f., 153, 155, 157, 161, 166, 169—
172, 174—180, 183f., 186
Brodén, C J 165
Bråkenhielm, P 152
Bucht, H 88

Butsch, J A 73—75, 83, 136, 148
Bååth, J L 137
Carlson, F F 108, 119, 133—136, 146,
177, 179, 183f.
Cederschiöld, P G 39, 46
Charleville, C V 136—138, 140f., 143,
150
Cnattingius, A J 54
Cornelius, C A 172, 177
Creutz, S 111—113
Crona, H 152
Dahl, Ch 14
Dahlstedt, J P 149
Daub, K 121
Diesterweg, A 120, 193
Eberstein, C 88
Ekendal, J H 65, 126
Engström, L M 201
Emanuelsson, P J 99
Ericsson, N P 36f.
Eurén, A 60
Fahlerantz, C E 49, 60
Fant, G F 14
Faxé, W 29, 37f.
Fjellstedt, P 55
Fleetwood, H 183
Flensburg, W 70f., 138, 149, 172, 177,
186
Flodman, J C 64f., 67
Forsell, J E 56, 60
Forsswall, M 13
Francke, A H 125
Franzén, F M 38, 40
Fredrik Wilhelm IV 120
Freudentahl, J M 88
Fröberg, F 55f., 58—60
Förster, J K 58
Gagner, L P 41, 167
Gehardson, G 36f.
Geijer, E G 30
Genberg, P 165

- Gierow, A 201
 Grafström, A 44
 Granlund, N 61—63
 Grape, I 34
 Groth, L M 165
 Gråberg, O 13, 138
 Gustav IV Adolf 13f., 16f.
 Hafenreffer, M 20
 Hallén, M 150
 Hammarskjöld, C G 178
 Hedberg, F G 37
 Hedrén, J J 38
 Hegel, Fr. 71, 121
 Hengstenberg, E. W. 101
 Herbart, J F 23, 126, 186
 Hierta, F P 183
 Holm, C J 60f., 88, 90, 92f.
 Holmberg, J J 108
 Holmdahl, O 201
 Holmquist, J H 152, 165
 Holmström, H O 56
 Hultgren, G 152
 Hultkrantz, C A 130—132, 135—141,
 143—145, 147f., 150f., 158, 166f., 170,
 173
 Hultman, H G 177
 Häggblad, J 35
 Janzon, J 56
 Jedeur, T 15
 Johansson, M 147
 Jonzon, B 203
 Kahl, A 89, 92f.
 Kallander, N P 171
 Kant, I 71
 Karl XIII 9, 15
 Kastman, C 150, 194f.
 Kliefoth, Th. 83, 95, 101, 121, 138, 187
 Knös, A E 36, 49, 73f., 99
 Koppé, C R B 13, 16, 19, 24
 Krummacher, F A 41
 Källgren, J 43
 Källström, A 99
 Lagergren, A 60
 Lagström, J H 165
 Landahl, F 136, 185
 Lenström, 147 C J
 Liedholm, J F 183
 Lignell, A 45, 89
 Lindberg, P G 139
 Lindblad, J M 55f., 58—60
 Lindblom, J A 9f., 13—19, 23—25, 29,
 33, 42f., 53, 56, 59, 65, 81f., 86, 89,
 93—95, 97, 105f., 143, 159, 189
 Lindeblad, A 55—60
 Linder, C W 165
 Lindgren, N 56
 Lindgren, H G 165
 Lindskog, C S 183
 Linnarsson, J 161
 Lüdeke, J A 14
 Lundahl, J M 111f.
 Lundberg, J 36
 Lundberger, C P 152
 Lundevall, E 201
 Lundgren, G E 152
 Lundgren, U 41, 55—57, 59f., 139
 Luther, M 20, 22, 26, 32f., 80, 83, 95,
 103, 106, 115, 133, 139, 143, 153, 156,
 162, 164, 192
 Lyth, A J 165
 Löhe, W 83, 121, 138, 187
 Lönnroth, K J 152
 Löthman, A 65
 Magnevell, A 180
 Malmberg, E 99
 Marheineke, 121 P H K
 Martensen, H L 101
 Medin, A 45
 Meijerberg, C J 121
 Melander, A 45
 Morus, S F N 82
 Myrberg, O F 73, 161—164, 188
 Månsson, J 152
 Möller, J 11, 13, 17, 19, 32, 40, 77
 Nitzsch, F 101
 Nohrborg, A 13, 32
 Nohrborg, D 13
 Norbeck, A E 63
 Nordhammar, O 50, 53
 Nordlund, J 63
 Nordmark, I 33
 Norlén, M W 147, 169—176, 178—180,
 183, 186
 Norman, G 104
 Olavus Petri, 25
 Olbers, C 79, 149, 165
 Olbers, L 14
 Paulsson, P 64
 Pestalozzi, H 23, 119, 126
 Pfannenstill, M 201

- Pontoppidan, E d.y. 40, 47, 77, 79f., 87
Pålman, C J 152
Quiding, E 165
Reuter Dahl, H 30f., 49, 56, 60, 70, 73—
75, 81, 83, 130, 137, 187
Ribbing, S 182
Roos, M F 41
Rosenmüller, J 82
Rosenstein, C v 34, 39
Rousseau, J J 126
Rudenschöld, T 67, 112, 120
Rundgren, C H 99, 50, 165—167, 170,
172
Rundgren, V E 199
Rydberg, V 122
Rydén, V 200
Sandberg, A 32, 34, 43, 49f., 52—54
Sandberg, F 152
Sandgren, C E 152
Schartau, H 31f., 38, 41, 47, 49, 54—56,
65, 67, 84, 87f., 92, 109, 138, 167, 184
Schelling, Fr 71
Schleiermacher, Fr 71, 122, 193
Schultz, J G 41
Schwalb, M 194
Sefström, A G 67
Selligren, P L 61
Setterlund, S 61—63
Sidner, A 32
Siljeström, P A 63, 122, 127
Sillén, D 152
Sjöbring, P 177
Skarstedt, W 149
Smidt, N A 63
Sondén, A F 148, 157, 164, 166, 177,
180f.
Sparrman, N E 13
Spegel, H 185
Spener, Ph J 78, 87
Stier, R 78
Strauss, D 155
Ström, N 34
Strömberg, I 14
Strömberg, Th 134f., 165, 167
Sundberg, A N 70, 99, 147, 153, 165,
169—172, 174—180, 182, 186f.
Svebilius, O 104—106, 125
Swedenborg, E 89
Sylvan, K 50, 52
Säve, J A 50f., 101
Söderblom, N 200
Söderlind, J 63
Tegnér, E 40, 118
Tengström, J 10, 16, 19, 22, 25, 42
Tersmeden, P R 111
Thomaeus, J J 38, 53f.
Thomander, J H 28f., 34, 43, 48f., 55f.,
66—70, 92, 111, 115, 122, 131
Thyselius, C J 116, 129f.
Tingstadius, J A 42f.
Torén, C A 36, 116f., 119, 125, 129,
134—136, 138, 161f., 164, 173
Treffenberg, C 166, 181
Troil, U v 13, 18
Törnfeldt, A 147
Wagenius, S H 151, 154
Wahlström, J 132
Waldenström, P P 123f., 127, 161, 180,
190, 192
Wallander, C E 123
Wallerius, Th 152
Walli, G P 201
Wallin, C A 152
Wallin, J 56
Wallin, J O 20, 38, 40, 43, 111
Wallqwist, S 41
Warholm, C 149, 165f.
Wennerberg, G 140, 146, 157, 169f., 173
Wennerström, N G 111f.
Wennman, L 63
Wensjoe, Th 73f., 101
Widén, J 165
Wieselgren, P 40, 56, 69f., 76, 82, 115,
139, 150
Wiklund, J 40
Vilmar, A 95, 121, 187
Wingren, P 150
Wollin, P J C 139
Wählin, C L 136—138, 142, 144—146,
148, 158
Ysander, T 203
Zielfeldt, D 54
Ziller, T 23
Zinzendorf, L 59
Åkerblom, J F 152
Ålander, J J 152
Åström, J 14
Ödman, S 14, 42f.
Öhrvall, C E 107

Förkortningar

AK	Andra kammaren
Bd	Bondeståndet
Bg	Borgarståndet
BTP	Bibliotheca theologiae practicae
CCC	Cleri comitalis cirkulär
Ecklesiastika	utskottet = Högv. Preste-Ståndets Enskilda Utskotts Pastoral-Afdelning
ED	Ecklesiastikdepartementet
EGBS	E. G. Brings samling
FFCS	F. F. Carlsons samling
FK	Första kammaren
GWS	Gunnar Wennerbergs samling
GUB	Göteborgs Universitetsbibliotek
HHS	Henrik Hedlunds samling
HRS	H. Reuterdahls samling
JHTS	J. H. Thomanders samling
KB	Kungliga Biblioteket
KM	Allm. Kyrkomötet
KÅ	Kyrkohistorisk Årsskrift
LDA	Lunds Domkapitels arkiv
LiSB	Linköpings stifts- och landsbibliotek
LLA	Lunds landsarkiv
LUB	Lunds universitetsbibliotek
NTU	Nordisk teologisk uppslagsbok
PGS	Paul Genbergs samling
Pr	Prästeståndet
RA	Riksarkivet
RD	Riksdagen
RoA	Ridderskapet och adeln
SBL	Svenskt biografiskt lexikon
SOU	Statens offentliga utredningar
STK	Svensk teologisk kvartalsskrift
UBS	U. Brings samling
ULA	Uppsala landsarkiv
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
Jfr	termen anger avvikande mening
Cf	termen anger liknande åsikt

VEM SKREV 1878 ÅRS KATEKES?

HUR TILLKOM DEN?

VAD GÄLLDE DEBATTEN?

Denna bok behandlar bl a dessa frågor och belyser tillkomsten av 1878 års katekes. Läsaren får dessutom i en kort utblick följa debatten fram till vår egen tid. Katekesen har alltid varit en omdebatterad bok. Denna avhandling visar hur skilda pedagogiska och teologiska strömningar velat ge den just sin speciella färg. Katekesen blev därigenom ett prisma, genom vilket den pedagogiska och teologiska debatten bröts. Boken belyser på så sätt ett stycke intressant svensk kyrko- och kulturhistoria.

ISBN 91-40-02713-9

CWK GLEERUP